

ANDRÉ VERMEULEN

DE

LIBERALE

OPMARS

65 JAAR VVD
IN DE TWEEDE KAMER

Boom

DE LIBERALE OPMARS

DCFFo

410C

410C

051

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

André Vermeulen

DE LIBERALE OPMARS

65 jaar vvd in de Tweede Kamer

Boom Amsterdam

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van de illustraties te achterhalen. Mocht u desondanks menen dat uw rechten niet zijn gehonoreerd, dan kunt u contact opnemen met Uitgeverij Boom.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever
without the written permission of the publisher.*

© 2013 André Vermeulen
Omslag: Robin Stam
Binnenwerk: Zeno

ISBN 978 90 895 3264 0
NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

INHOUD

Vooraf 7

I

Het begin: 1948-1963 9

2

Groei en bloei: 1963-1982 55

3

Trammelant en terugval: 1982-1990 139

4

De gouden jaren: 1990-2002 209

5

Met vallen en opstaan terug naar de top: 2002-2013 253

De fractievoorzitters 319

Gesproken bronnen 321

Geraadpleegde literatuur 325

Namenregister 327

VOORAF

De meeste mensen vinden politiek saai. De geschiedenis van een politieke partij moet dan wel helemaal slaapverwekkend zijn. Wie de politiek een beetje volgt, weet wel beter. Toch zijn veel boeken die politiek als onderwerp hebben inderdaad saai om te lezen. Uitgangspunt bij het boek dat u nu in handen hebt, was om de geschiedenis van de vvd-fractie in de Tweede Kamer zodanig op te schrijven, dat het trekjes van een politieke thriller krijgt. Dat is wellicht een wat ambitieus doel, maar de achterliggende gedachte was dat het boek ook boeiend moet zijn voor lezers die in hun dagelijkse bezigheden niet met politiek bezig zijn. Biografieën van bekende Nederlanders (en buitenlanders) uit de sport, het amusement, maar ook de politiek vinden in toenemende mate gretig aftrek. In de weinige boekhandels die nog over zijn, zien we tegenwoordig aparte tafels met (auto)biografieën. Beschouw dit boek als de biografie van de vvd-fractie zonder alle details van een echte biografie. Die zouden het weer minder toegankelijk maken.

Het is de eerste keer dat de historie van een Kamerfractie te boek wordt gesteld. Hiermee heeft de vvd de primeur. Geen andere politieke partij heeft de lotgevallen van haar vertegenwoordigers in Tweede of Eerste Kamer ooit eerder opgeschreven.

In dit boek zit een soort cesuur. Op één bron na is er niemand

meer in leven die de periode heeft meegemaakt van het begin in 1948 tot medio jaren zestig. Geschiedenis is niet alleen een verzameling feiten en gebeurtenissen, maar ook de wijze waarop de acteurs uit een bepaalde periode tegen die feiten en gebeurtenissen aankijken. Hoofdstuk 1 en een deel van hoofdstuk 2 zijn dus hoofdzakelijk gebaseerd op geschreven bronnen. Daarna is het beschrevene een mix van geschreven en gesproken bronnen.

Dit boek was niet tot stand gekomen zonder de inzet en medewerking van drie vrouwen in het bijzonder: Artha Ament, die 24 jaar ambtelijk secretaris van de fractie is geweest, heeft mij niet alleen begeleid en ondersteund, maar ook behoed voor fouten; Anouchka van Miltenburg, vicefractievoorzitter bij aanvang van dit project, heeft het mogelijk gemaakt dat dit boek tot stand kon komen; en Sylvia Bakker-Kempen, de archivaris van de fractie en het partijbureau, die met veel toewijding en ijver vergeten archiefmateriaal uit oude dozen en kasten tevoorschijn toverde. Zij heeft ook de foto's verzameld. Ik sta bij hen in het krijt.

André Vermeulen

oktober 2013

HET BEGIN: 1948-1963

Frits Bolkestein is een leergierig ventje van veertien jaar en zit in de tweede klas van het prestigieuze Barlaeus Gymnasium in Amsterdam, Neelie Kroes speelt in Rotterdam op de kleuterschool, niet met poppen maar met houten vrachtautootjes, en ook Hans Wiegel vermaakt zich nog in de zandbak, terwijl Ed Nijpels nog geboren moet worden. Terwijl deze kinderen nog geen flauwe notie hebben van de roem die zij later in politiek en bestuur zullen vergaren, loopt de 21-jarige Schilleman Overwater het Amsterdamse Centraal Station uit. Het is zaterdag 24 januari 1948. De snijdende en harde oostenwind maakt het met een paar graden boven nul onaangenaam koud. Gevoelstemperatuur min vijf, zouden we nu zeggen. De jongeman uit het Zuid-Hollandse dorpje Strijen trekt zijn kraag hoog op, steekt zijn handen diep in zijn jaszakken en loopt naar de halte van lijn 1. De tram staat gelukkig al klaar en negen haltes verder stapt hij uit op het Leidseplein. Overwater heeft van tevoren goed geïnformeerd hoe hij bij Theater Bellevue moet komen; hij kent de hoofdstad niet. Het is gaan sneeuwen, grote, natte vlokken, en dat zal nog uren zo doorgaan. Gelukkig hoeft hij niet ver te lopen. Hij wandelt langs hotel-restaurant Americain, slaat rechts af de Leidsekade op en betreedt even later het zalencomplex waar ruim twaalf jaar eerder Max Euwe wereldkampioen schaken is geworden tegen de Rus Aljechin.

Een week daarvoor is Overwater voor het eerst van zijn leven in Amsterdam. Zijn Partij van de Vrijheid (PvdV) heeft er vergaderd over samenwerking met het Comité-Oud. De jonge boerenzoon houdt als secretaris van zijn kiesvereniging scherp in de gaten hoe de politieke hazen lopen in naoorlogs Nederland. Leden van de Bond van Jonge Liberalen hebben de Partij van de Vrijheid nog geen twee jaar eerder opgericht uit onvrede over de conservatieve Liberale Staatspartij (LSP) van voor de oorlog. In de publieke opinie van het bevrijde vaderland wordt liberalisme op één lijn gesteld met de veroorzakers van de crisisjaren dertig. Was het niet immers het ongebreideld kapitalisme dat de wereld via de beurskrach van 1929 in brand had gezet?

Geert Wilders zal 58 jaar later de naam van de PvdV gebruiken voor zijn eigen PVV, door het woordje 'van' te veranderen in 'voor': Partij *voor* de Vrijheid.

De kiezers die de LSP in 1937 nog maar vier zetels gunnen (bijna een halvering ten opzichte van 1933), bestaan vooral uit welgestelde Amsterdamse kooplieden, Rotterdamse havenbaronnen en 'oud geld' van elders in het land. Om de partij er weer bovenop te krijgen, wordt de Leidse hoogleraar volkenrecht Benjamin Telders tot voorzitter gekozen. Hem is niet gegeven het tij te keren. De Duitsers verbieden de LSP en pakken Telders op omdat hij als professor openlijk heeft geprotesteerd tegen de ariërverklaring, die overheidspersoneel moet ondertekenen als bewijs voor het niet-joods zijn. De naamgever van het latere wetenschappelijk instituut van de vvd bezwijkt een maand voor de bevrijding in concentratiekamp Bergen-Belsen.

Voorzitter van de PvdV is Dirk Stikker, directeur Financiën bij Heineken en lid van de Eerste Kamer. In de zomer van '47 leest hij in het *Algemeen Handelsblad* een artikel van de hand van Pieter Oud, burgemeester van Rotterdam en oud-minister van Financiën in twee van de vijf vooroorlogse kabinetten-Colijn. Zijn Vrijzinnig Democratische Bond (VDB) is na de oorlog opgegaan in de Partij van de Arbeid van Willem Drees. De Nederlandse liberalen zijn weinig eensgezind en derhalve versnipperd. In het opiniestuk in de krant lucht Oud zijn hart over het socialistische

karakter van de PvdA en vraagt hij zich hardop af of het niet tijd wordt om de verschillende liberale stromingen te bundelen in één nieuwe, progressieve partij.

Stikker reageert in hetzelfde dagblad met een uitnodiging voor een bespreking van Ouds plannen. Het eerste gesprek tussen Oud en Stikker vindt plaats in Voorschoten, ten huize van de familie Korthals. De vader van de huidige partijvoorzitter Benk Korthals is nauw betrokken bij de oprichting van de PvdV, begin 1946. De gesprekken leiden ertoe dat Oud in de herfst uit de PvdA stapt en een comité opricht dat gaat werken aan de geboorte van een Democratische Volkspartij. Op de achtergrond speelt overigens een rol dat de PvdA-leiding een jaar eerder heeft geweigerd om hem op de kandidatenlijst voor de Eerste Kamer te zetten.

Op 15 november komen de heren met hun secondanten bijeen in het Heineken-kantoor aan het Tweede Weteringplantsoen in Amsterdam, de werkplek van Dirk Stikker. Daar discussiëren zij over de naam van de nieuw op te richten partij. Pieter Oud zegt er ruim twee maanden later in Bellevue dit over: 'Het vinden van de naam heeft nog de meeste tijd gekost. Niet omdat hier principiële verschillen lagen, maar omdat het niet zo eenvoudig was een naam te vinden die het karakter der nieuwe partij duidelijk naar buiten zou uitdragen. Toen is in de gedachtewisseling eensklaps de naam Volkspartij voor Vrijheid en Democratie tevoorschijn gesprongen. Waarom? Omdat geen naam beter kan weergeven wat ons voor ogen staat dan deze.'

De delegaties van de PvdV en het Comité-Oud praten die zaterdag bijna vier uur met elkaar over de nieuwe naam. Maar liefst zeventien varianten passeren de revue, waarbij Oud het meest voelt voor Vrije Democratische Volkspartij. Stikker vindt dat geen goed idee, omdat Stalin zijn communistische partij ook democratisch noemt. Alle aanwezigen zijn het er wél over eens dat de begrippen 'volkspartij' (voor alle lagen van de bevolking) en 'vrijheid' (als tegenwicht voor de PvdA, die individuele vrijheid niet belangrijk leek te vinden) in de naam tot uiting moeten komen. En zo is Stikker degene die met de suggestie komt van

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie. Een suggestie waarmee iedereen kan leven. De vvd is dus eigenlijk geboren bij Heineken.

Feitelijk is er geen sprake van dat de PvdV van Stikker fuseert met de restanten van de vdb van Oud. Het comité gaat gewoon op in de Partij van de Vrijheid. Die zit immers met zes zetels in de Tweede Kamer en met drie afgevaardigden aan de overzijde in de senaat. Maar Oud eist wel het lijsttrekkerschap op voor de verkiezingen van 7 juli 1948, die nodig zijn omdat het kabinet-Beel een grondwetswijziging in de maak heeft voor de soevereiniteitsoverdracht van Nederlands-Indië. Als de vvd vervolgens in de Kamer zou komen met naar verwachting acht tot negen zetels, wil Oud ook de fractie gaan leiden. Hij is bereid daarvoor het burgemeesterschap van Rotterdam eraan te geven, wat hij later overigens niet doet. Stikker vindt het allemaal prima; met zijn baan in de directie van de bierbrouwerij heeft hij geen tijd voor de dagelijkse politiek. Het ligt dan ook voor de hand dat de senator en voorzitter van de Stichting van de Arbeid, want dat is Stikker ook sinds mei 1945, partijvoorzitter wordt van de nieuwe combinatie. Wel wil hij een sterke tweede man naast Oud voor het geval deze weer minister wordt, mocht de vvd meteen kunnen toetreden tot het volgende kabinet.

Over partijprogramma en kandidatenlijst voor de Kamer praten zij nauwelijks. Oud en Stikker zitten wat dit betreft op één lijn. De reglementen en statuten van de PvdV gaan naadloos over naar de vvd. Het gaat er eigenlijk alleen om aan de kiezers een nieuwe liberale partij te presenteren, die afrekenet met het verleden.

Dat blijkt ook wel uit de openingswoorden die 'Schil' Overwater even na tien en die zaterdagochtend de 24e januari in Bellevue hoort uitspreken. Stikker zegt daar als voorzitter van de vergadering te hopen dat de bijeenkomst tot resultaten leidt die de PvdV tot verdere bloei moeten brengen. Dat moet wat hem betreft dan wel voor de lunch worden geregeld. Sprekers krijgen 'zo beknopt mogelijk het woord' en het scheelt dat niet iedereen aanwezig is: de Kamerleden Gijsbert Vonk en Henk Korthals zijn 'wegens ongesteldheid verhinderd'.

Pieter Oud daarentegen mag 's middags flink uithalen. Op 18 met een kroontjespen dicht beschreven vellen, vergelijkbaar met 36 A4'tjes nu, schetst hij de historie van het liberalisme in Nederland sinds 1901, het jaar waarin progressief liberalen zich afsplitsten van de Liberale Unie en verder gaan als Vrijzinnig Democratische Bond, enigszins vergelijkbaar met het ontstaan van Democraten 66 65 jaar later, hoewel dat strikt genomen geen afsplitsing is. Bij de VDB gaat het om kiesrecht voor vrouwen, bij D'66 om vernieuwing van het staatsbestel.

De aspirant-lijsttrekker van de kersverse VVD zet zich in zijn toespraak scherp af tegen de PvdA en tracht het bezoedelde blaas van het liberalisme schoon te poetsen door het voor te stellen als een progressieve stroming. 'Historisch is het liberalisme de drager van de naam van de vooruitgang.' En even later: 'De PvdA lijkt meer en meer op de SDAP. Het nieuwe beginselprogramma van de PvdA spreekt over particuliere eigendom alsof daaraan alleen maar euvelen verbonden zijn. Wij staan daar lijnrecht tegenover.'

Ook Stikker laat zich niet onbetuigd. 'Zij [de PvdA] bedriegt zichzelf echter indien zij meent dat socialisme en democratie verenigbaar zijn.' Dat Oud en Stikker later dat jaar met dezelfde PvdA na 31 dagen van formatiebesprekingen in een regering zouden stappen, onder een socialistische minister-president, willen tijdens de oprichtingsbijeenkomst van de VVD maar weinigen geloven.

NEDERLANDS-INDIË

Het grootste probleem van die tijd, zo stelt de dan 61-jarige Oud, is de kwestie Nederlands-Indië. Direct na de Japanse capitulatie in augustus '45 roept de nationalistische vrijheidsstrijder Bung Soekarno de Republiek Indonesia uit. Ruim een jaar later leidt dat tot het Akkoord van Linggadjati, waar Nederland met Soekarno afsprekt dat hij Java, Sumatra en Madoera mag besturen als onderdeel van een Verenigde Staten van Indonesië onder Nederlandse leiding.

Oud en ook de PvdV is daar tegenstander van. Een grote

meerderheid van de Nederlandse bevolking moet niets hebben van welke vorm van verzelfstandiging dan ook. Het besef dat 'wij' een koloniale bezetter zijn, is nog lang niet doorgedrongen. Alleen de PvdA en de communistische CPN steunen het akkoord. De behoudende regeringsfractie van de Katholieke Volkspartij (KVP) ziet het niet zitten, waarop aanvoerder Carl Romme een motie aangenomen krijgt die uitspreekt dat Nederland de overeenkomst met Soekarno naar eigen inzicht mag interpreteren. Oud is er dik tevreden over: 'Ik ben de KVP erkentelijk voor de remmende werking die zij hier heeft uitgeoefend,' zegt hij in de oprichtingsvergadering. Tegelijk ligt hier de kiem voor zijn latere ruzie met Stikker en de internationale hoon en toorn die Nederland over zich afroept.

In de zomer van '47 stuurt de regering troepen naar Java en Sumatra om de belangen van het Nederlandse bedrijfsleven veilig te stellen. Oud vindt dat deze Eerste Politie Actie veel te laat en te beperkt van opzet is. Nederland is sterk verarmd uit de Duitse bezetting gekomen en heeft de Gordel van Smaragd nodig om er economisch weer bovenop te komen. Dat is eind jaren veertig het algemeen gevoel in de maatschappij. De aanval op Soekarno's leger wordt na twee weken gestaakt, onder grote diplomatieke druk van Washington en Moskou. Eind '48 geeft Den Haag andermaal opdracht tot een gewapend ingrijpen en neemt het leger Soekarno en zijn entourage gevangen. Ook dwingen de Verenigde Staten tot een staakt-het-vuren.

PRODUCTSCHAPPEN: OPKOMST EN ONDERGANG

Een ander punt dat de vvd eind jaren veertig bezighoudt, en dat zou tot in de huidige tijd voortduren, is de oprichting van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie (pbo). Direct na de bevrijding benoemt koningin Wilhelmina een kabinet van socialisten, links-liberalen en partijlozen, met als taken het weer op de rails zetten van de economie, de voedselvoorziening en het oppakken van foute Nederlanders.

De SDAP-minister voor Handel en Nijverheid Hein Vos, tevens

oprichter van het Centraal Planbureau, komt met een voorstel om de economie op strak-socialistische wijze van bovenaf te sturen. Zijn politiek leidsman Willem Drees, die op Sociale Zaken zit, neemt dat evenals premier Schermerhorn (ex-VDB) over. Sterker: het noodkabinetje lanceert een heuse propagandacampagne in de kranten en op de radio om de bevolking rijp te maken voor een drastische verandering van het maatschappelijk reilen en zeilen.

De Portugese premier Salazar bedenkt in de jaren dertig dat arbeiders en werkgevers het best met elkaar in conclaaf kunnen gaan over bedrijfsbelangen en marktregulering, zonder inmenging van de staat, als mengvorm tussen kapitalisme en socialisme. Hitler-Duitsland neemt het model over, maar wel met sturing door de staat. Dat wordt in Nederland ingevoerd met NSB'ers als leidende figuren. De naoorlogse SDAP/PvdA staat uiteraard een minder totalitair model voor ogen, maar van een vrije marktontwikkeling is hier geen sprake meer.

Het duurt tot de verkiezingscampagne van 1948 voor de liberalen wakker worden. Uiteindelijk gaat de Kamer in 1950 akkoord met een afgezwakte versie van de pbo-plannen. Professor Oud probeert zeven jaar later om de pbo-sector alsnog de nek om te draaien door de Eerste Kamer op een andere manier te laten kiezen, waardoor de samenstelling een afspiegeling wordt van het maatschappelijk leven. Maar die opzet mislukt. De woorden die hij dan neerschrijft, krijgen nog een voorspellende betekenis: 'De bedrijfsgenoten kunnen het weleens zo goed met elkaar gaan vinden, dat het algemeen belang aan het groepsbelang wordt opgeofferd.'

Rond die tijd begint zich Hendrik 'Boer' Koekoek te roeren. In 1958 richt hij de Boerenpartij op uit protest tegen het machtige Landbouwschap, dat veel agrariërs een doorn in het oog is door de verplichte heffingen en dwingende verordeningen. In 1963 haalt hij drie zetels bij de Kamerverkiezingen, nadat de politie drie landbouwers in Drenthe uit hun boerderij had gezet omdat ze de heffing weigeren te betalen. Het draait uit op een kleine veldslag tussen een woedende menigte boeren en de poli-

tie en dat alles onder het oog van draaiende televisiecamera's. De tv-democratie heeft haar intrede gedaan.

Minister Henk Kamp zal de product- en bedrijfsschappen per 2014 afschaffen, na een jarenlange strijd hiervoor door vvd-Kamerlid Charlie Aptroot, die in 2012 burgemeester van Zoetermeer wordt. Aptroot, van 2003 tot 2009 woordvoerder Economische Zaken, ontdekt de weerstand tegen de product- en bedrijfsschappen op zijn rondgang in het bedrijfsleven, vooral bij het midden- en kleinbedrijf. Als hij in de fractie aankaat om de pbo aan te pakken ('Alleen al uit de tuinbouw kreeg ik 11.000 brieven vóór opheffing'), voelt hij weerstand. Tot drie keer toe probeert Aptroot het. Bij de derde keer krijgt hij de steun van fractievoorzitter Jozias van Aartsen, die als voormalig minister van Landbouw en Visserij het best een lastige zaak vindt, maar tegelijk beseft dat het hele idee van de schappen tegen het vrije ondernemerschap indruist.

Aptroot vindt dat de bedrijf- en productschappen vooral in stand worden gehouden door en voor de bestuurders. Die verdienen er immers een aardige boterham mee. 'Toen ik begon in 2003 sprak ik eens een toenmalige voorzitter van een van die schappen. Die zei ijskoud tegen mij: "Ach, elke tien jaar verschijnt er weer een nieuw Kamerlid en die probeert ons dan weer op te heffen. Maar wij zitten zo verankerd in de maatschappij, je hebt geen schijn van kans. Je bent gedoemd te mislukken." Die arrogantie maakte mij alleen maar nog gemotiveerder. Ik mocht van hem niet eens met de medewerkers praten. Hij zei de steun van CDA en PvdA te hebben, wat zijn positie onaantastbaar maakte.'

Aanvankelijk krijgt Aptroot alleen steun van D66. Laurens-Jan Brinkhorst, minister van Economische Zaken in de periode 2003-2006, geeft de liberale voorvechter van opheffing onder vier ogen zelfs groot gelijk, maar wil dat als bewindsman in een kabinet met CDA-ministers formeel niet gezegd hebben. Allengs groeit het sentiment tegen de pbo-sector en in december 2011 neemt de Kamer met negentig stemmen voor een motie aan die een definitief einde moet maken aan de verplichte heffingen die

de schappen ondernemers jaarlijks opleggen. Voor de rijksbegroting maakt het niets uit; het bedrijfsleven scheelt het 100 miljoen euro per jaar.

Meestal gebeurt er niets als de Kamer een motie aanneemt, maar in dit geval barst op de publieke tribune boven de plenaire zaal spontaan een applaus los. Rijen vol ondernemers, die doorgaans weinig tot niets op hebben met politiek, laten zich niet onbetuigd. PvdA-woordvoester Pauline Smeets, zelf verklaard voorstander van de pbo-structuur, feliciteert haar liberale tegenstander met zijn achtjarige gevecht.

Eigenlijk wil Aptroot dat het kabinet de wet uit 1950 intrekt, maar dat zou betekenen dat ook de Sociaal Economische Raad (SER) eraan moet geloven en dat durft hij niet voor zijn rekening te nemen. Een van de grootste polderbolwerken onderuithalen, dat gaat hem te ver. Frits Bolkestein zou er geen traan om gelaten hebben. Voor hem is de SER meer een 'Sociaaleconomische Rem. Corporatief gesmoezel.'

DINSDAG 27 JULI 1948

Terug naar 1948. In de aanloop naar de oprichting van de Verenigde Staten van Indonesië is een grondwetswijziging nodig, die een twee derde meerderheid vereist in beide Kamers. Oud begrijpt dat de vvd haar Indië-standpunt moet aanpassen willen de liberalen met succes het te 'rode' economisch beleid van het kabinet-Beel kunnen ombuigen. Dat laatste vindt hij nóg belangrijker dan behoud van de Archipel.

De regering heeft een commissie ingesteld waarin alle fractieleiders uit de Tweede Kamer zitting hebben. Die commissie moet de wijziging van de grondwet voorbereiden. Er is een compromis bereikt waaraan alleen de Antirevolutionaire Partij (ARP) zich niet heeft gecommitteerd. Gezien de samenstelling van de Kamer (KVP 32, PvdA 29, ARP 13, CPN 10, CHU 8, PvdV 6, SGP 2) is na de verkiezingen een kabinet van minimaal drie partijen noodzakelijk voor een meerderheid van 67 stemmen in de Tweede en 34 in de Eerste Kamer (die heeft dan nog 50 zetels). Grote verschuivingen in de verkiezingsuitslagen zijn (nog) niet aan de orde. Oud

en Stikker rekenen er dan ook op dat de vvd kan aanhaken bij een kabinet van kvp en PvdA.

Maar de campagne wordt wel gebruikt om zich fel af te zetten tegen de socialisten van Drees. Het verkiezingsprogramma bestaat uit veertien punten 'van urgentie'. Dat is wat leesbaarder dan de huidige dikke nota's waarin politieke partijen hun standpunten neerschrijven. De zeven belangrijkste vvd-prioriteiten van 1948 zijn:

- onverwijd volledig herstel van de rechtsstaat ter verzekering der persoonlijke vrijheid en ter bescherming van de rechten der burgerij tegen ambtelijke willekeur
- territoriale en functionele decentralisatie van bestuur en wetgeving tot vermindering der gevaren die zijn gelegen in concentratie van overheidsmacht
- openbaar onderwijs voor iedereen
- krachtig streven naar ingrijpende beperking der overheidsbemoeiing met de handel en het bedrijfsleven
- gelijkstelling van man en vrouw voor de wet. Gelijke rechten tot benoembaarheid van vrouwen en mannen in overheidsfuncties
- het treffen van een samenstel van maatregelen waardoor het voortbestaan van een gezonde en krachtige middenstand wordt verzekerd
- belastingheffing naar draagkracht.

De vvd verspreidt de veertien punten per pamflet in een oplage van 1 miljoen stuks, waarvan de helft huis-aan-huis en bij winkeliers en boeren wordt bezorgd, en de andere helft onder alle rekeninghouders van de Postcheque- en Girodienst, de voorloper van de latere Postbank. De totale bevolking bestaat uit bijna 10 miljoen mensen, van wie er 5,4 miljoen mogen stemmen. Heel normaal in die jaren is dat vrijwilligers van de propagandateams op huisbezoek gaan. Zo kan het gebeuren dat 's avonds tussen zeven en negen uur de deurbel klingelt en een enthousiaste vvd'er komt waarschuwen voor het socialistische gevaar.

De groepen propagandavrijwilligers krijgen tijdens een stoomcursus op het hart gedrukt dat 'men nimmer mag vergeten dat het beroep op het publiek een emotioneel beroep moet zijn. Een suggestief appèl op het gevoel zal meer effect ressorteren dan een appèl op het verstand'. Op het partijsecretariaat in Den Haag zijn wat slagzinnen bedacht, waarvan de meeste werkelijk te flauw voor woorden zijn. Eén van de betere was nog *Geleide economie doodt alle energie*, en ook *De middenstand is de ruggegraat der maatschappij* kan ermee door. In de moderne variant heet dit *Het mkb is de motor van de economie*. Ook rijden er geluidswagens door de straten, waarin de bijrijder/passagier in zijn luidspreker roept: 'Stemt lijst 6, stemt op meester Oud!' Dat 'meester' slaat dan op zijn universitaire titel van mr. Duidelijk is dat het tijdperk van reclamebureaus en spindoctors nog lang niet is aangebroken.

De verkiezingen van 1948 staan niet in het teken van de wederopbouw of de nijpende woningnood, maar gaan vooral over het behoud van Nederlands-Indië. In de publieke opinie kan de wederopbouw alleen slagen als Nederland zich in Indië weet te handhaven en de jappencollaborateur Soekarno een toontje lager laat zingen. Een verkiezingsaffiche van de vvd die zomer laat een blank, een bruin en een zwart kind zien onder de tekst: *Het gaat nu om de toekomst van de kinderen en om het behoud van het koninkrijk*.

De uitslag op woensdag 7 juli is dan ook niet verrassend. Op deze onwaarschijnlijk sombere dag, waarbij het 's middags maar zeventien graden wordt en de zon zich niet laat zien, geeft de kiezer links een lichte afstraffing (sympathie voor Indonesisch nationalisme) en bezorgt ze rechts een bescheiden overwinning. PvdA en CPN verliezen elk twee zetels; de vvd wint er twee ten opzichte van de PvdV en de KVP blijft met 32 zetels de grootste. Het lid Charles Welter, die zich heeft afgesplitst omdat hij de Indië-politiek van zijn partij te slap vindt, scoort één zetel in de nieuwe Tweede Kamer; zijn kleindochter Lorette zal bijna veertig jaar later nog voor de nodige commotie zorgen in diezelfde Kamer.

Bijna drie weken later, op dinsdag 27 juli, is het weerbeeld volledig omgeslagen wanneer 96 volksvertegenwoordigers tegen

De eerste VVD-fractie in de Tweede Kamer trad aan op dinsdag 27 juli 1948. VVD-ARCHIEF

halfdrie 's middags de vergaderzaal aan het Binnenhof betreden om door voorzitter Josef van Schaik (KVP) te worden beëdigd. Buiten is het dik dertig graden onder een strakblauwe lucht. Oud, Vonk, Jeanne Fortanier-de Wit, Johan Cornelissen, Kort-hals, Govert Ritmeester, Floor den Hartog en Roelof Zegering Hadders zijn de eerste vvd'ers in de Tweede Kamer. Vier van hen komen uit de PvdV-fractie (Vonc, Fortanier, Korthals en Den Hartog). Oud wordt fractievoorzitter, Vonk vicevoorzitter.

Kamervoorzitter Van Schaik is op dat moment ook formateur, nadat twee eerdere pogingen van zijn partijgenoot Louis Beel om met de PvdA een kabinet te vormen waren gestrand. Informateurs bestaan nog niet.

De PvdA weigert genoeg te nemen met departementen buiten de sociaaleconomische invloedssfeer en het Indië-beleid.

Bovendien blokkeert Drees de deelname van de vvd aan het kabinet vanwege de felle campagne tegen de PvdA.

Van Schaik komt met een list. Hij biedt de PvdA het premierschap aan. In ruil daarvoor krijgt de KVP de meeste ministers (zeven tegen vijf voor de PvdA). De socialisten happen graag toe en Willem Drees wordt minister-president met Van Schaik als vicepremier zonder portefeuille. De vvd krijgt één ministerie: Dirk Stikker komt op Buitenlandse Zaken. Het ministerie van Oorlog is voor de CHU, evenals het toen nog aparte ministerie van Marine.

Het kabinet-Drees/Van Schaik treedt aan op 7 augustus en nog geen maand later geeft koningin Wilhelmina de troon over aan haar dochter Juliana. Samen met prins Bernhard maakt zij na de inhuldiging een rijtoer door de hoofdstad waarbij ook de Jordaan wordt aangedaan, waar dan nog geen yuppen, maar echte arbeiders wonen. De volkswijk ziet zwart van het oranje. En niet alleen de Jordaan, heel Nederland is die dag oranje gekleurd, meer nog dan bij de finales van het WK-voetbal in 1974, 1978 en 2010. Het is drie jaar na de oorlog, Nederland krabbelt langzaam op uit de ellende en puinhopen van vijf jaar Duitse bezetting. De woningnood is enorm en in één op de drie families is wel een (dienstplichtig) militair die naar Indië moet. Het jonge paar met de vier prinsesjes staat symbool voor een nieuwe, veelbelovende toekomst. Dat is de sfeer eind jaren veertig.

Tijdens de balkonscène op het Paleis op de Dam doet zich nog een incidentje voor, dat in Amsterdam nog wekenlang tot grappen zou leiden. Vol enthousiasme juicht Wilhelmina de nieuwe koningin toe, waarbij zij bijna haar bovengebit verliest. Zo gebeurt het in die septembermaand regelmatig dat iemand die op het Centraal Station aankomt te horen krijgt dat de Dam is afgesloten, omdat men naar het kunstgebit van Wilhelmina zoekt.

VAN NEDERLANDS-INDIË NAAR INDONESIË

Drie maanden later is het feestgedruis vergeten. Het kabinet besluit over te gaan tot een Tweede Politie Actie omdat de republikeinse leiding in Jogjakarta (Djokja) niet tijdig heeft gere-

geerd op een Haags ultimatum. De KVP-ministers geloven niet dat Soekarno wil meewerken aan een federale staat naar Nederlands model en bepleiten wederom militair ingrijpen om de opstand eens en voor altijd neer te slaan. In de PvdA wordt openlijk getwijfeld aan deze in haar ogen heilloze weg. Toch valt in de ministerraad het besluit om kort voor Kerstmis met parachutisten en commando's de politieke leiding en de legertop van de Indonesische nationalistten op te pakken en gevangen te zetten. Die ministerraad vergadert nog niet aan het Binnenhof, maar in een grote villa aan het Plein 1813, waar premier Drees kantoor houdt. Het Torentje is in die tijd het domein van Binnenlandse Zaken.

Stikker komt op de partijraad van de VVD van zaterdag 18 december met de primeur: het kabinet heeft besloten tot een nieuwe militaire actie, die zondag begint. Die actie mag niet op een oorlogshandeling lijken om de Verenigde Naties, en vooral de VS, niet nodeloos tegen zich in het harnas te jagen. Hij krijgt een staand applaus. Het gekozen momentum heeft een bedoeling: de Veiligheidsraad van de VN is de dag ervoor met kerstvakantie gegaan.

Nadat de Nederlandse troepen in een bliksemactie Soekarno en zijn getrouwen krijgsgevangen hadden gemaakt, komt de minister-president de volgende middag naar de Kamer om een verklaring af te leggen. De publieke tribune zit helemaal vol. Er moet extra politie aan te pas komen om de hevig geëmotioneerde toehoorders naar buiten af te voeren. Drees beroept zich op een lange lijst schendingen door het leger van Soekarno en zijn premier Hatta. Niettemin zet hij in op de vorming van een federatie waarbinnen Indonesië autonoom mag zijn. Vicefractievoorzitter Vonk (Oud is ziek die dag) spreekt zich vierkant uit voor het militaire optreden. In zijn hart is hij fel tegen het plan om Indië op te geven.

Vonk, woordvoerder Overzeese Gebiedsdelen, is van 1934 tot 1938 procureur-generaal bij het hooggerechtshof in Batavia, als bekroning van een ambtelijke carrière in Nederlands-Indië die is begonnen in 1913. Hij is een hardliner van de oude stempel. Van een zelfstandig Nederlands-Indië kan in zijn optiek geen sprake

zijn. Hij weigert de naam Indonesië te bezigen. En hij vindt bijvoorbeeld dat parlementariërs die geen Frans spreken niet in de Tweede Kamer thuishoren. Na de verkiezingen van 1952 keert hij niet meer terug in de fractie, omdat hij ernstig teleurgesteld is over het verlies van 'zijn' Indië.

Een jaar later vindt in de Kamer een marathondebat plaats, dat historici en politicologen nu nog beschouwen als een van de belangrijkste debatten uit de gehele parlementaire geschiedenis van Nederland. Voorafgaand daaraan hebben coalitiegenoten CHU en VVD van het kabinet geëist dat Nieuw-Guinea onder Nederlands bestuur blijft als uitwijkplaats voor Indische Nederlanders die niet in de nieuwe republiek van Soekarno willen leven. De werkelijke reden hiervoor is veeleer de diepgewortelde weerstand in beide partijen tegen het opgeven van de rijke kolonie in Azië. Oud heeft veel moeite om de fractie en de partijachterban (hij is ook partijvoorzitter sinds Stikker in het kabinet zit) in het gareel te houden; lang niet iedereen is het eens met het kabinetsbeleid dat aanstuurt op onafhankelijkheid van Indonesië.

Op 6, 7 en 8 december 1949 debatteert de Kamer met het kabinet over de soevereiniteitsoverdracht. In januari van dat jaar heeft Washington Drees min of meer gedwongen om de 'politio-nale actie' te beëindigen. De VN zijn zich via een speciale commissie zelf gaan bemoeien met het dekolonisatieproces, omdat Nederland hardleers blijkt. De sfeer in de vergaderzaal is uiterst nerveus. Buiten op het Binnenhof demonstreren aanhangers van het Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid, een gezelschap dat prominente politici als oorlogspremier Piet Gerbrandy (door Churchill *Cherry Brandy* genoemd) onder zijn leden schaaft. 'De socialistische regering-Drees steunt de revolutie in Indië', heet het.

Zelf schrijft Oud: 'Het is een zenuwenoorlog. De publieke opinie is volledig van de kook.' De oppositie wordt volgens hem beheerst door emotie, pathos en rancune. Bij de VVD-fractie komen zakken vol brieven en telegrammen binnen die oproepen tegen de overdracht te stemmen. Overigens beschikt de fractie in die tijd nog niet over eigen kamers. De fractieleden werken

vanuit huis en komen alleen naar het Binnenhof voor debatten en eigen vergaderingen. Die laatste vinden plaats in wat nu de Van Mierlo-zaal heet.

Oud is voorstander van het regeringsvoorstel, maar hij vindt het wel een slap geheel, omdat de bewoners van Ambon, Timor en Celebes geen zelfbeschikkingsrecht krijgen en overgeleverd dreigen te raken aan de annexatiedrift van Soekarno. Hij dient een amendement in om dit alsnog te regelen, en alleen doordat het kabinet dit overneemt kan de overdracht van de onafhankelijkheid doorgang vinden. Zonder deze voorwaarde van de vvd-fractie gaat de overdracht niet door, althans niet voor 1 januari 1950, de deadline die de Verenigde Naties hebben gesteld.

Nu kan koningin Juliana op dinsdag 27 december 1949 in het Paleis op de Dam de overdracht ondertekenen. In schrill contrast met ruim een jaar daarvoor is de stad uitgestorven. In Amsterdam hangen de vlaggen halfstok.

Maar het spel is nog lang niet gespeeld. De vvd geeft voorlopig de toon aan in het voortslepende Indonesië-debat. In het voorjaar van 1950 debatteert de Kamer met kvp-minister Van Maarseveen (Overzeese Gebiedsdelen) over het recht van minderheden op zelfbeschikking in Indonesië. Oud heeft lucht gekregen van Soekarno's dadendrang en dient een motie van 'ernstige teleurstelling' in, omdat Van Maarseveen een halfjaar na het debat over de soevereiniteitsoverdracht nog niets heeft gedaan om met name de Ambonezen te beschermen tegen Djakarta. Hij vindt dat het kabinet zich laat koeioneren door de Indonesische leiders. De minister dreigt hierop af te treden, waarna de fractieleiders Romme (kvp) en Arnold Tilanus (chu) de vvd vragen de motie in te trekken. Oud weigert. De Kamer verwierpt de motie, maar een deel van de chu-fractie stemt voor. De toon is gezet. Het komt tussen het kabinet-Drees/Van Schaik en de vvd niet meer goed.

De pers heeft goed in de gaten wat er aan de hand is. Het *Algemeen Handelsblad* schrijft dat de vvd zich distantieert van het Indonesië-beleid én dus ook van haar eigen minister Stikker. *De Maasbode*, een deftig katholiek avondblad in Rotterdam, concludeert dat Nederland geen enkel machtsmiddel heeft om

zelfbeschikking af te dwingen. Het vvd-amendement uit 1949 is een dode letter. *Het Parool* vindt de actie van Oud een goedkope stunt. Ook in de vroege jaren vijftig meent de publieke opinie al dat de politiek saai en technocratisch is. *Vrij Nederland* over het debat: 'Wat men ook over de motie-Oud moge denken, de mislukte poging om een kabinetscrisis op te wekken, in elk geval bracht zij weer wat leven in het spiegelgladde vlak van onze parlementaire vijver. Eindelijk gebeurde er weer eens iets in onze verzakelijkte en vertechniseerde Tweede Kamer, eindelijk iets dat het parlamentsnieuws naar de voorpagina's bracht, eindelijk iets dat de publieke tribune deed vollopen.'

Op het eiland Ambon is daags voor het Kamerdebat in Den Haag een opstand uitgebroken tegen Soekarno. Een deel van de vvd vindt dat Nederland de Ambonezen militair moet steunen. In Makassar op het eiland Celebes zitten in 1950 bovendien enkele duizenden ex-KNIL-militairen met hun gezinnen in een doorgangskamp dat voor driehonderd mensen is bedoeld. Zij weigeren te demobiliseren en krijgen vervolgens guerrillatroepen van het republikeinse leger op hun nek. Hierop stuurt Nederland drie oorlogsschepen naar Makassar om de Molukkers te ontzetten en hen over te brengen naar Java. Als de marine en de KNIL-militairen zijn vertrokken, bombardeert Soekarno het eiland en laat hij een bezettingsleger vanuit zee landen. De internationale gemeenschap bemoeit zich er niet mee; de VN vinden het een interne aangelegenheid.

De band tussen Ambon en Nederland is eeuwenoud. Al in de zeventiende eeuw komt de VOC er vaak voor de kruidnagels die er aan bomen groeien. Vanaf 1920 stromen in de lagere rangen steeds meer Ambonezen het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger in. Ze komen op de in hun ogen hoge soldij af. De Molukse eilanden zijn sinds 1950 een provincie met zelfbestuur binnen de deelstaat Oost-Indonesië. Vier maanden na de soevereiniteitsoverdracht roept de provincieleiding de Republiek der Zuid-Molukken (RMS) uit. Soekarno stuurt zijn leger, dat Ambon in november 1950 bezet. De RMS-leiding weet te ontkomen naar het nabijgelegen eiland Ceram. Ze wint een kort geding tegen

de Nederlandse staat, wat een automatische overgang naar het Indonesische leger verboden maakt. Nederland gaat in beroep, maar verliest ook bij het gerechtshof. Zelfs de Hoge Raad stelt de Molukkers in het gelijk. Er zijn nu twee mogelijkheden voor de Molukkers: naar Nieuw-Guinea of naar Nederland.

Djakarta verbiedt de overtocht van Ceram naar Nieuw-Guinea, waardoor er slechts één route overblijft: die naar Nederland. Vier dagen na het aantreden van Drees II komen de eerste driehonderd Ambonezen in de Rotterdamse haven aan. Dat jaar volgen er nog 12.000.

Eind 1953 weigert de nieuwe minister van Buitenlandse Zaken, Joseph Luns, het standpunt van de Molukkers in te brengen in de VN-commissie voor Indonesië, ondanks aandringen van vvd-fractielid Ritmeester. De vvd is feitelijk de enige partij die nog een beetje opkomt voor de onfortuinlijke Molukkers, die hun lot niet meer in eigen hand hebben. De liberalen zetten tevergeefs in op integratie in de Nederlandse maatschappij. Aanvankelijk mogen de Molukkers niet werken omdat er op de arbeidsmarkt een overschot bestaat; later wordt dat verbod ingetrokken, maar dan moeten zij wel 60 procent van hun verdiensten inleveren bij het Commissariaat voor de Ambonezenzorg. In totaal gaan slechts 141 Ambonezen terug naar Indonesië.

Met Kerstmis 1950 overweegt Stikker af te treden, omdat het kabinet het nieuwe standpunt inneemt dat Nieuw-Guinea aan de Nederlands-Indonesische Unie en niet aan Indonesië zelf moet worden overgedragen. De voormalige zakenman Stikker vindt dat de belangen van het Nederlandse bedrijfsleven (Heineken, Philips) in de archipel zwaarder moeten wegen dan politieke belangen. Bovendien wil het bedrijfsleven rust.

Op 24 december vertelt Stikker aan Oud dat hij Nieuw-Guinea wil overdragen aan Indonesië. Zo niet, dan is hij weg. Oud slaat alarm, en op tweede kerstdag vindt in het Kamergebouw een gesprek plaats tussen de betrokken kabinetsleden minus Stikker en de fractievoorzitters met hun secondanten.

Niet Oud, maar premier Drees weet Stikker daarna ervan te weerhouden zijn portefeuille in te leveren. Maar op 17 januari

1951 dient professor Oud een motie van afkeuring in tegen het kabinet. De Kamer weet formeel nog niet dat de regering andere plannen heeft met Nieuw-Guinea. 'Dit kabinet is een zwak kabinet. Het is vermoeid. Het kan niet meer tegen de problemen op. In de laatste maanden is ons vertrouwen steeds geringer geworden.' Harde taal voor een regeringsfractie. Oud verwijt Drees c.s. Nieuw-Guinea binnenskamers te hebben weggegeven. Woordvoerder Vonk kan er ook wat van: 'Dit is een prototype van impotent beleid.'

Een week later hervat de Kamer het debat, dat voor het eerst rechtstreeks wordt uitgezonden op de radio. Ze stemt de vvd-motie weg met 66 tegen en 26 voor. KVP en PvdA willen het kabinet overeind houden. Stikker heeft van tevoren aangegeven alsnog af te treden als de vvd-fractie unaniem voor de motie van wantrouwen stemt. Dat gebeurt. Hij probeert nog de zeven collega's van Oud een voor een op andere gedachten te brengen. Tevergeefs. Drees is ziedend. Met overslaande stem spuwt de anders zo rustige en beheerste minister-president zijn gal over de vvd-leider. De andere ministers stellen hun portefeuille ter beschikking. Professor Pieter Oud en Dirk Stikker zijn vanaf dat moment, de derde verjaardag van de vvd, niet langer on speaking terms met elkaar.

DEBATTEN IN RIDDERZAAL

Het debat en de stemming over de motie van wantrouwen vinden niet plaats in de grote vergaderzaal, maar in de Ridderzaal. In maart 1950 is de Grote Zaal gesloten wegens verbouwing. Zo worden de pers- en de publieke tribune uitgebreid. Als de Kamerleden moeten stemmen, worden zij nogal eens blootgesteld aan plensbuien en harde rukwinden tijdens de oversteek naar de Ridderzaal. Die is gedurende het winterseizoen 1950-1951 vaak steenkoud. Er valt niet tegenop te stoken in de grote en hoge ruimte. Najaar 1950 gaat KVP-fractieleider Romme vlak voor de ingang van de Ridderzaal door gladheid onderuit. Hij maakt de algemene beschouwingen over de Miljoenennota 1951 niet mee; een lelijke beenwond speelt hem parten. De verbouwing van de eigen vergaderzaal duurt tot juni 1951.

In die tijd vergadert de Kamer langer dan de drie dagen van tegenwoordig. Ze begint evenals nu op dinsdag, maar debatteert door tot vrijdagavond. Het wekelijkse vragenuurtje is in die tijd op vrijdagmiddag om vijf uur. Daarmee sluit zij de week af. Tegenwoordig begint de Kamer de week met het vragenuurtje.

GEEN SPREEKTIDBEPERKING

Na de val van het kabinet duurt het zeven weken voor een nieuwe regeringsploeg aantreedt. Nou ja, nieuwe... Bijna alles blijft bij het oude. Oud adviseert koningin Juliana de zaak te lijmen, omdat het kabinet zichzelf naar huis heeft gestuurd. Tot verbaazing van menigeen benoemt zij vervolgens Stikker in een functie die nog niet eerder heeft bestaan: die van informateur. De demissionaire VVD-minister bedenkt zijn eigen opdrachtformulering, die later vaak door Juliana en haar dochter Beatrix wordt gebruikt: de 'mogelijkheid te onderzoeken van de vorming van een kabinet dat het vertrouwen van het parlement geniet'.

Stickers poging mislukt al na vijf dagen. PvdA-fractie leider Jaap Burger werpt een blokkade op omdat Stikker de kabinetsval heeft ingeluid. Op de achtergrond speelt ook een rol dat Oud, op de VVD-jaarvergadering een klein jaar daarvoor, ARP en CHU heeft opgeroepen één front te vormen tegen het machtsblok van KVP en PvdA. De beide protestantse partijen willen daar niets van weten. Maar het is wel gezegd.

Uiteindelijk is Romme degene die erin slaagt om het kabinet in dezelfde samenstelling te laten aantreden. Stikker mag van Oud op Buitenlandse Zaken blijven. Op zaterdag 17 maart legt Drees in de Ridderzaal de regeringsverklaring van zijn tweede kabinet af. Die gaat niet over Nieuw-Guinea. Dat gevoelige onderwerp wordt geparkeerd, en zal nog heel wat kopzorgen veroorzaken. De zaterdag is overigens in 1951 een gewone werkdag.

Tegen de zin van Stikker (maar dat houdt hij nog even voor zich) treedt Nederland in dat jaar toe tot de Europese Gemeenschap van Kolen en Staal, de verre voorloper van de Europese Unie. De andere lidstaten zijn België, Luxemburg, West-Duitsland, Frankrijk en Italië. Stikker ziet meer in een Atlantisch

bondgenootschap met het Verenigd Koninkrijk en de VS. Kort-hals daarentegen beschouwt de EGKS juist als een sterke gesprekspartner voor Washington.

Door de Korea-oorlog, die in de zomer van 1950 uitbreekt, slaat Nederland flink aan het hamsteren. Menigeen denkt dat de Derde Wereldoorlog in aantocht is. De Hongerwinter van '44-'45 is nog maar zes jaar geleden. Aan verreweg de meeste Nederlanders gaat de eerste televisie-uitzending op 2 oktober 1951 dan ook voorbij. Slechts vijfhonderd huishoudens hebben een zwart-wittoestel gekocht. Tien jaar later heeft een miljoen gezinnen een kijkkast staan.

Angst voor het Rode Gevaar uit Moskou leidt in 1952 tot de oprichting van de Bescherming Bevolking, de BB in de volksmond. In het Kamerdebat hierover laadt VVD-woordvoerder Ritmeester de ergernis en irritatie van de gehele Kamer op zich. Hij spreekt niet alleen razendsnel (de stenografen kunnen hem nauwelijks bijhouden), hij leest ook nog eens een geschreven tekst voor van ongeken-de lengte. Vaste spreektijden per fractie kent de Kamer nog niet.

Kamervoorzitter Leo Kortenhorst grijpt in op het moment dat bijna iedereen zit weg te dommelen op zijn zetel. Hij vraagt Ritmeester een deel van zijn uitgeschreven verhaal over te slaan. 'Dan zoudt u niet alleen uzelf maar ook anderen die dit moeten aanhoren een marteling besparen. Het is zo goed als uitgesloten dat iemand u kan volgen. U kunt het ook zo doen dat wij het niet horen.' Het betoog van Ritmeester komt erop neer dat hij 80 miljoen gulden voor de bouw van schuilkelders tegen Russische atoombommen veel te weinig vindt. Ook acht hij het onbestaanbaar dat bij de nieuwbouw van woningen geen aandacht bestaat voor de dreiging uit het Kremlin.

DE EERSTE JAREN

Terwijl in Kaatsheuvel het attractiepark De Efteling opengaat, met dank aan Anton Pieck, bereidt Den Haag zich voor op de verkiezingen van juni 1952. Voor kinderen gebeurt dat jaar nog iets spannends: de allereerste Nederlandstalige *Donald Duck*

komt uit als bijlage van de *Margriet*. In de bioscopen draait de latere klassieker *High Noon* met Gary Cooper en Grace Kelly. Maar de politiek houdt zich met serieuzer zaken bezig. De vvd plaatst zich in de campagne min of meer al buiten de kabinetsformatie door nadrukkelijk te stellen dat zij niet als bijwagen van KVP en PvdA wil doorregeren. Drees zal dat goed in zijn oren knopen.

Socialisten en katholieken behalen bij de verkiezingen in juni '52 evenveel zetels, hoewel de PvdA de grootste is omdat ze meer stemmen krijgt. De vvd wint één zetel. De PvdA-leider krijgt van Juliana het initiatief en ruim twee maanden later treedt het derde kabinet-Drees aan. Voor Oud en zijn fractie betekent het zeven jaar oppositie voeren. Willem Drees wil de liberalen buiten de regering houden, omdat zij zich meer als een oppositie- dan als een coalitiefractie hebben gedragen. Op zijn beurt heeft Oud er geen begrip voor dat ARP en CHU hem zo makkelijk hebben laten vallen. De gereformeerde fractieleider Jan Schouten noemt Oud een opportunist omdat hij bij de verkiezingen van '48 tegen een onafhankelijk Indonesië is, maar vervolgens wel meewerkt aan de soevereiniteitsoverdracht.

Drees wil aanvankelijk nog wel het gesprek met Oud aangaan, maar dat verandert op slag als het partijbestuur van de vvd een dag na de formatieopdracht aan de demissionaire premier een persbericht uitstuurt waarin het de vloer aanveegt met het beleid van het vorige kabinet. Stikker vertrekt een maand later naar Londen, waar hij ambassadeur wordt.

In de naoorlogse jaren neemt de invloed van het parlement af. De kabinetten-Drees eigenen zich volmachten toe om de wederopbouw in goede banen te kunnen leiden en de roep om dualisme neemt toe. Van dit ideaal van Thorbecke uit de negentiende eeuw is in de jaren vijftig van de twintigste eeuw weinig meer over. Vooral de PvdA-fractie heeft de neiging om het kabinet kritiekloos te gehoorzamen. De vvd-fractie is vaak de enige die de feiten nuchter beziet en aldus oordeelt.

Het jaar 1953 staat voor een belangrijk deel in het teken van de watersnoodramp. Vanuit het hele land stroomt de hulp toe.

Ook leden van de CPN willen hun bijdrage leveren, maar de regering ziet daar een gevaar in. De communisten in Nederland zijn immers een vooruitgeschoven post van Moskou. Fractie leider Burger van de PvdA dient een motie in om CPN-leden uit te sluiten van hulpverlening. Die motie krijgt de steun van de gehele Kamer behalve van CPN en VVD. Oud-verzetssrijder en CPN-Kamerlid Henk Gortzak, een Amsterdamse timmerman, verwijt de regering kort na de ramp in Zeeland te veel geld in de NAVO en te weinig in de dijken te stoppen. De PvdA verklaart bang te zijn dat de communisten de Nederlandse hulpverleningsmethodes doorspelen aan de Russen, spionage dus. Oud vindt de uitsluiting een verkeerde tactiek. Hij wijst er in het Kamerdebat op dat de aanhang van de CPN structureel terugloopt en dat deze ontwikkeling wel eens teniet kan worden gedaan door alle extra aandacht voor de communistische partij.

De positie van Oud wordt na het vertrek van Stikker sterker, zowel in de partij als in de Kamerfractie. Bovendien heeft hij meer tijd voor het parlementaire werk, omdat hij het burgemeesterschap van Rotterdam in '52 neerlegt. Op zijn voorstel debatteert de Kamer sinds Prinsjesdag 1953 onmiddellijk na de troonrede zonder schriftelijke voorbereiding over de regeringsplannen.

Een ogenschijnlijk onbenullige zaak, die niettemin tot de nodige emoties leidt, is de Zondagswet. Die is in 1815 als een van de eerste Nederlandse koninkrijks wetten van kracht geworden, vooral om ervoor te zorgen dat er op de dag des Heren in de buurt van kerken geen herrie wordt gemaakt. In 1953 wil het kabinet deze wet moderniseren, onder meer door de kabaalgrens te bepalen op één uur 's middags. Daarvoor is rumoer verboden, daarna... Nou ja. De VVD is tegen omdat er volgens haar woordvoerder Ritmeester geen wezenlijk nieuwe zaken in de voorgestelde wetswijziging staan. De CPN is ook tegen, omdat zij er een complot in ziet om demonstraties op zondag(ochtend) te verbieden.

In het Kamerdebat voorafgaand aan de stemming zegt Ritmeester: 'Zonder strikte noodzaak mag geen geluid worden

voortgebracht dat verder reikt dan tweehonderd meter. Hoe moet dat dan met een voetbalwedstrijd? Wanneer Abe Lenstra een doelpunt maakt, dan zal het gerucht dat dan verwekt wordt zeker op meer dan tweehonderd meter gehoord worden. Mogen de 60.000 verwekkers van het gerucht, onder wie wellicht de minister zelf, naar de rechter? Of gaat Abe Lenstra op de bon, of de doelverdediger die de bal miste?’

De humor van Ritmeester ten spijt gaat de Kamer toch akkoord met de nieuwe Zondagswet. Tot voor kort is de wet elke zondag vele jaren lang ruim overtreden, want de eerste wedstrijd in het betaald voetbal op zondag begint om half één. Kort voor het kerstreces van 2012-2013 neemt de Kamer een motie van D66 (Gerard Schouw) en VVD (Joost Taverne) aan met als doel afschaffing van het ‘rumoerverbod’. Minister Plasterk (PvdA) reageert onmiddellijk positief.

VVD en CPN vinden elkaar onbedoeld wel vaker in hun oppositie tegen het brede kabinet van PvdA, KVP, ARP en CHU (81 van de 100 zetels). Zo wil Drees III de Begrafeniswet uit 1869 vernieuwen met het wettelijk regelen van crematie. Al 85 jaar bestaat er in Nederland een gebod tot begraven. De eerste crematie is in 1914 in Velsen. De lijkverbranders worden vervolgd tot aan de Hoge Raad, maar die spreekt hen vrij wegens het ontbreken van een wettelijk verbod.

Oud gebruikt het regeringsplan om tweedracht te zaaien in de PvdA en om de confessionele partijen uit elkaar te spelen. Dat lukt. Hij haalt zwaar geschut uit de kast: ‘Het wetsvoorstel stelt beperkingen aan crematoria en de overledene moet een schriftelijke wilsbeschikking nalaten. Het streven is gericht op het moeilijk maken van crematie, terwijl er al veertig jaar een gedoogpraktijk bestaat. Dit is in strijd met de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en met de Conventie van Rome.’ Nederland heeft dit in 1954 ondertekend, dus het ligt extra gevoelig. Hij verwijt de PvdA compromissen te willen inbouwen in het wetsvoorstel, terwijl zo iets bij crematie niet aan de orde zou mogen zijn. ‘Maar ja, bij PvdA zitten katholieken, protestanten en humanisten.’ Over de amendementen die de VVD

indient, stemt de PvdA verdeeld.

Tussen PvdA en KVP botert het toch al niet zo. In het voorjaar van 1954 vaardigen de Nederlandse bisschoppen een mandement uit waarin zij katholieken verbieden om naar de VARA te luisteren, socialistische kranten te lezen (*Het Vrije Volk*) en lid te zijn van het NVV, voorloper van de FNV. Het partijlidmaatschap van de PvdA noemen de bisschoppen onverantwoord. Geen kerkelijke begrafenis en uitsluiting van de heilige sacramenten zijn de straf voor overtreders van deze verordening.

Oud vindt het mandement een schandalige blijk van dictatoriaal denken. Hij neemt het op voor de katholieke leden van de PvdA. 'Hier behandelen de bisschoppen hun gelovigen als onmondigen. Het rooms-katholicisme kenmerkt zich door een in beginsel totalitair karakter.' Geen kleine woorden.

Burger en Oud weten elkaar soms ook te vinden. Minister Kees Staf (CHU) van Oorlog en Marine neemt een plan van zijn generaals over om dienstplichtige militairen niet meer te laten liften naar de kazerne; er is immers weer goed openbaar vervoer. Liften is een soldaat onwaardig. Op zaterdagmiddag marcheren onderofficieren de dienstplichtige jongens af naar het station voor hun weekendverlof. De treinreis moeten zij trouwens wel zelf betalen van hun soldij. Dat gaat de PvdA te ver. De VVD verleent steun aan een motie die om vrij vervoer vraagt op zaterdag en zondag. Oud vindt de maatregel typisch iets voor de 'ouderwetse generaal Hasselman', de chef van de generale staf. Deze topofficier is inderdaad geen vrolijke frans. Als zijn secretaresse op zijn verjaardag eens een bos bloemen op zijn bureau zet, bast de generaal: 'Wilt u zich niet met mijn privéaangelegenheden bemoeien!'

VROUWEN HANDELINGSONBEKWAAM

Een ander onderwerp dat in de jaren vijftig PvdA en VVD verbindt, is de rechtsongelijkheid tussen vrouwen en mannen op de arbeidsmarkt. Vrouwen die trouwen verliezen de volgende dag hun baan. Voor vrouwelijke ambtenaren is dit zelfs wettelijk bepaald. De Duitsers voeren tijdens de bezetting in dat zij wel

mogen blijven werken op een tijdelijk contract. Met het oog op de wederopbouw, alle handjes zijn nodig, blijft dit gehandhaafd, maar de PvdA wil het veranderen. Het kabinet is aanvankelijk geneigd om vrouwen het recht te geven op een gelijke beloning voor hetzelfde werk, maar zover komt het niet. Na vier jaar studeren op het 'probleem' brengt de Sociaal Economische Raad een negatief advies uit. Vrouwen hebben namelijk minder behoeften dan mannen, heet het in de SER.

In de Kamer leidt dit in het vroege voorjaar van 1955 tot een fel debat, dat verscheidene dagen duurt. Het is in feite een woordenstrijd tussen de vrouwen en de mannen. Van de honderd leden zijn er slechts negen van het vrouwelijk geslacht. Een motie van Corrie Tendeloo (PvdA) en Jeanne Fortanier-de Wit vraagt de regering het internationale verdrag van de ILO (International Labour Organization) over gelijke rechten alsnog te ondertekenen. Vier jaar eerder heeft Nederland zich van stemming onthouden. De Kamer neemt de motie aan (PvdA, VVD, CHU en CPN), maar de regering weigert haar uit te voeren. De heren van de KVP en de ARP in het kabinet zijn van mening dat vrouwen niet behoren te werken, omdat er dan minder kinderen geboren worden en omdat de geestelijke gesteldheid van kinderen van werkende moeders eronder lijdt. Minister Beel van Binnenlandse Zaken stelt in het parlement dat de combinatie van werken en een gezin draaiend houden fysiek en psychisch onverantwoord is.

Hierop volgt een tweede motie van het gelegenheidsduo Tendeloo-Fortanier waarin PvdA en VVD uitspreken dat de regering zich niet heeft te bemoeien met het wel of niet verbieden van arbeid door getrouwde vrouwen. De dames zijn behoorlijk van de kook, en terecht. Fortanier: 'De menselijke waardigheid als vrouw is in het geding als het kabinet gehuwde vrouwen in rijksdienst neemt en hun minder betaalt dan mannen.'

Ook de tweede motie haalt het, zij het krapjes: 46 voor, 44 tegen. De twee vrouwen van de KVP-fractie plus die van de CHU stemmen mee met hun seksegenoten. Andermaal negeert het kabinet de Kameruitspraak. Het duurt tot eind 1957 voor het (volgende) kabinet de ontslagbepalingen voor vrouwelijke ambtenaren afschaft.

In het voorjaar van 1956 heeft nog een opmerkelijk debat plaats waar de positie van de vrouw aan de orde is. PvdA-minister Julius van Oven van Justitie wil een eind maken aan het huwelijksgoederenrecht uit 1838. Die wet bepaalt dat bij echtscheiding de man moet aangeven wat er met de boedel dient te gebeuren, zelfs als het huwelijk in gemeenschap van goederen is gesloten. Dat geldt in de jaren vijftig voor 95 procent van alle huwelijken. De oude wet gaat ervan uit dat de vrouw handelingsonbekwaam is, letterlijk. Bovendien, de man is het hoofd van de echtvereniging. De baas dus.

De KVP en de ARP willen dat graag zo houden. De PvdA-fractie is verdeeld, terwijl de vvd voluit voor afschaffing van dit feodale wetje is. Vooral de gereformeerde vroegere premier Gerbrandy heeft het er maar moeilijk mee. Het gaat hem vooral om de (lees: zijn) Bijbelse opvatting dat de man de heerschappij heeft over de vrouw. Punt uit. Overigens vindt de wet zijn oorsprong in het Frankrijk van Napoleon. Toen zijn huwelijk met keizerin Joséphine dreigde te mislukken, bedacht hij dit wetje om te voorkomen dat zij er met een groot deel van zijn bezittingen vandoor zou gaan. Hier speelden bepaald geen Bijbelse opvattingen.

De feministisch-liberale Joke Stoffels-van Haaften, net vier maanden Kamerlid voor de vvd, heeft geen last van autoriteitsvrees wanneer zij in haar maidenspeech de oud-premier lik op stuk geeft: 'Geloof u nu heus dat die vrouwen nu naar de winkels gaan rennen om zich met juwelen en bontjassen te tooien?' De Kamer neemt het wetsvoorstel aan.

De tijden beginnen te veranderen. Op de Nieuwendijk in Amsterdam worden de eerste nozems gesignaleerd. Bill Haley scoort een wereldhit met 'Rock Around the Clock'. Die kun je beluisteren op een draagbare transistorradio, sinds oktober 1954 op de markt. De introductie van beeldradio, zoals televisie in de beginjaren wel wordt genoemd, leidt in 1955 tot een aantal Kamerdebatten over de organisatie en de zendtijd van de omroepverenigingen. De katholieke minister Cals (Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen) wil dat een commissie van de Nederlandse Televisiestichting NTS (de voorloper van de NOS) bepaalt welke

programma's de omroepzuilen VARA, KRO, NCRV, VPRO en AVRO mogen uitzenden en welke niet. In die commissie moeten ook onafhankelijke leden zitten van buiten de reguliere omroepverenigingen. De vvd is zo'n beetje de enige politieke partij zonder een eigen omroep. Sommigen menen dat de AVRO een liberale omroep is, maar mediawoordvoester Fortanier-de Wit wil niets te maken hebben met de AVRO. Het plan van Cals wordt door zijn eigen KVP met steun van ARP en CHU getorpedeerd. De vvd heeft het nakijken. Nog tientallen jaren zal de constructie van politiek en confessioneel geëngageerde omroepen het Nederlandse bestel domineren.

De Indische kwestie sleept zich door het gehele decennium voort tot ver in de jaren zestig. Bij de overdracht van bestuur aan Soekarno en Hatta wonen er 225.000 Nederlanders in de archipel. De grote meerderheid van 165.000 bestaat uit zogenoemde indo's, kinderen van meestal een Nederlandse vader en een Indische moeder. De minderheid van 60.000 is blank. Den Haag veronderstelt dat de indo's waarschijnlijk wel in Indonesië willen blijven, want zij hebben een bevoorrechte positie ten opzichte van de 'echt' autochtone bevolking. Wederom onderschat het kabinet de situatie. De Nederlandse Indonesiërs verliezen hun baan en worden in toenemende mate gediscrimineerd. Een speciale commissie wordt naar Djakarta gestuurd om rapport uit te brengen over de gewenste beleidsmaatregelen. Na drie weken adviseert zij om alleen de blanke Nederlanders te repatriëren. De indo's zijn immers allen daar geboren. De regering neemt dit vertrouwelijke advies over, maar het rapport lekt uit naar de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. Ritmeester vindt het onbestaanbaar dat minister Frans Jozeph van Thiel (KVP), de latere Kamervoorzitter, onderscheid maakt tussen blanke en gekleurde Nederlanders. Maar de vvd'er staat met de rest van de oppositie machteloos tegenover het grote blok van de vierpartijencoalitie. Een motie van de Indische Nederlander Wim Lemaire (KNP) krijgt de steun van vvd en ARP, maar de Kamermeerderheid is het niet eens met zijn oproep om indo's de vrije keuze te bieden tussen naar Ne-

derland komen of in Indonesië blijven. Het is een van de zwarte bladzijden uit de Nederlandse geschiedenis.

Vanaf 5 december 1957 (Zwarte Sinterklaasdag) is het einde oefening voor de Nederlanders in het Rijk van Insulinde. Soekarno verbreekt elk contact met Nederland en gelast het definitieve vertrek van iedere niet-Indonesische Nederlander. Hij verklaart hen zelfs staatsgevaarlijk. Het kabinet in Den Haag voorziet grote problemen op de arbeidsmarkt door de toestroom van Indische Nederlanders. Het is bang voor overbevolking. Nederland telt in 1957 ruim 11 miljoen inwoners. Dat is de belangrijkste reden om de Molukkers, loyaal en Oranjegezind, niet te laten integreren in de maatschappij. ARP en vvd vinden het schandalig en gebruiken termen als 'verraad' om hun ongenoegen over het beleid van Drees III kenbaar te maken.

DE AOW

Sinds 1 januari 1957 ontvangen 65-plussers AOW. De politieke discussie over een staatspensioen gaat terug tot 1890, nadat Duitsland als eerste natie een ouderdomsverzekering had ingesteld. De invoering in Nederland heeft in 1956 na 66 jaar nog wel wat voeten in de aarde. Minister Ko Suurhoff (PvdA) dreigt zijn wetsvoorstel in te trekken en af te treden als de Kamer een amendement van de vvd aanneemt. Die wijziging, voorgesteld door financieel woordvoerder Herman van Leeuwen, behelst dat de uitkering van gepensioneerden onder geen beding mag worden verlaagd. De AOW stijgt mee met de loonontwikkelingen. Suurhoff vindt het amendement uit den boze, omdat het een hoger inkomen dan het laatste salaris zou kunnen genereren en dat is niet de bedoeling. Maar het wijzigingsvoorstel haalt het bij lange na niet en de vvd stemt tegen het wetsvoorstel en daarmee tegen invoering van de AOW.

Een hoofdrol heeft de vvd-fractie ook in de debatten over schoolgeld, zij het zonder veel succes. Minister Cals dient in 1953 een wetsvoorstel in om schoolgeld te gaan heffen bij de ouders. De vvd is daartegen. Tijdens de plenaire behandeling een jaar later komt woordvoerster Fortanier met een amendement om geen

schoolgeld te heffen, behalve voor avondonderwijs en universiteiten. Hiermee wil zij de middengroepen ontzien wier kinderen vaker doorleren na de wettelijke leerplichtleeftijd van veertien jaar. De PvdA en de CPN willen de liberalen steunen, maar met 45 zetels komen zij er zes tekort. En weer dreigt het kabinet met intrekking van het wetsvoorstel, waarop de PvdA terugkrabbelt. Hier doet zich de bizarre situatie voor dat er een nieuwe wet komt waar de socialisten principieel tegen zijn en de liberalen juist voor, terwijl hun stemgedrag precies het tegenovergestelde laat zien. Het gaat de vvd-fractie dan ook vooral om stoken in de coalitie van katholieken en socialisten, waarbij zij zich vooral richt op de rechtervleugel van de KVP.

Voor Oud is de periode van het kabinet-Drees III de moeilijkste uit zijn politieke bestaan. In de lente van 1955 valt de regering omdat de Kamer een nieuwe huurwet wegstemt. Tot verbijstering van vrijwel iedereen weet PvdA-fractie leider Burger de zaak binnen enkele weken te lijmen en regeert het kabinet door tot de herfst van 1956. Oud heeft na de geslaagde lijmpoging wel door dat de vvd voorlopig aan de zijlijn blijft staan. Bij de prolongatie van het kabinet legt Oud in de Kamer een emotionele verklaring af en verlaat de zaal vervolgens demonstratief met zijn gehele fractie. Geert Wilders doet in 2009 met zijn PVV-fractie precies hetzelfde, nadat CDA-fractie leider Van Geel had gesteld dat de Kamer niet mag tornen aan het pakket crisismaatregelen van het kabinet-Balkenende IV.

Bij de verkiezingen van 1956 blijft de vvd stabiel op negen zetels staan. PvdA en KVP winnen en lijken weer tot elkaar veroordeeld. Samen hebben ze 67 van de honderd zetels. De sfeer tussen de fracties onderling is verslechterd omdat de een de ander te rechts en de ander de een te links vindt. Oud en de zijnen hebben in de campagne fel tegen de PvdA aan geschopt, maar dat weerhoudt Drees er ditmaal niet van Oud samen met de fractie leiders van KVP, ARP, CHU en PvdA uit te nodigen voor een gesprek over de vraag of er bereidheid bestaat een brede coalitie te vormen.

Tijdens dat onderhoud licht de demissionaire minister-presi-

dent en formateur de heren in over wat later de Greet Hofmans-affaire gaat heten. Koningin Juliana zou onder verkeerde invloed staan van deze 'gebedsgenezers', die de negenjarige prinses Marijke, later Christina, van haar slechtiendheid zou afhelpen door te bidden. Hofmans is al vier jaar kind aan huis op paleis Soestdijk; het bestaan van de vrouw en haar relatie met de vorstin worden onthuld door het Duitse weekblad *Der Spiegel*. De Nederlandse pers weet nergens van. Het zicht van de jongste prinses gaat er overigens niet op vooruit.

De formatie duurt ruim vier maanden en op het nippertje valt de vvd uit de boot. Vicefractievoorzitter Korthals is gevraagd om minister van Verkeer en Waterstaat te worden in een kabinet van PvdA, vvd en CHU (de kleinst mogelijke meerderheid van 51 zetels), maar hij twijfelt. Informateur Burger stelt hem een ultimatum dat Korthals voorbij laat gaan, waarop Burger de vvd inruilt voor de ARP. Uiteindelijk is het vierde kabinet-Drees van dezelfde samenstelling als het derde: PvdA, KVP, ARP en CHU.

Op 6 november 1956 komen er vijftig nieuwe Kamerleden bij. De uitbreiding van honderd naar honderdvijftig zetels is een feit. De vvd is de enige fractie in het parlement die tegen de uitbreiding heeft gestemd en ook in de huidige tijd willen de liberalen terug naar 100 zetels. Ze vinden de uitbreiding onzinnig. Het belangrijkste argument vóór is dat veel volksvertegenwoordigers allerlei bijbaantjes hebben en dus te weinig tijd overhouden voor het Kamerwerk. In de praktijk neemt de werkdruk niet af, maar komen er steeds meer specialisten. Voor de vvd betekent de uitbreiding dat de fractie groeit naar dertien zetels. Onder de vier nieuwelingen bevindt zich Edzo Toxopeus, advocaat en gemeenteraadslid in Breda. Zeven jaar later zou hij Oud opvolgen als politiek leider. De vraag kan worden opgeworpen of Toxopeus de Kamerbankjes ooit had gehaald als de vvd haar zin had gekregen en de uitbreiding naar honderdvijftig niet was doorgegaan.

De verkiezingscampagne van 1956 speelt zich voor het eerst grotendeels af op de radio. De vvd heeft geen eigen omroep en dat is volgens Fortanier de oorzaak dat de fractie op negen zetels

blijft steken. KVP en PvdA hebben alleen maar gewonnen omdat zij via de KRO en de VARA de radio goeddeels beheersen, meent zij. De andere fracties zijn het niet met haar eens. Waar blijft het door liberalen zo geroemde particuliere initiatief? Waarom heeft de VVD geen eigen zender?

Een jaar later stelt het kabinet voor om alle politieke partijen behalve de CPN maandelijks twee keer tien minuten zendtijd op de radio te geven. Voor de VVD zal de Rijksvoorlichtingsdienst bij de AVRO zendtijd vorderen. Toxopeus, net een halfjaar Kamerlid, vindt tien minuten te kort, maar schikt zich in het voorstel.

Nederland is in 1949 lid geworden van de NAVO. Dat betekent onder meer dat de Verenigde Staten de militaire agenda van West-Europa bepalen. Washington is veeleisend. Dat heeft tot gevolg dat de Nederlandse defensie-inspanningen in 1952, 1953 en 1954 maar liefst 20 procent van de totale rijksbegroting innemen. In 2013 is dat iets meer dan 3 procent. De Kamer krijgt weinig informatie omdat minister Staf (CHU) vrijwel alles in de beslotenheid van de defensiecommissie bespreekt. Allengs ontstaat irritatie over die geheimzinnigheid. Dat leidt in 1958 tot een explosie met de zogenoemde helmenaffaire.

In het voorjaar van 1958 interpelleert de liberaal Ritmeester de minister over een grote partij ondeugdelijke helmen waarover mariniers in Nieuw-Guinea hebben geklaagd. De hoofdbeschermers scheuren spontaan doormidden. Heel toepasselijk hebben de defensie-inkopers 400.000 van deze helmen besteld bij de Vereenigde Blikfabriek. Al snel wordt duidelijk dat het materiaal niet deugt, maar het departement bedekt deze kennis met de mantel der liefde. Er is ook van alles mis met gasmaskers, jeepwielen en soldatenlaarzen. Kortom, het ministerie laat zich knollen voor citroen verkopen, zo lijkt het. Eigenlijk gaat de staatssecretaris over het materieel, maar die is naar de VS gereisd, omdat de Kamer hem 'niet gevraagd had om te blijven'. Ritmeester vindt dit een proeve van 'buitengewone onhoffelijkheid' jegens het parlement. Het kost de staatssecretaris dan ook de politieke kop. De VVD meent dat ook minister Staf moet opstappen, maar Drees houdt hem de hand boven het hoofd.

Op 25 maart 1957 ondertekent Nederland met vijf andere West-Europese landen het Verdrag van Rome, ofwel de geboorteaangifte van de Europese Economische Gemeenschap (EEG). Het treedt in werking in 1958 en in het Kamerdebat op het Binnenhof daaraan voorafgaand heeft de vvd, maar ook kvp en arp, de nodige twijfels geuit. Oud wil een bepaling in het verdrag laten opnemen dat Nederland eruit kan stappen als de bevolking zo hard groeit dat het een ongunstige uitwerking op de werkgelegenheid krijgt. En ook de kvp ziet een probleem in de onmogelijkheid om het verdrag op te zeggen. Oud-premier Gerbrandy verwacht dat Nederland economisch wordt ingelijfd bij Duitsland en Frankrijk. Uiteindelijk stemmen 115 Kamerleden voor de EEG tegen slechts 12 tegen onder wie de liberale woordvoerder Van Leeuwen. Die vindt dat de paragraaf over concurrentie 'rammelt als een boerenkar op een heiweg'.

Heeft Oud in het debat over de regeringsverklaring in 1956 al gezegd dat de vvd eigenlijk geen oppositie meer hoeft te voeren, omdat PvdA en kvp elkaar de tent wel uit vechten, in december '58 krijgt hij zijn gelijk. De katholieken hebben er geen begrip voor dat de minister van Financiën, de PvdA'er Henk Hofstra, een aantal belastingen twee keer wil verhogen; één keer vindt de kvp genoeg. Het kabinet struikelt over een amendement, maar een week later zit er weer een nieuw kabinet, ditmaal zonder de PvdA; Drees heeft er geen zin meer in. Het zal tot 1973 duren voor de socialisten weer regeringsmacht krijgen. kvp'er Louis Beel wordt premier van een tussenkabinetje met de overgebleven ministers van arp, chu en kvp, dat de vijf maanden overbrugt tot het aantreden van het kabinet-De Quay.

Het einde van het decennium brengt Nederland nieuwe welvaart. In Groningen wordt een groot gasveld gevonden, waardoor veel huishoudens in de loop van de jaren zestig kunnen overschakelen van kolen op aardgas. De Rotterdamse voetbalclub Sparta wordt landskampioen en op zondag 5 april kijken televisiebezitters voor het eerst naar *Sport in Beeld*, oervader van *Studio Sport*. In de bioscopen draait *Ben Hur* met Charlton Heston en in New York neemt Miles Davis het legendarisch ge-

CC-BY-SA 2.24.01.05 910-7139

Kamervoorzitter Kortenhorst vraagt Joke Stoffels-van Haften om hem voor de rest van de dag te vervangen, 29 september 1959. NATIONAAL ARCHIEF

worden *Kind of Blue* op. Minder poëtisch is de machtsovername op Cuba door Fidel Castro.

OUD TREEDT TERUG

De verkiezingen in maart leveren de vvd voor het eerst in haar elfjarig bestaan een forse winst op: van dertien naar negentien zetels. Daarmee wordt zij de derde partij van het land. Hoewel Oud inmiddels 72 jaar is en al voor de vierde keer als lijsttrekker optreedt, hebben de partij en de kiezer nog geen genoeg van hem. Zijn positie is onomstreden. In de campagne schopt hij wederom fanatiek tegen de schenen van de PvdA aan, die nu Burger als nieuwe leider heeft. De vvd is de enige partij die een andere uitsluit als toekomstige regeringspartner. Op de ochtend van de verkiezingsdag zelf zijn in middenklassenbuurten kaarten met een rode kater erop in de brievenbussen gestopt: *Koopt geen rode*

kat in de zak! Het werkt, want de winst van de liberalen komt vooral van PvdA'ers die het wat beter hebben dan het gemiddelde arbeidersgezin.

De formatie verloopt moeizaam. De KVP-fractie krijgt als grootste partij het initiatief, maar niemand is te porren voor het premierschap. Ook het ambt van minister is ineens weinig populair. Uit het Brabantse provinciehuis wordt Jan de Quay weggehaald om een kabinet samen te stellen van KVP, ARP, CHU en vvd. De confessionele partijen willen evenals de liberalen niet meer met de PvdA in zee, omdat de socialisten alleen willen regeren met een mandaat van de fracties in de Kamer. Dat gaat de anderen te ver.

In de vvd ontstaat herrie tussen de fracties in de Tweede en de Eerste Kamer over de invulling van de drie ministersposten, die zij mag bezetten. Senaatsfractievoorzitter Harm van Riel wil minister van Financiën worden, maar Oud heeft andere plannen. Hij draagt Korthals, Toxopeus en Antoine Feith (burgemeester van Voorburg) voor bij De Quay. Het probleem is dat de onervaren aspirant-premier de ministeries nog niet heeft verdeeld over de vier partijen. Van Riel dreigt zijn steun aan het kabinet te onthouden als de vvd geen bewindspersoon krijgt in de driehoek Financiën-Sociale Zaken-Economische Zaken. Het is de eerste keer dat in de senaat politiek wordt bedreven omwille van de macht in plaats van deugdelijke wetgeving.

Uiteindelijk wint Oud het coulissegevecht met Van Riel. Korthals komt op Verkeer en Waterstaat en wordt vicepremier, Toxopeus gaat naar Binnenlandse Zaken en de Rotterdamse zakenman Sidney van den Bergh gaat Defensie doen. De laatste moet na twee maanden alweer terugtreden omdat hij een relatie heeft met een getrouwde vrouw, die weliswaar in echtscheiding ligt, maar toch. Scheiden is nog behoorlijk taboe eind jaren vijftig. Bovendien vertoont de minister, zelf weduwnaar, zich in het openbaar met de vrouw. Oud, Korthals en Toxopeus vinden dat het absoluut niet kan en eisen zijn vertrek. Van den Bergh weigert aanvankelijk, maar na een speciale bijeenkomst van de minister-raad over alleen dit onderwerp blaast hij alsnog de aftocht. Een

jaar later trouwt de voormalige Unilever-directeur met de inmiddels gescheiden vrouw. Op Defensie wordt hij opgevolgd door Sim(on) Visser, die uit werkgeverskringen komt.

Deze benoeming is de inleiding van het latere, min of meer gedwongen vertrek van professor Oud. Van Riel voelt zich voor de tweede keer gepasseerd voor een ministerspost. In de jaren die volgen haalt *De Telegraaf* regelmatig hard uit naar vvd-leider Oud. Minister Visser blijkt geen sterk bewindsman; de senaatsfractie van de vvd zegt in 1962 zelfs het vertrouwen in hem op. Bij de liberale leider begint het langzamerhand door te dringen dat hij misschien maar eens plaats moet maken voor een ander. Op één na is Oud het langst zittende Kamerlid; hij verschijnt voor het eerst in het parlement in 1917. Voor de oorlog is hij vier jaar minister geweest, zodat hij al met al zo'n veertig dienstjaren als volksvertegenwoordiger heeft. Volgens Wiegel, die in Oud zijn grote voorbeeld ziet, heeft het hoofdbestuur van de vvd de grand old man gedwongen om terug te treden, omdat hij als fractieleider én partijvoorzitter de alleenheerschappij uitoefent. 'Hij runde de tent alleen, in z'n eentje.' In de zomer van 1962 laat Oud weten dat hij niet meer beschikbaar is als lijsttrekker voor de verkiezingen van mei 1963. Bij de Algemene Politieke Beschouwingen in oktober houdt hij zijn afscheidsrede, die meer weg heeft van een college parlementaire geschiedenis dan van een politiek oordeel over de regeringsplannen voor 1963. De man beschikt over een welsprekendheid die de huidige generaties politici niet eens bij benadering halen. Als persoon is hij niet altijd even plezierig. Wiegel, die zich in die tijd in de JOVD (liberale jongerenorganisatie) begint te roeren: 'Hij was sardonisch en sarcastisch en kon polariseren als geen ander. Met Van Riel had hij geen goede relatie, maar zij tutoyeerden elkaar wel, wat in die tijd nog helemaal niet gebeurde. Je sprak met professor Oud, niet met Pieter Oud.'

Bij het aantreden van de Kamer na de verkiezingen van 1959 wordt voorzitter Kortenhorst (KVP) voor de vierde maal gekozen tot eerste onder zijns gelijken. Als tweede voorzitter kiest de Ka-

De kroonprins en de leider: Henk Korthals en professor. Pieter Oud, 1960. VVD-ARCHIEF

mer Stoffels-van Haaften, die nog geen vier jaar in de vvd-fractie zit. Het is de eerste keer dat een vrouw de Kamer voorziet. De heren weten aanvankelijk niet hoe zij haar moeten aanspreken. Oud zelf kiest voor 'mevrouw de voorzitter', Sieuwert Bruins Slot (ARP) probeert 'mevrouw de presidente'. Het is uiteindelijk CHU-aanvoerder Tilanus die met 'mevrouw de voorzitter' komt. Een ongetwijfeld mannelijke *NRC*-verslaggever schrijft na haar eerste optreden: 'In de avonduren zat mevrouw Stoffels-van Haaften voor het eerst op de voorzittersstoel, gracieus en vederlicht tikkend met de hamer. Gekleed in een zwart mantelpak leidde zij de vergadering. Doch alles went en eerlijk gezegd kijken wij liever naar haar dan naar dr. Kortenhorst.'

Anderhalf jaar na het aantreden van het kabinet-De Quay valt het alweer, maar die crisis duurt slechts twee weken. Oud is de enige in de Kamer die haarscherp doorheeft wat de eigenlijke

achtergrond ervan is. De woningnood is nog steeds groot, dus Nederland moet bouwen, veel bouwen. De confessionele fracties vinden dat ARP-minister Van Aartsen meer woningwetwoningen in zijn programma moet opnemen, maar dat wil hij niet, omdat er een tekort aan bouwvakkers is. De wens van zijn eigen fractie en van de CHU zou tot loonstijgingen kunnen leiden. Oud, die met de KVP een compromisмотie heeft ingediend, woont een fractie-overleg van ARP en CHU bij waar de sfeer vergelijkbaar is met die van 'een kleedkamer tijdens een interlandvoetbalwedstrijd'. In de rust staat het 1-0 voor de Kamer, maar uiteindelijk eindigt het treffen in een gelijkspel.

Het kabinet stapt op na steun van de Kamer voor een ARP-motie, die om meer nieuwbouwwoningen vraagt. Bemiddeling door de antirevolutionair Wim de Gaay Fortman brengt de regeringsploeg al snel weer op het pluche. De regeringsverklaring neemt minder dan tien minuten in beslag. Oud signaleert dat deze jenevercrisis een burgeroorlogje was tussen de ARP-fractie en de ARP-ministers. De kwalificatie 'jenevercrisis', zoals het in de pers heet, slaat terug op het grote aantal, lege, glazen dat Oud bij de gezamenlijke ARP-/CHU-vergadering aantrof. Later blijkt dat het om sherryglazen ging, die daar nog stonden van de ochtendvergadering.

Wiegel weet nog dat het in de jaren zestig en zeventig heel normaal was dat er 's ochtends al werd gedronken in de Tweede Kamer. 'Er werd heel veel gelachen in die tijd. De fractievergaderingen begonnen dinsdag om halfelf en om halftwaalf werd de sherry al binnengebracht.'

NIEUW-GUINEA

Bijna veertien jaar na de bestuursoverdracht van Nederlands-Indië aan Soekarno en Hatta komt de kwestie Nieuw-Guinea ook tot een einde. Is de vvd aanvankelijk ronduit tegen de soevereiniteitsoverdracht, gaandeweg maakt dat standpunt plaats voor berusting in het 'afstaan' van Nieuw-Guinea. In 1958 kent de partij een speciale commissie die zich over de zaak buigt en vooral het standpunt van het bedrijfsleven volgt. Dat betekent

Nieuw-Guinea overdragen en zo snel mogelijk de zakelijke belangen in Indonesië naar beste kunnen behartigen. Maar het kabinet houdt hardnekkig vast aan behoud van het grote eiland, waarvan het Nederlandse deel de omvang van Frankrijk heeft. Op de oostelijke helft zitten de Australiërs, die de bevolking pas in 1975 haar zelfstandigheid geven.

VVD-minister Visser stuurt in de zomer van 1960 extra troepen naar het tropische Nederland. Bovendien dirigeert hij het vliegdekschip Karel Doorman met een vlooteskader die kant uit, voor oefeningen en bezoeken aan Japan en Australië. Die acties vallen heel slecht in de internationale gemeenschap en Tokio weigert de Nederlandse marine te ontvangen, daarmee partij kiezend voor Indonesië. Soekarno verbreekt de diplomatieke betrekkingen met Nederland. Oud blijft nog voorlopig vasthouden aan het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's, het onderwerp waarover Stikker en hij in 1951 ruzie kregen.

In 1961 mobiliseert het Indonesische leger voor de 'bevrijding' van Nieuw-Guinea. Een regelrechte oorlog tussen Nederland en Indonesië dreigt en het kabinet krijgt het benauwd. Kort voor Kerstmis gaat het zelfbeschikkingsrecht als eis voor overdracht van tafel en op 2 januari 1962 legt premier De Quay een verklaring af over de bereidheid tot een dialoog met Indonesië. Het Binnenhof ziet zwart van de mensen, die naar de publieke tribune van de Tweede Kamer willen. Sinds 1949 is het niet meer zo druk geweest bij de parlamentsgebouwen.

Twee weken later stuit de marine op een Indonesische invasiemacht voor de kust van Nieuw-Guinea; aan vijandelijke kant vallen vijftig doden. In april demonstreren Molukkers op het Binnenhof, die daarmee morele steun betuigen aan de bevolking van Nieuw-Guinea. In de Kamer speelt zich een emotioneel debat af over verdere troepenversterkingen. De VVD steunt de opbouw van de militaire verdedigingsmacht op het immens grote eiland, en heeft er begrip voor dat de regering al haar acties en besluiten in het geheim voorbereidt. De betrokken Kamerleden worden uitsluitend vertrouwelijk ingelicht door het kabinet, in

Fractievergadering in januari 1961. Aan de linkerkant: Jeanette ten Broecke Hoekstra, Martin Visser, Harm van Riel (Eerste Kamer), Cees Berkhouwer, Johan Cornelissen, Han Corver en Jean Couzy. Aan het hoofd zit Govert Ritmeester. Rechts Haya van Someren, Simon Korteweg, professor Oud, Roelof Zegering Hadders en Joke Stoffels-van Haften. NATIONAAL ARCHIEF

1960 negen keer, in 1961 dertien keer en in 1962 zestien keer. Van die vergaderingen zijn geen notulen gemaakt. Alleen de griffier van de commissie houdt aantekeningen bij, maar die zijn 'zoek-geraakt'.

Op het hoogtepunt van de crisis zijn 10.000 soldaten op Nieuw-Guinea gelegerd. Wanneer Den Haag en Djakarta op 15 augustus een akkoord bereiken over de overdracht van Nieuw-Guinea, zijn negen Nederlandse militairen, zes Papoea's en tweehonderd Indonesische soldaten gesneuveld. Dat akkoord komt tot stand onder grote druk van de VS, die Soekarno te vriend willen houden omdat hij af en toe flirt met Moskou. Bovendien heeft president Kennedy zijn handen vol aan Vietnam. De mate-loos populaire KVP-minister Luns van Buitenlandse Zaken heeft

een verkeerde inschatting gemaakt van de Amerikaanse steun voor de Nederlandse zaak. Begin september vindt het slotdebat plaats. Oud schat in dat het lot van de Papoea's afhangt van de betrouwbaarheid van de regerende klasse in Djakarta. Van die betrouwbaarheid is volgens hem tot dan toe niets gebleken.

MAMMOETWET

Begin jaren zestig komt het kabinet met de kinderbijslag, maar als het aan de vvd had gelegen, was deze wet nooit ingevoerd omdat de regering de regeling als een volksverzekering presenteert. Vanuit liberale redeneertrant behoort de staat niet op te draaien voor (een deel van) de kosten van kinderen; dat is de verantwoordelijkheid van de ouders. Overigens heeft het kabinet-De Quay, zonder PvdA, wel meer sociale daden op zijn conduitestaat. Zo introduceert het de bijstand, een structurele verhoging van de AOW met 15 procent en de vrije zaterdag voor ambtenaren. Delen van het bedrijfsleven zijn hierin al voorgegaan.

Werknemers ontvangen in 1941 al kinderbijslag vanaf het derde kind. Dat geldt niet voor zelfstandige ondernemers; die krijgen niets. Er bestaat dus ongelijkheid in de behandeling van kinderen van arbeiders en kantoorpersoneel en kinderen van middenstanders en andere kleine zelfstandigen. KVP en ARP willen dat iedereen recht heeft op kinderbijslag. De minister (Van Rooy, KVP) vindt dit te ver gaan. De liberale woordvoerder Han Corver stelt als compromis voor om winkeliers recht op de bijslag te geven vanaf het derde kind. Daarmee kan de bewindsman wel leven, maar de andere regeringsfracties niet. Het leidt tot het gedwongen aftreden van de katholieke minister. Zijn opvolger Gerard Veldkamp past het wetsvoorstel aan: ondernemers met een jaarinkomen tot 12.000 gulden krijgen recht op kinderbijslag vanaf het derde kind, arme sloebers die niet meer dan 3500 gulden per jaar verdienen voor alle kinderen. Corver kan ermee leven, maar dat is niet het geval met het amendement dat de KVP indient, waarmee de inkomensgrens voor zelfstandigen wordt opgetrokken naar 14.000 gulden. Zo wordt de kinderbijslag nog

duurder voor het rijk. De Kamer neemt het wijzigingsvoorstel aan, met tegenstemmen van vvd en PvdA. Zo blijft de ongelijke behandeling van werknemers en ondernemers in dit stukje sociale wetgeving bestaan.

In 1962 heeft een van de belangrijkste naoorlogse debatten plaats: invoering van de Mammoetwet. Minister Cals dient het wetsvoorstel in 1958 in met als kern de financiële gelijkstelling van het bijzonder onderwijs en het openbaar onderwijs. Dat de schriftelijke voorbereiding bijna vier jaar in beslag neemt, zegt al iets over de gevoeligheid van het onderwerp. De plenaire behandeling duurt ruim negentien dagen, verspreid over vier maanden. De fracties komen met maar liefst 117 amendementen. Feitelijk gaat het om de Wet op het voortgezet onderwijs, dus het traject tussen de toenmalige lagere school en de universiteit. ARP'er Anton Roosjen bedenkt terloops de naam Mammoetwet, omdat hij de reikwijdte van Cals' plannen gigantisch vindt.

Het onderwijs gaat inderdaad op de schop. Ulo en mulo, hbs en mms moeten plaatsmaken voor mavo, havo en atheneum. Een brugklas in het eerste jaar na de lagere school moet een betere keuze garanderen voor het vervolgonderwijs. Volgens de minister blijven in het oude systeem te veel kinderen zitten doordat zij (of hun ouders) te hoog hebben gegrepen. Ook verdwijnen de lts, mts en hts; die krijgen als opvolgers lbo, mbo en hbo.

Op de kvp na heeft iedereen diepgravende kritiek op de kabinetsvoorstellen. vvd-onderwijswoordvoester Haya van Someren-Downer ziet een groot probleem opdoemen in het bijzonder onderwijs (particulier, kerkelijk, stichtingen, verenigingen). Volgens haar kunnen nieuwbakken schoolbesturen op kosten van de Staat zomaar een onderwijsinstelling oprichten. Openbare scholen kunnen niet uitbreiden als de gemeentelijke begroting geen ruimte biedt. Van Someren-Downer wil dus dezelfde rechten voor gemeentebesturen als voor particuliere scholen. De fracties ter linkerzijde denken er ook zo over. De confessionelen vinden juist dat Cals hun bijzonder onderwijs te veel wil beknotten.

Na de eerste spreekronde van de Kamer heeft de minister ze-

ven uur nodig voor zijn beantwoording. Dat wordt zo saai dat de ene na de andere parlementariër de zaal verlaat. Uiteindelijk staat Cals tegen een lege Tweede Kamer te praten, zij het dat voorzitter Kortenhorst natuurlijk wel op post blijft. Van Someren-Downer is de eerste spreker geweest. Zij maakt gehakt van Cals' voorstellen. Misschien dat de bewindsman aan het begin van zijn verdediging nog wat snediger is dan tegen het einde. Hier kan iedereen wel om lachen: 'Ik dacht aanvankelijk dat het inderdaad begon te zomeren, maar ik moet zeggen dat toen ik wat langer naar haar betoog luisterde, ik downer ben geworden.'

De vvd heeft ook een probleem met opneming in de wet van inspraakorganen die schooldirecties kunnen corrigeren, wat volgens Van Someren-Downer strijdig is met de grondwet. Veel kritiek heeft zij op het afschaffen van de hbs en de mms en op de invoering van een brugklas. Leraren zouden er ook tegen zijn, terwijl er geen garantie is op minder zittenblijvers. Maar schandalig vindt de liberale woordvoester het schrappen van Grieks als eindexamenvak voor gymnasium bèta. Zij noemt het een ontkenning van de eenheid van de Grieks-Romeinse cultuur en dient een amendement in met de strekking dat Grieks en Latijn verplichte eindexamenvakken moeten blijven zowel voor de alfa- als de bètarichting. De Kamer volgt haar hierin niet.

Tot op het laatste moment blijft het onzeker of de Mammoetwet het haalt. Cals heeft met aftreden gedreigd, maar dat maakt niet bijster veel indruk. Bovendien zou het kabinet blijven zitten om de kwestie Nieuw-Guinea te kunnen afronden. Alleen oppositiepartij PvdA kan Cals nog redden en dat doet zij: vvd, chu en een deel van de arp stemmen in juli 1962 tegen de Mammoetwet, die pas in 1968 van kracht wordt.

Begin jaren zestig doet het kabinet een poging om iets van een omroepbeleid te ontwikkelen, maar de PvdA en de confessionele fracties drukken dat snel en vakkundig de kop in met hun kro, ncrv en vpro. Nu de vvd in de regering zit, gaat er een andere wind waaien. De liberalen willen het bedrijfsleven toelaten op televisie en radio en zien een commercieel net naast de publieke

omroepen wel zitten. Akzo, Philips en Heineken willen adverteren op tv. De gehele Kamer minus VVD en CHU is fel tegen een dergelijk 'barbaars' plan. Haya van Someren vindt het een kwestie van verdraagzaamheid: 'Het is een afweging tussen het monopolie van de VARA, KRO, NCRV en VPRO en vrijheid in de ether. Wij durven die vrijheid aan.'

De fractievoorzitter bemoeit zich er ook mee. Oud wijst de tegenstanders van meer vrijheid in de ether erop dat de regering zich niets gelegen hoeft laten te liggen aan wat de Kamer ervan vindt, omdat zij de beslissingsbevoegdheid heeft om te bepalen wie wel en wie niet een zendmachtiging krijgt. Dit alles onder het motto 'De regering regeert, het parlement controleert'. Hij doet de suggestie om een motie van wantrouwen in te dienen of om gewoon over te gaan tot de orde van de dag.

Wat volgt is een motie die alleen reclame wil toestaan binnen het bestaande bestel. Het kabinetsvoorstel, een commerciële zender, gaat het niet halen. Van Someren-Downer probeert het nog door een Kameruitspraak te vragen over het voorstel het kabinet te laten onderhandelen met commerciële partijen, zoals de zakenman Reinder Zwolsman (in die tijd een bekende Nederlander), die in 1959 de vernieuwde pier in Scheveningen heeft laten bouwen.

Intussen dreigt minister Toxopeus met aftreden als het kabinet zich door de Kamer laat ringeloren. Daarmee laat hij zien zich achter de VVD-fractie te scharen. Anne Vondeling, inmiddels fractieleider van de PvdA als opvolger van Jaap Burger, geeft een opmerkelijke uitleg aan de situatie die de liberalen hebben geschapen. Hij stelt dat wie de VVD-motie afkeurt feitelijk zijn wantrouwen tegen het kabinet uitsprekt. Immers, de VVD-fractie steunt het regeringsbeleid wat het omroepbeleid aangaat. Premier De Quay voegt daar nog aan toe dat het voorgestane plan voor commerciële televisie er niet komt als de Kamer de motie van Haya van Someren niet steunt. En dat gebeurt. Met een overgrote meerderheid zelfs. De VARA, de KRO, de NCRV en de VPRO hebben voor de eerstkomende 26 jaar het pleit gewonnen. Het duurt nog tot 1989 voor commerciële tv in Nederland wordt toegestaan.

Maart 1963. Professor Oud in conclaaf met de KVP na een van de roemruchte tv-debatten van de jaren 60. Achter hem Han Corver en Cees Berkhouwer. Naast hem zittend Binne Piet van der Veen en Molly Geertsema. Daarachter Haya van Someren en Jean Couzy. NATIONAAL ARCHIEF

In mei '63 volgen verkiezingen, die de VVD voor het eerst in haar vijftienjarig bestaan verliest, in een verder nationaal en internationaal veelbewogen jaar. Zo is de winter de strengste sinds 1901 met een dichtgevroren Noordzee en een IJsselmeer waar auto's overheen rijden. In de zomer overlijdt de geliefde paus Johannes XXIII en houdt Martin Luther King in Washington zijn historische toespraak *I have a dream*. Drie maanden daarna wordt president Kennedy vermoord. Vier jongens uit Liverpool met voor die tijd lang haar scoren twee wereldhits met 'I Wanna Hold Your Hand' en 'She Loves You'. The Beatles zullen de muziekindustrie compleet op haar kop zetten.

2.

GROEI EN BLOEI: 1963-1982

Begin 1963 leven in de vvd verschillende opvattingen over wie de partij naar de verkiezingen van 15 mei moet leiden. Al een jaar of vier wordt in de achterban, maar ook in de twee Kamerfracties aan het Binnenhof, voorzichtig gemopperd over professor Oud. Dat gebeurt niet openlijk. Behalve Van Riel durft niemand hem tegen te spreken. Buiten Den Haag roeren zich sommige kamercentrales (regionale of provinciale koepelafdelingen van de vvd) omdat zowel Oud als Van Riel een dubbel functie bekleedt. Beiden zijn zij voorzitter van hun fractie en in het partijbestuur zitten ze naast elkaar als voorzitter en vicevoorzitter. Dat beide heren nogal eens botsen, maakt het er niet beter op.

Achttien van de toenmalige negentien kamercentrales hebben een voorkeur voor Henk Korthals als nieuwe lijsttrekker. Ook Oud ziet in hem zijn opvolger, hoewel hij in Toxopeus (Kamerlid sinds 1956 en minister in het kabinet-De Quay) ook een sterke, nieuwe leider voor de liberalen ziet. Hij noemt hem zijn 'politieke zoon'. De tweede man van de vvd heeft er echter geen trek in. Hij voorziet problemen met Van Riel en geeft aan dat hij na de verkiezingen niet terugkeert in de politiek.

In april 1962 heeft het hoofdbestuur een commissie geïnstalleerd die de kandidatenlijst moet opstellen met vernieuwing als

opdracht. Die wordt in de wandeling de Bloedraad genoemd, omdat de helft van de fractie moet verdwijnen. Van de negentien fractieleden uit de periode 1959-1963 gaan er tien over naar de nieuwe fractie, waarvan Toxopeus de leiding krijgt. Door het verlies van drie zetels komen er vijf nieuwelingen in de gelederen: Theo Joekes, Bert Oldenbanning, Kees Kammeraad, Danny Tuijnman en Frits Portheine.

Dat de vvd de drie zetels winst van 1959 weer verliest in '63 wordt deels toegeschreven aan het succes van Boer Koekoek en deels aan de incompatibilité d'humeur tussen Oud en Van Riel. Willem Jacob 'Molly' Geertsema, sinds '59 in de fractie, vindt het onzin. Hij meent dat de winst van vier jaar eerder het resultaat was van scherp oppositie voeren. In aanloop naar de verkiezingen schrijft *De Telegraaf* veel over Boer Koekoek. Dat zal toch wel de nodige traditionele vvd-stemmers hebben gekost.

Koningin Juliana geeft de oudgediende kvp'er Romme de informatieopdracht om aan te sturen op een kabinet met een 'zo breed mogelijke steun in het parlement'. Romme koerst dan ook af op een vijfpartijenregering: kvp, PvdA, vvd, arp en chu. Met 135 zetels een nationaal kabinet, maar Toxopeus vindt het een slecht idee. Op een persconferentie zegt hij bij het schip van staat 'niet in een zwembroek' aan boord te willen komen. Daar is een extreem lange fractievergadering aan voorafgegaan. In feite zegt Toxopeus dat de kvp moet kiezen tussen de vvd en de PvdA. De katholieke fractie is verdeeld in een rechts en een links kamp. Fractievoorzitter Wim de Kort, die het stokje van Romme heeft overgenomen, komt al snel bij de vvd uit, omdat de liberalen ook in het vorige kabinet hebben gezeten en eenieder het erover eens is dat de lijn van De Quay c.s. moet worden doorgetrokken.

Het dreigt nog even verkeerd te gaan voor de vvd. Nu de grootste partij voor de liberalen heeft gekozen, wil Toxopeus een aantal eerder gedane toezeggingen op het terrein van de sociale zekerheid terugdraaien. Het gaat vooral over verhoging van de aow en de kinderbijslag, en invoering van een wet op arbeidsongeschiktheid, de latere roemruchte wao. De kvp-fractie vindt dit niet acceptabel en De Kort moet zijn opdracht teruggeven.

De koningin roept vervolgens de hulp in van een ander katholiek zwaargewicht, Louis Beel, inmiddels vicepresident van de Raad van State. Niet Chris van Veen en Wim Kok, maar hij is verantwoordelijk voor het eerste Akkoord van Wassenaar op 4 juli 1963. Ten huize van de familie Beel spreken De Kort, Toxopeus, Van Eijsden (ARP) en Beernink (CHU) tien uur lang met de informateur over een regeringsprogramma dat zijn weerga niet kent wat gedetailleerdheid betreft. Het demissionaire kabinet heeft nog recente ramingen liggen van het Centraal Planbureau, die Beel in de besprekingen inbrengt. Die vooruitzichten zijn somber. Dat is in die zin gunstig voor de VVD, dat extra uitgaven aan de sociale zekerheid er voorlopig niet meer in zitten.

Het tekort aan arbeidskrachten is sterk opgelopen, waardoor de lonen fors zijn gestegen, in 1964 zelfs met 15 procent. Als minister heeft Toxopeus in 1962 de salarissen bij de politie met maar liefst 20 procent verhoogd. De eerste officiële gastarbeiders, uit Spanje, komen bij Wuustwezel de grens over. Het overheidsapparaat is aan het uitdijen, waardoor de mogelijkheid voor ministers om geld te besteden aan 'leuke dingen voor de mensen' afneemt. In 1965 trapt de liberale minister van Financiën Johan Witteveen op de rem. De rijksbegroting dreigt voor het eerst overschreden te worden.

Omdat De Quay niet nog eens premier wil worden zoekt de KVP in haar landbouwminister Victor Marijnen de nieuwe minister-president. Toxopeus geeft de voorkeur aan het kabinet boven de fractie en keert terug op Binnenlandse Zaken. De beschermeling van Oud heeft zich een capabel bewindsman betoond, die goed ligt bij de pers en op televisie ook sterk overkomt. In het debat over de regeringsverklaring, feitelijk het Akkoord van Wassenaar, spreekt Geertsema namens de fractie. Twee weken daarvoor heeft hij de verkiezing om het fractievoorzitterschap gewonnen van Joke van Haften, die wel ondervoorzitter van de Kamer blijft. Zij krijgt een relatie met fractiegenoot Han Corver, met wie zij trouwt wanneer beiden het parlement hebben verlaten (1967).

Geertsema kondigt aan dat de VVD-fractie zich niet gebonden

acht aan de afspraken die Toxopeus en Witteveen hadden gemaakt met KVP, ARP en CHU. Hooguit is er sprake van een 'morele gebondenheid'. Een van de afspraken is dat de regering voor het zomerreces van 1965 met een wetswijziging komt voor toelating van commercie op televisie. In de aanloop daarnaartoe nemen de NTS en de vijf omroepen in 1964 een tweede net in gebruik. Er is Geertsema (en Haya van Someren-Downer) veel aan gelegen om de Nederlandse radio en televisie te 'ontzuilen'. Hij ziet er dan ook nauwlettend op toe dat het kabinet zich aan de toezegging houdt.

Geertsema is altijd veel meer een bestuurder dan een politicus geweest. Als Kamerlid solliciteert hij met succes naar het burgemeesterschap van Wassenaar. Beide functies combineert hij ruim tien jaar in werkdagen van niet zelden achttien uur. Na een avonddebat op het Binnenhof gaat hij soms nog naar het gemeentehuis van Wassenaar om er tot diep in de nacht raadsstukken door te nemen. Indrukken van wat er onder het volk leeft doet hij op in het toenmalige zwembad met sauna aan de Haagse Mauritskade, waar hij vrijwel wekelijks is te vinden. Hoewel zijn uiterlijk en vooral zijn spraak anders doen vermoeden, vertegenwoordigt Geertsema de verlichte linkerflank van de fractie. Hij is degene die als eerste liberaal opkomt voor gelijke rechten van homoseksuelen. Evenals andere fractieleiders, zoals Vondeling (PvdA), zoekt hij de pers vaak zelf op, hoewel hij geen hoge pet opheeft van het parlementair journaal. Vele jaren later, in 1986, noemt Geertsema journalisten in een vijf uur durend vraaggesprek met de VPRO-radio een 'soort dat op een lage trap van de menselijke beschaving' staat. 'Ze zijn weinig origineel en stellen altijd dezelfde vragen.' Op hun beurt noemen de verslaggevers aan het Binnenhof de in het najaar altijd duidelijk zwaarlijviger vvd'er de 'Verschrikkelijke Schreeuwman'. Zijn lage basstem is tot ver in de omtrek te horen. Wanneer hij na zijn Haagse jaren als commissaris van de Koningin in Gelderland actief wordt, krijgt hij al snel dubbele deuren in zijn kamer, omdat iedereen binnen een straal van twintig meter kan horen wat Hare Majesteits vertegenwoordiger zegt. Dat zijn gewicht nogal

schommelt heeft te maken met zijn rookgedrag. Aan het begin van het zomerreces stopt Geertsema met roken; dat houdt hij consequent vol tot het kerstreces. Daarna begint de cyclus opnieuw.

De jaren zestig brengen snel toenemende welvaart; ze sluiten een periode van naoorlogse wederopbouw af. De betekenis van de schrijvende pers en van radio en vooral televisie neemt met de jaren toe. In 1962 is met een plechtige bijeenkomst in de Ridderzaal perscentrum Nieuwspoort in gebruik genomen; in het kleine onderkomen aan de toenmalige Hofcingel is geen plaats voor alle genodigden. Kamerleden en journalisten gaan steeds meer informeel met elkaar om. Ook een enkele minister weet de weg naar de bar van de sociëteit te vinden. Zeden en gewoonten veranderen.

Zo ook in de Kamer zelf. Tot 1963 is het gebruikelijk dat iedereen opstaat wanneer voorzitter Kortenhorst de zaal binnen komt. Anders dan tegenwoordig zitten parlementariërs in hun Kamerbankje te werken. Zij hebben geen eigen werkkamer en evenmin een persoonlijk assistent. Als er van buiten voor iemand wordt gebeld, moet een Kamerbode het hele gebouw door om de desbetreffende volksvertegenwoordiger op te sporen als hij niet in de vergaderzaal zit. Dat verandert midden jaren zestig. De parlementariërs krijgen de beschikking over een semafoon, ook wel pieper genoemd. De eerste versie van dat nieuwe telecommunicatiemiddel weegt wel 4,5 kilo.

De opmars van televisie, ruim de helft van de bevolking heeft in 1964 een zwart-wittoestel, leidt op het Binnenhof tot de komst van de eerste pr-adviseurs. De VVD heeft hen niet nodig, want haar boegbeelden Toxopeus, Geertsema en Haya van Someren doen het goed op de buis, maar de katholieke collega's hebben meer moeite met hun presentatie. De KVP gaat in zee met Ben Korsten, oorspronkelijk verslaggever van het *Haarlems Dagblad*, maar wegens 'fout' gedrag in '40-'45 'gedwongen' om als voorlichter en publicrelationsadviseur door het leven te gaan. Hij coacht tal van KVP-politici met succes, waardoor ook ministers van andere partijen van zijn diensten gebruikmaken. Binnen

de vvd huurt alleen minister Den Toom (Defensie, 1967-1971) hem in. Na een wat al te openhartig interview met het weekblad *Haagse Post* laat iedereen hem vallen; twee jaar later overlijdt hij aan drugsgebruik en uitputting. Beter vergaat het Piet van der Sanden, parlementair redacteur van de *Persunie*, die in 1966 voor de KVP-fractie gaat werken in de dubbelfunctie van pr-adviseur en algemeen secretaris. Later wordt hij zelf Kamerlid.

In dezelfde periode begint ook voor het eerst het bijzondere fenomeen van opiniepeilingen een rol te spelen. In januari 1966 publiceert het Nederlands Instituut voor de Publieke Opinie (NIPO) in opdracht van de NCRV een lijstje met de bekendste politici. Haya van Someren blijkt de populairste vvd-politica te zijn, nog voor Toxopeus. Na Boer Koekoek is zij bovendien het bekendste Kamerlid. Op de derde plaats staat ook een vrouw: Christine Wttewaall van Stoetwegen (CHU), in die dagen beter bekend als De Freule.

De nieuwe Kamervoorzitter Van Thiel ('de paus van Helmond') schaft het opstaanritueel af en maakt van het rokkostuum van zijn voorganger een jacquet en nog later een gewoon pak. Hij probeert de werkwijze van de Tweede Kamer ingrijpend te moderniseren, te verbeteren en te veraangemen, maar dat lukt niet helemaal. Zo wil hij een verbod invoeren op het voorlezen van de debatbijdrage. Iedereen moet uit het blote hoofd zijn betoog improviseren met hooguit wat aantekeningen op een papiertje. Het komt de levendigheid ten goede en de vvd-fractie is er duidelijk voorstander van. Maar dat geldt niet voor de meerderheid. Nederlanders staan niet bekend om hun grote redenaarstalent en veel Kamerleden realiseren zich dat niet iedereen een Oud of een Bolkestein is, of een Hans van Mierlo of Jan Marijnissen.

Medio jaren zestig is het lidmaatschap van de Tweede Kamer voor veel parlementariërs nog een eervolle bijbaan. De helft werkt als onderwijzer, vakbondsbestuurder of journalist. De gemiddelde leeftijd is vijftig jaar, van de honderdvijftig zijn er 139 getrouwd. De elf vrijgezellen zijn op één na vrouw. Maar het werk vergt een grote aanslag op de invulling van de week en mi-

nister Toxopeus vindt dat het salaris, de schadeloosstelling zoals het officieel heet, van 15.000 gulden omhoog moet naar 20.000 gulden per jaar. 'Nederland heeft de hoogstbetaalde ministers en de laagstbetaalde parlementsleden, vergelijkbaar met het salaris van een directeur van de mulo', zegt hij in de Kamer.

Vicefractievoorzitter Roelof Zegeering Hadders vindt de voorgestelde verhoging een lachertje. Als wethouder in Emmen en statenlid van Drenthe verdient hij meer. 'Schriel' luidt de kwalificatie die hij eraan geeft. In juli 1964 stemt de Kamer niettemin in met 115 voor en 7 tegen Toxopeus' voorstel. In 1968 wordt het Kamerlidmaatschap voor het eerst voor 100 procent als een volledige baan gehonoreerd. De vergoeding gaat naar 40.000 gulden per jaar, nadat eerdere voorstellen voor 25 of 30 mille het niet hadden gehaald. In die jaren van hoogconjunctuur stijgen de lonen in de marktsector telkens met 10 procent of meer. In vijf jaar tijd verdubbelt het inkomen van de honderdvijftig volksvertegenwoordigers. Onder degenen die het jaarsalaris van Kamerleden te laag vinden, is ook Joop den Uyl, sinds 1956 lid van de PvdA-fractie en minister van Economische Zaken in het kabinet-Cals.

DE KWESTIE-IRENE

De jaren zestig brengen in veel opzichten rumoer en revolutie. Ook het Koninklijk Huis krijgt de volle laag, zij het dat sommige leden daarvan een en ander zelf in de hand werken. Zo zorgt prinses Irene in 1964 voor een enorm 'schandaal', dat tot een gigantische rel leidt, die drie maanden lang voorpaginanieuws is en die (een deel van) het kabinet veel doorleefde nachten bezorgt.

Prinses Irene, dan 24 jaar, blijkt een verhouding te hebben met een katholieke en aartsconservatieve Spanjaard van het adellijke huis Bourbon Parma. Wat de zaak verergerd, en dat is een schok voor het protestantse deel in de Nederlandse maatschappij, is dat zij zich in het geheim tot het katholicisme heeft bekeerd en zich in Rome heeft laten 'omdopen' door kardinaal Bernardus Alfrink. Bijkomend vlekje is nog dat de vrienden van

Carlos Hugo en diens vader nauwe banden hebben met dictator Franco.

In februari reist het verliefde stel van Madrid naar Paleis Soestdijk, waar een woedende menigte door het politiekordon heen breekt, tv-camera's kapotslaat en de auto van prins Bernhard belaagt, die zijn dochter en haar amant persoonlijk per vliegtuig in Spanje heeft opgehaald. Premier Marijnen stelt een crisisteam van ministers in, van elke coalitiepartij één. Dit Irenekwartet bespreekt de situatie tot in de late uurtjes op het paleis, waarna de minister-president om vier uur 's nachts in een persconferentie bekendmaakt dat de prinses inmiddels verloofd is en geen aanspraak meer maakt op de troon, mocht haar oudere zus om welke reden dan ook afstand doen.

In het Kamerdebat dat hierop volgt merkt Geertsema op dat de televisie het privégebied van de leden van het Koninklijk Huis 'uiterst klein' maakt en dat zij dat moeten accepteren omdat er anders geen plaats meer is voor een constitutionele monarchie. Geertsema vindt ook dat de Nederlandse ambassadeur in Madrid, Jhr. Willem van Panhuys, rijp is voor een strafoverplaatsing. Deze Van Panhuys heeft immers voor *Telegraaf*-correspondent Joost de Ruiter een interview geregeld met prinses Irene. In de Spaanse roddelbladen gaat het gerucht over een vrijage tussen de Nederlandse prinses, die als tolk-vertaalster vaak in Spanje verblijft, en de Spaanse edelman. De Rijksvoorlichtingsdienst ontkent hardnekkig, Irene heeft de RVD gewoonweg niet op de hoogte gebracht van haar trouwplannen.

Ook PvdA-leider Vondeling vindt dat de ambassadeur moest vertrekken, want zijn eigen minister, Joseph Luns, is van tevoren niet geïnformeerd over het vraaggesprek. De topdiplomaat komt er met een reprimande van af.

Begin april brengen Juliana en Bernhard met hun twee oudste dochters een staatsbezoek aan Mexico, maar Irene laat het te elfder ure afweten. Tien minuten voordat een DC8 van de KLM het koninklijk gezelschap via Canada naar Mexico wil brengen, wordt op Schiphol een kattebelletje van de prinses bezorgd waarin zij laat weten voor haar aanstaande man te kiezen en

niet in Nederland te zullen trouwen. Het land is te klein. Dit is een breuk tussen ouders en dochter, een breuk tussen het land en zijn prinses. Geertsema vraagt het kabinet schriftelijk om de handen af te trekken van Irene en niet langer politieke verantwoordelijkheid te dragen voor haar gedrag en uitspraken. Premier Marijnen kan niet anders dan dit bevestigen; hij maakt het 'wereldkundig' op 29 april, de dag voor Koninginnedag én de dag van het huwelijk van Irene met Carlos Hugo in Rome.

HET OMSTREDEN HUWELIJK

Ruim een jaar later kondigt haar oudere zus Beatrix haar verloving aan met een Duitser, dat ligt gevoelig in een land waar de anti-Duitse sentimenten nog zeer groot zijn. Lang worstelt Geertsema met de vraag of prinses Beatrix wel koningin kan worden met een Duitser als echtgenoot. Juliana is weliswaar ook met een Duitser getrouwd, maar dat huwelijk is voor de oorlog gesloten. Tegen de persoon zelf, van onbesproken gedrag zonder vuile handen in krijgsdienst, heeft de fractieleider niets. Hij wenst wel rekening te houden met de denkwereld van het voormalig verzet, uit welke kringen de eerste en felste kritiek komt op de keuze van Beatrix.

De Telegraaf heeft in mei 1965 ontdekt dat de kroonprinses een vrijer heeft van wie de identiteit niet een-twee-drie is te achterhalen. De hoofdredacteur wil eigenlijk nog niet publiceren, omdat premier Cals (ook) niet weet met wie de prinses door de tuin van haar woonkasteeltje in Lage Vuursche wandelt. Door een heimelijk genomen foto van het stel door te spelen aan een Engelse krant is snel bekend om wie het gaat. De Duitse *Bild Zeitung* herkent de man op de foto.

Het kabinet kiest voor Amsterdam als stad waar het huwelijk moet worden voltrokken en zal het nog bezuren. Evenals bij de inhuldiging van Willem-Alexander tot koning in 2013 wordt de hoofdstad van Nederland wereldnieuws, zij het in dit geval in negatieve zin. Geertsema pleit in het debat over de toestemming voor de trouwerij voor Den Haag als decor van het sprookjeshuwelijk. Er zijn signalen dat groepen linkse jongeren de konink-

Fractie leider Geertsema op 10 november 1965 tijdens het debat over de toestemmingswet voor het huwelijk van prinses Beatrix met Claus von Amsberg. NATIONAAL ARCHIEF

lijke feestelijkheden willen aangrijpen om Amsterdam op stelten te zetten. Maar premier Cals wil zich niet laten intimideren door een stel 'opgeschoten jongelui'. Ook niet nadat Beatrix zelf had gevraagd om in Baarn te mogen trouwen.

Op de bewuste dag, donderdag 10 maart 1966 bestoken aanhangers van Provo de gouden koets, waarin Beatrix en Claus von Amsberg naar stadhuis en kerk rijden, met rookbommen. Het is een koude, winderige en natte dag, wat misschien erger heeft voorkomen. Later dat jaar worden de rellen in Amsterdam veel ernstiger, met één dode en vele tientallen gewonden. Cals geeft de buitenlandse boulevardpers de schuld van het uit de hand gelopen huwelijksfeest. Hij beweert aanwijzingen te hebben dat die bepaalde jongeren had betaald om rookbommen te gooien. Dat blijkt niet waar. De Provo-beweging, die slechts twee jaar heeft bestaan, is een geweldloze, ludieke protestclub tegen gezagsdragers en regenten, maar diezelfde gezagsdragers zien dat anders. Ook de vvd is fel tegen het optreden van Provo: 'In een democratische staat kunnen wij nergens ordeverstoringen dul-

den,' luidt de reactie van de liberale senator Pieter van de Vliet.

Het jaar 1966 is niet alleen in Amsterdam, maar ook internationaal het begin van een protestbeweging van (studerende) jongeren tegen de autoriteiten, tegen het bestuur van universiteiten, tegen oorlog, tegen burgerlijkheid en tegen het bedrijfsleven. Het is het jaar dat Frankrijk de NAVO verlaat, dat generaal Soeharto in Indonesië de macht overneemt van Soekarno en vervolgens bijna een miljoen mensen laat uitmoorden, onder wie president Soumokil van de Zuid-Molukken, het jaar dat Mao Tse Tung in China met het *Rode Boekje* de Culturele Revolutie in gang zet, en dat in Zuid-Afrika president Verwoerd wordt vermoord. Maar het is ook het jaar waarin Transavia haar eerste vlucht uitvoert, Karin Kent de eerste Nederlandstalige zangeres is die een nummer 1 hit scoort ('Dans je de hele nacht met mij') en Johan Cruijff zijn debuut maakt in het Nederlands elftal.

Drie maanden na het huwelijk van Beatrix en Claus, op maandagavond 13 juni, demonstreren zo'n 2000 bouwvakkers in de hoofdstad voor volledige uitbetaling van hun vakantiebonnen. Het Sociaal Fonds Bouwnijverheid heeft bepaald dat niet-vakbondsleden 2 procent minder ontvangen dan de leden van het NVV. Veel Amsterdamse bouwvakkers zijn lid van de CPN, en dat is geen vakbond. Bij het kantoor van het SFB aan de Marnixstraat loopt het uit de hand. Er ontstaan vechtpartijen en de politie is er snel bij. De agenten rammen erop los en als de kruitdampen zijn opgetrokken, ligt de 51-jarige metselaar Jan Weggelaar dood op straat.

De Telegraaf schrijft de volgende ochtend dat de bouwvakker is gedood door een verdwaalde stoeptegels; hij zou dus door zijn eigen kornuiten zijn geveeld. Dan slaat de vlam andermaal in de pan. Een grote groep bouwvakkers trekt op naar het gebouw van de krant aan de Nieuwezijds Voorburgwal. De woedende demonstranten gedragen zich als een bataljon knokploegen, dat het pand probeert binnen te komen. Als dat niet lukt, omdat personeel op tijd rolluiken heeft laten zakken en deuren heeft gebarricadeerd, steken ze de bestelwagens van *De Telegraaf* in brand. De politie laat het ditmaal afweten, dat wil zeggen, ze verschijnt

pas na een uur. Dan is de straat al veranderd in een slagveld. De rellen verspreiden zich over het gehele centrum van de stad en het Centraal Station gaat voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog dicht. Provo's en jongeren die alleen voor het rellen de straat op gaan, maken het de politie erg lastig. Die schiet met scherp en gebruikt traangas. Alleen op de Wallen durft niemand te komen, want daar hebben pooiers en andere 'kleerkasten' hun eigen ordedienst georganiseerd. Aan het einde van de week zijn er 63 demonstranten, oproerkraaiers en gewone burgers gewond. Aan de kant van de politie vallen 28 slachtoffers. Zij heeft twee burgers neergeschoten, onder wie een fotograaf die zijn werk probeerde te doen.

Op woensdag 15 juni dienen tien vvd-Kamerleden (onder wie Joekes, Portheine, Van Someren-Downer en Toxopeus) bij voorzitter Van Thiel het verzoek in om de volgende dag een debat te houden. Dat doen zij per telegram. Dat is hoogst ongebruikelijk. Op donderdag komt Toxopeus, weer terug in de Kamer, met een motie waarin hij de regering oproept om burgemeester Gijs van Hall van Amsterdam onder curatele te plaatsen. De avond ervoor heeft Van Hall op tv de politie geprezen om haar verstandig optreden. Volgens Toxopeus zijn er bij het *Telegraaf*-gebouw hooguit enige honderden bouwvakkers geweest; als de politie op tijd aanwezig was geweest, zouden de rellen zich niet over de stad hebben verspreid. De verantwoordelijke minister, de ARP'er Jan Smullenbroek, verdedigt de burgemeester en wijst erop dat de hoofdstad een groot tekort aan agenten heeft. Er zijn vijfhonderd vacatures; dat is 20 procent van het korps. Het is in de jaren zestig en zeventig niet populair om bij de politie te werken. Iedereen met een uniform is verdacht en deugt niet, zeker niet in de ogen van links Nederland. Smullenbroek vindt wel dat Van Hall andere politiekorpsen om hulp had moeten vragen, maar hij noemt de vvd-motie onaanvaardbaar, hetgeen betekent dat hij zal aftreden als de Kamer die aanneemt. Zover komt het (voorlopig) niet. De oproep van de vvd-fractie wordt verworpen, niet door hand opsteken, maar door opstaan (voor) en zitten (tegen). Alleen de liberalen staan op.

Smallenbroek vindt dat Van Hall als burgemeester wel verantwoordelijk is voor het politieoptreden. Op zijn beurt legt de PvdA-bestuurder de schuld van de rellen bij Provo, de pers en hoofdcommissaris Van der Molen. Die moet zijn functie neerleggen van Smallenbroek, officieel omdat hij niet overweg kan met Van Hall. Dat leidt tot weer een nieuw Kamerdebat. Geertsema herinnert de minister aan zijn uitspraak dat niet de hoofdcommissaris, maar de burgemeester de eindverantwoordelijke is voor het volledig uit de hand gelopen dagelijks leven in de hoofdstad. Hij vindt dan ook dat waar twee heren kijven, beiden het veld moeten ruimen. Maar Smallenbroek houdt Van Hall andermaal de hand boven het hoofd en Geertsema dient een motie van afkeuring in tegen deze 'onbegrijpelijk luchthartige' manier van doen. Alleen de CHU-fractie steunt de liberale oproep tot veroordeling van de bewindsman, maar twee weken later zou Smallenbroek alsnog aftreden, zij het om een geheel andere reden. Achter het stuur ramt hij 's nachts in Den Haag een geparkeerde auto en sleept die tientallen meters mee. De minister heeft een bocht te ruim genomen na een eveneens wat te ruime alcoholconsumptie. Zijn aftreden leidt ertoe dat het gesteggel over de twee Amsterdamse gezagsdragers Van Hall en Van der Molen als een nachtkaars uitgaat. Een klein jaar later, in mei 1967, sneuvelt burgemeester Van Hall alsnog. Een onderzoekscommissie die opdracht van de regering heeft om alles over de rellen in kaart te brengen, concludeert dat de burgemeester gebrekkig leiding heeft gegeven en de politie niet goed heeft aangestuurd.

Historici en politicologen markeren de gebeurtenissen in de zomer van 1966 als het begin van een afnemend vertrouwen in de landelijke politiek. Dat Smallenbroek en dus het kabinet-Cals Van Hall tot zijn laatste snik heeft verdedigd, terwijl in Amsterdam een soort oorlogssituatie heerst, brengt het imago van Den Haag een zware klap toe.

HOOFDPIJN VAN RADIO EN TELEVISIE

Was het het kabinet-De Quay niet gelukt om de verzuiling in het Hilversumse omroepbestel af te breken, het kabinet-Marijnen zou er zelfs over struikelen. In die jaren is de vvd-fractie samen met een deel van de chu-fractie de enige in het parlement die de dominantie van socialisten, katholieken en protestanten op radio en televisie, vruchteloos, probeert te bestrijden. Daarbij weet zij zich verzekerd van de steun van de publieke opinie, maar die doet er niet toe in dit dossier. PvdA, KVP en ARP hebben even geen boodschap aan de stem des volks. De tv-uitzendingen vanaf een eiland in de Noordzee en de popmuziek van Radio Veronica, die vanaf een verankerd schip uitzendt, zijn weergaloos populair. Maar KVP, ARP en PvdA weigeren om het 'bank- en bierkapitaal' toegang tot de ether te geven.

De Reclame Exploitatie Maatschappij (REM) is opgericht om van buiten de territoriale wateren commerciële televisie te brengen. Grootste aandeelhouder is Cornelis Verolme, de Rotterdamse scheepsmagnaat, maar ook de Scheveningse projectontwikkelaar Zwolsman en voormalig vvd-minister Van den Bergh doen letterlijk en figuurlijk een duit in het zakje. De REM begint haar uitzendingen in augustus 1964 vanaf een speciaal hiervoor gebouwd platform, het REM-eiland, dat wordt verankerd in de zeebodem. Dat is meteen een probleem voor een door het kabinet geïnstalleerde commissie die voor 1 juli 1965 moet rapporteren over het gewenste omroepbeleid. In die commissie zitten de fractievoorzitters van de vijf grootste partijen, de omroepvoorzitters én kandidaten voor nieuwe zenders. Dat het een beetje oorlog is in die kringen blijkt wel uit de naam die deze adviesgroep al snel krijgt: pacificatiecommissie. Vondeling bedankt voor de eer, omdat Veronica ook in de commissie zit en zijn fractiegenoot Cors Kleijwegt een jaar eerder een motie heeft ingediend met als strekking dat er ruimte moet komen voor nieuwe, publieke zenders. Niet voor commerciële.

Binnen de kortste keren zijn 350.000 speciale antennes verkocht waarmee TV Noordzee, zoals het station op het REM-eiland officieel heet, kan worden ontvangen. Dat zint het kabinet niet.

Maar omdat de uitzendingen van buiten de territoriale wateren komen, kan het niets doen. Hetzelfde geldt voor Veronica. Het zendschip ligt negen kilometer uit de kust van Scheveningen voor anker. Met de Wet installaties Noordzee weet het kabinet snel een einde te maken aan de REM-televisie. Vier maanden duren de uitzendingen. Dan vliegen drie marinehelikopters naar het platform om de zaak te sluiten en te verzegelen. Drieëntachtig procent van de bevolking vindt dat een schandalige actie.

Aan het zendschip van Veronica durft de regering niets te doen. Het voert een buitenlandse vlag, welke weet men niet. Het schip enteren en de zendinstallatie onklaar maken zou wel eens op een internationale rel kunnen uitdraaien, en daar zit Den Haag niet om verlegen. Radio Veronica blijft tot 1974 in de lucht. In dat jaar maakt het Verdrag van Straatsburg een einde aan het 'piratennest'. Het houdt in dat uitzendingen vanaf schepen en uit vliegtuigen verboden zijn. Dat verdrag bestaat weliswaar al negen jaar, maar Nederland heeft het in al die tijd nog steeds niet geratificeerd. Het is een van de eerste daden van het kabinet-Den Uyl, het populaire Veronica en een aantal andere piratenzenders op de Noordzee het zwijgen op te leggen. In september 1964 heeft de Kamer het wetsontwerp tegen zendpiraten al behandeld. VVD-woordvoerder Cees Berkhouwer, een voormalige advocaat, zegt het absurd te vinden dat de regering zichzelf buiten de eigen territoriale wateren rechtsmacht wil toe-eigenen en ook nog meent straffen aan 'overtreders' te kunnen opleggen. Later zou Berkhouwer nog een bekende Nederlander worden door een reclamespotje op televisie waarin hij oproept: *Melk moet, elke dag!* Zelf drinkt Berkhouwer elke dag iets anders. De Kamer neemt het wetsvoorstel aan met 114 stemmen voor en 19 tegen. De VVD-fractie is unaniem in haar afwijzing. De drie andere tegenstemmers zijn het duo van de Boerenpartij en één lid van de PvdA-fractie. De liberalen stemmen dus tegen een wet waaraan de eigen bewindslieden Toxopeus, Witteveen en Schouwenaar-Franssen zich hebben gecommitteerd. Of zit het toch anders?

De ministerraad vergadert op vrijdag 26 februari 1965 al voor

de achtste keer over de omroepkwestie. Men heeft nog twee dagen om met een nota te komen waarin het kabinet zijn visie op de toekomst van radio en televisie moet geven. Dat heeft de KVP geëist. Er ligt al wel een notitie van minister Bot, waarin hij voorstelt om alleen omroepverenigingen toe te laten die over betalende leden beschikken. Dan zouden er drie categorieën moeten komen met een zendtijdverdeling van 5:2:1. Een omroep met 400.000 contribuanten krijgt vijf keer zoveel zendtijd als een omroep met 100.000 leden. Een nieuwe stichting zou reclamezendtijd verkopen aan het bedrijfsleven, waarvan de opbrengst voor 75 procent naar de omroepen gaat en voor 25 procent naar de dagbladen en tijdschriften die hoogstwaarschijnlijk advertentieomzet verliezen. De bewindslieden komen er niet uit. De verdeling van zendtijd en reclameopbrengsten zaait zoveel verdeeldheid dat premier Marijnen aan het eind van de avond wachtende verslaggevers op het Binnenhof meedeelt dat hij de volgende ochtend naar de koningin gaat om het ontslag van zijn kabinet aan te bieden. Daarvoor heeft Witteveen nog een alternatief voorstel gedaan (minder reclamegeld naar de omroepen), maar dat wordt door vicepremier Biesheuvel van tafel geveegd. De ARP- en KVP-ministers verwijten hun VVD-collega's dat zij er alleen maar op uit zijn het bedrijfsleven toegang te bieden tot de ether. Ook een tweede compromis van de liberale minister van Financiën kan niet op steun rekenen. Hij stelt voor om op het tweede televisienet te experimenteren met reclame en commerciële omroepen en het eerste net aan de bestaande zuilen over te laten. Het helpt niet. De kloof tussen confessionelen en VVD is te groot om nog te overbruggen.

De val van het kabinet-Marijnen over het omroepbeleid maakt deelname van de VVD aan de volgende regering in feite onmogelijk. De overgrote Kamermeerderheid wil het zuilenstelsel overeind houden, opdat KVP, PvdA en ARP zo elk hun 'eigen' omroep kunnen handhaven. De kans dat een nieuw kabinet van katholieken en socialisten het hoofdpijndossier weet af te handelen is veel groter dan met een voortgezette combinatie van confessionelen en liberalen. Dat is dan ook precies wat de volgende

minister-president, de KVP'er Jo Cals, voor ogen heeft. En waarin vvd-fractieleader Geertsema zich vergaloppeert.

Omdat Marijnen geen uitleg heeft willen geven over de diepere roerselen van zijn ministers die tot de crisis hebben geleid, probeert socialistenleider Vondeling hem in een van de bizarste Kamerdebatten ooit uit zijn tent te lokken. Geertsema vindt zo'n verantwoordingsdebat niet nodig, omdat de minister-president altijd namens de gehele regering spreekt en dat in dit geval kennelijk niet kan doen. Er loopt immers een breuklijn door de ministerraad. In de pers heeft hij daags ervoor gezegd dat het kabinet aan tijd had ontbroken om voor de deadline van 1 maart met een nieuw omroepbeleid op de proppen te komen. Het lijkt hem voor de hand liggend om een lijmpoging te ondernemen. Geertsema wil voorkomen dat de KVP met de PvdA in zee gaat. Maar hij staat alleen en het debat komt er. Dat wil zeggen, de monoloog van Vondeling. Want Marijnen geeft letterlijk en figuurlijk geen krimp. Alleen achter de kale regeringstafel, zonder stukken voor zich, zit hij met de blik op oneindig wie-weet-waar met zijn gedachten. De fractieleaders van de regeringspartijen zijn natuurlijk al door hun bewindslieden ingelicht over de gebeurtenissen in die laatste ministerraad. Zij hebben er geen enkele moeite mee dat de premier zijn lippen verzegeld houdt.

De koningin benoemt Norbert Schmelzer als leider van de grootste fractie tot informateur. Hij moet nagaan of een lijmpoging zin heeft. Dat is niet het geval. Geertsema legt bij hem de wens op tafel om nieuwe omroepen achttien uur zendtijd per week te geven op een eigen televisienet. Dat komt dus redelijk overeen met wat Witteveen in de ministerraad al heeft geprobeerd. Verder moet het aantal omroepleden als criterium voor zendtijd worden geschrapt. ARP en KVP vinden dit pakketje van hun voormalige vvd-vrienden te veel van het goede en blokkeren verdere besprekingen met Geertsema. Schmelzer geeft zijn opdracht terug en Cals neemt het stokje over, nu met de bedoeling om met de PvdA tot zaken te komen. In vervroegde verkiezingen zien de confessionele fracties niets omdat die vermoedelijk gunstig uitpakken voor de vvd. Als die de omroepkwestie

grootscheeps in de campagne inzet, krijgt zij vast en zeker veel steun voor haar verdediging van TV Noordzee en Veronica. De wil van het volk komt alweer even niet goed uit.

Informateur Cals is de eerste in de parlementaire geschiedenis die persconferenties geeft na afronding van een gespreksserie. Omdat koningin Juliana op Paleis Soestdijk woont, verplaatst Cals zich per helikopter als hij verslag moest uitbrengen om zo min mogelijk tijd te verliezen aan heen en weer reizen tussen Den Haag en Soest. In 1965 is dat een tamelijk spectaculaire vertoning.

Geertsema denkt dat Schmelzer de formatie opzettelijk heeft laten stranden en gelooft dat Cals wél met de VVD wil regeren, maar dat taxeert hij verkeerd. De bedenker van de Mammoetwet wil de omroepkwestie oplossen en heeft zijn kabinet van KVP, PvdA en ARP binnen een maand voor elkaar. Geertsema wisselt stuivertje met Vondeling en wordt oppositieleider. In het debat over de regeringsverklaring, 55 kantjes vol ambitieuze en kostbare plannen, ziet hij 'bijzonder duidelijk dat de lijn van het beleid van het kabinet-Marijnen fors in socialistische richting is omgebogen'.

Het nieuwe kabinet maakt vaart met het omroepdossier. Zes weken na de beëdiging komt minister Vrolijk (PvdA) van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk met een nota waarbij de VARA, de KRO en de NCRV hun vingers aflikken. Voor nieuwe zendgemachtigden is vrijwel geen plaats. Dat wil zeggen, zij mogen een uur per week invullen op voorwaarde dat ze binnen twee jaar 100.000 leden hebben. Geertsema reageert als een donderwolk.

Verder volgt Vrolijk grotendeels het voorstel van zijn KVP-voorganger. Er komen A-, B- en C-omroepen en de reclamegelden vloeien via de Stichting Ether Reclame naar de staatskas. Met die opbrengsten wil de minister de gevestigde omroepen financieren. Niemand anders dan die omroepen mag gegevens over hun programma's publiceren, dit ook weer tot grote woede van de VVD-fractie, die hierin een aantasting van de persvrijheid ziet. Geertsema stelt vast dat de omroepbazen van de Gooise Matras,

zoals Hilversum ookwel wordt genoemd, een ongekend grote invloed hebben op de coalitiepartijen. Hij kan zich niet voorstellen dat Vrolijk, die in de jaren vijftig parlementair verslaggever van *Het Vrije Volk* en redactiechef van het *Haags Dagblad* was, zich zo de les laat lezen. 'Ik ken de minister als een oprecht man, maar het kost mij toch moeite om aan te nemen dat de minister zelf hierin gelooft.' Andermaal wijst de vvd-voorman erop dat het merendeel van televisiekijkend Nederland programma's wil zien van buiten het verzuilde stelsel. Daarop krijgt hij de wind van voren van de KVP, wier woordvoerder Fons Baeten, bestuurslid van de KRO, stelt dat die mensen zich dan maar moeten organiseren in een nieuwe omroepvereniging. Onbedoeld wordt hij op zijn wenken bediend, want een jaar later richt filmproducent en Polygoon-directeur Joop Landré de TROS op, die zou uitgroeien tot de grootste omroep van Nederland.

In mei 1966 komt Vrolijk met zijn concept-Omroepwet, uiteraard gebaseerd op zijn eerdere nota. Na de onverwachte val in oktober van de regering fietst het tussenkabinet van premier Jelle Zijlstra het wetsontwerp met succes binnen twee maanden na zijn aantreden door het parlement. In het debat gaat het er fel aan toe tussen de dames Van Someren-Downer en Marga Klompé, de KVP-minister die het wetsvoorstel van haar voorganger Vrolijk moet verdedigen. De vvd zet maar liefst vier woordvoerders in: Berkhouwer, de Drent Klaas van Dijk, Van Someren en Geertsema zelf. De populaire onderwijspecialiste maakt verbaal gehakt van de Omroepwet, zo ernstig dat oud-premier De Quay, inmiddels minister van Verkeer en Waterstaat en vicepremier, in zijn dagboek noteert dat Haya toekomstige regeringssamenwerking tussen KVP en vvd vrijwel onmogelijk maakt. 'Een beschamend stukje gelegenheidswetgeving ter beveiliging van gevestigde belangen, ontstellend, onwaarschijnlijk en oerconservatief,' klinkt anno nu best netjes, maar komt in 1967 heel hard over, zeker voor draaiende televisiecamera's. De polarisatiestrategie van Hans Wiegel moet nog beginnen, maar Van Someren-Downer heeft alvast een voorschot genomen. De Omroepwet wordt aangenomen met 91 tegen 38. Tegen stemmen, behalve de vvd-

fractie, twee derde van de CHU, klein rechts en klein links en het lid Vredeling van de PvdA-fractie.

De jaren zestig staan bekend als een periode waarin de saaie burgerlijkheid van het decennium daarvoor plaatsmaakt voor vrijgevochten gedachten en daden op onder meer seksueel gebied. In 1967 verschijnt de dan 21-jarige Phil Bloom uit Berkel en Rodenrijs geheel naakt in een satirisch VPRO-programma op tv. De studente van de Rietveldacademie wordt wereldnieuws. De Tweede Kamer staat op haar kop. Toch valt het wel mee met het conservatief gehalte van de parlementariërs. Hier toont de vvd zich op haar progressiefst, en passeert vrijwel alle andere fracties links. Zo is het verboden om reclame te maken voor voorbehoedsmiddelen als condooms en de pil. Ook mogen 'kapotjes', zoals die in die tijd worden genoemd, niet zichtbaar op de toonbank bij de drogist liggen, noch in een automaat worden aangeboden. Jongens en meisjes onder de achttien jaar mogen ze niet gebruiken. Dat is strafbaar, want het is een misdrijf. Het is aanvanke-lijk de PvdA die als eerste pleit voor verandering. De huisarts Jan Lamberts uit Rotterdam-Zuid vraagt in 1964 om de instelling van een commissie die moet adviseren over de wenselijkheid van subsidiëring van de voorlichting over anticonceptie, geboortebepierking en het huwelijk. De vvd vindt dit te slapjes en wil dat de Nederlandse overheid internationaal het voortouw neemt bij het voeren van een actieve geboortepolitiek. Wel vindt Netty ten Broecke Hoekstra dat de nvsh subsidie dient te krijgen. De Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming is midden jaren zestig onder het progressieve volksdeel op het hoogtepunt van haar populariteit: ze heeft 200.000 leden. Tegenwoordig telt ze nog geen half procent daarvan. Het kabinet-Cals besluit in 1966 om de nvsh 50.000 gulden per jaar te geven; bovendien is het bereid om gebruik van voorbehoedsmiddelen door middelbare scholieren uit de sfeer van het strafrecht te halen. Het verlaagt de leeftijd waaronder het gebruik van pil en condoom verboden is van achttien naar zestien jaar. Het duurt wel tot 1969 voor dit besluit van kracht wordt.

BIJLMERMEER

Als minister dient Toxopeus in 1961 een wetsvoorstel in bij de Kamer voor grootschalige woningbouw aan de zuidoostelijke rand van Amsterdam: de Bijlmermeer. De hoofdstad kampt met grote woningnood en kan op eigen grond niet veel meer uitbreiden. Jaren later krijgt hij Van Someren tegen zich, want zij was het niet met Toxopeus eens dat een nieuwe gemeente eventjes 100.000 nieuwe woningen zou kunnen bouwen. De opvolger van Oud was van plan om de toenmalige gemeente Weesperkarspel tot grote hoogte te verheffen en haar de eer te geven redder van de hoofdstedelijke woningzoekenden te worden. Ook het stadsbestuur van Amsterdam ziet dat anders. Het lanceert een enorme campagne om het beoogde bouwgebied te annexeren. Toxopeus houdt vol en laat de Amsterdamse tak van de vvd, die ook voor annexatie is, weten dat hij niet wijkt voor de druk. De wortels van Van Someren-Downer liggen in Amsterdam; zij is zes jaar redacteur bij *De Telegraaf* geweest als ze in 1959 haar entree in de Kamer maakt. Haar fractieleider Geertsema dreigt in 1964 nog met een kabinetscrisis als de Kamer het wetsontwerp niet wil aannemen. De KVP van Schmelzer is na aanvanke-lijk verdeeld te zijn inmiddels ook op de hand van Amsterdam. In oktober 1964 verloopt het debat over Toxopeus' voorstel in een regelrechte crisissfeer. Woordvoerder Volkshuisvesting Martin Visser, een ondernemer met een schildersbedrijf, en Van Someren willen tegenstemmen. Toxopeus dreigt met aftreden, niet in de vergaderzaal, maar achter het 'groene gordijn', de smalle wandelgang waar informeel wordt overlegd en waar de leden en bewindspersonen hun nicotinebehoefte op peil brengen; vrijwel iedereen rookt in die tijd nog. Zeker Edzo Toxopeus, die wordt zelden zonder sigaret gezien. Visser zwicht voor deze verbale druk, maar Van Someren-Downer bepaald niet. Zij steunt als enige in de vvd-fractie het amendement van PvdA'er Johan Scheps, dat tot doel heeft om de Bijlmermeer onderdeel van de gemeente Amsterdam te maken. Dat lukt, want de Kamer neemt het met een niet al te grote meerderheid van 74 tegen 67 stemmen aan. Alle volksvertegenwoordigers uit Amsterdam of met een Am-

sterdamse achtergrond stemden voor het amendement, waarmee de minister zijn plan moet aanpassen. Dat doet hij. De hoofdstad krijgt de Bijlmermeerpolder aanvankelijk voor twaalf jaar toegewezen. Later wordt het nog een keer uitgesteld tot 1987. Dan valt het gebied onder stadsdeel Zuidoost. Het is de vraag of dat de beste oplossing is geweest. Als de Bijlmer evenals Almere een zelfstandige groeikern was geworden, was er veel meer rijksgeld naartoe gegaan en zou de ontwikkeling van de megawijk er wel eens heel anders uitgezien kunnen hebben.

DE NASLEEP VAN '40-'45

Dinsdag 20 september 1966 is in diverse opzichten een bijzondere dag. Het is stralend weer, geen wolkje aan de lucht. Bij een temperatuur van twintig graden loopt iedereen in Den Haag nog zonder jas op straat. In de Tweede Kamer biedt minister van Financiën Vondeling de Miljoenennota 1967 aan, waarover het kabinet-Cals nog geen maand later zal struikelen in de Nacht van Schmelzer. Daaraan voorafgaand heeft koningin Juliana de troonrede uitgesproken voor de verenigde vergadering van de Staten-Generaal. Terwijl de vorstin met prins Bernhard en, voor het eerst, met Beatrix en Claus weer in de gouden koets terugrijdt naar Paleis Noordeinde, en opgeschoten anti-Oranjeklanten op de Kneuterdijk drie rookbommen naar de koets keilen, loopt de 48-jarige Jan Baas met een mengeling van ingehouden woede en lichte spanning terug van de Ridderzaal naar het gebouw van de Eerste Kamer.

Om halfvier die middag opent de nieuwe voorzitter professor J.P. Mazure de vergadering van de senaat voor de beëdiging van de nieuwgekozen leden. Baas zelf zit al zes jaar voor de VVD in de *chambre de réflexion*. Een van de nieuwelingen is de zeventien jaar oudere ir. Hendrik Adams, die namens de Boerenpartij zitting mag nemen in het deftige huis dat in 1650 werd gebouwd als vergaderplek voor de machtige Staten van Holland en West-Friesland.

Baas vraagt al snel het woord voor een 'persoonlijk feit'. Dat is hoogst ongebruikelijk. Politici worden geacht het algemeen

belang te dienen en niet hun eigen belang. Toch geeft de nieuwe voorzitter de liberale senator het woord, vermoedelijk omdat hij al weet wat er gaat komen. Baas brandt los. Hij vertelt hoe hij als bestuurslid van het Wagenings Studentencorps in oktober 1941 besloot om de sociëteit te sluiten, omdat de Duitse bezetter had verordonneerd dat alle joodse studenten uit het verenigingsleven moesten worden verstoten. Omdat verder studeren niet mogelijk was, vindt hij een jaar later een baan als leraar aan de Rijkslandbouwschool in Emmen. Daar leert hij Adams kennen, die er ook lesgeeft. Van hem waren zijn nationaalsocialistische sympathieën bekend. 'Vele leerlingen die ternauwernood aan de arbeidsinzet waren ontkomen heeft hij trachten te beïnvloeden. In april 1944 kwam het tot een conflict. De leraar pluimveeteelt, de heer Adams, zou het op prijs stellen indien ook hij op de openbare eindles, waarin ook de diploma's zouden worden uitgereikt, de leerlingen over zijn vak zou mogen ondervragen. De leraarsvergadering was niet bereid aan dit verzoek te voldoen: men vreesde in het openbaar een politieke demonstratie. Na de beslissing ontstond een fel en scherp debat. De heer Adams voegde mij toe: "Ik, Adams, zal ervoor zorgen dat jij zo spoedig mogelijk wordt gedeporteerd." De echo heeft mij nog vele jaren in de oren geklonken.'

Adams is na de oorlog veroordeeld wegens collaboratie met de Duitsers. De man ondertekende zijn brieven met 'Heil Hitler' en hij schreef antisemitische stukken in een NSB-blad. Hij kreeg anderhalf jaar cel en voor tien jaar ontzetting uit het actief en passief kiesrecht. In 1966 was zijn blazen juridisch gezien weer schoon.

Na sluiting van de vergadering begeven de senatoren zich naar de koffiekamer. Daar roept de voormalige nazisympathisant 'Proleet!' in de richting van Baas. Die weet zich even niet meer te beheersen en geeft Adams een stoot voor zijn hoofd met een blauw oog als resultaat. Twee weken later maakt de senator van de Boerenpartij evenmin vrienden als hij in een vervolgdebat over zijn persoon het liberale Tweede Kamerlid Zegering Had-ders ervan beschuldigt ondergedoken Engelse piloten aan de

Duitsers te hebben verraden. Deze 'onderkoning van Drenthe', met als thuisbasis Emmen, is hiervan inderdaad na de bevrijding beschuldigd, maar wegens het ontbreken van bewijs vrijgesproken. Vervolgens probeert Adams de opstelling van de vvd te verklaren uit het vermoeden dat zij sinds 1963 voortdurend stemmen verliest aan de Boerenpartij. Hoon is zijn deel. Baas vindt dat zijn opponent moreel niet het recht heeft om weer politiek actief te zijn. 'Hoewel hij zijn straf heeft ondergaan, heeft hij niet het recht van ons te verlangen dat wij vergeten.' Alle andere woordvoerders nemen afstand van Adams, zeker na zijn aantijging aan het adres van Zegering Hadders. Ook zijn eigen fractiegenoot Aart Snoek distantieert zich van hem; hij wist niet van het oorlogsverleden van zijn buurman in het groene bankje. Later die maand trekt Adams zich terug en komt zijn zetel ter beschikking.

Dan heeft zijn aanval op Zegering Hadders inmiddels ook aan de andere kant van het Binnenhof tot een rel geleid. Tijdens de algemene politieke beschouwingen volgend op Prinsjesdag begint Boer Koekoek ook nog eens op Zegering Hadders in te hakken. Hij stelt dat hij destijds is vrijgesproken dankzij 'kruiwagens'. Fractie leider Toxopeus is furieus. Hij eist dat Koekoek zijn beschuldiging hardmaakt of intrekt. Koekoek doet geen van beide, waarop de vvd-leider een motie indient die de insinuaties veroordeelt. Die wordt aangenomen met slechts twee stemmen tegen: Koekoek en zijn rechterhand P. Voogd. Die zou even later uit de fractie stappen, omdat Boer Koekoek Adams bleef steunen.

Op de dag dat landbouwingenieur Adams de prominente vvd'er van verraad beschuldigt, speelt zich in de Tweede Kamer een debat af dat nog veel meer emoties oproept. Het gaat om de tijdelijke overplaatsing naar een Duits ziekenhuis van de oorlogsmisdadiger Willy Lages, die 70.000 Amsterdamse joden heeft laten afvoeren. Op deze 4e oktober blijkt de tot levenslang veroordeelde chef van de Sicherheitsdienst al vier maanden in een kuuroord in West-Duitsland te liggen. Het oorlogstribunaal had hem in 1949 tot de dood veroordeeld, maar Juliana weigerde dat tot tweemaal toe te bekrachtigen.

Fractieleader Toxopeus interrumpeert Boer Koekoek, 12 oktober 1966. Achter hem de VVD-fractie met vooraan Johan Witteveen en Cees Berkhouwer. NATIONAAL ARCHIEF

Twintig jaar na de bevrijding ligt alles wat met Duitsland te maken heeft nog heel gevoelig in de Nederlandse maatschappij. Professor Loe de Jong, directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie en van joodse afkomst, heeft vijf jaar lang in de televisieserie *De Bezetting* met veel gezag verteld wat de Duitsers ons hadden aangedaan. In die tijd verschijnt ook het standaardwerk *Ondergang* van zijn collega-historicus Jacques Presser. Daarin beschrijft hij hoe 100.000 Nederlandse joden systematisch en niet zelden met hulp van Nederlandse autoriteiten naar de vernietigingskampen werden afgevoerd. En dan komt kroonprinses Beatrix ook nog eens uitgerekend met een Duitser aanzetten, die lid is geweest van de Hitlerjugend en in de Wehrmacht heeft gediend, zij het dat hij geen vuile handen had gemaakt.

In die sfeer legt minister Samkalden (Justitie, PvdA) op 4 ok-

tober 1966 uit waarom hij tot het besluit is gekomen om de 64-jarige voormalige ss-Sturmbahnführer (majoor) een uitstapje naar zijn Heimat te gunnen. Begin juni is in het gevangenisziekenhuis van Vught darmkanker geconstateerd. Op 9 juni is de medeplichtige aan massamoord op eigen verzoek naar een ziekenhuis in de Harz vervoerd; de minister informeert de Kamer een dag later, schriftelijk. De artsen die Lages hebben onderzocht, gaan ervan uit dat hij geen drie maanden meer te leven heeft. Het is niet uit 'deernis, niet uit barmhartigheid, niet uit medelijden, maar uit respect voor het Nederlandse strafstelsel' dat de oorlogsmisdadiger Willy Lages in zijn eigen land mag sterven.

In juli stellen Duitse artsen vast dat hun patiënt helemaal geen darmkanker heeft. Lages heeft wel een darmkwaal, maar die is goed te opereren. Begin september meldt Samkalden de Kamer dat de voormalige ss'er niet terugkeert naar zijn Nederlandse gevangenis. West-Duitsland levert geen onderdanen uit aan andere landen, dus de vogel is gevlogen. Ruim een week later demonstreren tweeduizend man (vooral verzetsstrijders) in Amsterdam met spandoeken HAAL LAGES TERUG.

De communist Marcus Bakker noemt het een belediging van het parlement en het Nederlandse volk om hen pas te informeren over het vertrek van de oorlogsmisdadiger op een tijdstip dat hij al terug is in West-Duitsland. Cees Berkhouwer spreekt zich ook uit tegen deze gratieverlening 'door een administratieve zijdeur'. Hij vindt het besluit tot strafopschorting juridisch niet houdbaar. Hij vraagt de Kamer zich uit te spreken over zijn niet echt harde standpunt dat de strafonderbreking moet worden betreurd. Maar de regeringsfracties en de CHU steunen de minister en Berkhouwer krijgt alleen steun van de CPN, de PSP en de Boerenpartij.

Een maand na het Kamerdebat wordt Lages ontslagen uit het Duitse ziekenhuis; hij loopt weer als een kieviet. Kort voor het kerstreces van 1966 vraagt Berkhouwer nog maar eens wat de regering doet om hem terug te krijgen in de gevangenis van Breda, waar nog drie andere Duitse oorlogsmisdadigers vastzitten. Het antwoord luidt dat de man nog steeds ernstig ziek is. Lages overlijdt uiteindelijk in 1971.

OP WEG NAAR DE NACHT VAN SCHMELZER

Met Johan Witteveen in het kabinet-Marijnen op Financiën wil de vvd-fractie belastingverlaging. Toezeggingen van eerdere kabinetten sinds 1945 over lagere belastingen zijn telkens weer ingetrokken. In de verkiezingscampagne van 1963 belooft de vvd haar kiezers evenals in 2012 een lastendouceurtje. Vooral de middeninkomens zullen profiteren. Maar Witteveen kan het niet waarmaken en Geertsema legt zich erbij neer dat het in 1964 niet lukt. In *de Volkskrant* verschijnt een cartoon waarin een boze vvd'er zijn lidmaatschapskaart bij Witteveen op het bureau gooit met de woorden: 'Wilt u voortaan uw verkiezingspraatjes voor u houden!'

Dat het niet kan, heeft alles te maken met de snel uitdijende rijksoverheid én de loonstijging van 10 procent die aan de ambtenaren toevalt. Maar onverwacht maakt kvp-leider Schmelzer het zijn vvd-collega in de Kamer in oktober 1964 nog knap lastig door belastingverlaging te eisen per 1 juli 1965. Witteveen blijft volhouden dat hij er niet aan kan beginnen en Geertsema steunt hem daarin. De gehaaide katholieke politicus haalt Geertsema volledig door de mangel. De vvd is toch altijd voor belastingverlaging, meer dan andere fracties? Wat zullen we nu krijgen? Als het zo gaat, moet minister Witteveen maar aftreden, dreigt Schmelzer. Geertsema ziet zich voor een dilemma geplaatst: zijn minister blijven steunen of toch maar kiezen voor het liberale gedachtegoed waartoe een kleinere overheid en dus belastingverlaging behoort. Hij kiest voor het laatste. Witteveen schrikt zich te pletter. In de ministerraad van eind november besluit het kabinet niettemin tot een belastingverlaging van 1 miljard gulden, door te voeren in twee stappen van 500 miljoen. Witteveen vergeet alle argumenten tegen belastingverlaging, toont zich het summum van flexibiliteit en maakt van tegenvallers meevallers. Bij het aantreden van Vondeling als minister van Financiën, april 1965, blijkt het begrotingstekort voor dat jaar 450 miljoen gulden hoger te liggen dan Witteveen heeft beweerd om de belastingverlaging te kunnen 'verkopen'. Uit de Miljoenennota voor 1967 blijkt dat tekort al te zijn opgelopen naar 1,4 miljard. Daar-

bij opgeteld extra uitgaven van de ministers van het centrum-linkse kabinet-Cals ten bedrage van 1,7 miljard gulden, is er een gat in de schatkist waaruit 3,1 miljard weglekt. Dit bedrag is vergelijkbaar met 10 miljard euro nu.

Toxopeus en Witteveen keren in april 1965 terug in de vvd-fractie. Wanneer Vondeling in het kabinet de post Financiën van Witteveen overneemt, is Theo Joekes degene die voorlopig het woord mag voeren over alles aangaande de schatkist. In de fractie geldt dat een teruggekeerd bewindspersoon een jaar lang niet over zijn portefeuille mag debatteren, althans niet in het openbaar.

Achter de schermen is het wel degelijk Witteveen die de eerste rijksbegroting van zijn socialistische opvolger Vondeling fileert. Hij stelt vast dat het kabinet-Cals flink met de buidel wil gaan rammelen en bedenkt samen met Joekes een eigen begroting – een tegenbegroting. In die tijd zijn er nog geen fractiecommissies en beleidsmedewerkers; eenieder moet dus met zijn eigen verhaal komen over het desbetreffende ministerie in zijn portefeuille. In een aantal sessies bij zowel Joekes als Geertsema thuis bedenken zij tussen Prinsjesdag en de Algemene Politieke én Financiële Beschouwingen uitgavenbeperkingen per departement. Al in de jaren zestig heeft de PvdA de naam ontwikkeld met belastinggeld te smijten, terwijl de vvd juist een zo klein mogelijke overheid nastreeft. De Miljoenennota van Vondeling voorziet in een uitgavenstijging van één miljard gulden, nu te vergelijken met ongeveer 3,3 miljard euro. Tegelijk wil het kabinet de belastingen met eenzelfde bedrag verhogen. Witteveen, Joekes, Geertsema en Toxopeus besluiten om per ministerie amendementen in te dienen. Joekes, pas drie jaar Kamerlid, presenteert zijn tegenbegroting op een persconferentie in Nieuwspoort, wat nogal ongebruikelijk is voor een oppositiepartij. Bovendien is het ook nieuw om een plan naar buiten te brengen nog voor het in de Kamer aan de orde is geweest. Maar het werkt wel. De kranten pakken de volgende dag groot uit en de term 'plan-Joekes' is geboren. Het is dan ook de eerste keer dat een Kamerfractie een eigen rijksbegroting indient. Die gaat uit van een miljard

gulden minder uitgaven, waarvoor KVP-minister Bogaers met 420 miljoen het grootste aandeel moet leveren door 15.000 van de 125.000 geplande sociale huurwoningen over te hevelen naar de vrije sector. Tevens zou dan de voorgenomen belastingverhoging moeten vervallen. Ook moet de Rijksgebouwendienst het met 34 miljoen gulden minder doen (ruim 100 miljoen euro nu), maar dat kan niet meer, omdat de dienst al allerhande verplichtingen is aangegaan en projecten al in de steigers staan. Witteveen merkt vertwijfeld op dat het enige wat er dan nog overblijft van het budgetrecht van de Kamer het recht is om rijksuitgaven te verlagen. Maar het amendement hiervoor haalt het bij lange na niet, zoals de PvdA en de drie confessionele fracties ook de andere wijzigingsvoorstellen wegstemmen.

In 1966 komt aan het licht dat minister Bogaers zijn begroting in ruime mate overschrijdt en daarover met Vondeling en Cals botst. Maar hij gaat gewoon door. Tegelijk wil de socialistische minister van Financiën niet het stempel krijgen dat hij tegen de bouw van meer goedkope huurwoningen is, zelfs als het rijk het niet meer kan betalen. Het leidt in de Kamer tot felle confrontaties tussen Witteveen en Bogaers. Daarmee zet Witteveen de eigenlijke portefeuillehouder Martin Visser weg. Deze ondernemer met een schildersbedrijf is de eerste die voor de vvd het woord voert over middenstandszaken. Ook is hij de eerste die eind jaren vijftig al iedereen tutoyeert in de Kamer, wat ongeveer hetzelfde is als vloeken in een volle kerk. Terwijl Visser op dat moment niet serieus wordt genomen, legt Witteveen het af tegen de gesloten coalitierijen. Hij is een roepende in de confessioneel-socialistische woestijn.

Op dinsdag 11 oktober 1966 begint de Tweede Kamer aan de algemene beschouwingen over de Miljoenennota voor het komende kalenderjaar. Toxopeus, inmiddels weer fractievoorzitter, dreigt in de aanloop naar het debat met een motie van afkeuring omdat de rijksuitgaven exploderen en het kabinet de lasten bij de burger legt. Hij vindt dat de ploeg van Cals moet opstappen; in kringen van de PvdA en de KVP denken velen er kennelijk ook zo over. Dat Jo Cals lijsttrekker wordt bij de volgende verkiezin-

gen staat geenszins vast, en ook Vondeling is zijn populariteit goeddeels kwijt. Het is dan al duidelijk dat Joop den Uyl de volgende socialistenleider wordt.

De rechterflank van de KVP-fractie ziet die VVD-motie in spel wel zitten. Deze grote groep binnen de vijftigkoppige fractie vindt het uitgavenbeleid van Cals c.s. veel te ruim. Een meerderheid wil liever met de liberalen regeren, terwijl Cals zich nogal eens negatief uitlaat over de vroegere samenwerking van zijn partij met de VVD. Dit is de diepere achtergrond van wat aan het einde van die week tot de val van het kabinet leidt. Om met de latere succesleider Bolkestein te spreken: 'Het gaat in de politiek nooit om waarover het gaat.'

Schmelzer wil het initiatief bij Toxopeus weghalen om te voorkomen dat zijn fractie verdeeld gaat stemmen. Hij vraagt, na het kabinet eerst uitvoerig te hebben geprezen, om feitelijk nieuwe voorstellen te doen voor de rijksuitgaven in 1967. Cals en Vondeling beschouwen dat als een motie van wantrouwen en willen er niet aan. De KVP-aanvoerder dient dan daadwerkelijk een motie in, die 's nachts om twintig minuten voor vijf met 75 tegen 62 stemmen wordt aangenomen door bijna de gehele KVP-fractie, de VVD, CHU, GPV, SGP en Boerenpartij. Het debat wordt integraal uitgezonden op televisie en dat leidt tot heel wat protesten van kijkers, die via telefoon en telegrammen Kamervoorzitter Van Thiel bekritisieren om de lange ingelaste schorsingen. Zo onderbreekt hij het debat van kwart over twee tot halfvier om de fracties gelegenheid te bieden intern te overleggen. Wanneer Schmelzer zijn motie indient, schorst hij de zitting op verzoek van de premier weer, van kwart voor tot tien over vier. Als tv-kijker kun je natuurlijk niet in die pauzes naar de keuken en de wc blijven lopen, en zappen naar een andere zender kan ook niet, want er is geen andere zender.

Het kabinet-Cals gooit de handdoek in de ring. Enkele uren later, zo'n zestig kilometer naar het noorden, richten 44 politiek geïnteresseerden een nieuwe partij op: Democraten 66. Onder de initiatiefnemers bevindt zich de Amsterdamse VVD'er Hans Gruijters, tot voor kort fractievoorzitter in de gemeenteraad van

de hoofdstad en chef van de buitenlandredactie van het *Algemeen Handelsblad*. Op de huwelijksdag van Beatrix en Claus eerder dat jaar heeft Gruijters geweigerd om naar de receptie in het Paleis op de Dam te gaan. Hij behoort tot degenen die het onbestaanbaar vinden dat de kroonprinses twintig jaar na de bevrijding uitgerekend met een Duitser trouwt en daarbij kennelijk voorbijgaat aan de gevoeligheden die nog leven bij nazaten van (joodse) slachtoffers en oud-verzetssmensen. De vvd neemt hem dat niet in dank af. Vooral Toxopeus veegt de vloer met hem aan, eerst tijdens een onderhoud samen met Harm van Riel op het partijkantoor, later bij hem thuis in Breda. Voor Gruijters is dat een brug te ver; hij is er niet de man naar om zich door wie dan ook de les te laten lezen. Hij verlaat de vvd en richt zeven maanden later met zijn collega Van Mierlo (toen chef opiniepagina van het *Algemeen Dagblad*) D'66 op.

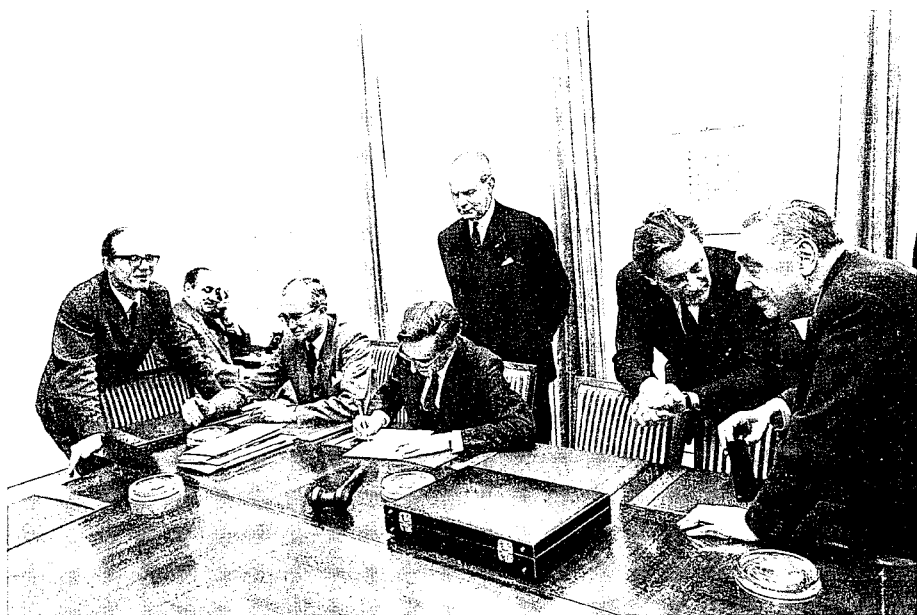
Gruijters en Wiegel zijn vrienden in die Amsterdamse jaren. Op zondagavonden heffen ze het glas en praten over politiek, maar ook over 'gewone' zaken. 'Zo heb ik zijn zoontje nog zijn eerste woordje geleerd: niet mama of papa, maar poep!' Wiegel nu, terugkijkend, acht de kans groot dat D'66 nooit zou zijn opgericht als de vvd-leiding Gruijters in 1966 milder had behandeld. Gruijters zelf, overleden in 2005, dacht er ook zo over. Jaren later stelde hij in een vraaggesprek dat zijn partij niet zou zijn opgericht als de vvd in de jaren zestig open had gestaan voor de veranderende maatschappij.

De nieuwe partij van sociaalliberalen stormt vier maanden na de val van het kabinet uit het niets met zeven zetels de Tweede Kamer in. Het tussenkabinet van KVP en ARP onder premierschap van Jelle Zijlstra heeft vervroegde verkiezingen uitgeschreven voor 15 februari. De vvd wint met lijsttrekker Toxopeus één zetel en komt op zeventien, maar verder verandert er nogal wat in het parlement. KVP en PvdA krijgen klappen en verliezen veertien zetels, terwijl Boer Koekoek onverminderd populair blijft en met vier zetels winst op zeven uitkomt. Er breekt een nieuwe periode aan in de Nederlandse politiek. De zwevende kiezer

maakt zijn opwachting, de jaren van min of meer stabiele aanhang van de gevestigde partijen zijn voorbij. Vooral de drie christelijk georiënteerde fracties van KVP, ARP en CHU moeten zich opnieuw uitvinden. De ontzuiling is begonnen, definitief.

Als winnaar van de verkiezingen (twee zetels winst) krijgt de ARP het initiatief om een nieuwe regeringscoalitie te bootseren. Den Uyl en Toxopeus hebben er in de verkiezingscampagne geen misverstand over laten bestaan: zij willen niet met elkaar in een kabinet gaan zitten. Dat maakt het voor demissionair premier en informateur Zijlstra makkelijk. Hij schrijft een regeerakkoord op hoofdlijnen, dat voor 80 procent over financieel-economisch beleid gaat. De voorzitters van de vijf grootste fracties mogen erop reageren. Toxopeus, Schmelzer, Biesheuvel en Beernink kunnen zich er goed in vinden, maar Den Uyl wil niet inhoudelijk ingaan op Zijlstra's plan van aanpak voordat hij een keuze heeft gemaakt tussen zijn fractie en die van de vvd. Die keuze is nu snel gemaakt en de PvdA wordt weggezet.

Toxopeus zorgt vervolgens nog wel even voor de nodige onrust; hij wil alleen een akkoord tekenen met KVP, ARP en CHU als Zijlstra weer minister-president wordt, omdat hij zo'n beetje de enige is die verstand heeft van economie en overheidsfinanciën. De andere fractievoorzitters volgen hem daarin. Maar Zijlstra wil helemaal geen premier meer worden; hij heeft zijn zinnen gezet op de prestigieuze post van president van De Nederlandse Bank, waar M. Holtrop na 21 jaar met pensioen gaat. Wat hem betreft wordt Biesheuvel premier, maar daar gaat Toxopeus dwars voor liggen. De vvd-fractie is nog niet vergeten dat de boomlange antirevolutionair zich als een weinig betrouwbare kameleon heeft laten kennen door eerst in het kabinet-Marijnen met de liberalen te regeren, vervolgens met de PvdA in het kabinet-Cals te acteren en het 'linkse' beleid met verve te verdedigen, om daarna nog eens zonder vvd en PvdA in het tussenkabinet-Zijlstra verder te gaan als vicepremier. Schmelzer komt nu in beeld als leider van de grootste fractie, maar hij bedankt wegens een sterfgeval in zijn gezin. Hij schuift Piet de Jong naar voren, minister van Defensie in het demissionaire kabinet.

Overleg tijdens de kabinetsformatie, 16 maart 1967. Toxopeus belt, terwijl Rietkerk, Witteveen en Joekes de stukken doornemen. Rechts Tuijnman en Mike Keyzer. Achter Theo Joekes staat Hans de Koster. NATIONAAL ARCHIEF

Koningin Juliana doet eerst een beroep op haar vertrouweling oud-premier Beel, nu vicepresident van de Raad van State. Hij moet de lucht tussen Toxopeus en Biesheuvel klaren en de heren uit elkaar trekken. Dat lukt, en Biesheuvel wordt formateur. Maar hij overspeelt zijn hand door voor de belangrijkste departementen (Financiën en Economische Zaken) zelf de ministers te willen aanwijzen. Dat gaat de fractievoorzitters te ver en De Jong mag alsnog aan de bak. Van de veertien ministeries krijgt de vvd er drie: Financiën met Johan Witteveen, die tevens vicepremier wordt, Justitie met de Leidse hoogleraar Carel Polak, en Defensie met Willem den Toom, die daar al eerder zat als staatssecretaris. Volkshuisvesting gaat naar de ARP, waar ir. W.F. Schut komt te zitten, maar niet dan nadat Biesheuvel zijn eerdere kandidaat, Willem Aantjes, had teruggetrokken. Het zou nog elf jaar duren

voordat professor Loe de Jong van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie Aantjes aanwijst als voormalige ss'er en kampbewaker, maar de ARP-leider weet in 1967 al dat er iets niet in de haak is met het verleden van de dan 44-jarige opkomende ster in de fractie. De Binnenlandse Veiligheidsdienst (voorloper van de AIVD) heeft niets belastends over Aantjes, maar Biesheuvel krijgt zijn informatie van partijvoorzitter Berghuis. Pas in de nieuwe eeuw wordt de afgeschoten politicus gerehabiliteerd.

In de fractie van voor het eerst zeventien vvd'ers verschijnen maar liefst acht nieuwelingen. Van hen is Gerard (Bill) Koudijs met 61 jaar veruit de oudste. Deze hoge marineofficier is al met pensioen wanneer hij zijn plaats in de groene Kamerbankjes inneemt. Koudijs voert vijf jaar het woord als defensiespecialist en zwaait in 1972 af. Johan Schlingemann is een Limburger die wortelschiet in agrarisch Zeeland en als landbouwwoordvoerder zijn werk doet voor de fractie. Schlingemann is een behoorlijk conservatieve liberaal. Hij is tegen de opheffing van de ongelijkheid tussen man en vrouw in het huwelijk. Tot 1968 is de man juridisch de baas in huis. Ook stemt Schlingemann in de Eerste Kamer tegen abortus en tegen de openstelling van zwembaden op zondag.

Els Veder-Smit komt uit de gemeenteraad van Leeuwarden. Zij ontwikkelt zich tot deskundige op het terrein van volksgezondheid en zal in 1975 samen met fractiegenoot Aart Geurtsen een initiatiefwetsvoorstel indienen voor legalisering van abortus. In het kabinet-Van Agt/Wiegel (1977-1981) wordt Veder-Smit staatssecretaris van Volksgezondheid en Milieuhygiëne. Geurtsen is een Rotterdamse advocaat die behalve justitiële onderwerpen ook de belangen van de middenstand in zijn portefeuille heeft. In de jaren zeventig komt hij samen met KVP'er Van Schaik met een plan om casino's in Nederland toe te staan, mits de winst naar de staatskas vloeit. Koos Rietkerk komt uit werkgeverskringen. Hij is acht jaar directeur van een voorloper van het Verbond van Nederlandse Ondernemingen (vno). Een weinig spraakmakende man, die niettemin wel carrière maakt in de politiek. Eerst als fractievoorzitter in de periode 1977-1981, vervolgens als mi-

nister van Binnenlandse Zaken in het eerste kabinet-Lubbers. Rietkerk overlijdt in 1986 zeer plotseling op 58-jarige leeftijd achter zijn bureau op het ministerie.

Henk Vonhoff heeft in 1948 de oprichting van de vvd meegemaakt als zeventienjarige jongeling; hij is daar in contact gekomen met Schil Overwater, met wie hij bevriend raakt. De geboren en getogen Amsterdammer staat tien jaar voor de klas als leraar geschiedenis wanneer hij zijn entree maakt in de vvd-fractie. Hij ontwikkelt zich tot onderwijs- en defensiewoordvoerder en wordt in 1971 staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk. Henk Koning is een belastingambtenaar op Financiën en lid van provinciale staten in Zuid-Holland op het moment dat hij op het Binnenhof arriveert. Hij zal er lang vertoeven. Koning wordt twee keer staatssecretaris (Binnenlandse Zaken en Financiën) en maakt vijf fracties mee. Gedurende tien jaar is hij de fiscaal specialist van de vvd.

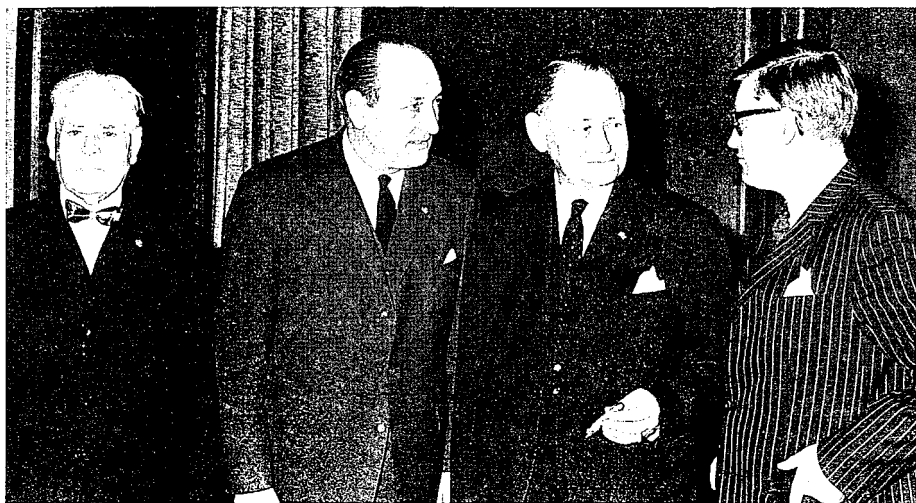
Met 25 jaar is Wiegel veruit het jongste Kamerlid wanneer hij op 18 april 1967 de vrijgekomen zetel van Witteveen inneemt, die minister van Financiën en vicepremier is in het kabinet-De Jong. Hij is zelfs de jongste volksvertegenwoordiger ooit. De oudste zoon van een Amsterdamse meubelmaker, tot voor kort nog voorzitter van de JOVD, schopt het ver in de vvd. Vier jaar later is hij al fractievoorzitter. Tot die tijd is hij woordvoerder Volkshuisvesting en Binnenlandse Zaken. Wiegel, die tot de top drie van belangrijkste vvd'ers moet worden gerekend, herinnert zich nog zijn maidenspeech: 'Het ging over artikel 113 van de Provinciewet. Mijn lijn was dat de uitzonderingsbepalingen in dat artikel moesten worden geschrapt. De PvdA'er Huub Franssen wilde dat niet. Hij mocht niet interrumperen, omdat het mijn eerste optreden in de Kamer was, maar hij deed het toch. Dus toen zei ik dat ik er in de tweede termijn op terug zou komen. Daarna ben ik in de bibliotheek gaan zitten en heb de griffier gevraagd mij alles te brengen over dat artikel 113. Toen ontdekte ik dat Franssen in de *Leeuwarder Courant* uit 1953, veertien jaar eerder dus, een stuk had geschreven met precies hetzelfde standpunt als ik in 1967 innam. Daar heb ik hem toen in de tweede ter-

mijn mee om de oren geslagen. Hij kon er wel om lachen. Fransen was een sportief Kamerlid.'

De jonge Wiegel heeft een enorme bewondering voor professor Oud. De eerste vvd-leider is zijn grote voorbeeld. 'Hij was sardonisch en sarcastisch en kon polariseren als geen ander.' Dat laatste zal hem nog goed van pas komen in de jaren die volgen. Tot 1982 staat de Nederlandse politiek volledig in het teken van de polarisatie. Het is links tegen rechts en rechts tegen links. Dat Wiegel als 'jongste bediende' de belangrijke portefeuille Volkshuisvesting toevalt, is een kwestie van geluk. Witteveen heeft in zijn korte Kamercarrière met verve het woord gevoerd op dit terrein. Wiegel: 'Gelukkig bestond er nog geen fractiebestuur. Er waren wel twee secretarissen, Joekes en Porthoine, maar die hielden zich vooral bezig met de agenda voor de fractievergaderingen, die niet werden genotuleerd [en in 2013 nog steeds niet], en met personeelsbeleid. De fractievoorzitter had zelfs geen eigen kamer. Toxopeus zat de hele dag in een donker hok Caballero's te roken. Hij bemoeide zich niet met de spreekteksten van de fractieleiden. Er heerste een soort natuurlijke zelfdiscipline.'

Wiegel leerde van een ander prominent fractielid, Roelof Ze-gering Hadders, hoe hij zich als fractielid moest gedragen. 'Hij zei tegen mij dat je in het begin moet zien te krijgen wat je krijgen kunt, als je gearriveerd bent moet behouden wat je niet kwijt wilt, en aan het einde moet kwijtspelen wat je wél kwijt wilt.'

Joekes en Porthoine zijn de secondanten van fractievoorzitter Geertsema. Zij zijn van dezelfde leeftijd, maar hebben verschillende achtergronden. Porthoine is directeur van een verre voorloper van MKB-Nederland; Joekes is journalist. De linkse pers noemt het duo al snel 'de kolonels van de vvd'. In Griekenland en Argentinië grijpen militairen de macht en sommige verslaggevers schromen niet hen daarmee te vergelijken. Aanleiding zijn schriftelijke Kamervragen die de beide heren aan de minister van Binnenlandse Zaken stellen over 'langharige jongelui' die het nationaal monument op de Dam in Amsterdam in de zomer van '69 als openbare slaappleaats gebruiken. De hele hoofdstad inclusief de vvd-afdeling aldaar staat op haar achterste benen van zoveel

Twintig jaar vvd in de RAI: 21 januari 1968. Drie generaties vvd-leiders op een rij: professor Oud, Edzo Toxopeus, Dirk Stikker en Hans Wiegel. SPAARNESTAD PHOTO

Haagse bemoeienis. Joeques en Porthaine worden weggezet als extreemrechtse ja, fascistische oude mannen (ze zijn dan beiden 46 jaar).

Hoewel zeer verschillend, ontwikkelen Theo en Frits een hechte vriendschap; als Joeques wegens een echtscheiding zijn huis verlaat, logeert hij in afwachting van een nieuw onderkomen bijna zeven maanden bij de familie Porthaine in Leiden. Mevrouw Porthaine hoort van haar man dat Joeques 's nachts in zijn werkkamer aan het Binnenhof op de bank slaapt. Dat kan natuurlijk niet.

De tweede helft van de jaren zestig verloopt zowel nationaal als internationaal nogal heftig. Studenten en fabrieksarbeiders komen in Europa massaal in opstand tegen de gevestigde orde van naoorlogse notabelen die met vooroorlogse normen en waarden regentsk regeren en bedrijven en onderwijsinstellingen besturen. In mei 1968 slaat in Parijs de vlam in de pan, hoewel de universiteit van Rome dan al gesloten is na ernstige botsin-

gen tussen een half miljoen Italiaanse studenten en oproerpolitie. In West-Berlijn schiet de politie de 26-jarige student Benno Ohnesorg dood; in april pleegt een neofascist een moordaanslag op Rudi Dutschke, de bekendste linkse studentenleider. Hij overleeft, maar overlijdt in 1979 alsnog aan hersenletsel opgelopen tijdens de aanslag. In Parijs veranderen de straten en boulevards in een oorlogstaferaal uit een stadsguerrilla. In Nederland blijft het rustiger; pas in 1969 bezetten studenten het Maagdenhuis, het bestuursgebouw van de Universiteit van Amsterdam. De rellen tijdens het huwelijk van prinses Beatrix en prins Claus drie jaar eerder zijn wel een voorbode van de sluimerende onvrede over de maatschappij. Overal ter wereld zijn protestdemonstraties tegen de Amerikaanse bombardementen op communistisch Vietnam. In Praag rollen Russische tanks de straten in om de hervormingspogingen van de Tsjecho-Slowaakse partijleider Alexander Dubček te smoren. En in Memphis schiet een scherpschutter dominee Martin Luther King het leven uit.

Maar er zijn ook positieve ontwikkelingen en gebeurtenissen. Zo maakt Nederland in 1968 kennis met de kleurentelevisie, en wint Jan Janssen de Tour de France. Vermoedelijk zonder doping. Of toch niet? In de VS vindt in 1969 het legendarische popmuziekfestival Woodstock plaats en in het Amsterdamse Hilton liggen John Lennon en Yoko Ono een week in bed bij wijze van huwelijksreis.

Eind '69 richten radicaal-linkse feministen de actiegroep Dolle Mina op, die vooral baas in eigen buik wil zijn. Els Veder-Smit herinnert het zich nog goed. In haar beleving heeft de agressieve houding van Dolle Mina eraan bijgedragen dat de VVD-fractie in de Eerste Kamer haar initiatiefwetsontwerp voor legalisering van abortus in 1976 wegstemt, nadat de Tweede Kamer in grote meerderheid (83-58) akkoord was gegaan. 'Ik vond het wanstaltig zoals Dolle Mina actievoerde. Baas in eigen buik, dat moge zo zijn, maar dat is maar één kant van het probleem van ongewenste zwangerschap.'

Het kabinet-De Jong komt in 1969 met het voorstel om de wettelijke verplichting gebruik te maken van het stemrecht af te schaffen. De opkomstplicht bestond sinds 1917. Opvolgende regeringen vinden het ondoenlijk om de naleving van de stemplicht te controleren. In 1965 sneuvelt een eerder voorstel, maar het kabinet zet een commissie aan het werk die na twee jaar adviseert om de Kieswet alsnog te wijzigen op dit punt. Minister Beernink (CHU, Binnenlandse Zaken) neemt dit over. Begin 1970 gaat de Kamer met overweldigende meerderheid akkoord met het schrappen van de opkomstplicht, zij het dat de vvd-fractie ernstig verdeeld is.

De meerderheid van de liberale Kamerleden vindt dat de stemplicht moet worden gehandhaafd. Fractie leider Geertsema is bang dat het volk massaal wegblijft als het niet meer naar het stembokje hoeft te komen. Hij vergelijkt het met verkiezingen in de studentenwereld: daar ligt de opkomst bij het kiezen van kandidaten voor bestuursfuncties op 30 tot 40 procent. Geertsema denkt dat de verkiezingen voor de Tweede Kamer, provinciebesturen en gemeenteraden alleen nog extreme groeperingen zal trekken, met alle gevolgen van dien. 'Het is in mijn ogen dan ook essentieel dat zoveel mogelijk mensen komen vertellen, via de stembus, wat er bij hen leeft. Het is niet juist te stellen, zoals de heer Schakel in feite heeft gedaan, dat er niets zou leven bij de mensen die niet komen stemmen. Het is niet waar dat zij de volstrekt ongeïnteresseerden zijn,' voert hij aan in het Kamerdebat over het wetsontwerp.

Geertsema weet zich gesteund door Joekes, Portheine, Vonhoff, Veder-Smit, De Beer, Geurtsen en Van Dijk. Voor afschaffing van de stemplicht is een minderheid van vijf fractieleden. Zij weten zich vertegenwoordigd door Henk Koning. Hij heeft veel woorden nodig om te zeggen dat het niet liberaal is de gang naar de stembus dwingend voor te schrijven. Wel meent hij dat verkiezingen na afschaffing van de opkomstplicht alleen nog dienen te worden uitgeschreven aan het begin van het kalenderjaar of aan het einde ervan. Koning stelt dat in voorjaar en zomer veel mensen met vakantie zijn. Dat is dan weer slecht voor de op-

komst. Hij vraagt de regering om voorstellen hiervoor te doen. Die zijn er nooit gekomen.

De vier anderen die het met Koning eens zijn: Koudijs, Rietkerk, Schlingemann en Wiegel. Van Someren, Tuijnman, Norma Dettmeijer-Labberton en Zegering Hadders waren niet bij de stemmingen aanwezig.

Henk Koning kan zich, nu terugkijkend op het onderwerp en het debat, niet herinneren dat er in de fractie een probleem ontstond over de scheiding der geesten. 'In dit soort zaken speelde fractiediscipline geen rol. Dat speelt eigenlijk alleen maar als de vvd in de regering zit en het kabinet door afwijkend stemgedrag in de problemen komt. Daar was bij die opkomstplicht geen sprake van. Ik heb wel vaker afwijkend gestemd, bijvoorbeeld bij de Drie van Breda.'

Wiegel weet nog goed hoe hij in 1971 in zijn Friese weekendverblijf met Ed van Thijn (PvdA), Van Mierlo (D'66) en Jaap Boersma (ARP) discussieerde over een beter functionerende Kamer. De parlementaire journalisten Harry van Wijnen (*Het Parool*) en Jan Vis (*NRC Handelsblad*) zijn ook van de partij. Aanleiding is het voorstel van de heren politici om Prinsjesdag naar voren te halen in de tijd. Het is de bedoeling om Hare Majesteit per gouden koets op de laatste dinsdag van augustus naar het Binnenhof te laten rijden, in plaats van op de derde dinsdag in september. Het idee is om zodoende de Kamer meer tijd te geven voor de behandeling van de departementale begrotingen, opdat de Eerste Kamer die ook nog kan verwerken voor Kerstmis.

De bespreking in Friesland gaat gepaard met veel berenburg en wijn. Wiegel: 'Zo hadden we bedacht dat er behalve de groene en de rode lamp in het spreekgestoelte van de Kamerleden ook een valluik moest komen voor parlementariërs die al door rood heen waren. De voorzitter zou dat luik dan met een speciale knop kunnen bedienen.'

Voor het Kamerbrede plan van PvdA, vvd, ARP en KVP (Tjerk Westerterp, de latere minister van Verkeer en Waterstaat, tekent ook mee) is in de senaat uiteindelijk onvoldoende steun. Het voorstel vereist een wijziging van de grondwet waarvoor een

twee derde meerderheid nodig is.

De opkomstpercentages na afschaffing van de stemplicht variëren sindsdien voor de Tweede Kamerverkiezingen van zo'n 75 tot net geen 90. Het voorlopig dieptepunt is in 1998 met een opkomst van 73 procent. Dat is na het eerste paarse kabinet, dat een goed tot zeer goed imago heeft. Voor veel kiezers is er dan niet zo'n noodzaak om te gaan stemmen. Het hoogtepunt komt al eerder: in 1977 na de val van het linkse kabinet-Den Uyl. Hoewel de PvdA als winnaar uit de bus komt, zijn veel stemgerechtigden hoogst ontevreden, en er is een uittocht van rechts Nederland naar België, op de vlucht voor het 'rode gevaar.' De opkomst komt uit op 88 procent.

De provincie- en gemeenteraadsverkiezingen lopen wel klappen op. Vooral de belangstelling voor provinciale staten is aan de geringe kant, met als dieptepunt 1999. Niet meer dan een krappe 46 procent maakt de gang naar het stemlokaal.

DE INVOERING VAN DE BTW

De Europese Economische Gemeenschap (EEG) bestaat in 1968 uit slechts zes landen: West-Duitsland, Frankrijk, België, Nederland, Luxemburg en Italië. De twee grote lidstaten kennen een belasting op de omzet van winkeliers en bedrijven die producten fabriceren. Nederland heeft die niet. Ambtenaren in Brussel zijn wel bezig met een plan om de taks ook in de vier andere landen te laten invoeren om exportnadelen weg te poetsen. Voor Nederland zit Koos Reugebrink bij die vergaderingen in de Belgische hoofdstad. Hij zal nog een Tijdelijk bekende Nederlander worden. De zes EEG-landen besluiten in 1967 tot de invoering van een omzetbelasting. Minister Witteveen is ertegen, maar omdat de Duitsers hun *Mehrwertsteuer* hebben, gaat hij om en geeft ambtenaar Reugebrink opdracht een Nederlandse wet te ontwerpen. Tijdens de parlementaire behandeling in 1968 houdt de VVD-fractie zich koest. Zij gaat de minister niet voor de voeten lopen, ondanks de gerechtvaardigde verwachting dat invoering van de wet enorme, nadelige gevolgen heeft voor het bedrijfsleven en voor de detailhandel in het bijzonder. Een drogist die op

televisie bijna huilend vertelt dat hij tegen de 15.000 artikelen moet omprijzen, maakt diepe indruk.

Het zijn juist overwegend de linkse partijen die te hoop lopen tegen de invoering van omzetbelasting, eufemistisch 'Belasting op toegevoegde waarde' genoemd. Deze toegevoegde waarde is vooral voor de schatkist van belang, verder voor niemand. Vooral PvdA-leider en econoom Den Uyl voorziet forse prijsstijgingen na invoering van de nieuwe belasting. Witteveen bagatelliseert dat, maar de oppositiefracties krijgen wel gelijk. Op 1 januari 1969 maakt Nederland kennis met de btw, en de prijzen exploderen in de weken erna. En dan te bedenken dat het algemene tarief van start gaat met 12 procent en het lage tarief op 4 procent wordt gezet.

Ambtenaar Reugebrink verzorgt gedurende zes maanden voor de Stichting Teleac een cursus btw op tv. Op straat wordt hij herkend en belaagd. Hij laat zijn baard en snor staan om incognito door het openbare leven te kunnen gaan. De prijsspiraal omhoog, mede veroorzaakt door inflatie en loonstijgingen, kost de minister van Economische Zaken (De Block, KVP) een jaar later de politieke kop.

GEERTSEMA WIJST WIEGEL AAN ALS OPVOLGER

Op 28 april 1971 vinden reguliere verkiezingen plaats voor de Tweede Kamer. Het kabinet-De Jong is de eerste regeringscombinatie sinds de Tweede Wereldoorlog die haar termijn volledig uitdient. Deelname aan de coalitie met KVP, ARP en CHU kost de vvd een zetel. De drie christelijke partijen bloeden heviger. De katholieken leveren zeven zetels in, de beide protestantse fracties elk twee. De socialisten van de charismatische Den Uyl winnen er twee, maar weten zich al voor de verkiezingen buiten de coalitievorming te manoeuvreren, doordat de leden zich uitspreken tegen samenwerking met de KVP. Een eventuele combi met de vvd is al helemaal niet aan de orde; zoiets wordt niet eens besproken.

Het is een periode van afsplitsingen en nieuwe partijen. D'66 zet haar opmars voort en scoort maar liefst elf zetels, een winst

van 57 procent vergeleken met de situatie in 1967. In reactie op Nieuw Links, een beweging binnen de PvdA die een radicalere koers voorstaat, ontstaat Democratisch-Socialisten '70, met als aanvoerder Willem Drees, zoon van de minister-president uit de jaren vijftig. Zijn DS'70 vliegt met stip de Tweede Kamer in en bezet meteen acht zetels. Op de linkerflank aan katholieke kant leeft onvrede over het voortijdige einde van het kabinet-Cals en onder ARP-jongeren heerst teleurstelling over het kabinet-De Jong. Het resultaat heet Politieke Partij Radicalen (PPR), die met twee man in de Kamer komt.

Hoewel de PvdA de grootste partij is, geeft koningin Juliana de KVP'er Steenkamp de opdracht om de ingrediënten voor een nieuwe regering te verzamelen. De socialisten hebben zichzelf immers buitenspel gezet. Om aan een meerderheid in het parlement te komen betreft Steenkamp DS'70 bij de besprekingen met ARP, CHU, VVD en KVP. Drees jr. en Geertsema, die Toxopeus nu definitief is opgevolgd als lijsttrekker en fractieleider, willen behalve bezuinigingen op de rijksuitgaven ook fikse belastingverhogingen omdat de uitgaven van de staat de pan uit rijzen. Die uitgaven belopen in 1971 32 miljard gulden (32 miljard euro inclusief inflatie). Dat is bijna drie keer zoveel als in 1962, nog maar negen jaar eerder. Veroorzaker zijn met name de sociale voorzieningen zoals daar zijn de ww, de weduwe- en wezenwet, de kinderbijslag, de bijstandswet, de WAO en de Ziektewet.

De vijf fracties zijn er snel uit. Op aangeven van DS'70 kiezen zij voor het profijtbeginsel, waardoor niet de hoogste inkomens de zwaarste lasten krijgen, maar degenen die het meest gebruikmaken van overheidsvoorzieningen. Zo gaat het collegegeld voor studenten van 200 gulden naar 1000 gulden per studiejaar. Dat leidt in 1972 tot zeer heftige protesten; het aantal inschrijvingen aan universiteiten daalt in 1973 hier en daar met ruim 50 procent.

Omdat behalve DS'70 alle coalitiepartijen zetels hebben verloren, gunt de KVP met instemming van VVD en CHU het premierschap aan de ARP: Barend Biesheuvel, die in 1967 nog achter het net viste, mag als formateur een kabinet samenstellen. De VVD krijgt drie ministers en twee staatssecretarissen. Geertsema

kan eindelijk gaan doen wat hij al zo lang wil: minister van Binnenlandse Zaken worden, in dit geval tevens als vicepremier. Op Economische Zaken komt Harry Langman, niet echt een vvd'er. Na een carrière in de Rotterdamse scheepsbouw is hij hoogleraar bedrijfskunde aan de voorloper van de Erasmus Universiteit. Bij de verkiezingen twee maanden eerder stemt hij ARP. Als hij in juli aantreedt, is hij snel lid geworden van de vvd. Defensie krijgt Hans de Koster, tot dan staatssecretaris van Europese Zaken in het kabinet-De Jong. Fractielid Koos Rietkerk wordt met zijn achtergrond in werkgeverskringen staatssecretaris van Sociale Zaken, en Henk Vonhoff komt op CRM.

Om zijn opvolging in de fractie te regelen, geeft Geertsema Theo Joekes de opdracht om alle veertien andere fractieleden thuis te bellen met de vraag wie de nieuwe voorzitter moet worden. Van hen zijn er vijf nieuw: Gijs van Aardenne, wethouder in Dordrecht en directeur van een staalfabriek, Annelien Kappeyne van de Coppello, tot dan de secretaresse van Geertsema, Wim Keja, afdelingschef bij kabelfabriek Draka in Amsterdam, boer en lokaal politicus in de Noordoostpolder Harry Waalkens, en last but not least Neelie Kroes, die nog geen jaar in de gemeenteraad van Rotterdam zit.

Uiterekend de nieuwkomers antwoorden beleefd dat zij in Joekes de nieuwe fractieleider zien. Maar daar blijft het dan wel zo'n beetje bij. Geertsema laat zelf ook iedereen bij zich op de koffie komen en merkt dat een flink aantal fractieleden de jonge Hans Wiegel als de nieuwe man willen. In vier jaar Kamerlidmaatschap heeft hij zich een actief en behendig politicus getoond, die de achterban voor zich weet te interesseren door zijn stukjes in het partijblad. Dat heeft nog geen enkel fractielid vóór hem gedaan. Ook met spreekbeurten in het land is Wiegel succesvol en haalt hij veelvuldig de (regionale) pers. Bovendien lijkt hij in staat om een brug te slaan naar jonge kiezers die niet in het kamp van de Dam-slapers verkeren.

Henk Vonhoff wil ook graag fractievoorzitter worden, maar krijgt niet voldoende handen opeen voor zijn persoon. Evenals Wiegel is hij een groot spreker, maar zijn ideeën zijn van pro-

gressievere aard dan die van Wiegel en in het begin van de jaren zeventig zijn er niet veel in de VVD die daarop zitten te wachten. Zijn benoeming tot staatssecretaris beschouwt iedereen als een doekje voor het bloeden. Ook partijvoorzitter Van Someren ziet in Wiegel de beste kandidaat om Geertsema op te volgen. En zo geschiedt het.

Zelf herinnert Wiegel zich dat Geertsema hem vroeg, in het rondje 'wie gaat mij opvolgen', wat zijn volgende stap in zijn politieke loopbaan zou moeten zijn. 'Ik zei dat ik staatssecretaris van politie wilde worden onder de minister van Binnenlandse Zaken, onder hem dus.' Daags daarna krijgt hij een uitnodiging om bij mevrouw Van Someren thuis te komen, aan de Van Somerenweg in Rotterdam. Geertsema zit er ook. Daar wordt Wiegel gevraagd voor het fractievoorzitterschap. Hoewel hij graag wil, is er toch enige aarzeling. Hij is nog geen dertig en na Neelie Kroes de jongste van de fractie. Hij vraagt bedenktijd en gaat naar zijn weekendverblijf in Dokkum. 'Ik heb er een dag of drie door de weilanden gebanjerd, met de wind door de haren. Uiteindelijk bedacht ik dat de kans dat dit nog een keer voorbij zou komen kleiner was dan de kans op mislukking, dus toen ben ik op de rijdende trein gesprongen.'

Er is ook nog een iets andere lezing. In het weekend van Pinksteren komt zijn Amsterdamse vriend Gruijters met echtgenote naar het Friese boerderijtje van de jonge Wiegel. Het is precies een week voordat het kabinet-Biesheuvel aantreedt. Aan toenmalig *Elsevier*-journalist Jan Hoedeman vertelt Gruijters in 1992: 'Hij kreeg dat weekend een telefoontje van VVD-fractievoorzitter Geertsema: hij kon kiezen tussen een staatssecretariaat in het kabinet-Biesheuvel en het fractievoorzitterschap. Ik heb hem geadviseerd zijn talenten te gebruiken door de VVD-Kamerfractie te gaan leiden. Het was een advies waar hij niet de minste moeite mee had.'

Tijdens zijn eerste fractievergadering als voorzitter, op dinsdag 20 juli 1971, ziet nestor en oud-marineman Bill Koudijs hem niet zozeer als de machinist, maar meer als 'een jonge kapitein op de brug, daar houd ik wel van'. Wiegel leidt de fractieverga-

deringen met losse teugel, heel anders dan Geertsema. Er wordt veel gelachen, zoveel zelfs dat een nieuwe kelner, die met zijn oudere collega 's ochtends met een koffiewagen door het Kamergebouw gaat, bij de deur van de fractiekamer vraagt wie daar toch altijd zo hard zitten te lachen. 'O, daar vergadert de vvd,' antwoordt de ervaren kelner.

Het kabinet begint met een valse start, omdat vvd en ds'70 voor de Miljoenennota 1972 aanvullende maatregelen eisen. De inflatie loopt op tot 8,4 procent, waardoor de cijfers in de rijksbegroting alweer achterhaald zijn. Maar premier Biesheuvel weigert mee te werken aan een aanpassing; de toon is gezet.

Als voorbereiding op het Kamerdebat over de plannen van het nieuwe kabinet-Biesheuvel vraagt Wiegel de fractietop naar zijn ouderlijk buitenverblijf in Friesland te komen. Zelf heeft hij weinig kaas gegeten van financieel-economische zaken. Dus reizen Joekes, Porthoine, Tuijnman, Rietkerk en Geurtsen op vrijdag naar Dokkum af. Jozias van Aartsen is er ook bij; hij is net benoemd tot ambtelijk secretaris, ofwel chef van het fractiepersoneel.

Aanvankelijk zijn er drie medewerkers: Van Aartsen, Anneleen Kappeyne van de Coppello en Miel de Mooij, beleidsmedewerker Buitenland en Defensie. In de loop van de jaren zeventig groeit het aantal fractiemedewerkers en als Van Aartsen in 1974 directeur wordt van de Teldersstichting combineert hij die functie met de ondersteuning van Wiegel en later Rietkerk. Dat duurt tot 1979.

In het Friese boerderijtje is het een gezellige boel, en Wiegel zorgde er wel voor dat eenieder zo zijn taken had. 'De een deed het onthijt, de ander de afwas en Joekes poetste de schoenen. Jozias werd mijn rechterhand. Met hem bereidde ik mijn betoog voor. Dat schreef ik dan met de hand en ik stuurde het per post naar mijn secretaresse Koosje Bins, die het uittipte en weer retourneerde, per post.'

Zo slecht als Oud en Van Riel elkaar lagen, zo goed kunnen Wiegel en de senaatsfractievoorzitter het met elkaar vinden. Er is zelfs sprake van vriendschap. 'De Tweede Kamerfractie had vaak moeite met Van Riel. Hij was een rechtse provo die er behagen in

schepste om mensen op de kast te jagen. Ik had nooit moeite met hem. We waren zeer op elkaar gesteld. Met mijn eerste vrouw ging ik wel bij hem eten.' Zo nu en dan bourgondisch tafelen is een liefhebberij die beide heren koesteren en die Wiegel zes jaar later zou delen met CDA-leider Dries van Agt, waardoor het sluiten van een coalitiepact aanzienlijk wordt vergemakkelijkt. In de eerste helft van de jaren zeventig begint het op te vallen dat Wiegel zijn collega in de Eerste Kamer als zijn voorbeeld lijkt te zien. De jonge fractieleider kleedt en gedraagt zich als zijn 34 jaar oudere evenknie: in driedelige pakken met een horlogeketting, trekkend aan een ferme sigaar. Alleen de bolhoed van Van Riel ontbreekt nog. Samen met partijvoorzitter Van Someren krijgt dit trio het etiket 'de drie H's' opgeplakt: een drie-eenheid die in grote harmonie leidinggeeft aan de gehele vvd. Een jaar na zijn aantreden als fractievoorzitter blijken de drie H's van de vvd niet zo eensgezind meer. De partijvoorzitter is woedend op Wiegel. Het kabinet-Biesheuvel is alweer gevallen, omdat DS'70 niet wil tekenen voor nieuwe bezuinigingen op de eigen ministeries (Verkeer en Waterstaat en Wetenschapsbeleid). De vvd-ministers willen aanblijven en op die lijn zit ook Wiegel. Maar het partijbestuur vindt dat de vvd solidair moet zijn met Drees jr. en De Brauw; zowel beide fracties als de ministers zijn tot dan toe gelijk opgetrokken in hun pogingen om KVP, ARP en CHU tot grotere overheidsbezuinigingen te bewegen.

Dat de club van Drees dit nu ineens niet meer wil opbrengen, komt niet sterk over, maar de partijtop houdt voet bij stuk. Wiegel stelt voor om een lijmpoging te ondernemen en de twee ministers weer aan boord te krijgen. Minister Nelissen van Financiën heeft een meevaller gevonden, maar dat brengt DS'70 niet op andere gedachten. De twee bewindslieden van DS'70 houden vast aan hun oorspronkelijke opstelling, waarop Wiegel besluit om met de drie eigen ministers de afspraak te maken dat zij met de confessionele partijen het kabinet voortzetten. Vervroegde verkiezingen worden uitgeschreven voor 29 november 1972.

EROP OF ERONDER VOOR WIEGEL

Het is maandag 14 augustus. Op de Leidsegracht in Amsterdam fietst rond halfnegen in de ochtend *Telegraaf*-journalist Henk E. Janszen, gerespecteerd lid van de parlementaire redactie in Den Haag. Ter hoogte van de woning van Hans Wiegel, op nummer 25, stapt hij af en belt aan. De vvd-fractie-leider doet open en de ervaren verslaggever van 61 jaar zegt tegen de dertig jaar jongere politicus: 'Ze gaan je wippen vanavond.'

Ze, dat is het hoofdbestuur van de partij. Inclusief voorzitter Van Someren bestaat het uit 24 leden, die diezelfde avond bijeenkomen in een vergaderzaal in Utrecht. Het afgeslankte kabinet-Biesheuvel is de week ervoor aan de slag gegaan. Aan de veelbelovende politieke carrière van Wiegel lijkt een voortijdig einde te komen. Van Someren heeft de spoedvergadering thuis in Rotterdam voorgekookt door alvast de belangrijkste bestuursleden voor haar standpunt te winnen. Wiegel moet weg en mag geen lijsttrekker worden. Van Someren wil zelf de kar trekken bij de verkiezingen. Een van de vvd-bestuurders, een duidelijke aanhanger van Wiegel, lekt naar *De Telegraaf* zonder dit aspect te vermelden. Wiegels persoonlijk medewerker in die tijd, Jan Franssen, kan zich goed herinneren dat er 'een poging tot wat je een coup zou kunnen noemen' tegen zijn baas werd ondernomen. Als verslaggever Janszen weer is vertrokken, redeneert Wiegel dat de aanval de beste verdediging is. Hij belt met Harm van Riel om raad en steun en ze besluiten samen naar Utrecht af te reizen die avond. Wiegel werkt verder de gehele dag aan zijn toespraak die hem moet redden. 'Het was erop of eronder voor mij. Het was een cruciaal moment in mijn carrière.'

Wiegel houdt vast aan zijn standpunt dat de vvd niet evenals de partij van Drees uit de regering had moeten stappen. Hij gebruikt tal van argumenten, die bij het merendeel van het hoofdbestuur goed vallen. Zijn mislukte lijmpoging is mede gebaseerd op de verwachting dat de PvdA na verkiezingen de grootste fractie krijgt en de liberalen naar de oppositie zal verwijzen. Dat komt uit, in 1973. Zijn belangrijkste stelling is misschien nog wel dat wie een kabinet laat vallen de electorale rekening be-

taald krijgt. Hij kan het nog niet bewijzen op dat moment, maar zou dat dik drie maanden later inderdaad doen. Dat wil zeggen, ds'70 levert twee zetels in (25 procent), terwijl de vvd – spectaculair voor die dagen – er zes wint. Uiteindelijk gaat het voltallige hoofdbestuur na zijn overtuigende verdedigingsspeech als een blok achter hem staan. De kritiek wordt ingeslikt.

Echte onmin is er tussen Van Someren en Wiegel volgens de laatste niet geweest. 'Haya had andere opvattingen over politiek. Maar het is tussen ons nooit echt verkeerd gegaan. Op haar sterfbed in 1980 in het ziekenhuis in Rotterdam vond ik dat nog eens bevestigd.'

Heeft minister Samkalden in 1966 de oorlogsmisdadiger Lages vrijgelaten omdat hij terminaal ziek zou zijn, zes jaar later wil van Agt (Justitie, KVP) de overgebleven Drie van Breda gratie verlenen. De vvd-ministers zijn ertegen en in de Kamer lopen de emoties hoog op, vooral doordat de minister de parlementariërs als een professor toespreekt. Voor de vvd-fractie voert Cees Berkhouwer het woord: 'Een enkeling van mijn fractiegenoten deelt de argumenten die de regering naar voren heeft gebracht ten gunste van vrijlating. Voor het merendeel weegt het zwaarst het nieuwe, grote en onuitwisbare leed dat berokkend zal worden één de vele slachtoffers en nabestaanden.'

Die 'enkeling' is Henk Koning. Hij vindt als enige van de vvd-fractie dat Van Agt gelijk heeft en dat het tijd wordt om Aus der Fünten, Fischer en Kotälla na ruim een kwarteeuw naar hun heimat terug te laten keren. De eerste gaf in de periode 1941-1943 vanuit Amsterdam operationeel leiding aan de deportatie van joden naar vernietigingskampen. Fischer deed hetzelfde, en met meer fanatisme, vanuit een Scheveningse villa, terwijl Kotälla, een door Duitse artsen gediagnosticeerde psychopaat, een sadistische beul was in het doorgangskamp Amersfoort. Een argument van Van Agt voor vrijlating is dat de Drie van Breda al 27 jaar gevangenzitten en dat geen enkele andere oorlogsmisdadiger in Nederland zo lang in detentie heeft doorgebracht. PvdA'er Joop Voogd dient een motie in met steun van

Berkhouwer, D'66, DS'70, CPN en PSP, waarin hij Van Agt vraagt af te zien van gratieverlening. Na een marathondebat met veel geëmotioneerde ex-verzetsstrijders op de publieke tribune stemt de Kamer 's nachts om drie uur voor de motie. Nog eens zeven-tien jaar later komen Fischer en Aus der Fünt en alsnog vrij; Kot-alla overlijdt in 1979 in de Bredase gevangenis. Koning weet nog wel dat zijn solitaire tegenstem in de fractie als een vrije kwes-tie werd beschouwd. 'Niemand heeft geprobeerd om mij over te halen.'

DEN UYL PREMIER, FEEST BIJ DE VVD

De verkiezingen brengen de VVD de grootste winst tot dan toe. De felle en soms agressieve manier waarop Hans Wiegel zijn op-ponent de PvdA in het algemeen en haar lijsttrekker Joop den Uyl in het bijzonder in de campagne te lijf gaat, is goed voor zes zetels winst; de fractie bestaat vanaf het kerstreces 1972-1973 uit 22 mannen en vrouwen, van wie er drie nieuw zijn: Dick Dees, Ad Ploeg en Jaap Scherpenhuizen. Uit het kabinet keren tijdelijk Geertsema, Rietkerk en Vonhoff terug.

Dees is met 27 jaar een jonkie. Hij is twee jaar eerder geslaagd voor zijn apothekersexamen aan de Rijksuniversiteit Utrecht en heeft al wat politieke ervaring opgedaan in de gemeenteraad van Breda, waar ook Edzo Toxopeus in de jaren vijftig zijn eerste schreden zet. Ploeg (45) is een beroepsmilitair, die tevens in de gemeenteraad van Arnhem actief is. Uit Groningen komt Jaap Scherpenhuizen (38), die er een middenkaderfunctie vervult op het stadhuis en ook in provinciale staten zijn deuntje meezingt. Een jaar later daalt ook Albert-Jan Evenhuis (31) uit het hoge Noorden af naar Den Haag, waar hij op de Kamerzetel van Geertsema terechtkomt, die naar Arnhem vertrekt als commissaris van de Koningin. De geschiedenisleraar uit Emmen ontwikkelt zich in de loop der jaren samen met zijn Groninger collega tot het 'duo Evenscherp'. Beide liberalen zetten zich overduidelijk in voor de regionale economie van de drie noordelijke provincies.

De verkiezingscampagne waar Wiegel zich voor het eerst echt manifesteert, staat onder leiding van Rudolf de Korte, die vijf

jaar later zelf tot de fractie zal toetreden. Hij vertelt: 'Ik was in 1971 in het Amsterdamse Frascati bij een debatavond met Geertsema en Van Mierlo. Die maakte toen geen keuze tussen Den Uyl en Geertsema, dus na tweeënhalf uur stond ik op en vroeg hem wat hij zou doen als ik hem een pistool op de borst zou zetten. Hij antwoordde dat hij in dat geval voor Den Uyl zou kiezen. Dat gaf me een commotie. Volgens mij had hij al een aardige slok op, want hij was goed van innemen in die tijd. De dag erna kreeg ik Haya van Someren aan de telefoon, of ik in het dagelijks bestuur wilde zitten. Ik zat al in het hoofdbestuur. Het was bekend dat ik in mijn dagelijks werk [directeur van een kaarsenfabriek van Unilever] met marketing bezig was en zo ging ik vanuit het bestuur aan marketing en pr doen. Ik heb wel gezegd dat er geld voor moest worden vrijgemaakt, anders had het geen zin. Toen heb ik een plan gemaakt om de vvd als een moderne partij neer te zetten en meer aan radio- en tv-programma's mee te doen, presentatietechnieken te leren. Er moest een landelijke propagandacommissie komen en in het partijkrantje had ik een oproep geplaatst om nieuwe kiezers aan te boren onder jongeren. Daar kwamen 250 reacties op, onder anderen van mensen als Jan Franssen, Ben Verwaayen en Loek Hermans. Alleen wilde men niet dat ik aan politieke planning ging doen. Dat bleef voorbehouden aan de Kamerfractie.'

'De vvd was de eerste partij die aan mediatrainingen ging doen. Bij Unilever deden we dat allang. Ledenwerving zat ook in het plan. Voor de vvd en voor de politiek in het algemeen was dit helemaal nieuw. In het bedrijfsleven werden natuurlijk al langer volledige plannen gemaakt met alle toeters en bellen erbij, maar de politiek kende dat toen nog niet. En met Hans Wiegel als lijsttrekker, dat was natuurlijk je van het. Hij was een fantastisch "product" om mee te werken. We hadden tot dan toe maar tien minuten politieke zendtijd op tv. Daar keek niemand naar. Wij lieten vier mensen zien: een boer, een student, een kantoorfunctionaris en een moderne vrouw, die we lieten zeggen dat ze op de vvd stemden. Mensen uit alle rangen en standen. En dan lieten we Wiegel zeggen: "U kunt nu bellen." Na zo'n uitzending kreeg

het partijkantoor aan de Koninginnegracht 10.000 telefoontjes, die helemaal niet te verwerken waren. Van de PTT moesten we extra telefoonlijnen laten aanleggen. Op zo'n avond schreven we vijfhonderd nieuwe leden in. Meer konden we niet aan. Toen ik begon hadden we 36.000 leden; toen ik vertrok waren het er 100.000. Hans heeft wel eens gezegd dat hij door een uitgekende marketingstrategie zo ver gekomen is, maar dat is niet helemaal waar. Hij deed het zelf fantastisch, maar het heeft er wel aan bijgedragen. Twee keer zes zetels winst, dat was heel veel voor die tijd. Dat maakte van de vvd een partij met substantie.'

De winst van de vvd wordt deels ook wel toegeschreven aan de verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd van 21 naar 18 jaar, een initiatief van de PvdA. Linkse jongeren geven Bas de Gaay Fortman met zijn PPR vijf zetels winst; jongeren ter rechterzijde zien in Wiegel hun zegen.

Twee jaar later krijgt De Korte het aan de stok met Van Someren. In de partijkrant schrijft hij een stuk over de gemeenteraadsverkiezingen van 1974. Meer nog dan op landelijk niveau is het van belang dat in steden en dorpen coalities worden gevormd om de gemeenschap te kunnen besturen. Zo komt De Korte tot het standpunt dat 'je af en toe over je chagrijn heen moet stappen', en misschien ook wel met de PvdA tot een coalitie moet kunnen komen. Van Someren slaat op tilt van dit linkse gepraat en wil de propagandachef uit het dagelijks bestuur van de partij gooien. Dankzij de hulp en bemoeienis van Wiegel mag hij uiteindelijk toch blijven.

De Korte: 'Maar wat zat erachter? Zij kon het niet hebben dat ik voortdurend Hans Wiegel in de kijker speelde. Want zij moest er toch ook bij! Maar dat werkt niet: twee personen promoten. Bovendien bepaalt de partijvoorzitter niet de politieke koers. Dat had ik haar gezegd, en dat kreeg ik dus terug. Niets slechts over Haya, ze was een voortreffelijk Kamerlid en een fantastische vrouw. Maar je moet niet de politiek leider naast de partijvoorzitter zetten, want dat geeft maar verwarring.'

Terug naar de campagne en de formatie van het eerste en enige kabinet-Den Uyl. Wiegel koerst af op voortzetting van de

vorige coalitie, maar KVP en ARP zien het niet meer zitten met de liberalen. De VVD komt vooral op voor de hardwerkende burger, die zo veel mogelijk moet worden ontzien. Dat strookt niet met de sociale stroming in beide fracties, die juist voor de zwakken in de maatschappij wil zorgen. Hoewel Wiegel de PvdA niet uitsluit als regeringspartner, is de kans op samenwerking nul komma nul. De VVD verspreidt verkiezingsaffiches met de tekst *Houd Den Uyl uit het Catshuis*, en in de laatste dagen voor de stembusgang richt de campagne zich rechtstreeks tot de potentiële PvdA-kiezers met de tekst *Waarom stemt u eigenlijk op de PvdA?*

Den Uyl, Van Mierlo en De Gaay Fortman (PPR) hebben een gezamenlijk verkiezingsprogramma (Keerpunt '72), waarmee zij aansturen op een links minderheidskabinet. De uitslag is dusdanig dat er ook vrijwel geen meerderheidscombinatie is te maken. De oude coalitie van KVP, ARP, CHU, VVD en DS'70 heeft weliswaar 76 zetels, maar behalve Wiegel ziet niemand hier nog brood in. De drie progressieve fracties tellen 56 zetels. Er moet dus een brug worden geslagen tussen de confessionelen en de linkse partijen. De formatie duurt vijf maanden en twee weken en is hiermee de langste ooit. Na voorwerk van drie informateurs en twee formateurs treedt op 11 mei 1973 een regering aan van PvdA, D66, PPR, KVP en ARP.

Nog geen halfjaar later lijken alle plannen van het kabinet-Den Uyl in de zeemist weg te zinken. In oktober breekt de internationale oliecrisis uit, het gevolg van de aanval van Egypte en Syrië op Israël. De Arabische olieproducerende landen, die achter de militaire actie staan, stellen een boycot in tegen landen die Israël openlijk en volledig steunen. In Europa is dat vooral Nederland. Benzine gaat op de bon en op zondag in november, december en januari mag niemand met zijn auto de weg op. De snelwegen worden het domein van fietsers. De oliecrisis maakt dat het kabinet voortdurend dweilt met de kraan open. De inflatie loopt stevig op, de werkgelegenheid loopt terug en de rijksuitgaven bereiken olympische records: de laatste begroting van het kabinet-Den Uyl voor 1977 gaat uit van 96 miljard gulden (96 miljard euro gecorrigeerd voor inflatie).

CC-BY-SA 2.24.01.03 926-7192

Presentatie tegenbegroting VVD in de toenmalige Handelingenkamer, september 1973. Aan tafel Theo Joekes, Gijs van Aardenne, Hans Wiegel, Haya van Someren, voorlichter Leo Rhijsburger, Annelien Kappeyne van de Coppello en Pol de Beer. NATIONAAL ARCHIEF

Het jaar 1973 kent meer markeringen die van historisch belang blijken. Zo komt er een einde aan de oorlog in Vietnam, die vijftien jaar heeft geduurd. In Chili pleegt het leger een staatsgreep en vermoordt president Allende. Ajax verkeert op de toppen van zijn roem en wint voor de derde keer op rij de Europacup 1 door van Juventus met 1-0 te winnen. In het dorpje Baambrugge nemen de Californische Beach Boys hun elpee *Holland* op en in de bioscoop gaat de spraakmakende verfilming van Wolkers' roman *Turks Fruit* in première.

Voor de vvd-fractie breken gouden tijden aan. De warrige, links-intellectualistische droomdenkbeelden van sommige ministers uit het kabinet zijn dankbare schietschijven voor de liberale par-

lementariërs. Zo wordt een heuse schoolstrijd gevoerd met Jos van Kemenade, die de middenschool wil invoeren voor kinderen van twaalf tot zestien jaar. Bedoeling is om kinderen later te laten kiezen voor een richting, waardoor ook scholieren uit kansarme milieus kunnen doorstomen naar hogere opleidingen. Na de lagere school rest voor hen meestal niet veel meer dan de lts (jongens) en de huishoudschool (meisjes). De vvd en vooral Neelie Kroes ziet er helemaal niets in. Sterker: zij verdenkt Van Kemenade ervan met zijn schoolplan de jeugd te willen indoctrineren en te brainwashen tot brave socialistische burgertjes voor wie iedereen gelijk is. Dat althans ventileert de Rotterdamse non-nonsense ondernemersdochter in *De Telegraaf*. Ze spreekt van rode injectiespuitjes waarmee de socialistische minister onschuldige kinderen wil injecteren. Het lukt Van Kemenade niet om zijn plannen door te zetten. Dat spijt hem anno 2013 nog steeds.

ABORTUS LEGAAL DANKZIJ DE VVD

Afbreking van zwangerschap is verboden, maar in de dagelijkse praktijk ondergaan heel wat vrouwen die tegen hun wens of zin in verwachting zijn een behandeling met breinaalden of een echte, medisch verantwoorde abortus. In 1970 dient de PvdA-fractie een initiatiefwetsontwerp in dat door katholieke politici en vooral door de roomse geestelijkheid rigoureus wordt veroordeeld. Als tegenwicht komt minister Van Agt ten tijde van het kabinet-Biesheuvel met een eigen wetsontwerp dat beoogt om alles tegen te houden. Bij de formatie van 'Den Uyl' is de afspraak dat er voorlopig niets verandert. Wel willen de confessionele fracties met een eigen voorstel komen en dat samen met het PvdA-plan behandelen. Inmiddels waren de eerste abortusklinieken al in vol bedrijf.

In de vvd-fractie is Els Veder-Smit de woordvoester op dit gevoelige terrein. Zolang de linkse fracties een minderheid in de Kamer vormen en de vijf christelijke partijen zich tegen legalisering verzetten, zal voortijdige afbreking van zwangerschap strafbaar blijven. KVP-minister en vicepremier Van Agt wil in 1974 (een deel van) de Bloemenhove-kliniek in Heemstede laten

sluiten, omdat de artsen daar ook abortus plegen bij vrouwen die langer dan twaalf weken in verwachting zijn. Hiertegen ontstaat zoveel maatschappelijk verzet dat Van Agt er uiteindelijk maar van afziet. Bovendien fluit de rechter hem ook terug. De affaire verziekt de sfeer in kabinet en coalitie.

In 1975 komen KVP en ARP met een wetsontwerp dat abortus alleen toestaat onder zeer strikte voorwaarden. Veder-Smit en Geurtsen bieden de Kamer vervolgens een veel verdergaand voorstel aan, dat in 1976 wordt samengevoegd tot een gezamenlijk PvdA/vvd-wetsvoorstel. De kern ervan is dat vrouwen zelf bepalen of zij een abortus willen of niet, tot een bepaalde grens van zwangerschap.

In feite is Geertsema de eerste liberale politicus die zich voor legalisering van abortus uitspreekt. Dat doet hij in 1969 in het begrotingsdebat met vvd-minister Polak van Justitie. Veder-Smit pakt het stokje over en probeert via de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid beweging in het dossier te krijgen. Dat lukt niet. Veder-Smit en PvdA'er Lamberts vragen de regering dan om een staatscommissie in te stellen die de medische en juridische aspecten in kaart moet brengen voor een doorwrocht advies.

Veder-Smit zegt: 'Als voorzitter hebben ze een hoogleraar gynaecologie gevraagd. Dat was een eminente man, een uitstekende arts en een goed bestuurder, maar hij was geen politicus. De staatssecretaris had mensen van alle schakeringen gevraagd. Dan maak je het zo moeilijk mogelijk. Als je een beetje in het midden blijft zitten, kom je verder dan wanneer je alle uitersten erbij vraagt. Van Agt zat er ook in; die wilde helemaal niet. Toen heeft Lamberts gezegd dat hij er niet op zou wachten en kwam hij met zijn eigen wetsontwerp. Daar stond in dat abortus uit het strafrecht werd gehaald, zonder enig toezicht. Dat kon dus niet. Daar schrok iedereen erg van. Toen heb ik gedacht: dat kan ik beter. Samen met Geurtsen heb ik iets op papier gezet; hij heeft het juridische deel gemaakt, in één weekend. ARP en KVP wilden toen ook ineens een eigen wetsontwerp hebben. Hannie van Leeuwen heeft dat met Dien Cornelissen gemaakt. Omdat de visie van de

Els Veder-Smit bedankt Hein Roethof (PvdA) voor de samenwerking met het initiatiefwetsontwerp voor legalisering van abortus, 29 september 1976. Naast Roethof staat Aart Geurtsen. NATIONAAL ARCHIEF

Partij van de Arbeid veel dichter bij die van ons lag, hebben we met de PvdA onderhandeld. Zij waren bereid om onze visie op hoofdlijnen te accepteren. We hebben toen afgesproken dat we elkaar niet meer in de persoonlijke en politieke sfeer zouden ataqueren en dat is ook niet gebeurd. Het werd een stevig debat, maar we hebben het gewonnen.'

Inderdaad gaat de Tweede Kamer op 29 september 1976 na een marathondebat van zes dagen akkoord met het PvdA/VVD-wetsvoorstel: 58 volksvertegenwoordigers, vooral van christelijken huize, stemmen tegen; 83 zijn ervoor. Maar daar is wel een en ander aan voorafgegaan. Begin van dat jaar liggen er immers drie initiatieven van de Kamer: dat van de PvdA, het ontwerp van de VVD en het stuk van KVP en ARP. Voor geen van drieën is een meerderheid te vinden. Hein Roethof (PvdA) bedenkt een

slim compromis: voor zwangerschappen tot twaalf weken volgt het gezamenlijke voorstel met de vvd de PvdA-lijn; abortus na de twaalfde week gaat volgens de liberale methode. Geurtsen en Veder-Smit zien dat aanvankelijk niet zitten, maar gaan toch akkoord, omdat het alternatief, geen wetgeving, nog minder aantrekkelijk is. Minister Van Agt reageert gebelgd en dreigt zijn handtekening aan het initiatief van socialisten en liberalen te onthouden als de Eerste Kamer ook akkoord gaat. Waarmee hij de *wetgevende* wens van de meerderheid in de Tweede Kamer naast zich neer wil leggen.

In de senaat gaat het mis, en niemand ziet het aankomen. Tweeënhalve maand later is de Eerste Kamer aan de beurt om haar oordeel uit te spreken over het voorstel van PvdA en vvd. Veder-Smit, die met Geurtsen, Lamberts en Roethof op 14 december achter de regeringstafel zit ter verdediging van hun abortuswet, zegt er nu over: 'In de Eerste Kamer is natuurlijk altijd een andere sfeer en er zit een ander soort mensen dan in de Tweede Kamer. Ze zijn wat abstracter en dikwijls wat ouder. Ze kijken naar de grote lijnen en naar de zuiverheid van de wetgeving. Dat is een andere invalshoek dan in de Tweede Kamer. Geurtsen en ik hebben de fout gemaakt om de Eerste Kamerfractie niet vanaf het begin al te betrekken bij onze plannen. Ik heb het wel voorgesteld aan Geurtsen, maar hij zei: "Dat kan altijd nog." Dat heeft zich gewroken. Ik kan niet nagaan hoe dat daar gewerkt heeft, maar de woordvoerder van de senaatsfractie, Minus Polak, heeft voorgestemd. Dat vind ik toch erg belangrijk. Hem hebben wij kunnen overtuigen.'

Polak, die slechts een jaar in de senaat heeft gezeten, is een van de vier vvd'ers die voor de abortuswet stemmen. De andere acht liberale senatoren stemmen het plan weg, inclusief fractievoorzitter Haya van Someren. Daardoor is een meerderheid van 41 dames en heren tegen legalisering van het afbreken van ongewenste zwangerschap.

Zevenendertig jaar na dato weet Veder-Smit nog niet waarom de geestverwante senatoren zo behoudend en contrair hebben

gestemd. 'Haya heeft, en dat vond ik haar fout, niet met haar fractie diepgaand overlegd, en ze wist dus niet hoe de fractie zou stemmen. Dat vind ik een groot manco van een voorzitter. Misschien speelde ook een rol dat ons wetsontwerp is samengevoegd met dat van de Partij van de Arbeid. Dat is misschien hard aangekomen. Naar mijn gevoel speelde er bij Haya toch ook een persoonlijk accent in die kwestie. Zij had op latere leeftijd nog een baby gekregen en dat is een geweldige ingreep in je leven en in je hele opvatting over dat alles. Ik vermoed dat dit een rol heeft gespeeld. Wat ik heel erg vond was dat Haya de zaal verliet terwijl ik mijn filosofie aan het uitleggen was waarom abortus moest mogen. De baby heeft het recht om gewenst te zijn. Dat was eigenlijk de kern van de filosofie. Niet baas in eigen buik, dat vond ik een vreselijke kreet. Bij Haya was de baby natuurlijk heel erg gewenst. Het heeft mij ontzettend gegriefd dat zij wegliep terwijl ik mijn betoog hield. Later heb ik haar gevraagd waarom ze de zaal had verlaten. Dat was voor een interview, zei ze. Dat heb ik nooit vergeten. Het is niet meer goed gekomen. Henk Vonhoff, op wie ik erg gesteld was, noemde het "droevig mismanagement" van Haya. Het is zo gelopen, punt.

Haya en ik hebben samen in de fractie gezeten (1967-1968). We waren heel verschillend. Haya had een veel grotere naam. Zij durfde alles, ze was een knappe vrouw, ging heel goed gekleed en ze was mediageniek. Ze was een vlotte spreker. Een geweldige verschijning. Zelf was ik meer het type van de inhoud, meer een bestuurder. Ik was geen zuivere politica. Ik heb veel bestuursfuncties gehad in de gezondheidszorg en ik wist er ook vrij veel van af. Het harmonieerde niet erg tussen ons. Haya overvleugelde mij wel. Dat liet ik gebeuren. Het kon me ook niet zoveel schelen. We hadden gelukkig allebei ons eigen terrein. Haar verzet tegen de Mammoetwet, dat heeft ze heel knap en moedig gedaan. Van dat onderwijs plukken we nu nog de wrange vruchten.'

Als Kamerlid maakt Veder-Smit vier fracties mee. Die ervaart ze als heel verschillend. Fractieleden krijgen allengs meer ondersteuning, waardoor ze grondiger kunnen werken. In haar eerste fractie, onder Toxopeus, bestaat er geen hulp. Ze moet alles

zelf doen. 'Ik vond dat de moeilijkste fractie, maar dat kon Tox niet helpen. Je komt uit Leeuwarden en je kent het Tweede Kamergebouw nauwelijks. Ik moest Netty ten Broecke Hoeckstra opvolgen en die had maar twee dossiers voor mij. Het ene was de fluoridering van drinkwater en het andere was de dierenbescherming. In die periode voel je je dan niet zo gelukkig. Je moet je invechten en inwerken en een onderdak zien te vinden in Den Haag en heen en weer reizen, dus dat was niet niks. Over de tijd met Geertsema weet ik niet zoveel meer. De leukste fractie was die onder Wiegel. Toen waren we het grootst en konden we het meest bereiken. Ik zat naast Vonhoff en op hem was ik erg gesteld. Hij was een positieve en gezellige man. Alleen, hij was nogal breed en als de fractievergadering klaar was, moest ik opletten dat hij niet mijn stukken meenam. In die fractie ben ik het productiefst geweest. Wiegel gaf de fractieleiden ook de meeste vrijheid van de vier; hij stuurde alleen bij als hij dacht dat het echt mis ging lopen. Hans had geen behoefte om zich tot in de details in de portefeuilles van anderen te mengen. Het is heel prettig als dat kan. Hij bekeek het altijd alleen op de politieke kanten van de zaak. Rietkerk was ook prettig. Hij ging dieper en hij was ook geïnteresseerd in de volksgezondheid. Hij was misschien te weinig politiek. Bij Wiegel werd meer gelachen.'

Dick Dees neemt het woordvoerderschap over abortus in 1978 van Veder-Smit over, toen zij staatssecretaris van Volksgezondheid werd in het kabinet-Van Agt/Wiegel. 'Het ging niet over de vraag of je voor of tegen abortus was, maar over de vraag of je een vrouw de ruimte gaf er zelf over te beslissen. Zo heb ik later Koos Rietkerk en Wim Keja, beiden van gereformeerden huize, omgekrepen met het euthanasiedebat. Met dit argument. De beslissing is aan de patiënt, niet aan iemand anders. Over de abortuszaak uit '76 ging het verhaal dat Haya de dag voor het debat een lange strandwandeling had gemaakt en daar had besloten om haar stem niet aan het wetsvoorstel te geven. Ik vind het nog steeds niet goed dat ze als fractievoorzitter niet eerder een signaal had afgegeven, maar ze had het pas de dag ervoor besloten. In Nieuwspoort zaten na afloop van het debat die avond

vrouwen te huilen. Iedereen was ontdaan, er was geen enkele aanleiding geweest om te veronderstellen dat de senaatsfractie dit zou doen.'

Dees doet voor de vvd alle plenaire debatten over abortus tot en met de eindstemming in 1980. Het kabinet van CDA en vvd komt zelf met een wetsontwerp van de ministers De Ruiter (Justitie) en Ginjaar (Volksgezondheid en Milieuhygiëne). Voor de verkiezingen van 1977 hebben KVP, ARP en CHU één lijst met één programma gemaakt, vooruitlopend op de oprichting van het Christen Democratisch Appèl in oktober 1980. Pal voor het kerstreces gaat de Kamer op 18 december akkoord met de kleinst mogelijke meerderheid van 76 stemmen. Twee CDA'ers stemmen tegen, maar Nijhof van ds'70 geeft als enige van de oppositie wel zijn steun aan het wetsvoorstel. De coalitie heeft 77 zetels; de stem van Nijhof geeft dus de doorslag. De zenuwen gieren door de vergaderzaal, aan de rechterkant van voorzitter Dolman. De linkse fracties zitten in de oude opstelling ook daadwerkelijk links van de voorzitterszetel, op wat rechtse splinters na. Dees: 'Ik had die nacht ook nog het wetsvoorstel tweefasestructuur in het wetenschappelijk onderwijs. Nou, je kon mij daarna wel wegdragen.' Vier maanden later gaat ook de Eerste Kamer akkoord, weer met de kleinst mogelijke meerderheid, van in dit geval 38 stemmen.

Voorafgaand aan het slotdebat overleggen Dees en Wim Deetman (CDA) vele avonden en nachten met de bewindslieden De Ruiter en Ginjaar. Dees: 'Lubbers en Rietkerk waren er ook vaak bij. Dat was meestal in het Kamergebouw, maar we hebben ook in mijn appartementje naast de Gevangenpoort zeer intensief zitten discussiëren. Ik herinner me dat Lubbers, toen we er weer eens niet uitkwamen, zei: "We zitten hier met zes mannen over abortus te praten, zullen we onze vrouwen hierheen halen? Dan zijn we er zó uit."'

Op de dag voor het finale debat krijgt Dees een belletje dat hij 's middags bij premier Van Agt in het Torentje moet komen. Het kardinale breekpunt is dat de vvd wil dat de vrouw het zelfbeschikkingsrecht krijgt, terwijl het CDA een oplossing voorstaat

van een gezamenlijke beslissing van vrouw en arts. 'Ik zei tegen mijn vrouw dat ik met het eten wel thuis zou zijn, maar het duurde tot drie uur in de nacht. Rietkerk vond dat ik niet meer naar huis moest rijden, dus ben ik met hem meegegaan naar zijn huis in Wassenaar waar ik in het bed van zijn zoon heb geslapen, die in Delft studeerde. De volgende ochtend kwam er een telefoontje van de griffie dat ik diezelfde dag het debat over de tweefasestructuur moest doen. Al mijn stukken lagen thuis in Breda. Ik heb toen vanuit de fractievergadering minister Pais gebeld dat ik een groot probleem had. Hij heeft me toen zijn dienstauto met chauffeur ter beschikking gesteld, zodat ik mijn stukken kon gaan halen. Zowel op de heen- als op de terugreis heb ik op de achterbank liggen snurken. Ik had immers nauwelijks geslapen.'

Het compromis tussen VVD en CDA is dat de zwangere vrouw vijf dagen bedenktijd moet nemen na haar beslissing met de arts om zich te laten aborteren. Dees: 'Met Ginjaar had ik afgesproken dat ik hem zou interromperen zodra hij bij dat punt kwam, en dan zou ik vragen: "Is het dan toch de vrouw die beslist?" Dan zou hij antwoorden: "Ja." Verder helemaal niets. Voor mij zat daarachter dat de Handelingen onderdeel zijn van de wetsgeschiedenis. Dat had ik geleerd van Annelien Kappeyne van de Coppello. Het "ja" van de minister zou volgens de wetshistorische interpretatie gelden als "de vrouw beslist over abortus". Tegenwoordig zie je dat niet meer in de Kamer. Dat weten ze niet meer, dat je het zo kunt spelen.'

In deze periode spelen nog drie andere zaken een rol van betekenis: de onafhankelijkheid van Suriname in 1975, de affaire-Menten en de betaling van smeergelden door Lockheed aan prins Bernhard, beide in 1976. Tegen de onafhankelijkheid van Suriname stemmen vijf Kamerleden, die van SGP en het Gereformeerd Politiek Verbond, begin deze eeuw opgegaan in de ChristenUnie. De VVD-fractie stemt unaniem voor, maar wel met de aantekening dat zij de financiële afwikkeling wel heel erg aan de royale kant vindt. Het kabinet-Den Uyl wilde 1,5 miljard gulden geven, maar de Surinaamse leiders eisten een veelvoud van 6,5 miljard.

Uiteindelijk schenkt de regering 3 miljard gulden en staat zij garant voor nog eens 3,5 miljard tot 1990.

Vanuit Washington wordt bekend dat een 'hoge Nederlandse functionaris' smeergeld heeft ontvangen van vliegtuigbouwer Lockheed. Dat is pikant omdat Defensie bezig is met de opvolger van de F-104 Starfighter. Als snel blijkt dat prins Bernhard de man in bonis is; hij heeft in twee betalingen 1,1 miljoen dollar ontvangen om zijn best te doen voor Lockheed. Geheel tegengesteld aan de situatie tien jaar eerder dreigt er geen crisis in het koningshuis, omdat het kabinet besluit de prins niet strafrechtelijk te laten vervolgen. Hij mag alleen geen militair uniform meer dragen en zich niet meer met het bedrijfsleven bezighouden. Vrijwel iedereen is het daarmee eens en zeker de vvd. Wiegel tijdens het finale debat in de zomer van 1976: 'Zijne Koninklijke Hoogheid zegt te hopen de gelegenheid te behouden het land te dienen en mede daardoor het vertrouwen in hem te herstellen. Hij heeft daar recht op. Ons volk zal hem daartoe in staat gesteld willen zien.'

Minister Vredeling bestelt vervolgens de F-16 van General Dynamics.

In de zaak-Menten speelt de vvd geen grote rol; de debatten over de oorlogsmisdadiger die door de Nederlandse overheid kort na de oorlog ten onrechte was vrijgelaten, zijn een titanengevecht tussen de PvdA-fractie met de CPN en minister Van Agt, die verantwoordelijk was voor de ontsnapping van Menten naar Zwitserland eind 1976. Door een interview in *De Telegraaf* met kunstverzamelaar Menten slaat een overlevende van massa-executies door de ss in Polen aan. Menten behoort midden jaren veertig tot die ss-eenheid. Er volgt een onderzoek en als de politie hem een halfjaar later in zijn Gooise villa wil arresteren, blijkt de man een dag eerder gevlogen. Al snel gaat het gerucht dat iemand die op de hoogte was van de ophanden zijnde arrestatie Menten moet hebben getipt. Een journalist van een niet meer bestaand weekblad spoort hem op in Zwitserland.

Annelien Kappeyne van de Coppello is de woordvoerster namens de vvd. In een debat op 18 november, het is dan nog niet

bekend dat Menten met zijn vrouw in Zürich verblijft, laat ze zien en vooral horen hoe ze Van Agt helemaal klemzet. 'Wij kunnen alleen van gedachten wisselen over de vraag hoe Menten zijn arrestatie kon ontgaan en wie daarvoor verantwoordelijk is. Laat ik vooropstellen dat de vvd-fractie in hoge mate betreurt dat iemand tegen wie kennelijk ernstige verdenkingen bestonden zich heeft kunnen onttrekken aan de gebruikelijke rechtsgang. De verklaring die de minister gaf, heeft wel een pijnlijk licht op de gang van zaken geworpen.' Van Agt zegt aanvankelijk dat het Openbaar Ministerie nog onvoldoende reden zag om de puissant rijke oorlogsmisdadiger op te pakken, maar na berichten uit Duitsland, Zweden en Rusland draait het om bij. Vooral een telegram uit Moskou geeft volgens de minister de doorslag voor het arrestatiebesluit. Kappeyne vervolgt dan: 'Dat is een oneigenlijk argument, omdat het niet heeft meegespeeld, want men wist niet dat het telegram zou komen. Nu zegt de minister dat het Openbaar Ministerie zijn redenen had om zo'n grote tijdspanne tussen het besluit tot arrestatie en de uitvoering daarvan te laten. Het paspoort van Menten kon niet worden ingetrokken, omdat daarvoor een proces-verbaal nodig is. Voor het proces-verbaal zou Menten moeten worden gehoord. Als Menten zou worden gehoord, zou hij weleens op het idee kunnen komen ervandoor te gaan. Dus uit vrees dat Menten er weleens vandoor zou kunnen gaan, werd zijn paspoort niet ingehouden, zodat hij er vandoor kon gaan.'

De PvdA laat Van Agt bungelen. Om te voorkomen dat de CDA-ministers uit het kabinet zouden stappen, mag hij blijven zitten. Maar lang zal het niet meer duren. Vier maanden later is het Van Agt zelf die het kabinet opblaast. De laatste daad van het kabinet is de invoering van de zomertijd in maart 1977.

De verkiezingscampagne gaat meer dan ooit tevoren over personen. Ze gaat over Den Uyl, Van Agt en Wiegel. Weliswaar attaqueert de vvd-leider de denkkeelden en de 'spilziekte' van de Partij van de Arbeid, maar het is voor iedereen duidelijk dat het Wiegel erom gaat Den Uyl uit het Catshuis te krijgen. Dat lukt,

maar dan vooral dankzij de groeiende weerzin bij het CDA tegen de socialisten. In de onderhandelingen met de door Den Uyl gewenste coalitiepartners CDA en D'66 gaat het na veel vijven en zessen mis, waardoor gebeurt wat niemand voor mogelijk houdt. Na bijna een halfjaar van getouwtrek benoemt koningin Juliana de vroegere katholieke staatssecretaris Van der Grinten tot informateur. Die brengt onmiddellijk CDA en VVD aan tafel; ze hebben immers samen een kleine meerderheid van 77 zetels.

De PvdA is wel de grote winnaar van de verkiezingen – iets heel bijzonders voor een regeringspartij. Den Uyl slaagt erin om zijn fractie naar het record van 53 zetels te tillen, een winst van tien. Hans Wiegel is met zes zetels winst de tweede grote winnaar; Henk Koning plakt in dit verband de kreet 'electorale trekpleister' op zijn blazoën. D'66 en het CDA behalen een bescheiden plus van twee respectievelijk één zetel. De kiezer ziet de kleine partijen nauwelijks nog staan, zowel op rechts als op links. Het is dus snel duidelijk dat Den Uyl zijn tweede kabinet kan gaan samenstellen. Maar het CHU-smaldeel in het CDA ziet een herhaling met de PvdA niet zitten en ook lijsttrekker Van Agt heeft zijn bekomst van de inmiddels als arrogante haantjes op het Binnenhof rondlopende PvdA-fractieleden. De grote verkiezingswinst heeft hen in een meerderwaardigheidsroes gebracht en als zij ook nog eens een blokkade opwerpen tegen Van Agts terugkeer op Justitie, is het gedaan. De PvdA wil sowieso bepalen wie het CDA als bewindspersonen afvaardigt naar het nieuwe kabinet, een nog niet eerder vertoond hautain onderhandelingselement.

Den Uyl en zijn achterban schrikken zich wezenloos als informateur Van der Grinten direct afkoerst op een coalitie van CDA en VVD. Dat gaat snel. Hij heeft minder dan een maand nodig om beide partijen mét een regeringsprogramma tot elkaar te laten komen. Daarna formeert Van Agt zijn eerste kabinet in een week bij elkaar.

Op woensdagavond 16 november, een sombere, zonloze en koude dag, dineren Wiegel en Van Agt in restaurant Le Bistrot naast de Amerikaanse ambassade op korte loopafstand van

het Binnenhof. 's Middags heeft een fotograaf een telefoontje gekregen van Wiegels voorlichter. 'Ga daar vanavond om een uur of negen maar eens kijken,' krijgt hij te horen. Informatuur Van der Grinten is dan net een week bezig. Wiegel: 'Ik had toen al het gevoel dat het zou lukken. Er was tussen de Partij van de Arbeid en het CDA veel gedoe geweest over de zetelverdeling. Met de heer Van Agt kwam ik overeen dat hij tien en wij zes ministers zouden leveren. Toen wist ik dat het goed zou komen. Normaal zitten de vicevoorzitter van de Raad van State en de directeur van de Rijksvoorlichtingsdienst, Gijs van der Wiel, bij dit soort besprekingen, maar die heb ik weggestuurd. Toen ging het al meteen veel beter.' Deze vicevoorzitter, Marinus Ruppert, is een van de architecten van het kabinet-Den Uyl van vier jaar daarvoor. 'Het etentje was dus meer een bekrachtiging. Het is daar niet beklonken, het was al beklonken. Voor de foto hebben we nog even een fles château Pétrus op tafel laten zetten; we dronken natuurlijk een goedkopere.'

Het is in deze periode dat Wiegel 'beroemd' wordt om de manier waarop hij televisie-interviews geeft. Hij kijkt niet naar de vragenstellende verslaggever, maar recht in de camera. Zo spreekt hij tegen 'de mensen in het land', die deze nieuwe wijze van communiceren wel weten te waarderen. Wiegel heeft dit kunstje niet zelf bedacht: 'Nee, ik heb het gepikt van Schmelzer. Ik had het hem eens zien doen en dat heb ik toen van hem overgenomen. Later heeft Bolkestein het ook geprobeerd, maar de verslaggever zei toen tegen hem dat alleen de heer Wiegel dat mocht doen...' (volgt bulderende lach).

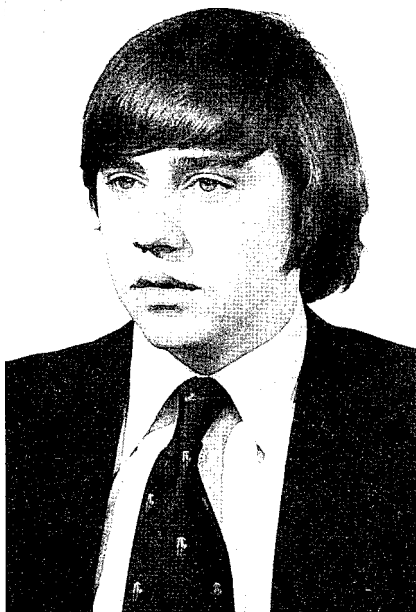
De twee fracties zijn pas in het laatste stadium betrokken bij de formatie. Loek Hermans zit net vijf maanden in de vvd-bankjes. 'We zaten met de nieuwe fractie van 28 in Hotel De Buunderkamp in Wolfheze. Het ging over de vraag wat Hans Wiegel aan de majesteit moest adviseren. Wij gingen natuurlijk niet voorstellen om een kabinet van PvdA met CDA te onderzoeken. Om niet helemaal buitenspel te staan besloot Hans na overleg in de fractie om de vorming van een nationaal kabinet te bepleiten. We hadden immers net de oliecrisis achter de rug. Daarna heb-

ben we met z'n allen in Wolfheze voor de televisie gezeten om te zien hoe Hans zich in de lelijke eend van Jacqueline [zijn eerste vrouw] bij Paleis Soestdijk liet voorrijden.'

De bedenker van een nationaal kabinet, waarin alle grote fracties met elkaar samenwerken, is niet Wiegel zelf, maar het eveneens nieuwe fractielid Huub Jacobse. Hermans omschrijft hem als een politiek strateeg, die heel slim opereert. Hij heeft al tien jaar ervaring als fractievoorzitter in de gemeenteraad van Amsterdam. Jacobse zegt in de fractie dat het heel gek zou zijn om voor een kabinet te pleiten waarin de VVD niet zit. Zeker niet als je net zes zetels winst hebt gemaakt. Als Wiegel en Van Agt klaar zijn met hun regeerakkoord, krijgt de fractie het uitgereikt. Hermans: 'Wiegel zei: "even naar kijken, lezen. Detailopmerkingen kunnen nog verwerkt worden, maar fundamenteel kan er niks meer worden gewijzigd." Als iemand tijdens het lezen naar de wc moest, ging er een ander mee, opdat je niet naar de pers kon lekken.'

In de CDA-fractie gaat het minder makkelijk. De drie 'bloedgroepen' moeten duidelijk nog aan elkaar wennen. Zeven fractieleden van vooral ARP-huize, onder wie de nieuwe voorzitter Willem Aantjes, gaan niet akkoord met een deel van het regeerplan van hun lijsttrekker en beoogd minister-president, omdat ze de bezuinigingsvoorstellen te vergaand vinden. Zij zullen elk wetsvoorstel telkens opnieuw beoordelen, maar zijn niet uit op de val van Van Agt/Wiegel.

Voor de nieuwkomers in de VVD-fractie van 23 mannen en 5 vrouwen is het wel even wennen. Ze zitten bijna zeven maanden op een houtje te bijten en krijgen daar nog geld voor ook. Ed Nijpels, een van de nieuwelingen en pas 27 jaar, weet nog dat de fractievergaderingen niet langer dan tien minuten duurden. Er is niets te melden en niets te bespreken tijdens het titanengevecht tussen Den Uyl en Van Agt. Zeven fractieleden stromen in december en januari door naar het kabinet. Voor hen in de plaats komen Jan Dirk Blaauw, Bolkestein, Broos van Erp, Rudolf de Korte, Anneke Krijnen, Max Tripels en Jan de Voogd. Erica Terpstra, de nationale zwemheldin, zit dan evenals Her-

Ed Nijpels kwam in 1977 in de Kamer. ARCHIEF TWEEDE KAMER

mans en Nijpels sinds de zomer in de fractie. Op weg naar de eerste fractiebijeenkomst na de verkiezingen van 25 mei stappen Hermans en Wiegel de lift in naar boven. Daar staat al het nieuwe lid Terpstra, nummer 28 op de lijst en zojuist 34 jaar geworden. Zegt Wiegel: 'Het zal niet vaak zijn voorgekomen dat je als laatste aantikte.'

Het eerste jaar van het CDA/VVD-kabinet verloopt niet bepaald geruisloos. In maart bezetten Molukkers het Drentse provinciehuis in Assen. Ze schieten een ambtenaar dood en gooien het lijk uit het raam naar beneden. Een gedeputeerde overlijdt een paar weken later aan zijn verwondingen, opgelopen tijdens een aanval door mariniers. Het is al de derde gijzeling door jonge Molukkers sinds 1975. Zij accepteren het niet meer dat de Nederlandse regering hen en hun ouders en grootouders al 25 jaar lang in houten barakken laat bivakkeren en niets doet om hen aan

Wiegel, Van Aardenne en Tuijnman op weg naar het constituerend beraad van het kabinet-Van Agt,
19 december 1977. NATIONAAL ARCHIEF

een eigen republiek in de Indonesische Archipel te helpen. Het gewelddadige incident in Assen komt Joekes op een veroordeling te staan. Na de gijzeling stelt hij dat Nederland alle Molukse jongeren het land uit moet zetten als er weer een gijzelingsactie komt. De Molukkers dienen een klacht tegen hem in en de rechtbank in Rotterdam veroordeelt de nestor van de fractie tot 1000 gulden boete wegens aanzetten tot discriminatie. Dat is twee jaar later, in februari 1980. De vicefractievoorzitter, Kappeyne van de Coppello, laat Joekes dan weten dat zij vindt dat hij moet opstappen als Kamerlid. Dat doet hij niet.

In december 1977 heeft hij op haar gestemd voor de verkiezing van een nieuwe fractieleider. Wiegel laat dan alle fractieleiden een voor een op zijn kamer komen om te horen wie men als nieuwe fractievoorzitter wil. Kappeyne heeft zich gekandideerd, maar de meerderheid van de fractie ziet liever Koos Rietkerk als

de nieuwe man. De in Boskoop in een gereformeerde omgeving geboren jurist heeft negen jaar politieke ervaring, waarvan twee jaar als staatssecretaris in het kabinet-Biesheuvel en zeven jaar als Kamerlid. Hij is degelijk, betrouwbaar en loyaal, hoewel hij meent dat hij nu de politiek leider van de vvd is. De liberale traditie sinds professor Oud wil immers dat de aanvoerder niet in het kabinet, maar in de Tweede Kamer zit. Wiegel laat hem maar een beetje in die waan; wanneer het kabinet in 1981 demissionair wordt, keert Wiegel weer gewoon terug als fractievoorzitter én politiek leider.

Rietkerk en zijn rechterhand Kappeyne kunnen niet door één deur met elkaar. De laatste beweegt zich op de linkerflank van de liberale fractie, is druk, ook wel bemoeizuchtig, soms agressief, maar uiterst intelligent en zeer kritisch. Rietkerk heeft alle tegenovergestelde eigenschappen. Hij is de rust zelve, houdt niet van gedoe, is altijd redelijk. Twee karakters die botsen. Toch weet hij de rust bijna vier jaar lang te bewaren. Hij leidt de fractie met strakke teugels, maar overrulet niemand. Uiteindelijk ervaren zijn collega's zijn leiderschap als zacht. Dat leidt onder meer tot heel wat gelek naar de pers. Vaak klinkt in de fractievergadering op dinsdagochtend 'Laten we nu afspreken met elkaar dat dit niet meer gebeurt' uit zijn mond, maar twee weken later is het weer raak. Rietkerk neemt alles heel serieus. Als oud-journalist Joekes in 1980 zijn eerste detective schrijft, *Moord in de Ridderzaal*, geeft hij het manuscript aan zijn fractievoorzitter met de vraag om met een schuin oog door de tekst te gaan om te bezien of er geen gevoelige zaken in staan die nadelig voor de fractie kunnen uitpakken. Enkele dagen later al ontbiedt Rietkerk de thrillerschrijver bij zich thuis in Wassenaar. Als een heuse eindredacteur is de fractieleider met de rode pen door de stapel getypte vellen gegaan en heeft hij alle tik- en taalfouten eruit gehaald. Politiek gevoelig is de inhoud niet.

Henk Krol, voorlichter van de fractie van 1977 tot 1985, herinnert zich Rietkerk als 'zo correct, zo eerlijk en zo rechtdoorzee dat hij niet geschikt was als fractievoorzitter. Een kleurloze man, die slecht lag bij de pers. Ik had liever gehad dat de verschillen

tussen Rietkerk en Annelien Kappeyne nog zichtbaarder waren geworden, want ik heb vaak meegemaakt dat fractieleden bij mij kwamen klagen over Koos, die de avond tevoren op tv weer eens niet om aan te zien was. Zaten er zes fractieleden bij mij op de kamer, stak Rietkerk ineens zijn hoofd om de deur en zei: "Hebben jullie mij gezien gisteravond? Ging goed, hè?" "Ja Koos, prima!" Wees dan eerlijk en zeg: "Koos, je boodschap is prima, maar je bracht het niet goed." Als ik dat wel eens probeerde, ontkenden zij dat ze zijn mediaoptredens slecht vonden en dan stond ik in mijn hemd. Nou, dat doe je dan niet nog een keer. Maar als persoon, als mens was Koos geweldig.'

Krol werkt in de jaren zeventig als journalist bij TROS Aktua. Voor het radioprogramma op de maandagochtend doet Krol de eindredactie. Dat betekent dat hij de nieuwsshow op zondagavond produceert. 'Dat was moeilijk, doordat er alleen maar sportnieuws was. Zonder grote politieke congressen op zaterdag had je dus niets. Als je nou helemaal niets meer wist, belde je Hans Wiegel, want hij bedacht zelfs aan de telefoon nog nieuws. Zo vroeg hij op een keer:

"Heeft Uyl nog wat geroepen dit weekend?"

"Ja, in de *Rooie Haan*."

"Zoek het bandje eens op!"

Dan moest je dat opvragen bij de VARA, want er was nog geen Uitzending Gemist, en dan luisterden wij samen naar dat bandje via de telefoon en dan kwam Wiegel met een reactie en konden wij daar op maandagochtend mee openen. Stond het geheid op dinsdagochtend in *De Telegraaf*. Dus we konden leuk samenwerken. Op een goed moment belde hij mij op en zei: "Ik heb een nieuwe fractievoorzitter nodig." De avond voor mijn sollicitatiegesprek met Wiegel heb ik nog een boekje over staatsinrichting moeten lezen, want ik wist niet of de Kamer 75 of 150 zetels had.'

Krol is de derde voorzitter die de VVD-fractie in dienst heeft. In 1969 komt Leo Rhijnsburger van de binnenlandredactie van het *Algemeen Handelsblad* naar Den Haag. Het perscentrum Nieuwspoort is dan sinds zeven jaar open en elke grotere fractie realiseert zich dat een voorzitter/pr-functionaris onontbeerlijk

begint te worden. De kleine, bijna frêle Rhijnsburger met zijn enorme snor wordt een bekende verschijning op het Binnenhof, die in zijn eeuwige blauwe blazer avond aan avond het beleid van Hans Wiegel uitlegt en verdedigt aan het linkse journaal aan de bar van Nieuwspoort. Als hij na acht jaar naar de AVRO vertrekt, neemt beleidsmedewerker Hendrik Schönau de honneurs tijdelijk waar. Hij doet met Wiegel de campagne en de formatie van 1977. Schönau is bijna het tegenovergestelde van Rhijnsburger: rustig, weloverwogen en met een snijdende humor. Van Wiegel krijgt hij het consigne om zoveel mogelijk zijn mond te houden, wat hem de bijnaam 'de Oester' oplevert. Als Henk Krol zijn taken overneemt, wordt Schönau ambtelijk secretaris van de fractie. Hij is dan de chef van het fractiepersoneel.

Kamerleden, dus ook die van de vvd, zijn tot halverwege de jaren zestig aangewezen op ambtenaren van de griffie als zij iets willen weten of uitzoeken. De fractievoorzitter heeft een secretaresse. De anderen werken vanuit huis als er geen debatten zijn. Om zo'n debat voor te bereiden maken de vvd-parlementariërs gebruik van de Schrijfkamer, die nu voor allerhande vergaderingen en bijeenkomsten wordt ingezet. Begin jaren zeventig beschikt het liberale smaldeel over vier beleidsmedewerkers, drie secretaresses en voorlichter Leo Rhijnsburger. De individuele ondersteuning van fractieleden komt voor het eerst in 1974 volgens een regeling met de merkwaardige naam Bewerktuiging Individuele Kamerleden. Voor een medewerker is maandelijks 720 gulden beschikbaar. Dat is geen brutosalaris, maar het totale bedrag inclusief werkgeverslasten. Wiegel verhoogt dit als minister van Binnenlandse Zaken in 1979 naar 2200 gulden; de vvd-fractie is tegen deze extreme aanpassing, omdat 's lands financiën er bijzonder slecht voor staan. In 2000 heeft de fractie al 33 medewerkers op de loonlijst. Keerzijde van dit alles is dat bij zetelverlies op verkiezingsdag (ook) een deel van de medewerkers zijn baan kwijtraakt. In de loop van de decennia wordt het Kamergebouw te klein, waardoor in afwachting van de uitbreiding van 1992 gebouwen rondom het Binnenhof in gebruik komen, zoals het

voormalige Grand Hôtel Central aan de Lange Poten en de Vijverhof op de hoek van het Buitenhof. Sinds de opening van de nieuwbouw zitten de leden van de VVD-fractie bij elkaar en niet meer verspreid over het complex. Ook de salarissen van de Kamerleden ('schadeloosstelling') maken hun ontwikkeling door. In het begin, in 1948 dus, ontvangen zij 500 gulden per maand all-in. Dat is in 2000 al 169.000 gulden per jaar exclusief een serie onkostenvergoedingen die kan oplopen tot ruim 50.000 gulden voor wie verder dan honderdvijftig kilometer van Den Haag woont. In 2013 bedraagt het inkomen van een Kamerlid ruim 7300 euro (= 16.000 gulden) per maand exclusief de gebruikelijke onkostenvergoedingen voor reis- en verblijfkosten, woon-werkverkeer, beroepsuitgaven, alsmede vakantiegeld en een eindejaarsuitkering.

Uit zijn korte tijd als fractievoorzitter onder Wiegel herinnert Krol zich vooral de anekdotische gebeurtenissen. Het nieuwe kabinet staat in de steigers. Henk Koning gaat als staatssecretaris met Wiegel mee naar Binnenlandse Zaken. Het CDA schuift Jan de Koning als minister voor Ontwikkelingssamenwerking naar voren. De beveiliging van de Kamer is in die jaren nog niet noemenswaardig. 'Onder het bureau van de secretaresse van Hans Wiegel, Koosje Bins, zat een knop. Als er iets heel geks gebeurde, kon je op die knop drukken. Dat was het toppunt van beveiliging in dit gebouw. En dan duurde het nog tien minuten voor er drie man aan kwamen. De ingang van de VVD-burelen was toen nog aan de kant van de Hofweg; je zette je auto gewoon onder het raam. Op een middag in december 1977 komt er een heel statige man binnen bij Koosje Bins, die zegt: "Ik kom voor Wiegel." Maar zij had niets in de agenda staan op dat tijdstip en vroeg hem dus: "Wie bent u?" "Ik ben De Koning." Koosje drukte meteen op die knop, want ze dacht dat er een gek voor haar stond. Bleek het even later een minister te zijn.'

Zelf kent Krol even een benauwd moment als de fractievoorzitter-lijsttrekker hem bij zich laat roepen na een publiciteitsstunt in privétijd. 'Ik voerde actie voor openbare natuuris-

tenterreinen met drie anderen. Een officier van justitie had mij aangeraden om ons te laten arresteren; dan zou er een proces moeten komen. Dus wij belden het *Eindhovens Dagblad* dat we de volgende dag bij mooi weer naakt zouden recreëren. We lagen met z'n vieren heel decent op onze buik op een handdoek tot de politie kwam en ons sommeerde ons weer aan te kleden. Toen we dat weigerden, kregen we een bekeuring. De krant had de volgende dag een foto met bijschrift zonder onze namen en dat was het dan. Twee dagen later, terug in Den Haag, zei Koosje Bins dat ik meteen bij Hans Wiegel moest komen in verband met "die foto in *Het Vrije Volk*". Ik zie me nog op zijn deur kloppen, die deur naast de Van Mierlo-zaal, toen de fractiekamer. Daar zat Hans Wiegel achter zijn bureau met dat *Vrije Volk*. Hij keek me aan over de rand van zijn brilletje en liet tergend langzaam de krant zakken. Toen zag ik dat het een enorme foto was. En hij sprak: "Waarmee maar weer eens bewezen is dat wij liberalen niets te verbergen hebben."

Maar de mooiste anekdote is deze: de Teldersstichting heeft een of ander rapport geschreven waar geen letter nieuws in staat. Wiegel weet er wel raad mee. Hij zet er een stempel '*vertrouwelijk*' op (dat ligt in zijn bureaula) en legt het pontificaal op zijn bureau boven op een stapel ander papier. Krol krijgt de opdracht om *Telegraaf*-verslaggever Kees Lunshof te bellen voor een afspraak met de fractievoorzitter 'om eens bij te praten'. 'Ik moest Hans na vijf minuten voor een dringende zaak uit het gesprek halen en dan aan Lunshof vragen of hij een kwartiertje wilde wachten. Dan ging Wiegel ergens anders in het gebouw koffie-drinken en zag ik Lunshof even later snel met dat rapport naar de repro lopen. Die afdeling zat toen vlak achter de vvd-fractie. Daarna spraken ze nog een tijdje en toen de journalist weg was, zei Hans: "Staat morgen in *De Telegraaf*."

Schil Overwater, die in januari 1948 aanwezig is bij de oprichtingsvergadering van de vvd, maakt als voorzitter van de kamercentrale Dordrecht mee dat Wiegel in 1977 tijdens de verkiezingscampagne wordt omringd door rechercheurs in burger.

Overwater, die in 1956 ook de allereerste spreekbeurt van het nieuwe Kamerlid Toxopeus in Puttershoek bijwoont, weet nog dat de politie hem inlichtte over een ophanden zijnde actie tegen de vvd-leider. 'Wiegel zou een spreekbeurt houden in Theater Kunstmin in Dordrecht. Daaraan voorafgaand ging hij met zijn gezelschap eten bij een restaurant om de hoek aan de Singel. Van de politie kwam de mededeling dat Molukkers het op Wiegel gemunt hadden en dat hij daarom per auto naar de schouwburgzaal moest. Maar Wiegel wilde lopen, want het was mooi weer en Kunstmin was om de hoek. Toen heeft de recherche hem onder protest op straat begeleid.'

Wiegel zelf kan zich dit voorval niet meer voor de geest halen, maar hij weet nog wel dat hij in die tijd bewaking had. 'Dus er was kennelijk dreiging. Ik moest eens in Amsterdam spreken en toen wilde men mij via een zijdeur naar binnen loodsen, maar dat wilde ik niet. Ik ging altijd door de hoofdingang naar binnen.' Als minister van Binnenlandse Zaken rijdt hij de dag na beëindiging van het gijzelingsdrama in Assen, op woensdag 15 maart 1978, met zijn chauffeur Jan van Dam, een oud-marinier, naar de Drentse hoofdstad. Op het zwarte spatbord voorop wappert een kleine Nederlandse driekleur. Wiegel laat zich tegen alle adviezen in stapvoets door de Zuid-Molukse buurt rijden, straat voor straat. Wiegel: 'Er gebeurde niets. Molukkers hebben namelijk alleen ontzag voor het gezag. Later hoorde ik van de BVD dat de Molukkers heel druk met elkaar communiceerden: "De minister rijdt door de wijk."' De inlichtingendienst heeft de buurt volgehangen met af luisterapparatuur. Ook wanneer Wiegel in Amerongen woont met zijn eerste echtgenote en kinderen is er een speciaal bewakingsteam in en om het huis. Hetzelfde verhaal geldt voor de weekendboerderij in Friesland. 'Mijn zoon Eric voetbalde met de beveiligers.'

Er is in 1978 meer dat Nederland, of zelfs de gehele wereld, opwindt. Zo valt de Hitler van Azië, Pol Pot, met zijn Rode Khmer Vietnam binnen om oude grenzen opnieuw in te stellen, maar de Vietcong slaat keihard terug en bezet heel Cambodja gedu-

rende tien jaar. Aan de andere kant van de wereld verliest Oranje de finale van het wereldkampioenschap voetbal van en in Argentinië, een land dat op dat moment ook een militaire dictatuur kent. Nederlandse militairen maken zich op voor deelname aan een vredesmacht van de Verenigde Naties in het zuiden van Libanon (Unifil) om het Israëlische leger gescheiden te houden van Palestijnse heethoofden. Aan het einde van het jaar treedt CDA-fractieleider Aantjes terug, omdat professor Loe de Jong, verklaard kenner van de Tweede Wereldoorlog in Nederland, beweert dat de politicus 'fout' was in de oorlog en voor de ss heeft gewerkt. Later blijkt dat allemaal wel mee te vallen, maar dat komt voor Aantjes te laat. Hij is overigens de man die aan de drie H's van de vvd uit de jaren zeventig (Haya, Hans en Harm) een geheel andere betekenis geeft: halen, hebben en houden. Op het culturele vlak verrijkt Ramses Shaffy het land met zijn hit 'Laat me', terwijl internationaal de Britse popgroep The Police een wereldhit scoort met 'Roxanne'. In de bioscopen draait de tot klassieker uitgegroeide Vietnam-rolprent *The Deer Hunter*, waarin Meryl Streep haar debuut maakt. Ook *Midnight Express* van Oliver Stone gaat in première.

De Nationale Ombudsman heeft zijn bestaan te danken aan Koos Rietkerk. Al in 1971 neemt de Kamer een motie van hem aan waarin de vvd pleit voor de instelling bij wet van zo'n klachten-instituut voor de burger, naar Zweeds model. In het hoge Noorden heeft zowel Denemarken als Zweden al heel lang een vergelijkbare functionaris. Het finale debat vindt plaats in de zomer van 1980. Nijpels is de woordvoerder, maar in de fractie bestaat verdeeldheid over de vraag of een ombudsman landelijk of misschien ook op lokaal niveau moet opereren. Rietkerk en Nijpels zijn voorstander van een landelijk instituut, Kappeyne wil ook ombudsmannen per gemeente. Hoewel stemming over het wetsvoorstel niet nodig is, iedereen is voor, wijzen Portheine, Van Erp en Kappeyne een amendement van de PvdA af waarin nadrukkelijk wordt gesteld dat elke gemeente haar eigen ombudsman mag aanstellen.

Frits Bolkestein en Erica Terpstra op 18 oktober 1979 in het debat over de Paralympics in Zuid-Afrika.

NATIONAAL ARCHIEF

Hoewel doodserieus is Rietkerk niet altijd bij de les. Als de Kamer gaat stemmen over een motie van de SGP die verband houdt met de verplaatsing van de Nederlandse ambassade in Israël van Jeruzalem naar Tel Aviv, en buitenlandwoordvoerder Bolkestein meer tijd wil voor bestudering van de tekst, vraagt de fractieleider van de VVD of de stemming kan worden uitgesteld tot na de theepauze. Kamervoorzitter Dolman antwoordt gortdroog: 'Er zijn hier geen theepauzes.'

De held van de VVD, Hans Wiegel, zit in de regering, maar de fractie is het lang niet altijd kritiekloos met hem eens. Een groep van zeven of acht – dat hangt van het onderwerp af – gaat nog wel eens tegen hem in. Het zijn Pol de Beer, Jan Dirk Blaauw, Annelien Kappeyne van de Coppello, Anneke Krijnen, Loek Hermans, Huub Jacobse, Wim Keja, Ed Nijpels en Nel Ginjaar-Maas. Door de herrie over de huwelijken van Beatrix en Irene in de

jaren zestig komt het kabinet in 1978 met een plan om het aantal leden van Koninklijk Huis te bepalen tot de koning(in), zijn echtgenote en alle leden van de koninklijke familie die de koning(in) kunnen opvolgen. De D'66'er Brinkhorst, wiens dochter later trouwt met prins Constantijn, komt met een amendement ter beperking van het aantal koninklijke leden. Wiegel is ertegen en zo ook de meerderheid van de vvd-fractie, maar vier leden steunen het wijzigingsvoorstel, waardoor het wordt aangenomen met een krappe meerderheid van 70 tegen 68 stemmen. Het zijn Blaauw, Krijnen, Keja en Kappeyne die dwarsliggen. Vervolgens trekt het kabinet het wetsvoorstel in; het durft dit niet te verkopen aan koningin Juliana.

In hetzelfde jaar ontstaat er in de boezem van het kabinet een serieus probleem. De economie staat er belabberd voor eind jaren zeventig en Van Agt/Wiegel komt in 1978 met een straf bezuinigingsplan: Bestek '81. Langs drie wegen wil de regeringsploeg 'puinruimen', zoals Wiegel het bij herhaling noemt. Dat slaat terug op de verrichtingen van het kabinet-Den Uyl. Het bedrijfsleven moet ruim baan krijgen (ondernemerschap is in die jaren een schandalige eigenschap), de werkloosheid moet terug van 200.000 naar 150.000, en de overheid moet haar uitgaven beperken. Mede door de links georiënteerde loyalisten in de CDA-fractie komt er weinig van terecht. Bovendien is het maatschappelijk verzet ook stevig. Voorts heeft het kabinet natuurlijk geen invloed op internationale ontwikkelingen. Als de bodem van de schatkist met Kerstmis 1979 in zicht is, wil CDA-minister Frans Andriessen van Financiën onverkort vasthouden aan Bestek '81. Maar zijn collega-ministers durven het niet aan en Andriessen treedt in februari 1980 af.

Niet willen snoeien in de overheidsuitgaven is eerder een PvdA- dan een vvd-houding, dus in de liberale fractie gaan stemmen op om het voorbeeld van Andriessen te volgen. Nijpels, Hermans, Jacobse, Ginjaar-Maas, Kappeyne en nog enkele anderen willen een gesprek met de vicepremier en politiek leider. Volgens Loek Hermans is er zelfs een meerderheid in de fractie die vindt dat de vvd-bewindspersonen ook moeten aftreden. Koos

Rietkerk moet als fractievoorzitter het initiatief nemen voor zo'n onderhoud. Aanvankelijk vindt ook hij dat de liberalen uit het kabinet moeten stappen, maar later draait hij bij.

Er volgt een dinerafspraak in toenmalig restaurant Royal, dicht bij het deftige Hotel Des Indes, waar dan al gesprekken plaatsvinden met Kamerleden van PvdA en D'66 over toekomstige samenwerking. Hermans: 'Wij zaten daar 's avonds om zeven uur. Om halfacht nog geen Wiegel en ook om acht uur niet. Om halfnegen kwam hij binnen. Ik meen dat Huub Jacobse het woord deed. Koos had zijn snor al gedrukt. Hans Wiegel hoorde ons aan en zei zoiets van: "Als jullie dat vinden, dan vinden jullie dat maar. Ik ga door op mijn weg." Daarna hebben we nog even overwogen om het kabinet te laten vallen, maar dan waren we wel onze politiek leider kwijt geweest. Dus toch maar niet.'

Een halfjaar later, tijdens de begrotingsbesprekingen voor 1981, is de situatie nog ernstiger. Ed Nijpels: 'Toen vond de complete fractie dat wij moesten opstappen uit het kabinet.' En niet alleen de fractie. Ook het partijbestuur en de Eerste Kamerfractie staan op het standpunt dat de vvd zich niet langer mag onttrekken aan noodzakelijke bezuinigingen op de overheidsuitgaven. Maar Wiegel geeft geen krimp. Wel bespreekt hij de opstand van de liberale parlementariërs met de ministers Van Aardenne, Tuijnman, Pais, Ginjaar en Van der Klaauw. De heren zijn er snel uit. Ze blijven zitten. Nu breken met het kabinet drijft het CDA in de armen van de PvdA, is de redenering van Wiegel. De vvd zit dan weer voor jaren in de oppositie.

Op Koninginnedag 1980 treedt Juliana terug als vorstin. Oudste dochter Beatrix neemt het van haar over. In de hoofdstad, waar de plechtigheden traditioneel plaatsvinden, breekt die dag een guerrillaoorlog uit tussen krakers en politie. De rellen van vijftien jaar daarvoor rond het huwelijk van de kroonprinses met de Duitser Claus von Amsberg zijn er niets bij. De 10.000 man politie die paraat is, blijkt niet genoeg. Dat er geen doden of zelfs maar zwaargewonden vallen, is een groot wonder. De stad is vergeven van het traangas; duizenden stenen vliegen door de lucht op zoek

naar een slachtoffer in uniform. Agenten slaan op de vlucht voor de woedende menigte krakers en gespuis dat van buiten Amsterdam op de 'feestelijkheden' af komt. Politie motoren en auto's vliegen in brand, winkelruiten sneuvelen massaal. Achtergrond van dit alles is de grote woningnood onder jongeren. Een snel groter wordende groep radicale studenten en werkloze jongeren neemt bezit van leegstaande huizen, kantoren, winkels en fabrieken. Dat gebeurt al een jaar of tien, maar de politiek laat zich onbetuigd. Een wetsontwerp dat kraken strafbaar maakt (1973) komt door de Tweede Kamer, maar strandt aan de overkant. Dat wil zeggen, de senatoren behandelen het niet. Als getergde eigenaren van gekraakte panden hun gelijk halen bij de rechter, en dat ook krijgen, volgen ontruiming en door politie of knokploegen. De vlam slaat in de pan. Het motto van de krakers op 30 april is: GEEN WONING, GEEN KRONING. De Kamer gaat nu versneld werk maken van de Leegstandwet. Die regelt dat gemeenten een register moeten bijhouden van leegstaande woningen en winkels, die zij kunnen vorderen voor tijdelijke verhuur.

Pol de Beer dient een amendement in omdat hij voorziet dat sommige gemeenten het niet zo nauw zullen nemen met de nieuwe wet. Hij wil voorkomen dat gemeenteambtenaren niet de kraker maar de eigenaar van een lege woning achter de broek gaan zitten. Zo houdt hij de Kamer voor hoe de stad Groningen de eigenaar van een leegstaande woning sommeerde om zijn huis binnen een maand te verkopen. Zo niet, dan zou de gemeente de woning aan een huurder toewijzen tegen een huur die de gemeente goeddunkt. De eigenaar verkocht zijn huis ver onder de marktwaarde om die gevreesde situatie te voorkomen. Maar de Kamer verwierpt het amendement van de VVD.

In de winter van 1981 is het klimaat in de Tweede Kamer ook tamelijk guur. Taiwan heeft bij scheepsbouwconcern Rijn-Schelde-Verolme (RSV) twee onderzeeboten besteld voor de marine. De Volksrepubliek China is not amused. Die beschouwt het eiland als een afvallige provincie. Als de onderneming levert, heeft de Nederlandse regering een probleempje. Peking houdt een nog

onbekende 'strafmaatregel' achter de hand. Niettemin wil het kabinet RSV een exportvergunning geven omdat de bouw van de beide duikboten veel extra werkgelegenheid biedt. En met die werkgelegenheid is het heel slecht gesteld aan het begin van de jaren tachtig.

Minister Van der Klaauw is eerst tegen de levering; hij heeft samen met premier Van Agt een bezoek gebracht aan China en het lijkt hem onverstandig om het bewind in Peking tegen zich te krijgen. Maar in een later stadium laat hij zich ompraten; het argument van de werkgelegenheid gaat zwaarder wegen in een tijd waarin elke dag honderden werknemers hun baan verliezen. De VVD-fractie staat sowieso op het standpunt dat RSV de vergunning moet krijgen. In de vergaderzaal komt het tot stekelige debatten met veel venijn tussen aan de ene kant Den Uyl, Terlouw (sinds 1973 fractievoorzitter van D'66) Waltmans (PPR) en Bakker (CPN) en aan de andere kant Jacobse, Rietkerk en Bolkestein. Het CDA is verdeeld.

Vooraf Jacobse laat er geen misverstand over bestaan dat het argument van de werkgelegenheid voor de liberalen allesbepalend is en dat hij het onbegrijpelijk vindt dat de linkse fracties dit argument kennelijk niet belangrijk vinden, getuige hun knieval voor het communistische bewind dat China bestuurt. Het blijft spannend tot het laatste moment of het kabinet de steun van de Kamer krijgt of moet opstappen. Uiteindelijk draaien de loyalisten in het CDA bij en is een crisis afgewend. Soortgelijke situaties doen zich voor rond het besluit om Amerikaanse kruisraketten te plaatsen in Nederland (die er nooit zullen komen) en de wens van de Tweede Kamer om als enig land in Europa een boycot af te kondigen tegen het apartheidsregime in Zuid-Afrika. Maar het kabinet-Van Agt/Wiegel overleeft alle stormen en zit de 'volle rit' uit tot de reguliere verkiezingen van mei 1981.

In de aanloop naar die verkiezingen gebeurt er niet veel bijzonders. Al zeker twee jaar is duidelijk dat de groei er bij de VVD uit is. Hans Wiegel wordt opnieuw lijsttrekker, voor de derde keer ditmaal. Hij levert twee zetels in: de fractie gaat terug naar 26. Coalitiegenoot CDA raakt één zetel kwijt. De twee zijn dus

hun meerderheid in het parlement verloren. De grote winnaar is Jan Terlouw, die zijn D'66 van acht naar een onvoorstelbare zeventien zetels opstoot. Precies negen zetels ook raakt de PvdA kwijt. Ditmaal gaat verliezer Den Uyl wel weer deel uitmaken van het nieuw te vormen kabinet. De Democraten '66 willen namelijk niet bij de vvd aanschuiven om met het CDA alsnog tot een regeerakkoord te komen. De sociaalliberale partij zal vaker de sleutel tot een kabinetsformatie in handen krijgen.

Door het grote verlies van de PvdA kan eigenlijk alleen een coalitie van CDA, PvdA en D'66 tot stand komen die dan ook wel over een riant meerderheid van 109 zetels beschikt. Dat betekent dat Den Uyl als tweede man onder Van Agt moet – de omgekeerde situatie van de periode 1973-1977. Maar zo makkelijk geeft de socialistische leider zich niet gewonnen. Hij stelt dat een nieuw kabinet een centrumlinkse signatuur zal hebben en daar hoort een centrumlinkse minister-president bij. Hij dus. Van Agt laat zich niet inpakken. Al eerder heeft hij laten vallen dat het hem spijt niet met de vvd verder te kunnen regeren. Hij wil dan ook alleen wijken als Jelle Zijlstra, premier van 1966 tot 1967 en president van De Nederlandsche Bank, het kabinet wil leiden. Maar die wil dat niet. Terlouw probeert nog even Van Agt én Den Uyl weg te krijgen, maar ook deze variant laten de heren zich niet aanleunen. De oplossing wordt een sterk opgetuigd ministerie van Sociale Zaken waaraan Werkgelegenheid wordt gekoppeld. Daar kan Den Uyl naar hartenlust de werkloosheid gaan bestrijden. Denkt hij.

De economie staat er inmiddels zo beroerd voor dat er geen geld voor leuke dingen is. Het financieringstekort van de Staat (het negatieve verschil tussen inkomsten en uitgaven) loopt maar op. Het CDA wil het sterk terugdringen, maar de PvdA zit op de lijn van koopkrachtbehoud voor huishoudens met lage inkomens en de gewenste uitbreiding van het aantal banen. Beide kosten geld en de formatie loopt er bijna op stuk. Van Agt heeft het helemaal gehad met Den Uyl en zijn PvdA; hij treedt terug als fractievoorzitter en onderhandelaar en geeft de hamer door aan Ruud Lubbers, minister van Economische Zaken in het kabinet-

Hans Wiegel aan de interruptiemicrofoon tijdens het debat over de regeringsverklaring van het tweede kabinet-Van Agt op 18 november 1981. Achter hem Frits Bolkestein en Rudolf de Korte.

NATIONAAL ARCHIEF

Den Uyl en opvolger van Aantjes als CDA-fractie leider in 1978. Hij brengt de formatie tot een goed einde en Van Agt kan alsnog premier worden van zijn tweede kabinet.

Nog voordat hij de regeringsverklaring in de Kamer kan afleggen, dreigt de piepjonge regering alweer te vallen. De ideeën van Den Uyl matchen financieel niet met die van het CDA, dat nu steun krijgt van de D'66-ministers. De portefeuilles worden ter beschikking gesteld, zoals dat heet. Het is geen ontslagaanvraag. Twee PvdA-outsiders lijmen de breuk en in november 1981, een halfjaar na de verkiezingen, verschijnt de minister-president alsnog in de Kamer om de regeringsverklaring af te leggen. Om zijn ambitieuze banenplan te kunnen financieren, stelt Den Uyl onder meer voor om de Ziektewet te wijzigen, waardoor zowel werkgever als werknemer in de buidel moet tasten. Het plan

haalt niet eens de Tweede Kamer – althans, die komt niet aan behandeling toe. Van Agt II staat andermaal op springen. Als in maart 1982 PvdA en D'66 klappen krijgen bij de provinciale verkiezingen en het CDA daarentegen wint, is de teerling bijna geworpen. Het is niet Den Uyl die de stekker eruit trekt, maar zijn partijbestuur. Dat valt in het openbaar de eigen ministers af. In mei valt het doek.

Intussen gaat het met de VVD weer de goede kant op. Ze haalt 22,2 procent van de stemmen, een fractie meer dan de PvdA. Genoeg om virtueel de tweede partij van het land te zijn. Dat is nog niet eerder vertoond.

3.

TRAMMELANT EN TERUGVAL: 1982-1990

Hoewel het hartje zomer 1980 is, gaat de fles berenburg open. Voor sommige Friezen, en ook niet-Friezen, maakt het niets uit welk seizoen het is. De echte liefhebber proeft twaalf maanden per jaar van zijn kruidendistillaat, dat nota bene oorspronkelijk uit Amsterdam komt. Dit laatste moet je in Friesland natuurlijk nooit vertellen; daar maak je geen vrienden mee. Hans Wiegel houdt zijn glaasje in de schenkpositie omhoog, zodat Hedzer Rijpstra het kan vullen zonder te morsen. De wind laat zich deze middag niet onbetuigd, dus het Statenjacht Friso deint lichtjes op de golfslag van het Sneekermeer. De echtgenote van Wiegel zit naast hem en geniet van de warme zonnestralen. De minister van Binnenlandse Zaken en zijn vrouw zijn die ochtend vanuit hun weekendhuis in het gehucht Ee naar de ligplaats van het bijna honderd jaar oude zeilschip van het Friese provinciebestuur gereden voor een tochtje met de commissaris van de Koningin. De 61-jarige Rijpstra is al tien jaar de vertegenwoordiger van de koningin in Friesland. Over twee jaar loopt zijn termijn af. Tegen Wiegel, zijn bestuurlijk superieur, zegt hij: 'Is dat niks voor jou, Hans, om mij hier over twee jaar op te volgen?' Hoewel hij uiterst relaxed in het leven staat, biedt het bestaan van een minister of fractieleider in de Kamer heel weinig ruimte voor een privéleven. Bovendien heeft hij twee jonge kinderen op wie hij

dol is; hij heeft het er wel moeilijk mee dat hij hen zo weinig ziet. Friesland heeft ook nog eens een streepje voor boven andere provincies; de familie bezit er immers een tweede huis. Eigenlijk vindt Wiegel het een briljant idee. In Den Haag heeft hij inmiddels alles gedaan wat een politicus kan bereiken. Zelf minister-president worden zit er niet in; dan moet de vvd de grootste partij van het land worden en dat is nog ver weg, als het al ooit zal gebeuren.

Ruim een jaar later. Op vrijdag 11 september 1981 tekenen Wiegel en zijn opvolger op Binnenlandse Zaken Ed van Thijn (PvdA) de portefeuilleoverdracht in de ministerskamer van het departement. Die avond, in restaurant Le Bistroquet, waar Wiegel en Van Agt vier jaar eerder hun kabinet beklonken, vraagt Van Thijn of hij nog iets kan betekenen voor de vertrokken minister. 'Zo is het gegaan. Ik was al eerder van plan om weg te gaan, en niet pas in 1982. Maar als Rijpstra als commissaris was aangebleven, had ik niet weg kunnen gaan, schat ik zo in,' zegt Wiegel.

Dat Wiegel in juni 1982 voor de eerstkomende twaalf jaar naar Leeuwarden afreist, lijkt aanvankelijk nog geen uitgemaakte zaak. De leden van provinciale staten hebben de cda'er Albeda op nummer 1 van de voorkeurslijst gezet. De minister van Sociale Zaken uit het kabinet-Van Agt/Wiegel is zijn verhuisdozen al aan het inpakken. De vertrouwenscommissie uit het provinciebestuur hoort bij geruchte dat Wiegel het wordt en pakt de trein naar Den Haag om minister Van Thijn te overtuigen van haar standpunt dat Albeda toch echt de betere kandidaat is. Bij terugkeer op het station van Leeuwarden horen de leden van de vertrouwenscommissie door de luidsprekers van de omroepinstallatie opklinken dat Friesland een nieuwe commissaris van de Koningin heeft. En dat is niet Wil Albeda. Van Thijn heeft zijn toezegging aan Wiegel gestand gedaan, maar de Friese politici zijn not amused, om het zacht uit te drukken.

Na de val van Van Agt II formeert de minister-president snel zijn derde kabinet, dat als hoofdtaak heeft om vervroegde verkie-

zingen te organiseren. Die worden bepaald op 8 september. Het betekent dat de interim-ploeg van CDA en D'66 iets meer dan drie maanden heeft om de begroting voor 1983 in de steigers te zetten. Het financieringstekort van het rijk is opgelopen tot bijna 10 procent, dus er is werk aan de winkel. De vvd-fractie laat weten het tussenkabinet te gedogen, zodat de PvdA het niet kan afschieten.

Het wordt voor de vvd een historisch jaar. De grote roer-ganger is vertrokken naar het noorden des lands en de jeugdig ogende Ed Nijpels (hij is net 32 geworden) neemt het stokje van Wiegel over. De eerste keer dat Nijpels wordt gepolst voor het fractieleiderschap is tijdens een partijbijeenkomst in Breda waar hij moet spreken. Kort voordat hij het podium op gaat, vraagt Wiegel hem of hij er iets voor zou voelen om hem op te volgen. Nijpels: 'Ik wist helemaal niet dat Hans naar Friesland zou gaan en omdat ik me op mijn toespraak concentreerde was ik het daarna weer snel vergeten. Kort daarop werd ik door Jan Kamminga gebeld. Dat was bijzonder om als jong Kamerlid door de partijvoorzitter te worden uitgenodigd voor een gesprek. Ik moest naar Hoog Brabant in Utrecht komen en daar vertelde Kamminga mij dat Hans naar Friesland zou gaan en dat de partijtop mij als opvolger wilde. Ik was net vier jaar Kamerlid. Bij de verkiezingen van 1981 stond ik weliswaar in de top vijf met Neelie, Van Aardenne, Rietkerk en Wiegel, maar zelf voelde ik het niet zo dat ik in de pikorde was gestegen. Wel viel ik op in de Kamer. In 1978 werkte ik twee weken in de Koepel in Breda, waar ik met de Drie van Breda heb gesproken. Ook haalde ik de publiciteit met bescherming van homoseksuelen en medezeggenschap voor kinderen in echtscheidingen. Allemaal heel gevoelige onderwerpen in die tijd. Niettemin vond ik het een onwerkelijke mededeling van Kamminga.

In april was ik met mijn moeder op vakantie in Israël. Ik geloofde er nog niet helemaal in, maar ik had wel tien boekjes van de Teldersstichting meegenomen over economische politiek en liberale grondbeginselen. Op een vrijdagavond word ik daar gebeld door Henk Krol, de voorlichter van de fractie: "Hans gaat

naar Friesland en jij wordt genoemd als opvolger." De dinsdag erna was ik fractievoorzitter, na de gebruikelijke biechtstoelprocedure, waarbij iedereen wordt gehoord.' Dat is op 20 april.

De dag ervoor zit de fractie in Hotel Wolfheze op de Veluwe. Wiegel en Kamminga hebben zich boven in een hotelkamer geïnstalleerd; de 25 andere fractieleden zitten beneden in de lobby te wachten tot het hun beurt is om te zeggen wie Wiegel het best kan opvolgen. Verreweg de meesten noemen de naam van Nijpels als beste kandidaat. Slechts één vindt dat hij het zelf beter kan doen: Henk Koning. Maar hij maakt er geen punt van. Hij zal vier jaar later nog een poging wagen. Wel rijdt hij, nadat Wiegel hem zijn voorkeur voor Nijpels had genoemd, dezelfde avond nog naar Dordrecht om met Gijs van Aardenne te overleggen. Ze bellen Rietkerk op, maar die wil niet meer. Ook anderen hebben hun bedenkingen, omdat ze Nijpels te onervaren vinden. Theo Joekes bijvoorbeeld. Hij oppert om Neelie Kroes te kiezen. Later, tijdens de rsv-affaire, krijgt hij het nog aan de stok met Nijpels. Jan Kamminga, partijvoorzitter van 1980 tot 1986, weet nog dat hij het met Wiegel zo arrangeerde dat iedereen in de fractie wel begreep dat de partijtop Ed Nijpels de beste kandidaat vond. 'Dan is er natuurlijk niemand die zegt: "Ik ben er gloeiend tegen", want die weet dat hij zich in een moeilijke positie manoeuvreert.' Alleen Broos van Erp maakt een relativerende opmerking tijdens de biechtstoelprocedure. Onder de fractieleden is wel wat discussie geweest over Nijpels' kandidatuur. De Brabantse banketbakker uit Best merkt met gevoel voor onderkoelde humor op dat je een goede, maar jonge fles wijn niet te vroeg moet ontkurken.

Kamminga heeft een iets andere lezing van de gebeurtenissen rond het vertrek van Hans Wiegel. 'Hans had er als fractievoorzitter eigenlijk niet zoveel zin meer in, want hij moest oppositie voeren, nadat hij vier jaar vicepremier was geweest. Hij wilde graag naar Friesland, maar twijfelde, zoals hij altijd twijfelt of hij het zou doen of niet. De grote vraag was of het kabinet erin zou slagen om een akkoord te bereiken over noodzakelijke bezuinigingen, het Goede Vrijdag Akkoord. Als het zou lukken, zou hij

naar Friesland gaan, maar als het kabinet zou struikelen, bleef hij. Toen kwam het Goede Vrijdag Akkoord tot stand en was de kogel door de kerk voor hem. We moesten in die week naar een partijbijeenkomst in Breda en ik heb hem toen vanuit Groningen in Hoogeveen opgehaald. Tijdens de rit van Hoogeveen naar Breda hebben we besproken wie zijn opvolger zou moeten worden. We kwamen op drie kandidaten: Henk Koning, Neelie Kroes en Ed Nijpels. Die middag gingen we luisteren, want alle fractieleiden hielden daar hun verhaal. Hans en ik zaten naast elkaar en toen we iedereen hadden gehoord, zeiden we: "Nijpels moet het worden."

De keuze valt niet op Nijpels omdat hij een katholiek uit het zuiden is, zoals sommigen in de partij nog steeds denken. 'Nee, hij was gewoon jong en we wilden nieuw elan. Het was de tijd van Van Agt, Den Uyl en Terlouw, allemaal oude mannen. We hadden ook nog de herinnering aan het nieuwe elan van de jonge Hans Wiegel in de jaren zeventig en dat was ons goed bevallen. En Nijpels was al hartstikke populair. In Wolfheze was de fractie bijna unaniem, dus we konden concluderen dat Nijpels gesteund zou worden als de nieuwe fractievoorzitter.'

Ed Nijpels herinnert zich nog goed zijn eerste wapenfeit als nieuwe aanvoerder van de fractie. 'Ik zou het vak van oppositieleider gaan leren, maar het kabinet-Van Agt/Den Uyl/Terlouw viel drie weken na mijn aantreden. Het was een wankele constructie van Halberstadt en De Galan. Toen was de vraag wanneer er verkiezingen moesten komen. Wij wilden zo snel mogelijk verkiezingen, omdat we goed stonden in de peilingen, maar het CDA en vooral D'66 wilden het zo lang mogelijk uitstellen. D'66 wilde in de regering blijven. Toen heb ik met Van Agt stiekem zitten onderhandelen achter de rug van D66 om. Van mij mochten CDA en D'66 door als missionair rompkabinet, als de verkiezingen maar snel zouden komen. Ik heb toen met Van Agt de deal kunnen sluiten van verkiezingen in september. Dat was rond Pinksteren. Brinkhorst [fractievoorzitter van D'66] was al met vakantie.'

De verkiezingen zijn op 8 september. Voor deze datum wordt de wereld nog enkele malen opgeschrikt én verblijd door gebeurtenissen van blijvende betekenis. Zo wordt in Libanon de fundamentalistische moslimorganisatie Hezbollah opgericht, die gesteund door het regime in Iran uit is op de vernietiging van Israël. In april bezet Argentinië de Britse Falklandeilanden. Premier Margaret Thatcher stuurt de Engelse marine naar het zuidelijk halfrond en twee maanden later zijn de Argentijnen verslagen. Indirect leidt de minioorlog tot de val van de militaire dictatuur en herstel van de democratie. In Paramaribo worden vijftien tegenstanders van Desi Bouterse en zijn kliek geëxecuteerd, onder wie een ex-minister. Kort daarvoor sluiten werkgevers en werknemers het Akkoord van Wassenaar, waarin ze afspreken voorlopig geen loonsverhogingen meer door te voeren in ruil voor een kortere werkweek, een vervroegde pensioenregeling en extra vrije dagen. Philips en Sony brengen de eerste cd-spelers op de markt. De Amerikaans-Canadese fabrikant Commodore komt met de eerste computer voor consumenten, de Commodore 64. Het wordt de best verkochte computer ooit. Michael Jackson brengt zijn legendarische album *Thriller* uit met de wereldhit 'Billy Jean'. In Nederland scoort Doe Maar fors met 'Is Dit Alles'.

De verkiezingscampagne speelt zich grotendeels af in augustus, als half Nederland met vakantie is. Het is dan ook een vrij saaie bedoening, zonder veel vuurwerk. Het na-ijleffect van de vertrokken Wiegel, het jeugdig elan van Ed Nijpels ('Alle vrouwen vielen voor hem,' zegt een oud-fractiemedewerker), gekoppeld aan het weinig inspirerende optreden van CDA en D'66 in het laatste kabinet, leveren de vvd een winst van tien zetels op.

Loek Hermans kan zich die campagne nog goed herinneren. 'We hadden een grote vrachtwagen, de Tweede Kamer op Wieken, en als je die aan de zijkant openmaakte, gaf dat het beeld te zien van de groene Kamerbankjes. Daar zaten Ed en ik altijd in en dan hadden we altijd iemand erbij, Rudolf de Korte of Erica Terpstra. We zijn het hele land door geweest en overal op grote

De dag na de verkiezingen van 1982; Theo Joekees feliciteert Ed Nijpels met het resultaat.

Rechts Neelie Kroes. NATIONAAL ARCHIEF

pleinen konden de mensen ons vragen stellen. We hebben op de Dam gestaan met wel duizend man om ons heen. Ed was net fractievoorzitter. Hij trok enorme mensenmassa's aan. 's Avonds hadden we een verkiezingsbijeenkomst in café De Heeren van Aemstel op het Thorbeckeplein en daar trad André Hazes op. Wij met André Hazes meezingen: "Zij gelooft in mij." André was vvd en we wilden hem een verkiezings-T-shirt aantrekken, maar dat paste niet. Het scheurde helemaal open.'

Met 36 mannen en vrouwen in de groene Kamerbankjes beleeft de fractie haar voorlopig hoogtepunt. Wanneer het kabinet-Lubbers twee maanden later zijn opwachting maakt en dertien liberalen minister worden, zitten er 22 nieuwe gezichten in de fractie. De 'Groep van '82' worden ze later wel genoemd. Onder hen een achttal prominenten in de dop: Hans Dijkstal, wet-

houder in Wassenaar, Jan Franssen, medewerker van Wiegel tot diens vertrek naar Friesland, Frank de Grave (werkzaam voor de raad van bestuur van de AMRO Bank), Annemarie Jorritsma, fris uit de gemeenteraad van Bolsward, Benk Korthals (advocaat in Rotterdam en zoon van vvd-grondlegger Henk Korthals), Robin Linschoten, beleidsmedewerker van de fractie, Joris Voorhoeve, directeur van de Teldersstichting en Frans Weisglas, ambtenaar op Buitenlandse Zaken.

De Partij van de Arbeid wisselt stuivertje met het CDA en wordt weer de grootste fractie. De christendemocraten verliezen drie zetels en D'66 maakt een noodsmak en raakt elf van de zeventien parlementsleden kwijt. De uitslag betekent dat CDA en vvd hun meerderheid van 1977 terughebben en er met 81 zetels zelfs nog beter voor staan. Maar de PvdA wil regeren en denkt dat te kunnen met D'66 en het CDA. Koningin Beatrix benoemt de socialist Jos van Kemenade tot informateur, maar zowel Nijpels als Van Agt laat duidelijk doorklinken dat een coalitie met de PvdA er niet gaat komen, om de simpele reden dat Den Uyl c.s. niet bereid zullen zijn afspraken te maken over forse bezuinigingen en verlaging van het financieringstekort in de schatkist. Nijpels: 'Van Kemenade stuurde mij een uitnodiging voor een gesprek, maar ik wilde absoluut niet met de PvdA in een kabinet, dus praten was zinloos. Ik ben dus niet gegaan. Toen stuurde hij mij een open brief dat ik dit toch niet kon maken. Nou goed, ik naar Van Kemenade voor een kopje koffie. Toen die op was, ben ik weer weggegaan. Vervolgens heeft Jos een conceptregerakkoord geschreven voor PvdA en CDA. Dat heeft de CDA-fractie in negentien minuten afgeschoten.'

De koningin vraagt vervolgens haar vicevoorzitter van de Raad van State Willem Scholten (CDA) het karwei van Van Kemenade over te nemen en af te maken. Hij stuurt onmiddellijk aan op een CDA/vvd-kabinet. Nijpels krijgt kort na Prinsjesdag een telefoontje van (het secretariaat van) de informateur of hij naar het Catshuis wil komen. 'Ik dacht dat er iets was met het Koninklijk Huis, met Claus of zo, maar in het Catshuis zat de hele CDA-top en kreeg ik te horen dat Van Agt de politiek zou

verlaten. En dat hij Jan de Koning als opvolger had gevraagd, maar die wilde niet. Toen werd het Lubbers,' vertelt Nijpels. Van Agt heeft al aangekondigd dat hij de rit van vier jaar niet zal uitzitten, maar dat hij midden in de formatiebesprekingen afstapt verbaast iedereen. Scholten komt een maand later met een regeerakkoord waarin beide fracties zich kunnen vinden. Pijnpunt is de plaatsing van Amerikaanse kruisraketten op Nederlandse (NAVO-)bodem. De VVD is ongeclausuleerd voor, maar binnen het CDA heerst verdeeldheid. De informateur bedenkt een compromis waarmee iedereen kan leven: voorlopig geen besluit over stationering.

Rudolf de Korte is nauw betrokken bij de kabinetsformatie. 'Ik zat in de werkgroep A met Van Aardenne en Rietkerk, en Weijers, Van Amelsvoort en Gerritse van het CDA. Wij werden "de Harde Jongens" genoemd. Het Akkoord van Wassenaar was net gesloten over langjarige loonmatiging. De ambtenarensalarissen gingen met 3 procent omlaag en de bonden demonstreerden met BOOS OP KOOS. Het was veel erger dan nu. De arbeidsinkomensquote bestond voor 99 procent uit loonkosten en slechts voor 1 procent uit winst voor investeringen. De overheid slokte 60 procent op van het nationaal inkomen, slechts 40 procent was privaat. We hebben tien dagen op het ministerie van Economische Zaken gezeten om het financiële deel van het regeerakkoord te schrijven, en niemand had het in de gaten. De werkgroep B, met Evenhuis en Deetman, was er voor de immateriële zaken. Nijpels en ik regelen nog altijd de jaarlijkse reünie van Lubbers I en II. Ruud wilde Lubbers III erbij, met Wim Kok en zo, maar wij niet. Dat was toch een heel ander kabinet.'

Zware ingrepen in de sociale zekerheid en in de salarissen van ook het onderwijzend personeel liggen in het verschiep. Premier Lubbers noemt het beleid van zijn kabinet 'no-nonsense'. De kinderbijslag gaat omlaag, er wordt fors gesneden in de welzijnssector en de zorg. Alleen al voor het begrotingsjaar 1984 schroeft Lubbers I de overheidsuitgaven terug met 12 miljard gulden (nu 12 miljard euro). Eind 1983 zijn 850.000 mensen werkloos.

Frank de Grave trekt een parallel tussen de eerste helft van

de jaren tachtig en de huidige recessie: 'We praten nu veel over de crisis, maar mag ik dat even relativëren? Ik vind het, met alle respect, een crisisje van niks. We hadden toen bijna een miljoen werklozen, bijna een miljoen arbeidsongeschikten, de rente op de staatsschuld was 12 3/4 procent. De hypotheekrente tikte de 13 procent aan. De uitkeringen werden met 10 procent verlaagd. De ambtenarensalarissen gingen met 3 procent naar beneden. Dus geen nullijn, maar gekort. Eraf, hup! Ik weet nog wel dat de brandweer op de muren en ramen van het Kamergebouw stond te spuiten. Het was buitengewoon ruig toen.' Nijpels is het volkomen eens met De Grave: 'De bezuinigingsoperatie in 1982 was relatief gezien groter dan nu. Het ging heel slecht met het bedrijfsleven en de werkloosheid was hoger.'

Het regeerakkoord wordt stevig afgetimmerd. De fracties hebben nauwelijks nog een eigen inbreng. Nijpels redeneert dat de kleinste regeringspartij er belang bij heeft om alles zo strak mogelijk te regelen met het CDA. 'Om het CDA in de tang te houden en om te voorkomen dat het richting PvdA zou gaan. Eigenlijk kennen we dualisme in Nederland, maar de VVD heeft belang bij monisme en het binden van de Kamerfractie aan het regeerakkoord. Het is van strategisch belang, het komt ons beter uit. Er zijn allerlei beschouwingen en boeken verschenen over strategisch monisme als breuk met het staatsrecht, maar zo chic had ik het helemaal niet bedoeld,' vertelt hij.

Tussen de twee fracties botert het niet erg. Lubbers' opvolger in de Kamer, Bert de Vries, is van een geheel andere kleisoort gemaakt dan Ed Nijpels. De CDA-fractieleider, steil en dodelijk saai, heeft het niet zo op de branieschopper uit het liberale kamp. Den Uyl probeert maar al te vaak te stoken tussen de twee, maar als puntje bij paaltje komt, houden CDA en VVD de rijen gesloten.

Het nieuwe kabinet begint op 4 november, de regeringsverklaring door Lubbers volgt ruim twee weken later. Nijpels pakt op 8 november het vliegtuig naar Israël voor een korte vakantie. Als hij nog maar nauwelijks is geland gaat de telefoon al. De nieuwe staatssecretaris van Defensie, televisiejournalist Charles Schwie-

Koos Rietkerk, Gijs van Aardenne en de nieuwe fractievoorzitter Ed Nijpels tijdens het debat over de regeringsverklaring van het kabinet-Lubbers op 25 november 1982. NATIONAAL ARCHIEF

tert, heeft een probleem. Op zijn curriculum vitae staat dat hij doctorandus is en dat hij het in zijn militaire diensttijd tot luitenant heeft geschopt. Dat heeft de bekende politiek verslaggever van het *nos Journaal* bij elkaar gejoekt. Iedereen in politiek Den Haag is sowieso verbijsterd over de benoeming van Schwieterd. Met zijn verleden bij *de Volkskrant* en KRO's *Brandpunt* meent de goegemeente te maken te hebben met een gematigd linkse katholiek, maar niet met een liberaal. Drie dagen na zijn benoeming stapt de staatssecretaris alweer op. In het oude Kamerrestaurant, dat uitziet op de Hofweg, zegt Schwieterd's NOS-collega Hans Hilten de middag na diens benoeming: 'Hij is vannacht lid geworden van de vvd.'

Nijpels: 'Over de bewindslieden voor het nieuwe kabinet be-
slisten we met z'n drieën: Kamminga, Zoutendijk en ik. Wiegel

Algemene beschouwingen 1981 met de fractie op volle oorlogssterkte aanwezig. VVD-ARCHIEF

had al eens gezegd dat Van Aardenne vicepremier moest worden, waar Rietkerk woedend over was. Gijs was altijd de steun en toeverlaat van Hans geweest. Wiegel en Van Agt waren heel dik met Charles Schwietert en Hans Hillen. Schwietert was net benoemd tot hoofd Voorlichting op Financiën en zijn antecedenten waren dus gecontroleerd. Wij vonden het wel nuttig om er iemand bij te hebben die communicatief begaafd was. Het trio Schwietert-Hillen (*nos Journaal*)-Ten Berge (*Elsevier*) was voor ons erg belangrijk. Toen heb ik Schwietert gevraagd en werd Hillen hoofd Voorlichting op Financiën.'

DE RSV-ZAAK

In het eerste jaar van het kabinet-Lubbers gaat scheepsbouwer Rijn-Schelde-Verolme (RSV) failliet, hoewel het in de loop der jaren 2,7 miljard gulden staatssteun heeft ontvangen. Op instigatie

van de CPN besluit de Tweede Kamer een parlementaire enquête in te stellen, de tweede sinds 1945. Centrale vraag luidt hoe het mogelijk is dat een internationaal concern op de fles gaat, terwijl de subsidiërende overheid er met haar neus bovenop zit. De VVD vaardigt Theo Joekes af, die ondervoorzitter wordt van de enquêtecommissie; Benk Korthals wordt gewoon lid en Len Rempt-Hallmans de Jongh plaatsvervangend lid. Na anderhalf jaar van onderzoek en vaak spannende openbare verhoren, die 's avonds in een samenvatting op televisie worden uitgezonden, komt de commissie in december 1984 met haar eindrapport. Twee maanden eerder al weet de VVD-leiding dat de commissie minister Van Aardenne op de korrel heeft, omdat hij de Kamer in 1980 bewust verkeerd zou hebben geïnformeerd en dat zal zij in haar eindverslag kwalificeren als 'onaanvaardbaar'. Dit etiket is dodelijk in de politiek en betekent normaal gesproken: biezen pakken en wegwezen.

Ton Elias, fractielid sinds december 2008, maar in 1984 een 29-jarige televisieverslaggever bij de politieke rubriek *Den Haag Vandaag*: 'Het programma leidde een kwijnend bestaan met Koos Postema, Han Mulder en Cees Sorgdrager. In '82 trad een nieuwe ploeg aan met Dirk Kuin, Michiel Berssenbrugge en mijzelf. Sorgdrager werd de presentator. We brachten veertig minuten tv per dag. Aanvankelijk leek het niets te worden met de parlementaire enquête, maar toen voorzitter Kees van Dijk Marcel van Dam en Theo Joekes de ruimte gaf, leverde dat spannende tv op. Wij hadden het voordeel dat Cees Sorgdrager en Theo Joekes een band met elkaar hadden. Ze waren beiden manisch-depressief. Op een gegeven moment moest Joekes bij Nijpels en Evenhuis komen om hen in te lichten over wat er in de enquêtecommissie gebeurde. Joekes zei toen voor de camera dat hij dat niet zou doen. "Dit bespreek je niet met je vrouw, niet met je hond, niet met je fractievoorzitter." In die volgorde.'

Benk Korthals is het niet eens met het oordeel van commissievoorzitter Kees van Dijk (CDA). 'Ik vind dat de enquêtecommissie geen politiek oordeel had mogen vellen en dat zij de conclusie van Van Dijk niet had moeten overnemen. Het was aan de

Tweede Kamer om er een oordeel over te hebben. Daarover heb ik altijd met Joekes van mening verschild. Bovendien kon Joekes niet weten wat Van Aardenne in de ministerraad had gezegd over rsv, want alleen voorzitter Van Dijk heeft de notulen mogen inzien, op voorwaarde van geheimhouding. Aan hem werd in die tijd niet getwijfeld. Zijn gezag stond buiten kijf.'

Kamminga weet nog als de dag van gisteren wat zich in die maanden in de vvd afspeelde. Het is het begin van het einde van de positie van Nijpels als fractieleider. 'Ik kan het uur aangeven waarop het omsloeg. Dat was 's avonds tussen zes en zeven uur in de eerste week van oktober. Maarten Engwirda, voor D'66 lid van de rsv-commissie, klapte op de radio uit de school. Theo Joekes weigerde ons te informeren over wat er precies aan de hand was en of het waar was dat Gijs van Aardenne de zwartepiet zou krijgen. Len Rempt was daar wel toe bereid en die heeft ons verteld dat het in het eindrapport zou staan. Dat is het moment geweest waarop Nijpels het overzicht kwijtraakte. Dat was het moment van de omslag waarop hij in een andere positie kwam.'

Zo ziet Nijpels het zelf ook. Met zijn populariteit is nog niks mis. In de zomer krijgt hij ruim 100.000 voorkeurstemmen bij de verkiezingen voor het Europees Parlement. Hij staat als 'lijstduwer' onder aan de kandidatenlijst. Het leidt tot een amusant debat in de Tweede Kamer. Den Uyl doet een dringend beroep op Nijpels om af te reizen naar Straatsburg. 'U kunt de kiezer toch niet teleurstellen,' voegt hij de vvd-aanvoerder triomfante-lijk toe. 'Iedereen deed daar natuurlijk gezellig aan mee, ook het cda. Voor de coalitiegenoot was ik een lastige fractievoorzitter, want minder gedwee dan men van de vvd altijd gewend was. We waren ook nog nooit zo groot geweest en het verschil tussen ons beider fracties nog nooit zo klein, met maar negen zetels verschil,' zegt Nijpels. 'We hebben nog even serieus overwogen of ik niet voor een aantal jaren in het Europees Parlement moest gaan zitten, want ik was natuurlijk wel gekozen, maar we vonden uiteindelijk toch van niet.' In *de Volkskrant* verschijnt de volgende dag een spotprent waarin Den Uyl en De Vries van de

vvd-leider een postpakketje hebben gemaakt en dat aan het stationsloket van een enkeltje Straatsburg voorzien.

Vicefractievoorzitter Albert-Jan Evenhuis vraagt Joekes even langs te komen. In zijn kamer zitten ook medecommissielid Korthals en plaatsvervangster Rempt-Hallmans de Jongh. Op tafel liggen twee mappen van de RSV-commissie met daarin de conceptteksten voor het eindrapport. Die stukken mogen daar helemaal niet liggen volgens de voorschriften van de parlementaire-enquêtewet, maar het verhaal gaat dat Marcel van Dam van de PvdA, evenals Joekes ondervoorzitter, de inhoud van het ontwerprapport gewoon bespreekt met zijn fractieleiding. Dat moet Joekes dus ook doen om de liberale fractie niet op achterstand te plaatsen. De 61-jarige nestor met 21 dienstjaren in de Kamer weigert. Korthals geeft aan dat hij een minderheidsstandpunt laat opnemen in het uiteindelijke verslag, daar waar het de 'veroordeeling' van Van Aardenne betreft. Joekes doet niet mee. Niet omdat hij het niet eens zou zijn met een dergelijke opstelling, maar omdat hij vindt dat een lid van een parlementaire-enquêtecommissie niet aan partijpolitiek mag doen. Zijn opdracht is onderzoek doen en daarover rapporteren.

Ed Nijpels: 'Marcel van Dam zat alleen maar politiek te bedrijven in en buiten de commissie. Op het moment dat duidelijk werd dat de PvdA, vanuit de oppositie, op zoek was naar een slachtoffer, hebben Len Rempt en Benk Korthals aan de bel getrokken. Wij zagen dat er een zwartepietenspel werd gespeeld, waarvan de vvd het slachtoffer dreigde te worden, terwijl de Kamer niets anders had gedaan dan zeuren om telkens weer meer steun voor de scheepsbouw. Van Aardenne had geprobeerd om dat zoveel mogelijk tegen te houden, en daar werd hij dan ook nog eens slachtoffer van. Ik denk niet dat Joekes met opzet dwarslag, maar soms zie je, de Engelsen hebben daar een mooie uitdrukking voor: *the king's servant*, en daar bedoelen ze mee het moment dat je minister wordt van de Kroon, dat je je anders gaat gedragen. Dan voel je die verantwoordelijkheid op je schouders en ik denk dat Joekes in de enquêtecommissie bevangen is door die verantwoordelijkheid. Dat is op zich niet erg, maar je moet

je altijd realiseren dat je daar praktisch politiek werk aan het doen bent. Joekes heeft zich in mijn ogen laten meeslepen door Van Dijk en Van Dam. Hij kreeg een soort heiligenstatus omdat hij niet sprak met de partij en Korthals en Len Rempt wel. Later kreeg je die discussie over de lijst. Het was duidelijk dat Theo Joekes niet meer op de lijst zou komen. Dat had niets te maken met RSV. Joekes was inmiddels een niet-functionerend Kamerlid geworden. Voordat de klok twaalf uur had geslagen, had hij al vier dubbele whisky's in zijn kraag. Dan werd hij pas scherp.'

Als partijvoorzitter realiseert Kamminga zich dat hij actie moet ondernemen om Van Aardenne én de vvd zoveel mogelijk uit de wind te houden. Wiegel laat vanuit het verre Friesland weten vierkant achter de minister van Economische Zaken te staan. Rietkerk, die op Binnenlandse Zaken zit, twijfelt. Ook andere vvd-bewindspersonen vragen zich af of Van Aardenne niet beter de eer aan zichzelf kan houden. Kamminga: 'We gingen allerlei communicatiedeskundigen raadplegen en anderen met politieke ervaring en inzicht. Wat te doen? Bijna iedereen zei: "Vergeet het maar, het zijn 5500 pagina's, dit is al nieuws geweest, en er komt straks zoveel tevoorschijn, dit valt vanzelf weg." Alleen Ferry Hoogendijk (toen hoofdredacteur *Elseviers Magazine*) zei: "Hou maar op, dit is het enige nieuws, verder gaat het nergens meer over." Hij bleek de enige die het bij het rechte eind had.'

De enquêtecommissie presenteert haar rapport op maandag 10 december in de Grote Vergaderzaal van de Tweede Kamer. Het is een persconferentie, Kamerleden hebben geen toegang. Een Kamerbode smokkelt Nijpels en Kamminga naar de ambtenarenloges boven de zaal. 'Wij zaten daar op onze hurken te luisteren, twee uur lang. Na een kwartier wisten we al dat we geklopt waren. Het ging alleen maar over Gijs van Aardenne.'

Zelf vindt Van Aardenne het te gek voor woorden dat de enquêtecommissie hem wil slachtofferen. Hij heeft in het kabinet-Van Agt uitgevoerd wat de Kamermeerderheid, met de PvdA voorop, wilde: steun, steun en nog eens steun aan de industrie. Als rechtgeaard liberaal was hij daartegen. Hij zou RSV een blanco cheque hebben gegeven. Nonsens. En hij heeft de Kamer mis-

leid. Onzin. Van aftreden kan geen sprake zijn. Maar Kamminga voorziet grote problemen en klopt samen met Nijpels aan bij Koos Rietkerk. 'In die periode was er net een vacature voor burgemeester van Dordrecht. Gijs woonde daar. Dus wij dachten: 'Zou dat niet een mooie vluchtroute zijn? Gijs schrok ervan en wilde nog geen ja of nee zeggen. In die tijd ging de minister van Binnenlandse Zaken nog over burgemeestersbenoemingen. Nu is dat allemaal anders. Maar Koos weigerde eraan mee te werken. Zo is dat nooit verder gekomen, maar het is wel een overweging geweest.'

Wat er werkelijk is gebeurd: in 1979 verstrekt Van Aardenne 330 miljoen gulden aan RSV. Het concern zit in de problemen en de schuldeisers worden ongeduldig. Zou hij de Kamercommissie van Economische Zaken vertrouwelijk hebben geïnformeerd over deze steunverlening, dan zou dat nieuws snel op straat liggen; de crediteuren zouden dan boven op de nek van de raad van bestuur springen om hun geld te halen. Van een parlementslid kun je immers niet verwachten dat hij vertrouwelijke informatie ook daadwerkelijk geheimhoudt, zeker niet als het politiek uitkomt, zo redeneert Van Aardenne.

In deze periode vergadert de VVD-partijraad in Dordrecht, een adviesorgaan voor partijbestuur en fracties. Op weg ernaartoe bedenkt de partijvoorzitter in de auto de oneliner: *Gijs, we staan om je heen*. De VVD is ernstig verdeeld over de toekomst van haar minister van Economische Zaken. De ene helft vindt dat hij moet aftreden, de andere helft meent dat hij juist moet aanblijven. Op de omslagpagina van *Vrij Nederland* verschijnt een politieke prent met Van Aardenne hulpeloos in een zwembad en Kamminga aan de kant, roepend: 'Gijs, we staan om je heen!' Kamminga heeft er nóg spijt van.

Nijpels overlegt met CDA-fractie leider De Vries om de schade in het aanstaande debat over de RSV-ondergang zoveel mogelijk te beperken. De Vries is bereid om de VVD-minister te sparen onder het motto 'We geven hem voorwaardelijk groen licht'. Kort voor Kerstmis slaat de vlam in de pan. Van Aardenne biedt zijn verontschuldiging aan voor het niet-informereren van de Kamer

over de laatste steunbijdrage van 330 miljoen gulden. Hij zegt dat hij er beter aan zou hebben gedaan als hij met een beroep op de grondwet zijn informatieplicht had omzeild. SGP'er Van Rossum noemt de minister van Economische Zaken de volgende dag voor de grap 'aangeschoten wild'. Van Aardenne reageert met: 'Ik denk dat aangeschoten wild kan herstellen, als de kogel niet dodelijk is.' Die is inderdaad niet dodelijk, maar veroorzaakt wel een etterende wond, die nog jarenlang gevolgen zal hebben voor de positie van de VVD-fractie.

Jan Kamminga krijgt er kiespijn van. 'We hebben toen de grootste fout gemaakt sinds het eerste optreden van de fractie in 1948. Een onvergeeflijke fout. We hebben we ons in de luren laten leggen door het CDA, met name door Bert de Vries, wie ik dat diep in mijn hart nog altijd kwalijk neem. Dat voorwaardelijke groene licht voor Gijs van Aardenne hadden we nooit moeten accepteren. Dat hadden we nooit moeten doen.' Voor hem is dat het keerpunt voor de positie van Nijpels. 'Hij was zo sterk en populair, op handen gedragen door iedereen, ook door Lubbers. Maar hij werd van de ene op de andere dag de leider van de VVD in het kabinet. Rietkerk, Korthals Altes en Neelie Smit-Kroes konden het onderling niet eens worden wie de nieuwe VVD-leider in het kabinet moest worden. Gijs was zijn gezag kwijt. Als er een politiek probleem was belde Lubbers Ed Nijpels, niet Van Aardenne. Dan zat hij in het Torentje met Lubbers te onderhandelen over kabinetszaken en dan moest hij dat vervolgens als fractievoorzitter beoordelen. Die jongen is door de gehaktmolen gegaan.'

Nijpels nu: 'Hans Wiegel en ik waren zo ongeveer de enige twee in de partij die Van Aardenne tot de laatste snik hebben verdedigd. In de partij ontstond steeds meer geroezemoes om hem te laten vallen. Achteraf was het ook voor hem beter geweest als hij toen wel was afgetreden. Dan was hij niet langer het mikpunt geweest.'

Achteraf vindt vrijwel iedereen dat Van Aardenne er verstandig aan had gedaan om de eer aan zichzelf te houden. Het was uiteindelijk beter geweest voor hem, voor de VVD-fractie en voor de positie van de VVD in het kabinet. Zo ook Benk Korthals: 'Ik

vind nog steeds dat het verstandig is geweest van de fractie om Van Aardenne te steunen, maar het beeld dat ontstond was niet goed, zoals wij om hem heen gingen staan. Van Aardenne wilde nota bene helemaal niet zoveel geld in rsv steken; hij was daartoe gedwongen door de PvdA, met name door Arie van der Hek. Van Aardenne had wel moeten aftreden toen met dat knipperlichtincident.'

De Grave kijkt als 'jongeling' met verbazing naar het rsv-spektakel: 'Ik was toen 29 en financieel woordvoerder. Dan mag je mee met de fractievoorzitter naar het bewindslidenoverleg. Met Ruding en Lubbers aan tafel. Ik keek met fascinatie naar de clash tussen verschillende belangen. Ook tussen Joekes en Kort-hals. Joekes was ook voorzitter van de Kamercommissie Financiën en lid van het presidium, en Benk was van de Groep van 82. Ik vond het heel lastig en moeilijk. Ik had er geen uitgesproken mening over. Uiteindelijk heb ik de lijn Korthals gesteund. Het was niet mijn onderwerp. Ik had net de portefeuille van De Korte overgenomen. Dit was eredivisiepolitiek. Wat ik me ervan herinner is de verscheurdheid die ik voelde qua loyaliteit. De fractie heeft enorm geworsteld en was verdeeld. Het heeft mij geleerd dat je snel op één lijn moet komen, want verdeeldheid uitstralen is het allerergste wat er is. Er zou nog eens een onderzoek moeten komen naar hoe het precies zat. Want de PvdA wilde steun voor rsv, niet de vvd. En hoe dat bij Van Aardenne terecht kwam. En alleen bij hem. Er is ook wel gezegd dat Joekes deed wat hij deed omdat hij al wist dat hij in zijn laatste periode zat en voor zichzelf een heldenrol zocht. In elk geval weet ik wel dat wij veel te snel gegroeid waren van een amateuristisch clubje naar een heel grote partij met veel onervaren, nieuwe Kamerleden. We waren niet helemaal in balans, moet ik eerlijk bekennen.'

Bert de Vries, de CDA-fractieleider, maakt in het tweede debat over de rsv-zaak in februari 1985 van 'voorwaardelijk groen licht' oranje licht, een knipperlicht: aan-uit, aan-uit. Andermaal wordt Van Aardenne in de hoek gezet, nu door de coalitiegenoot. De vvd-fractie voelt pijscheuten door de maagstreek vlammen. Dick Dees, op verzoek van Nijpels de woordvoerder in dit de-

Debat over de RSV-enquête, februari 1985. Achter Nijpels en De Korte zitten Benk Korthals en Frans Weisglas. Daarachter Robin Linschoten en Sari van Heemskerck Pillis. Daar weer achter Annemarie Jorritsma, Jos van Rey en Hans Dijkstal. VVD-ARCHIEF

bat, weet nog heel scherp hoe ook premier Lubbers zijn eigen vicepremier liet bungelen: 'Wat mij opviel was dat Lubbers in het debat geen vinger heeft uitgestoken om het voor Gijs op te nemen. Je kunt niet verwachten dat hij tegen het enquêterapport zou pleiten, maar als oud-minister van Economische Zaken had hij kunnen bevestigen dat veel Kamerleden uit regio A, B en C steun kwamen vragen voor bedrijf X, Y en Z. Ik vond het heel slap van Lubbers. Gijs verdiende dit niet, hij was zeer integer. Ik weet hoe hij eronder geleden heeft.'

Dees krijgt inside information van een hoge ambtenaar van Economische Zaken, die tevens VVD-raadslid in Den Haag is. Deze Piet Ressenar geeft aan Dees door dat een hele serie Kamerleden van PvdA en CDA in de voorbije jaren op het departe-

ment kwam pleiten voor individuele steunverlening aan bedrijven in hun regio. Een vorm van cliëntelisme zoals in België heel gebruikelijk is, ook in de periode dat Lubbers er minister was. 'Dezelfde Kamerleden die Gijs aanpakten, liepen de deur bij EZ plat om steun. De Kamer had dus boter op het hoofd, en niet zo weinig ook.' Maar het helpt geen zier.

Bijna houdt Van Aardenne alsnog de eer aan zichzelf. Voor het derde debat over de RSV-zaak, nu tussen regering en Kamer, heeft de VVD-top afgesproken dat hij aftreedt zodra iemand weer het vuur op hem opent. Dat gebeurt echter niet meer. Hij heeft zijn portie al gehad. Nijpels: 'Het was een idee van Evenhuis. Als er iets mis zou gaan, zou hij opstaan en zeggen: "Ik ga naar de koningin." Dat is het Tindemans-scenario. Die had ooit in het Belgische parlement gezegd: "Awel, ik zij het zat en ga naar de koning." Maar in dat debat gebeurde eigenlijk niks.'

DE WET VAN MURPHY SLAAT TOE

Hoewel hij van meet af aan mateloos populair is, wordt Ed Nijpels al snel geconfronteerd met relletjes, gedoe, achterklap en meer fraais waar een fractievoorzitter niet op zit te wachten. Het begint al met de verkiezingen van 1982. Na de fantastische uitslag stromen flink wat fractieleden door naar het kabinet. Zo neemt op 22 november, de dag van de regeringsverklaring, *Telegraaf*-journalist Jaap Metz plaats in de groene Kamerbankjes. Metz heeft als VVD-lid in Noord-Holland op verzoek van Hans Wiegel de landelijke verkiezingskrant gemaakt voor de stembusgang van 1981. Die heeft het prima gedaan en het lijkt Wiegel een goed idee om de 41-jarige journalist ruim een jaar later in de fractie op te nemen om de vele nieuwe collega's te ondersteunen tegen het overwegend links georiënteerde journaal op het Binnenhof. Nijpels: 'Hij heeft mij nog geïnterviewd voor die krant, maar ik kende hem niet. Het verhaal dat Metz zich de Kamer in heeft gechanteerd is onzin. Hij stond gewoon op de kandidatenlijst. Niemand hield er rekening mee dat wij 36 zetels zouden krijgen; vervolgens schoven er elf fractiegenoten door naar het regeringspluche.'

Metz is chef nieuwsdienst bij *De Telegraaf*, een prestigieuze functie bij de krant van wakker Nederland. Nog voor zijn beëdiging in Den Haag komt uit dat hij voor een vastgoedfirma hand-en-spandiensten verricht en nieuwswaardige zaken opzettelijk uit de krant heeft gehouden. Op de redactie krijgt hij ruzie met misdaadverslaggever Peter R. de Vries, waarbij rake klappen vallen. De hoofdredacteur schorst Metz. Het is voor de vvd geen aanleiding om hem buiten de deur te houden. Zou dat wel zijn gebeurd, dan was er geen artikel in weekblad *De Tijd* verschenen, waarin het opinietijdschrift Metz ervan beschuldigt zijn Kamerzetel te hebben geregeld door Nijpels te chanteren. De gevallen *Telegraaf*-journalist zou compromitterende foto's bezitten van de vvd-leider in homoseksuele darkrooms. Twintig jaar later zal Pim Fortuyn koketteren met zijn visites aan dergelijke seksholen, maar niemand neemt er dan aanstoot aan. In 1982 zijn het nog andere tijden.

De vvd stelt op 3 juli van dat jaar in Nijmegen de kandidatenlijst voor de verkiezingen vast. De campagne zou op 28 augustus beginnen en slechts anderhalve week duren. De 'Tiendaagse Veldtocht' noemt Jan Kamminga haar. Op de eerste tien posities staan Ed Nijpels, Neelie Smit-Kroes, Koos Rietkerk, Gijs van Aardenne, Ad Ploeg, Rudolf de Korte, Reinier Braams, Dick Dees, Loek Hermans en Henk Koning. Jaap Metz staat op plek 41, en zou nog zakken naar 45. Er was die dag een hoop gedonder over de uiteindelijke plek op de lijst van sommige aspirant-Kamerleden. Kamminga: 'Op die ledenvergadering maakten we eindeloos ruzie over een plaatsje hoger, een plaatsje lager. Dat was het dieptepunt met de partijbaronnen, met name die uit het Westen. Zij hadden de hele lijst van tevoren al met elkaar dichtgetimmerd. Op een gegeven ogenblik zeiden ze: "Neemt u onze lijst maar over, want wij hebben de meerderheid met onze kamercentrales Leiden, Dordrecht en Den Haag." Utrecht en Amsterdam waren helemaal over de rooie, want die stonden erbuiten. Die vonden dat ze voor joker waren gekomen. Toen heb ik me boos gemaakt en de regie weer overgenomen toen we ergens bij plaats 38 waren.'

Over het gewraakte artikel zegt Nijpels: 'Ik was met mijn vriendin, met wie ik later ben getrouwd, in de Ardennen. Daar werd ik gebeld over dat artikel in *De Tijd*. Hij zou mij hebben gechanteerd met homofilie. Metz had niets te chanteren, want hij stond gewoon op de lijst. Hoofdredacteur Arie Kuiper beweerde een bron te hebben in de fractie. Toen hebben we de andere 35 fractieleden gevraagd te tekenen voor 'Ik was niet de bron'. Dat leverde niets op. Vervolgens hebben we van hoofdredacteur Kuiper geëist de naam van de bron vrij te geven, anders zouden we het in een kort geding afdwingen. Kuiper noemde toen Erica Terpstra. Evenhuis en ik hebben met haar gesproken, en ze gaf toe dat zij door *De Tijd* was gebeld en iets in die geest had gezegd. Ze had in die periode zelf problemen. Haar huwelijk stond op springen en ze was met een glas te veel op ergens tegenaan gereden. Erica schreef vervolgens een brief aan mijn ouders met haar excuses. Die heeft mijn vader nog lang onder zijn kussen bewaard, bij wijze van spreken. Maar ik begrijp wel dat sommigen mij in een bepaalde hoek wilden duwen. In de jaren ervoor was ik buitengewoon actief geweest voor de homorechten. Ik had met Annelies Kappeyne en Frits Portheine meegelopen in de eerste Gay Parade, ik had de homowerkgroep van de vvd opgericht, ik was woordvoerder op dit terrein in de Kamer en Henk Krol was mijn voorlichter. Hem had ik van Hans Wiegel overgenomen.'

Tijdens het fractieweekend waar Nijpels de anderen schriftelijk laat verklaren dat hij of zij niet de bron is van het tijdschrift-artikel, weigert één fractielid te tekenen. Niet omdat hij *De Tijd* iets heeft ingefluisterd, maar omdat hij vindt dat Nijpels hem moet vertrouwen. Het is Reinier Braams, voormalig professor in de biofysica en groot voorstander van kernenergie. Meer wetenschapper dan politicus.

Oprichter en toenmalig hoofdredacteur van de *Gay Krant* Henk Krol: 'Erica speelde er waarschijnlijk onbedoeld een belangrijke rol in. Ik heb me er als voorlichter verre van gehouden. Ik kende Ed heel goed met zijn oprechte betrokkenheid. Ik vond het heel gemeen dat hij daarop onderuit werd gehaald. Ed

Nijpels en ik zijn op dezelfde dag in hetzelfde jaar en bijna op hetzelfde uur geboren. We hebben heel veel gemeen. We hebben zelfs op dezelfde dag examen gedaan voor onze horecapapieren in dezelfde zaal in de Jaarbeurs, met exact dezelfde cijfers.'

Erica Terpstra zegt er nu zelf over: 'Ik werd op sinterklaasavond gebeld door een journalist die zei: "Sorry dat ik je stoort, maar het verhaal gaat dat Nijpels wordt gechanteerd omdat hij in een homobar is geweest. Wat vind je daarvan?" Toen heb ik gezegd: "Als dat zo zou zijn, dan is dat natuurlijk onaanvaardbaar." Waarmee ik bedoelde dat Ed daarmee gechanteerd zou worden. Maar die journalist vertaalde het als: 'Hij is homo en wordt gechanteerd', wat ik nooit heb gezegd. Dat is een eigen leven gaan leiden. Ik heb dat later nog uitgelegd aan Ed en ik heb het ook aan zijn ouders uitgelegd, want die waren erg gekrenkt. We hebben het uitgepraat, maar het was echt heel vervelend.'

Dat Nijpels zijn collega-fractiegenoten een verklaring laat ondertekenen, zet kwaad bloed. Ook andere beslissingen, gedragingen en de manier waarop hij sommige fractieleden de oren wast, dragen niet bij tot zijn interne populariteit. Er ontstaan gaandeweg twee kampen in de fractie: die van het fractiebestuur en de oudere leden en die van de jonge garde. Dick Dees, toentertijd fractiesecretaris: 'Niet iedereen van de nieuwe fractieleden was voldoende gecheckt. Vanaf plaats 40 gaat het allemaal wat makkelijker met de selectie dan met de eerste twintig plaatsen. Ed Nijpels had de eigenschap om heel snel en impulsief te beslissen. Dat zit in zijn karakter, althans toen. Dan maak je fouten. Plus de nodige domme pech van een aantal fractieleden, deraillementen. Er was heel veel achterklap. Ik herinner me een avond en een nacht of twee avonden en een nacht in de fractiekamer. Ed was een weekje met vakantie in Israël. Evenhuis zat daar als vicefractievoorzitter en ontving een voor een fractieleden met wie iets aan de hand was. Glaasje sherry erbij, onafscheidelijke sigaar. Ik liep wel eens naar binnen en zei tegen Albert-Jan dat hij iedereen dat boekje van Vondeling moest geven namens het fractiebestuur. Dat ging over het vermijden van de schijn des kwaads [*Schijn des kwaads. Bespiegelingen over gedragsregels voor*

politici, 1978]. Evenhuis heeft toen in z'n eentje de *damage control* gedaan om de schade voor de vvd te beperken. In de loop der jaren nam de interne kritiek op Nijpels toe, omdat hij in zijn optreden tegenover mensen hard en meedogenloos kon zijn. Ook mensen die niets hadden gedaan, kregen heel bot een uitbrander. Dan had hij er weer een vijand bij. Bolkestein heeft volgens mij al ruim voor de verkiezingen van 1986 een-tweetjes met bijna alle fractieleden gehad die anti-Nijpels waren. Mij heeft hij nooit benaderd, want ik zat in het fractiebestuur, maar ik zag hem vaak zitten op het Plein met die en dan weer met die en vervolgens weer met een ander. Ik was loyaal want ik weet hoe ongelofelijk moeilijk het vak van fractievoorzitter is.'

Dees zit veertien jaar in de fractie als hij in 1986 staatssecretaris van Volksgezondheid wordt. Later maakt hij ook deel uit van de fracties onder Frits Bolkestein. 'De fractie-Wiegel is de beste die ik heb meegemaakt. Vóór Wiegel was de vvd een ballenpartij van regenten en havenbaronnen, de bestuurlijke elite. Van Wiegel is de uitspraak dat er een stratenmaker partijlid was geworden. Hij had veel gezag. Weliswaar was het niet een heel grote fractie, maar wel met mensen met veel ervaring. Veel oud-gedienden. Het was een geroutineerde fractie. Als nieuweling mocht je het eerste jaar niet eens het woord voeren. Je werd heel goed begeleid. Het was ook een homogene fractie, ondanks de rivaliteit tussen Vonhoff en Wiegel. Hans liet veel ruimte aan de individuele leden. Hij wilde alleen de hoofdlijnen van je verhaal horen. Tegenwoordig moet je alles op papier zetten en van tevoren rondsturen.'

Jan Franssen, Kamerlid van 1982 tot 1994 en zeven jaar de persoonlijk medewerker van Wiegel, vindt dat je fractievoorzitters niet met elkaar kunt vergelijken, het appels-en-perenverhaal. Ten tijde van Wiegel ging het om relatief bescheiden fracties qua omvang. Ieder fractielid was baas in eigen portefeuille. 'Hans Wiegel liet de Kamerleden enorm vrij in hun doen en laten, maar hij hield wel deksels goed in de gaten wat politiek het interessantst, maar ook wat het risicovolst was. Over de politieke koers van de partij liet hij iedereen meepraten, maar hij besliste

zelf. Als het de partij voor de wind gaat, is iedereen geneigd om de politiek leider te volgen en ook al is er kritiek, om die kritiek binnensmonds te houden. Zodra het minder gaat, neemt vanzelf ook de vrijheid van een fractieleider af om in zijn een-tje de beslissingen te nemen. De gezagspositie van én Wiegel én Bolkestein was een andere dan die van Nijpels en Voorhoeve. Ed Nijpels heeft wel geprobeerd in diezelfde sfeer te opereren, maar hij was als persoon veel te onrustig om dat gezag te verwerven. Met leeftijd heeft dat niets te maken, want Wiegel was nog jonger toen hij begon.'

Franssen en Wiegel kennen elkaar sinds 1969. In de herfst van dat jaar trekt een vaste stoet Kamerleden door het land om in zaaltjes en zalen met elkaar te debatteren over de volkshuisvesting. Dat zijn Frans Andriessen (KVP), Hans van den Doel (PvdA), Willem Aantjes (ARP), Erwin Nypels (D'66) en Hans Wiegel. 'Dat was een soort rondreizend circus van sterke debaters op een en hetzelfde dossier, met een begrotingsbehandeling die altijd voor vuurwerk zorgde.' Jan Franssen studeert aan de kweekschool voor leraar geschiedenis. Zijn docent, Rob Marcuse, is een goede vriend van Wiegel. Ze kennen elkaar uit de JOVD. Marcuse kiest later voor D'66. Op een avond in oktober 1969 organiseert Marcuse een debat met Wiegel en Van den Doel. De achttienjarige Jan Franssen stelt na afloop een aantal vragen, waarop Wiegel hem apart neemt en vraagt hoe hij aan die vragen komt. Gewoon, de krant lezen en goed nadenken. De volgende dag gaat Franssen met zijn leraar mee naar een partijcongres van D'66 in de RAI. Daar duikt Hans Wiegel ook weer op. Hij vertelt dat hij op reis gaat naar de Verenigde Staten en dat hij iemand zoekt die zijn post kan behandelen en zo. Dat wil de jonge Franssen wel doen. Na het congres gaan ze gedrieën naar Wiegels woning aan de Bloemgracht en drinken er een borrel.

'Ik heb pas weer wat van hem gehoord op vrijdag 2 januari 1970 tussen vijf en halfzes. Hij vroeg of ik zin had om een paar dagen naar Friesland te komen, naar zijn tweede huis in Ee. Rob Marcuse was daar ook. Dus ik 's avonds voor het eerst van mijn leven zo'n lange treinreis maken, van Hilversum naar

Leeuwarden en daar overstappen op een boemel naar Buitenpost. Zo kwam ik in een besneeuwde, pikdonkere Friese wereld. Daar ben ik toen enkele dagen geweest. Later die maand belde hij me op met de mededeling dat hij uit verscheidene kandidaten mij had gekozen om de administratieve klussen voor hem te doen. Zijn archief opzetten en bijhouden. Dat deed ik bij hem thuis in Amsterdam en later Amerongen. Ik ging wel regelmatig met hem mee naar de Kamer.' Franssen doet het werk tot eind 1977. Dan wordt hij beleidsmedewerker.

De RSV-enquête is nog niet afgewikkeld of een nieuw probleem bespringt de vvd-fractie. Een met heftige gevolgen, waarvan de naweeën tot op de dag van vandaag sporen nalaten. Minister Brinkman van Cultuur (CDA) is niet van plan om de P.C. Hooftprijs op juryvoordracht uit te reiken aan de schrijver Hugo Brandt Corstius, die als columnist in onder meer *Vrij Nederland* en *de Volkskrant* onder verschillende pseudoniemen vlijmscherpe stukken schrijft. Brinkman stoort zich aan de kwetsende pen-nenvruchten van de begaafde auteur, waarbij hij voorbijgaat aan de vrijheid van meningsuiting en het natuurlijke karakter van een goede columnist: dat van eigentijdse hofnar. In het kabinet maken de vvd-bewindslieden geen halszaak van het plan van hun CDA-collega. Zeker niet nadat Frits Korthals Altes (minister van Justitie) bij Ed Nijpels had geïnformeerd of de fractie er een probleem mee zou hebben. Neelie Smit-Kroes vraagt zich als minister van Verkeer en Waterstaat in het openbaar af of Brandt Corstius zoveel beter is dan andere Nederlandse schrijvers.

Hoe het exact is gegaan, daarover verschillen de herinneringen van de betrokkenen. De vvd maakt geen notulen van haar fractievergaderingen, alleen besluitenlijstjes. Wat er in het fractiebestuur wordt besproken, gaat ook voor de historie verloren. Maar zeker is dat het in de fractie voor het eerst aan de orde komt tijdens de rondvraag. Het voornemen van Brinkman is al uitgegroeid tot een rel in de media. In de vvd is er nog niet over gesproken. Althans niet in formele zin. Nijpels bespreekt het met zijn collega's uit het fractiebestuur en met de woordvoerders

Cultuur en Media, Hans Dijkstal en Sari van Heemskerck Pillis-Duvekot.

Nijpels: 'De vvd-bewindslieden waren in feite al akkoord gegaan. Ik heb toen op mijn kamer overleg gehad met Dijkstal, Sari Heemskerck en Evenhuis. Daar hebben we besproken dat we of een frontale confrontatie met het kabinet zouden aangaan, of ons moesten schikken. Dijkstal en Heemskerck stemden ermee in dat we zouden schikken.'

Loek Hermans (penningmeester) weet nog dat Dick Dees (secretaris) en hij tegen Brinkmans voornemen waren. De fractie heeft dat niet geweten. 'Ed is uiteindelijk meegegaan met het kabinet. Tegen hem hebben we gezegd: "In het fractiebestuur hebben we bezwaar gemaakt, maar naar buiten toe zullen we je verdedigen."'

Dees plaatst het in een breder kader. 'In de jaren zeventig was er een echte tegenstelling tussen vvd en PvdA. De vvd was sterk voor het Atlantisch bondgenootschap. Dat had te maken met de Amerikanen die ons hadden bevrijd. De PvdA had anti-Amerikaanse gevoelens, behalve iemand als Max van der Stoel. Verder waren er op financieel en sociaaleconomisch terrein radicaal andere standpunten. En op welzijnsgebied vond de PvdA, emotioneel gedreven door de periode-Den Uyl, dat de samenleving maakbaar was. Alles was van bovenaf door de overheid te plannen. Dan is het dus logisch dat het CDA in die tijd onze natuurlijke bondgenoot was, hoewel de vvd op ethische onderwerpen als abortus en euthanasie weer anders dacht dan het CDA. De P.C. Hooftprijs is een mooi voorbeeld. Het stuit liberalen tegen de borst dat een minister een oordeel uitspreekt over de kunsten. Er is toen een uitspraak van Thorbecke aangehaald: "De regering is geen oordelaar over wetenschap en kunst." Maar het CDA was onze trouwe bondgenoot hoewel wij als kleinere partij wel eens onder het juk door moesten, want ze waren daar niet vies van machtspolitiek. Dat deed verdomd veel pijn.

Bij de vvd is de vrijheid van meningsuiting altijd een hoog goed geweest, hoewel ook onder liberalen wel fatsoensrakers rondlopen. Met de P.C. Hooftprijs kan het bijna niet anders zijn

geweest dan dat Nijpels akkoord is gegaan om de verhoudingen met het CDA niet te verstoren. Dijkstal had ook wel veel invloed, maar dit moet toch een zaak voor de fractievoorzitter zijn geweest. In die tijd maakten we vaker mee dat Nijpels voorstellen deed in de fractie die erop gericht waren om de relatie met het CDA niet te verstoren.

Sinds het kabinet-De Jong waren vvd en confessionelen elkaars natuurlijke bondgenoot, waarbij de vvd per regeringsperiode enkele keren onder het CDA-juk door moest. Nadat we decennia regelmatig hadden moeten slikken, kreeg je Kok I, en dat was voor veel liberalen, en daar reken ik mezelf ook bij, een zucht van verlichting. Eindelijk waren we bevrijd van het juk van het CDA. Regelmatig moesten we in het stof bijten. Trouwens, ik vind Kok I het beste kabinet dat ik heb meegemaakt. Het was slagvaardig, er werden veel beslissingen genomen, ook in dossiers die er al tien jaar lagen. Heel veel dingen die onder het CDA nooit konden, werden nu opgelost. Bijvoorbeeld de waterverdragen met België. Lubbers en Van den Broek waren vooral gericht op de vs en Duitsland.'

De PvdA-fractie ziet haar kans schoon om een wig te drijven in de coalitie en dient een motie in, waarin zij de regering vraagt om de prijs alsnog uit te reiken, daarbij refererend aan de uitspraak van de liberale aartsvader Thorbecke, dat de regering zich niet inhoudelijk dient te bemoeien met de kunsten. Een groot deel van de vvd-fractie zit met kromme tenen in de Kamerbankjes. Woordvoerder Dijkstal weet het leuk te brengen: 'Zoals recent veelvuldig gememoreerd, was het de liberale staatsman Thorbecke die van oordeel was dat de overheid zich verre diende te houden van een inhoudelijke beoordeling van kunst; een standpunt dat liberalen nog steeds delen. Ons past enige dankbaarheid aan al diegenen, onder wie vele niet-liberalen, die in de afgelopen periode Thorbecke hebben aangehaald. Wij putten daaruit hoop dat zij ook op andere beleidsterreinen willen meewerken aan een grotere terughoudendheid van de overheid.'

Dijkstal dient uiteindelijk een motie in, waarin hij vraagt het

onmogelijk te maken dat de overheid in het vervolg de toekenning van staatsprijzen inhoudelijk beoordeelt. De PvdA-motie haalt het niet; van de vvd stemmen drie leden voor, en dat zijn er te weinig voor een meerderheid. De 'dissidente' liberalen zijn Greetje den Ouden-Dekkers, Huub Jacobse en Jan Kees Wiebenga. Het is voor hen een principiële zaak. Normaal is het bij de vvd geen punt om in immateriële, ethische kwesties een afwijkende mening te hebben, maar hier ligt het anders.

Tijdens de rondvraag in een van de fractievergaderingen voor het interpellatiedebat dat de PvdA heeft aangevraagd, blijkt een ruime meerderheid tegen het kabinetsvoornemen te zijn. Wiebenga weet nog dat het Thorbecke-principe meteen aan de orde kwam. Een week later is het een echt agendapunt. Nijpels deelt mee dat de vvd het Brinkman niet moeilijk wil maken; het is voor de minister inmiddels een prestigezaak geworden door de slechte publiciteit die hij krijgt. Wiebenga gebruikt drie zakelijke argumenten om toch voor de PvdA-motie te stemmen. Hij zegt dat het niet om een zaak van miljoenen guldens gaat, dat er niets over in het regeerakkoord staat, en dat de vvd een signaal moet afgeven aan haar achterban dat niet iedereen kritiekloos een antiliberaal idee van het CDA steunt. In de fractievergadering de week voor de stemmingen over de moties wil Nijpels weten hoe de vlag erbij hangt. Hij is bij Lubbers in het Torentje geweest en heeft de steun van de vvd-fractie toegezegd. Dat de minister-president zich ermee bemoeit, duidt erop dat het *serious business* is. De meerderheid kiest eieren voor haar geld, maar het 'verzet' is nog steeds substantieel. In de dagen daarna worden de tegenstanders van Brinkman een voor een bewerkt om toch tegen te stemmen. Op drie na gaat iedereen om. Joekes wil ook voor de motie stemmen, maar durft niet meer. Frank de Grave bedenkt zich eveneens. Hij probeert Wiebenga in het weekend ook op andere gedachten te brengen onder het motto: 'Denk aan je carrière.' Terugkijkend zegt hij: 'Als de fractie tegen had gestemd, zou dat de positie van Nijpels ernstig in de problemen hebben gebracht. Je kunt niet alleen maar met liberale principes in een coalitie werken. Ik had zoiets van: dat levert ons alleen maar ellende op. Doordat er drie

dissidenten waren, stonden wij een beetje als opportunisten te kijk. Zo van: jullie schikken je in de macht.'

Op de dinsdagochtend voor de stemmingen van die middag, 5 maart 1985, moeten alle 36 fractieleden verklaren hoe ze gaan stemmen. Wiebenga, Den Ouden-Dekkers en Jacobse geven te kennen voor de PvdA-motie te zullen stemmen. Jan Kees Wiebenga: 'Nog tijdens de fractievergadering, voorafgaand aan de stemming, werd ik uit de fractie gehaald, een telefoontje van de partijvoorzitter, Jan Kamminga, met wie ik nog altijd goed bevriend ben. Jan belde uit Groningen en zei: "Jan Kees, ik haal je uit de fractie, want ik kan je niet redden op de lijst." Kort daarna was de kandidaatstelling. "Dus ik zeg je als vriend: doe het niet". Daar was ik redelijk geschokt over. Dat heeft geleid tot het besluit om geen stemverklaring af te leggen. Normaal als je zoiets doet, hoor je de ballen te hebben om naar het spreekgestoelte te gaan en te zeggen, ook tegen je collega's: "Om die en die reden stem ik voor de motie, al ben ik vvd'er." Niet gedaan, ik was te geraakt door dat telefoontje.

'Jacobse en Den Ouden-Dekkers krijgen ook telefonisch van Kamminga te horen dat het einde oefening voor hen is na de verkiezingen van 1986. Wiebenga spreekt met enig sarcastisch cynisme over de 'dodenlijst' waarop hij en zijn twee mededissidenten terechtkomen. De voorzitter van de kamercentrale Haarlem, waartoe Wiebenga behoort, neemt het voor hem op en zorgt ervoor dat hij niet op een onverkiesbare plek 34, maar een alleszins verkiesbare plaats 24 belandt. Jacobse en Dekkers keren niet terug na de verkiezingen.

Dees vindt dat een fractielid alleen een solitaire positie mag innemen als hij of zij een gewetensconflict krijgt door een besluit van de fractie. 'De hele fractie vond dat die drie wel gelijk hadden, maar om het nou zo op de spits te drijven... Stel dat wij de motie van de PvdA wel hadden gesteund, dan was die aangenomen, maar dan had het kabinet kunnen weigeren haar uit te voeren. Dan moet je als fractie besluiten om het kabinet naar huis te sturen. Dat doe je niet om zoiets. Dan had heel Nederland ons uitgelachen. Wel blaffen, niet bijten.'

De affaire leidt tot de opstelling van een reglement dat beschrijft in welke gevallen individuele fractieleden afwijkend stemgedrag aan den dag mogen leggen. Jan Kees Wiebenga: 'Dat klopt. In Heelsum op de Veluwe was dat. Hans Dijkstal was net als ik een beginnend Kamerlid en hij had die portefeuille. Hij moest het dus doen. Later is er in een fractievergadering nog over gediscussieerd; sommigen wilden geen juridisering van interne fractieaangelegenheden. Toen heb ik er artikel 0 boven gezet: dit is geen fractiereglement. En daarna volgen de afspraken volgens welke iemand mag afwijken van het fractiestandpunt.'

Het zit Nijpels niet mee. De vvd lijdt gezichtsverlies door de RSV-enquête, de P.C. Hooftaffaire behandelt zij niet sterk, en dan ontstaan er ook nog rumoer én hilariteit over enkele interne fractiezaakjes. De fractievoorzitter van een regeringspartij staat in het brandpunt van de belangstelling, niet alleen van journalisten, fractiegenoten en bewindspersonen, maar ook van partijen buiten het parlement. Het is een drukte van belang in de kamer van Ed Nijpels. Zo druk dat hij er af en toe helemaal gek van wordt. 'Zit ik daar met een ambassadeur te praten, loopt er weer een journalist binnen. Dat was soms heel storend. Het was een zoete inval bij mij,' zegt hij. De secretaresse van Nijpels, Marjanne Lamsvelt, heeft haar kamer tien meter verderop aan de overkant van de gang. Wie naar de fractievoorzitter wil, laat haar letterlijk links liggen en loopt gewoon bij Nijpels naar binnen, ook als zijn deur dicht is. De secretaresse kan niet zien wie er bij haar baas naar binnen glipt. De ambtelijk secretaris van de fractie, Arnoud Cevaal, heeft dan het lumineuze plan om een rode lamp boven Nijpels' deur te laten monteren en de deur elektronisch te laten vergrendelen. Als de fractieleider bezoek heeft en niet gestoord wil worden, drukt hij op een knop waardoor de lamp rood oplicht. Voorlopig even niet binnenlopen dus. Het leidt tot veel onderhuids gemor.

Sommigen in de fractie verwijten Nijpels toenemende arrogantie, maar anderen begrijpen en accepteren het, zoals Erica Terpstra, die toch heel wat aanvarinkjes met hem heeft gehad. Zijn toenmalige voorlichter Henk Krol: 'Ed was heel toeganke-

lijk. In zijn tijd is "u" vervangen door "jij". Iedereen liep bij hem binnen. De irritatie over die lamp was niet terecht, die was echt nodig.' Later verhuist de secretaresse naar de kamer tegenover die van Nijpels; zij kan vanaf haar plek zijn deur niet zien, zodat er een spiegel wordt opgehangen, zoals ook wel voorkomt in onoverzichtelijke bochten in dorpen en in bergachtige streken.

Chef fractiepersoneel Cevaal weet zichzelf ook aardig in het spotlicht te werken – letterlijk en figuurlijk. In maart 1986 publiceert *Playboy* een vraagggesprek met Cevaal en zijn vriendin Lorette Welter, persoonlijk medewerkster van fractielid Jaap Metz en kleindochter van de katholieke oud-minister Charles Welter. Het interview wordt opgevrolijkt met pikante foto's van het stel. Een van die foto's doet de stoppen bij Kamervoorzitter Dolman doorslaan: in een lege vergaderzaal rust een hand van de vvd-medewerker op de ontblote bilpartij van zijn in lingerie getooide vriendin én ondergeschikte. Dolman eist opheldering over dit misbruik van het parlamentsgebouw. Ed Nijpels mag het varkentje wassen.

Dick Dees, fractiesecretaris en verantwoordelijk voor het personeel: 'Meteen na die publicatie hebben we besloten om bikkelhard in te grijpen. Volgens mij zijn we naar advocaat Rogier Duk geweest. De rechter schold Cevaal meteen de huid vol. We gaven elkaar nog net geen high five. Cevaal was een goeie vent, het was niet te voorzien dat hij zoiets zou doen. Hij had structuur gebracht in het groeiende aantal medewerkers. Dat kon hij wel. Wel had hij na het weekend altijd stoere verhalen over mooie vrouwen in Amsterdam met wie hij onenightstands had. Elk weekend weer een ander. Grootspraak natuurlijk. Lorette kwam uit een heel serieuze KVP-familie. Je hoorde toen ook in de wandelgangen van: "Nou, haar grootvader had dit eens moeten weten. Die zou zich omdraaien in zijn graf." Daarna hebben we Artha Ament tot ambtelijk secretaris benoemd. Zij is de beste die de vvd ooit heeft gehad.'

Het 'nieuws' over het 'Vrijmoedig Vrijende Duo' (kop in *Playboy*) komt bij Nijpels binnen terwijl hij met Albert-Jan Evenhuis en Hans Wiegel op zijn kamer zit. Een beveiligingsambtenaar

van de Kamer klopt op zijn deur en staat met de nieuwste *Playboy* in zijn handen. Meneer Nijpels, ik denk dat u dit even moet bekijken, zegt hij. Het drietal slaat zich op de dijen van de lol. Nijpels: 'Maar een uur later kregen wij pas door wat de gevolgen zouden zijn, want toen belden de eerste journalisten al.' Loek Hermans heeft een soortgelijke ervaring. 'Ik werd gebeld door een journalist van het *Algemeen Dagblad*, die zegt:

"Loek, heb jij de *Playboy* al gelezen?"

Ik: "Die zit niet in mijn leesportefeuille."

"Dan zou ik die maar snel gaan lezen."

"Waarom?"

"Daar staat een goed interview in waar ik straks wat vragen over ga stellen."

Toen ben ik naar de winkel gegaan in mijn dorp en heb de *Playboy* gehaald. Ik schrok me dood. Uiteindelijk kreeg ik Dick Dees te pakken. We hebben toen Dick Dolman gebeld om te zeggen dat dit volstrekt buiten ons om was gebeurd. Een week eerder had de rechter het ontslag van een agente van het korps Alkmaar teruggedraaid; die had naakt op een dienstmotor gelegen en de rechter vond dat je op grond daarvan niet ontslagen kon worden. Dus wij hadden zoiets van: hoe gaan we dat doen?'

Arnoud Cevaal neemt wraak. Hij is niet alleen geschorst, maar hij wordt ook ontslagen en even later geroyeerd als lid van de VVD. Zijn vriendin Lorette Welter mag wel lid van de partij blijven. Na de verkiezingen van mei 1986 keert ze niet terug, omdat haar Kamerlid Metz stopt met zijn politieke loopbaan. Hermans: 'Ja. Hij heeft mij nog een keer geweldig gepakt. Hij had aan een journalist van het *AD* verteld dat ik geld van de fractie had overgemaakt naar een bankrekening in Nijmegen, wat ook zo was, maar de suggestie was dat ik het in mijn eigen zak zou hebben gestoken. Ik was penningmeester van de fractie. We hadden aan pensioengelden voor de medewerkers enkele tonnen op een girorekening staan en daar kreeg je 0,5 of 1 procent rente. De rente was in die jaren heel hoog, dus toen heb ik het op een deposito van de ING in Nijmegen gezet. Daar kreeg ik 9 procent. Ik vond dat we een dief van onze eigen portemonnee waren als

Debat over de Tweedienerswet, 19 maart 1985. Fractievoorzitter Nijpels moet lachen om een opmerking van Albert-Jan Evenhuis. Geflankeerd door Frank de Grave, Robin Linschoten en Rudolf de Korte. Op de achtergrond ambtelijk secretaris Artha Ament. *NATIONAAL ARCHIEF*

we dat niet zouden doen. Die journalist belt mij 's avonds op, dus ik vertel dat verhaal en vervolgens zegt hij dat hij het niet meer in de krant kan krijgen, want die is al gesloten. De volgende dag was dus de suggestie dat ik geld achterover zou hebben gedrukt. Een tijd later werd ik gebeld door de burgemeester van Heerhugowaard. Ene Arnoud Cevaal had gesolliciteerd naar de baan van gemeentesecretaris. Hem heb ik dat dus verteld.'

In 1985 hebben de Amerikanen genoeg van drugsbaron Desi Bouterse, die het dan tien jaar zelfstandige Suriname bestiert. Via de binnenlijn stelt Washington aan Den Haag voor om het landje met Amerikaanse steun te bezetten en Bouterse op te pakken en voor een tribunaal te brengen. Het komt er niet van. Het kabinet

durft niet. De fractiewoordvoerders voor Buitenlandse Zaken en Defensie van de vvd weten niet dat het Witte Huis een militair plan klaar heeft om Paramaribo en andere strategische locaties in Suriname in één ochtend in te nemen. Er is slechts één fractielid dat het wel weet: Ed Nijpels. 'Ik heb kort na de moorden in december 1982 met Van Aardenne gesproken over de mogelijkheid het regime daar aan te pakken. In kleine kring hebben we daar toen over gesproken. De vraag was aan de orde of wij als Nederland militair moesten ingrijpen. Later kwam het weer terug. Het is een paar keer aan de orde geweest en ik was er ook glad voor. Van Aardenne ook trouwens.' Lubbers, Van den Broek (Buitenlandse Zaken) en De Ruiter (Defensie) zien het niet zitten. In de jaren negentig speelt het probleem-Bouterse weer op. Dan is het Van Mierlo die tijdens het eerste kabinet-Kok militair ingrijpen in Suriname blokkeert.

KRUISRAKETTEN EN EUTHANASIE

Tussen alle interne bedrijven door moet ook nog aan echte politiek worden gedaan. Het kabinet besluit op 1 november 1985 tot stationering van 48 Amerikaanse kruisraketten op de luchtmachtbasis Woensdrecht. De weg daarnaartoe is een bochtige, met veel kuilen en hindernissen. De NAVO beslist in 1979 om een kleine zeshonderd van dergelijke geleide projectielen in West-Europa te plaatsen als tegenwicht voor de ss20-raketten van de Sovjet-Unie, die op 'ons' gericht staan. Nederland is weer even te klein. In 1981 demonstreren 400.000 tegenstanders in Amsterdam, in 1983 komen er 550.000 naar Den Haag, de grootste demonstratie ooit in Nederland. De vvd heeft geen enkel probleem met plaatsing, het CDA des te meer. Premier Lubbers bedenkt een compromis om zijn partij niet te laten scheuren én de NAVO-top niet te irriteren. Als de Russen tussen juni 1984 en november 1985 hun arsenaal ss20's niet uitbreiden, zal Nederland de 48 kruisraketten niet plaatsen.

De vvd vindt dit slap gedoe. Nijpels zegt in het debat 'geen tijd te willen verdoen met zo'n hypothetische situatie'. Eerder al hadden de liberalen zich geërgerd aan het voortdurende gedraai

en gemystificeer van de minister-president aangaande dit gevoelige onderwerp.

‘Lubbers bedacht per vijf minuten weer een nieuwe variant voor die kruisrakettenplaatsing. Ik moest elke keer alles checken bij de Amerikaanse ambassadeur of het wel kon wat Lubbers wilde. Zo moest ik de ambassadeur eens op een zondag dringend spreken om zeker te weten hoe hij erover dacht. Ik had geen telefoonnummer, dus ben ik in Den Haag naar zijn woning gereden aan de Tobias Asserlaan. Ik aanbellen, maar niemand deed open. Wel hoorde ik mensen tennissen. Toen ben ik op de muur geklommen. De ambassadeur was niet thuis. Het was zijn personeel dat stond te tennissen.’

Het kan de vvd in tegenstelling tot de meerderheid in de Kamer niet ver genoeg gaan. De sfeer in het kabinet en tussen vvd-fractie en kabinet wordt steeds ijziger. Nadat Lubbers weer een nieuwe serie varianten had verspreid, geeft de vvd een verklaring uit waarin zij waarschuwt voor een kabinetscrisis. Lubbers en Defensie-minister De Ruiter draaien bij en de lieve vrede is weer voor even getekend. Joris Voorhoeve, woordvoerder Buitenlandse Zaken: ‘Het was voor de vvd vaak slikken in de relatie met het cda, die in de tweepartijencoalitie oppermachtig was. De vvd had twee nogal harde punten waarop ze zich in een minderheid bevond, maar die ze heel belangrijk vond om te handhaven: de begrotingsdiscipline en het NAVO-dubbelbesluit over de kruisvluchtwapens. Op beide punten heeft de vvd uiteindelijk wel aan het langste eind getrokken, maar soms wel door onconventionele methoden en ook door medewerking vanuit het cda. Dat was verdeeld over de financiële discipline. Ruding en onder anderen Van den Broek waren financieel van de strakke lijn, maar werden daarin niet altijd gesteund door Lubbers. Wel volop door de vvd, zowel de ministers als de fractie. Het was op beide punten niet altijd makkelijk voor de vvd om de eigen lijn vast te houden, maar het is uiteindelijk wel gelukt.’

Terwijl sommige fractieleden uit de periode ‘82-’86 buikpijn overhouden aan de manier waarop Ed Nijpels hen somtijds bejegt, heeft zijn opvolger Voorhoeve persoonlijk geen centje pijn.

Integendeel, hij bewaart goede, ook wel kritische herinneringen aan zijn eerste periode in het parlement. Wanneer hij als directeur van de Teldersstichting van de VVD op nummer 28 van de lijst in de fractie is gekomen, wordt hij al snel buitenlandwoordvoerder, samen met Frans Weisglas. Dat brengt hem in een positie waarin hij zich niet dagelijks hoeft te bemoeien met 'gedoe' in de fractie. Dat gaat ontgaat hem goeddeels.

'Ik heb op mijn eigen terrein met Ed Nijpels heel goed kunnen samenwerken en ik waardeerde zijn inventiviteit en ook zijn vasthoudendheid op het punt van de NAVO. Hij heeft in de beginfase in een fractievergadering voorgesteld om mee te doen met de demonstraties tegen het NAVO-dubbelbesluit onder het motto: "We zijn ook tegen kernwapens, maar we steunen wel het NAVO-beleid." Dat was eigenlijk een handigheidje van hem om zowel de achterban als de tegenstanders tegemoet te komen. Daartegen heb ik bezwaar uitgesproken, omdat ik het een onheldere houding vond jegens de kiezers en jegens de publiciteit en jegens het kabinet, dat nog geen besluit had genomen, en dat alleen tot een besluit kon komen als de fractie de rug recht hield. Dat leidde tot een moeilijke, speciale fractievergadering. Ik had mijn bezwaren tegen zijn voorstel in een kort memo uiteengezet en vlak voor de vergadering bij iedereen neergelegd. Die bezwaren sloegen aan en de fractie steunde mij. Dat was voor Ed Nijpels even vervelend. Hij was nog niet zo lang fractievoorzitter. Maar vanaf dat moment werd onze samenwerking eigenlijk voortreffelijk. Hij had daar geen kleingeestige gevoelens over, maar interpreteerde het groots. Daarna hebben wij het NAVO-beleid samen gedaan in de Kamer.'

De kruisraketten zijn er nooit gekomen. Gorbatsjov trekt in maart 1985 de macht naar zich toe en zet het einde van de Koude Oorlog in om de economisch failliete Sovjet-Unie van de totale ondergang te redden.

Dick Dees is degene die als eerste Nederlandse volksvertegenwoordiger het beladen onderwerp euthanasie in 1978 op de agenda zet. Het begint allemaal met de Friese huisarts Truus van

Boven, die vijf jaar eerder door de rechtbank in Leeuwarden wegens actieve euthanasie van haar moeder is veroordeeld tot een week voorwaardelijke gevangenisstraf met een proeftijd van een jaar. Voorzitter van de meervoudige strafkamer is Kees Veder, echtgenoot van Els Smit, die dan zes jaar Kamerlid is voor de vvd. In de partij wordt veel gesproken over euthanasie. De wens om de wettelijke belemmeringen op te heffen wordt sterker. Dees vraagt de regering in een motie om een staatscommissie in te stellen die advies moet uitbrengen over het heikele thema. Die commissie komt er, maar heeft zeven jaar nodig en brengt dan ook nog een verdeeld advies uit. D'66 wacht het advies niet eens af en komt met een initiatiefwetsontwerp (1984). Dees: 'Ik vond het niets omdat Elida Wessel-Tuinstra euthanasie alleen uit het strafrecht haalde en het verder overliet aan het medisch tuchtrecht.

Niettemin wil de fractie het initiatief van D'66 onder voorwaarden wel steunen, maar het kabinet denkt er anders over. Dat wil zelf met een voorstel komen, waarin euthanasie alleen mag bij een 'concrete doodsverwachting'. Nijpels en Dees houden echter vast aan het plan van sociaalliberalen, waarop CDA-fractieleider De Vries met een crisis dreigt, en aankondigt na de verkiezingen niet meer met de vvd te willen regeren.

Ed Nijpels belt Dees met de mededeling dat het feest niet doorgaat. Premier Lubbers heeft laten weten een door de Kamer eventueel aangenomen wetsvoorstel van D'66 niet te zullen ondertekenen. 'Lubbers had Nijpels onder druk gezet. Ik zat in Parkhotel De Zalm de maandagavond voorafgaand aan de fractievergadering. In het plenaire debat die week ben ik gehoord toen ik mijn steun aan het initiatief introk. Dat was geen leuk moment, maar daarmee was de coalitie gered. Het was een hard en meedogenloos debat, waarin ik gezichtsverlies heb geleden en Elida bleef me daar in elk debat daarna aan herinneren. Maar later is het weer goed gekomen, toen we samen in de Eerste Kamer zaten.'

In de bewuste fractievergadering lanceert de voorzitter het compromisplan om de Raad van State eerst te laten studeren op het D'66-voorstel. De fractie mort, maar stemt in. Een crisis is af-

gewend, het euthanasievraagstuk is doorgeschoven naar een volgend kabinet. Het CDA wint deze ronde. Uiteindelijk duurt het tot 1993 voor de Kamer een kabinetsvoorstel aanneemt waarin het Openbaar Ministerie bepaalt of de arts die euthanasie toepast wel of niet strafbaar is. D66 (de apostrof verdwijnt in 1985) zint het niet en komt tijdens Paars I met een verdergaand plan, dat in 1998 de steun krijgt van PvdA en VVD. Pas in 2001 rondt de Kamer de behandeling af. Een jaar later gebeurt dat in de Eerste Kamer. Daar zit dan inmiddels Dick Dees. 'Ik heb de behandeling van het uiteindelijke wetsvoorstel van Els Borst (D66) en Benk Korthals (minister van Justitie van 1998 tot 2002) zelf gedaan. Heleen Dupuis [woordvoester Volksgezondheid] wilde dat doen, maar daar ben ik voor gaan liggen, omdat ik die motie 23 jaar eerder had ingediend.'

Jan Franssen is het enige VVD-fractielid dat tegen euthanasie gekant is. 'Ik heb tegen alle wetsvoorstellen gestemd, omdat ik principieel niet kan instemmen met het feit dat de mens zijn eigen levenseinde in de hand neemt. Dat is met mijn geloof niet in overeenstemming te brengen. Bovendien ben ik er ook nadien in versterkte mate achter gekomen en ik heb het in mijn nabijheid ook nog weer meegemaakt, dat met palliatieve zorg nageenoeft eenzelfde resultaat bereikbaar is. Dat is in de fractie nooit een punt van gesprek geweest. Ik heb het aan de ene kant erg op prijs gesteld dat mij die gewetensvrijheid werd gelaten, zoals ik ook tegen het homohuwelijk zou hebben gestemd als ik nog in de Kamer zou hebben gezeten op dat moment. Aan de andere kant was het wel jammer dat er geen inhoudelijke discussie over dat standpunt in de fractie werd gevoerd. Men accepteerde het, maar er werd verder niet over gediscussieerd.' Franssen is christelijk opgevoed en in 2010 katholiek geworden.

KOMT WIEGEL WEL OF KOMT WIEGEL NIET TERUG?

Op donderdag 20 februari 1986 overlijdt Koos Rietkerk achter zijn bureau op het ministerie van Binnenlandse Zaken aan een hartinfarct. Hij is 58 jaar. Frits Korthals Altes, die op Justitie zit, neemt de post tijdelijk waar, maar Nijpels en Lubbers willen

een andere oplossing. Drie maanden later zijn de verkiezingen. Er moet dus een tijdelijke kandidaat worden gevonden. Al snel komt de naam van Wiegel op tafel. Jan Kamminga lijkt het een goed idee om Wiegel te vragen. De vvd staat slecht in de peilingen en een terugkeer van het stemmenkanon van weleer zou ook de positie van de liberale bewindslieden in het kabinet versterken, redeneert de partijvoorzitter. Nijpels ziet het aanvankelijk nog niet zo zitten, maar als Kamminga en hij tot twee keer toe een buitenstaander vragen, die beiden voor de eer bedanken, besluit hij gehoor te geven aan de steeds luider wordende roep uit de partijgelederen om het Orakel van Leeuwarden te polsen. Op maandagavond 3 maart gaat Nijpels bij Wiegel op bezoek in het Friese Giekerk. Premier Lubbers zet hem daar af; hij heeft een spreekbeurt in Groningen en zal hem op de terugweg weer oppikken. Tijdens het diner bij de commissaris van de Koningin laveren de twee heren langs elkaar heen; Nijpels vraagt Wiegel nog niet rechtstreeks, maar legt wel het opvolgingsprobleem van Rietkerk op tafel. Op de terugweg vertelt de fractieleider aan Lubbers dat hij overweegt om Wiegel naar Den Haag terug te halen. De politiek aanvoerder van het CDA reageert niet enthousiast; dat zou zijn partij weleens stemmen kunnen kosten op 21 mei, de dag van de verkiezingen. Weer thuis belt Nijpels met Kamminga, Evenhuis, De Korte en Zoutendijk, de fractievoorzitter in de Eerste Kamer. Alleen De Korte vindt het geen goed idee. Dan neemt hij het besluit. De volgende ochtend, nog voor de fractievergadering, zal hij Wiegel bellen, en hem vragen.

Wiegel zit in het provinciehuis in een bespreking met het college van gedeputeerde staten als het telefoontje van Nijpels binnenkomt. Hij wordt uit de vergadering gehaald en moet antwoord geven op de vraag of hij tot de verkiezingen (en de demissionaire periode erna) minister van Binnenlandse Zaken wil zijn. Nijpels hoort Wiegel ja zeggen en kondigt vervolgens aan dat hij het in de fractievergadering bekend zal maken en 's middags een persconferentie zal geven. De commissaris keert terug naar zijn collega's in het bestuurscollege en deelt mee dat hij zojuist is gevraagd om tijdelijk naar Den Haag terug te keren. Nijpels:

‘Daar is het misgegaan. Hans zegt dat hij nooit ja heeft gezegd. Maar bij gedeputeerde staten heeft Dieuwke de Graaff tegen hem gezegd dat hij dan maar in Den Haag moest blijven, want hij hoefde niet meer terug te komen.’

De CDA-politica, die vier maanden later zelf naar Den Haag gaat als staatssecretaris van Binnenlandse Zaken, werpt een blok-kade op voor Wiegel, zoveel is zeker, geen terugkeergarantie voor de commissaris. Intussen maakt Nijpels wereldkundig dat ‘de heer Wiegel bereid is gevonden om de post van minister van Binnenlandse Zaken tijdelijk te vervullen. Tot de verkiezingen.’ Als Nijpels die avond thuiskomt, vindt hij een briefje naast de telefoon. Zijn echtgenote Ingrid heeft Wiegel aan de lijn gehad en die complimenteerde de fractieleider met de wijze waarop hij de persconferentie heeft gedaan. Dat noteert zij. Maar het Orakel van Leeuwarden wil wel naar de Friese hoofdstad terugkeren na de formatie, tenzij...

Nijpels, terugblikkend: ‘Ik ga natuurlijk niet aan mijn fractie vertellen dat hij ja heeft gezegd als hij dat niet heeft gezegd. Dat zou erg dom zijn. Er zijn slechte mensen die destijds beweerden dat ik hem voor het blok heb gezet, maar dat is onzin, want als hij het niet doet, dan doet hij het niet. Dit is de enige kwestie waarover Hans en ik een andere lezing hebben. Zoutendijk heeft hem nog opgebeld voorafgaand aan die fractievergadering om hem te feliciteren met zijn beslissing. Erica kwam nog met een grote bos bloemen aanzetten met een kaartje *Moedig dat je dit hebt gedaan.*’

Op vrijdag 7 maart 's ochtends om tien uur draaien drie donkere limousines de Vincent van Goghlaan in Meppel op. Hans Wiegel, Jan Kamminga en Ed Nijpels komen op de koffie bij vicefractievoorzitter en troubleshooter Albert-Jan Evenhuis. Inzet van het gesprek is nog steeds om Wiegel naar Den Haag te halen. Sterker nog: Nijpels biedt hem aan om ook lijsttrekker te worden en opnieuw de vvd te leiden. ‘Ik heb hem gezegd dat ik bereid was om een stapje terug te doen en als nummer 2 op de lijst te gaan staan. Het ging even niet meer om mijn belang, maar om het belang van de vvd. Mijn inschatting was dat de terugkeer van

Hans Wiegel naar de landelijke politiek de partij goed zou doen. Maar hij zei toen toch nee.'

Kamminga bevestigt dat: 'Het was een eindeloze discussie. We hebben daar de hele dag gezeten van 's ochtends tien tot zeven uur 's avonds. Het ene uur deed Wiegel het wel en het volgende uur deed hij het weer niet. Uiteindelijk heeft hij definitief nee gezegd. Honderd procent zeker. En waarom? Ik denk persoonlijk dat hij bang was om zijn status van vvd-icoon te verliezen als hij zou terugkeren. Die status heeft hij nu nog steeds. Ik weet nog wel dat Vonhoff [commissaris van de Koningin in Groningen] boos was op Nijpels. Dat hij Wiegel had gevraagd. Moest ik nog bemiddelen tussen die twee.'

Ed Nijpels rijdt die vrijdagavond van Meppel naar Zwolle voor een spreekbeurt, zonder te weten of Wiegel het nu wel of niet doet. De volgende dag, zaterdag 8 maart, krijgt heel Nederland duidelijkheid. Wiegel geeft een persconferentie in Leeuwarden waar hij verklaart in Friesland te zullen blijven. Rudolf de Korte, coördinator van het sociaal- en financieel-economisch smaldeel binnen de fractie (het FES-blok), gaat naar Binnenlandse Zaken.

Jan Franssen, die Wiegel beter kent dan menig andere vvd'er, schat in dat de persoon van Lubbers een rol heeft gespeeld bij zijn afwegingen om uiteindelijk niet naar Den Haag te gaan. Vrienden zijn het nooit geworden. Ten tijde van het kabinet-Van Agt/Wiegel zijn er heel wat aanvaringen met de Rotterdamse zakenman, die nogal eens de loyalisten in het CDA steunt. Bovendien, met Lubbers ga je niet gezellig naar Le Bistroquet. Dat wordt eerder een broodje kaas.

DE LIJKREDE

De vvd begint op 3 mei 1986 met haar verkiezingscampagne. Dat de liberalen gaan verliezen, staat voor iedereen als een paal boven water. Ed Nijpels mikt niettemin op dertig zetels. Dan kan hij met Lubbers verder regeren, hoopt en verwacht hij. Hij is wel een van de weinigen, want vrijwel iedereen in politiek Den Haag denkt dat de coalitie van CDA en vvd haar meerderheid na 21 mei

kwijt is. Bij D66 keert Hans van Mierlo, die in de Eerste Kamer zit, terug als lijsttrekker om zijn partij van de ondergang te redden. De socialisten van de PvdA hebben nog steeds Joop den Uyl als aanvoerder; Wim Kok loopt zich warm in de coulissen om het over te nemen. Bureau Inter/View en de andere opiniepeilers staan aan het einde van de verkiezingsavond mooi in hun hemd: de VVD verliest negen zetels, maar het CDA wint er negen, dus de coalitie behoudt haar meerderheid. De PvdA wint ook: vijf zetels, maar zij wisselt weer van positie met de christendemocraten en eindigt als tweede partij. Van Mierlo wint er drie en komt op negen zetels uit. De CPN verdwijnt uit de Kamer. Ook Janmaat en zijn Centruumpartij worden door de kiezer naar huis gestuurd.

Theo Joekes, die op een volstrekt onverkiesbare plaats 40 van de kandidatenlijst staat, scoort tot zijn satanisch genoegen 285.000 voorkeurstemmen. Dat is in 1986 het equivalent voor vijf Kamerzetels. Joekes heeft flink campagne gevoerd voor zichzelf, en met duidelijk succes. Het zijn de VVD'ers die gruwen van het 'Veronica-liberalisme' van Ed Nijpels, die hem in het zadel willen houden. Op de ochtend na de verkiezingen mag Joekes niet bij de fractievergadering aanwezig zijn, omdat de officiële uitslag nog niet bekend is. Hij schuift dus voor het eerst weer aan bij een fractiebijeenkomst op maandag 26 mei in het (toenmalige) Promenade Hotel bij de Scheveningse Bosjes. Daar krijgt de 62-jarige nestor van de fractie slaande ruzie met uitgerekend Len Rempt, met wie hij ten tijde van de RSV-enquête in conflict kwam. Zij staat op de laatste verkiesbare plaats, die ze nu kwijtraakt aan Joekes. Ziedend is ze. Overigens kan ze twee maanden later haar plek in de fractie weer innemen wanneer Neelie Kroes haar positie als minister van Verkeer en Waterstaat in het tweede kabinet-Lubbers prolongeert. Joekes posteert zich aan de vergadertafel zoals gewoonlijk recht tegenover de fractievoorzitter. Nijpels staat op, Joekes staat op, en zij lopen elkaar tegemoet om halverwege de tafel elkaar de hand te schudden. Zand erover, zegt Nijpels.

De ochtend na de verkiezingsuitslag, donderdag 22 mei, brengt in zekere zin de ontlading van jarenlange spanningen in

de vvd-fractie. Spanningen tussen Nijpels en zijn fractiebestuur met Evenhuis, Hermans en Dees aan de ene kant, en een groot deel van de Groep van '82 aan de andere kant. En onvrede over de fractievoorzitter en schaduwvicepremier bij een aantal bewindspersonen. Frits Bolkestein, staatssecretaris van Economische Zaken, vervult de rol van Brutus.

Bij ontstentenis van Joeke zit Henk Koning (52) als fractieoudste de vergadering voor. Hij geeft het woord aan Bolkestein, die van tevoren daarom heeft gevraagd. De rijzige Amsterdammer met de strenge blik en het dwingende timbre van zijn stem houdt een monoloog die bijna drie kwartier duurt. In heldere bewoordingen maakt hij gehakt van de wijze waarop Nijpels de fractie heeft geleid. Het is doodstil. Sommigen durven niet eens naar hun fractievoorzitter te kijken. Hoe zal hij reageren, hoe pakt hij het op? De spanning is te snijden.

Bolkestein nu: 'In de eerste fractievergadering na de verkiezingen wordt traditioneel de nieuwe fractievoorzitter gekozen. Als ik die gelegenheid voorbij had laten gaan, was Nijpels zonder veel misbaar herkozen. Zoutendijk belde mij nadien op, die was boos. Het punt was niet dat Nijpels negen zetels had verloren, maar dat hij gewoon niet goed was. Hij ging met mensen om als meubelstukken. Aan sommige relletjes kon hij niets doen, bijvoorbeeld de ruzie tussen Scherpenhuizen en Neelie Kroes over de PTT. En hij kon het ook niet helpen dat de ambtelijk secretaris en zijn vriendin in hun blootje in de Kamer zaten. Ik heb mijn mening getoetst aan die van drie anderen: Toxopeus, Hans Wiegel en Frits Korthals Altes. Toxopeus en Korthals Altes zeiden: "Doe het maar", die preek houden in de fractie. Wiegel keek mij alleen maar aan en knikte, maar zei verder niets.'

Er is nog wel iets meer voorafgegaan aan Bolkesteins optreden. Zo heeft de latere leider zich eerst een beeld gevormd van de meningen over Nijpels in de fractie. Regelmatig wordt hij gesignaleerd in een horecagelegenheid of op een terras in de buurt van het Binnenhof met telkens weer een ander fractielid. Die gesprekken gaan niet over het weer of de ramp met de Amerikaanse spaceshuttle Challenger die in januari in de ruimte uit

elkaar spat. Op de verkiezingsavond in Bunnik, waar de vvd de uitslagen afwacht, is het tegen tien uur wel duidelijk hoe de vlag erbij hangt. Bolkestein zegt tegen Nijpels dat hij zich de volgende dag maar beter niet als fractievoorzitter kan opwerpen, maar Nijpels reageert niet. Wel zegt hij tegen de partijvoorzitter dat hij de consequenties van de verkiezingsnederlaag aanvaardt, maar hoe blijft nog even in de mist hangen. Jan Kamminga heeft de nacht die volgt nog scherp op het netvlies: 'Frits Bolkestein en ik zijn door donker Bunnik gaan wandelen, wel anderhalf uur, om te bespreken wat hij de volgende dag van plan was. Ik vond dat ik Ed daarover moest informeren. Daar had Bolkestein geen bezwaar tegen. Ik ben toen 's nachts om één uur naar Den Haag gereden, waar Eds vrouw Ingrid net bekend had gemaakt dat ze in verwachting was. Toch nog goed nieuws die avond. Ik vertelde wat Ed te wachten stond. Nou, dat gaf me emotionele taferelen. We hebben tot een uur of vijf in de ochtend zitten bomen en uiteindelijk heb ik hem kunnen overhalen om het te accepteren. Dat het beter was voor hem. Als hij de strijd zou aangaan, werd het een kansloze missie, schatte ik in.'

Van dat laatste is Nijpels niet overtuigd. 'Als ik het op een stemming had laten aankomen, dan had ik gewonnen. Dan was het zestien tegen tien of vijftien tegen elf geworden. *Elsevier* heeft nog een mooi artikel gehad toen met mijn voor- en tegenstanders. Maar ik wilde liever het kabinet in.' Kamminga rolt in het Promenade Hotel een bed in en staat twee uur later weer op.

Henk Koning laat iedereen na de donderspeech van Bolkestein ruim aan het woord. Achteraf is niet iedereen daar even blij mee, want nu krijgen de antinijpelianen de gelegenheid om hem verder af te branden. 'De dames en heren gebruikten de zeven uur durende fractievergadering om al hun frustraties van de voorbije jaren eruit te gooien. Ed heeft het verhaal van Bolkestein onmiddellijk geaccepteerd en dat maakte hem weer sterk. Dat bracht hem ook wel weer respect. Eigenlijk hield hij zich heel goed in die vergadering. Dat maakte het ook makkelijker om hem daarna minister te laten worden,' stelt Kamminga.

Een van degenen die het niet zo chic vinden wat er die dag

gebeurt, is Jan Franssen. 'Ik had de nodige kritiek op de stijl van Ed, maar ik had minstens zoveel kritiek op de achterbakse manier waarop de antimensen opereerden. Het is een geregisseerde actie geweest die ochtend. Ik heb aan die discussie verder niet meegedaan. Het ligt voor de hand als je zo'n grote verkiezingsnederlaag lijdt dat je dan je conclusies trekt. Maar er was geen andere potentiële kandidaat die zo'n brede steun in de fractie zou genieten als alternatief. De interventie van Bolkestein en de manier waarop toen dat besluit is gevallen, is een symbool van de tot op het bot verdeelde club.'

Het resultaat van een dag wonden likken en Ed Nijpels afserveren is dat hij voor de duur van de formatie met een team om zich heen de onderhandelingen mag voeren. Intussen beraaden anderen in de fractie zich erop wie de nieuwe leider moet worden. In het formatieteam zitten behalve Nijpels Rudolf de Korte, Jan Franssen, Joris Voorhoeve en Frits Bolkestein. Wanneer Nijpels na afloop van de verhitte bijeenkomst de fractiekamer uit komt, wacht tv-verslaggever Ton Elias hem op met de vraag: 'Meneer Nijpels, is het waar dat u opstapt?', waarop het antwoord luidt dat er niet over personen is gesproken. Elias weet op dat moment al dat de vvd-leider eerder op de dag is afgeschoten door Bolkestein; zijn collega Cees Sorgdrager heeft dat van een fractielid gehoord toen zij elkaar tegenkwamen in een toiletruimte in het Kamergebouw.

Koningin Beatrix benoemt de volgende dag de CDA'er Jan de Koning tot informateur. In de eerste weken gebeurt er weinig. Het heeft er de schijn van dat De Koning de vvd tijd gunt om tot rust te komen. Zijn opdracht is om te onderzoeken of er omstandigheden zijn die een voortzetting van de coalitie in de weg staan. Inhoudelijk zijn die er niet echt, maar organisatorisch natuurlijk nog even wel.

In de vvd gaan de meesten ervan uit dat De Korte de nieuwe fractieleider wordt, maar zelf ziet hij dat anders. Op woensdag 25 juni 1986 begeeft het formatieteam zich naar Binnenlandse Zaken waar De Korte demissionair zit te zijn. Hans Wiegel heeft vanuit het Noorden laten weten dat hij de vvd wel wil redden. Het viertal

wil van De Korte hom of kuit: fractievoorzitter en politiek leider of niet? Het is de tweede keer in korte tijd dat De Korte wordt gevraagd voor de hoogste positie in de partij. De voormalige Unilever-directeur wil echter minister blijven in het volgende kabinet. Zo niet, dan weer 'gewoon' Kamerlid. De enige die op dat moment zijn kansen waarneemt, is Loek Hermans. Als De Korte het niet doet, wie dan wel? Ambtelijk secretaris Ament roept de volgende dag alle 27 fractieleden op om dezelfde avond nog naar het ministerie van Verkeer en Waterstaat te gaan, waar Neelie Kroes gastvrouw is van de vergadering die de opvolger van Ed Nijpels moet aanwijzen. Dat doet zij die middag om vijf uur. De keus valt op deze plek om de parlementair journalisten het nakijken te geven. Het departement ligt niet in de buurt van het Binnenhof, maar richting Scheveningen. Theo Joekes, die het belachelijk vindt dat alles in het geniep moet, tipt het ANP. Als hij na de avondmaaltijd bij de hoofdingang van het ministerie aankomt, ziet het er al zwart van de journalisten en cameraploegen.

Binnen zitten Nijpels en Kamminga naast elkaar. De eerste leidt de vergadering. Aan de orde is de kandidatuur van Rudolf de Korte voor het fractievoorzitterschap. Meteen stelt De Korte tot grote verbazing van de meeste aanwezigen dat hij niet in de markt is voor die functie. Hij voegt er nog aan toe dat zijn echtgenote Karin het ook niet wil. Het blijft in het midden of dit een grap is of serieus gemeend. Wel wil hij een soort motie van vertrouwen van de fractie dat hij in het nieuwe kabinet minister kan blijven en vicepremier worden. Na urenlange discussie, schorsingen, hoogoplopende emoties, die bij sommigen tot een spontane huilbui leiden, komt het diep in de nacht tot een serie stemmingen. Een aantal fractieleden houdt (soms minutieuze) aantekeningen bij van wat eenieder te berde brengt. Jan Kees Wiebenga zelfs tot op de minuut nauwkeurig. Zo noteert hij dat om tien over twee in de nacht de fractie voor het eerst stemt, en wel over de wens van De Korte om minister en vicepremier te worden. Hij krijgt twintig stemmen voor en vier stemmen tegen. Twee collega's brengen een blanco stem uit. De weg voor De Korte is geplaveid.

Ruim twee uur daarvoor klinkt buiten op straat ineens luid gejuich en gezang. De wachtende meute parlementair journalisten roept uit volle borst: 'Lang zal hij leven, lang zal hij leven, lang zal hij leven in de gloria, van je hiep hiep hiep hoera!' Frank de Grave is om twaalf uur 31 jaar geworden. Het breekt even de spanning in de vergaderzaal.

In de loop van de avond kondigt Nijpels aan dat Joris Voorhoeve kandidaat is voor het fractievoorzitterschap. Daar kijken veel aanwezigen van op. De rust uitstralende buitenlandwoordvoerder heeft zich niet zelf op het schild gehesen. Hij zegt: 'De dag voor de bewuste avondvergadering vroeg Frank de Grave mij of ik kandidaat wilde zijn, omdat van mij bekend was dat ik geen problemen had met de twee kampen voor en tegen Ed Nijpels. Ik behoorde ook niet tot een van die kampen. Frits Bolkestein had me in de periode daarvoor benaderd om te peilen wat ik van onze fractievoorzitter vond. Hij zei mij toen dat ik een van de laatsten was die hij hierover sprak. Blijkbaar had bij hem ook het beeld postgevat dat ik niet op grote afstand van Nijpels stond. Ik bewoog me een beetje buiten de partijpolitieke onderwerpen, dus ik werd niet geïdentificeerd met de antinijpelianen, zoals dat toen heette. En evenmin met de nijpelianen.

Joekes is een van degenen die van hun stoel vallen van verbazing. In een van de schorsingen neemt hij Henk Koning apart, die demissionair staatssecretaris van Financiën is. Of hij zich niet wil kandideren. Loek Hermans is kandidaat uit de groep rond Nijpels. Koning schetst een onvermoed vergezicht: 'Ik heb toen niet goed begrepen waarom Rudolf de Korte geen fractievoorzitter wilde worden. Hij kreeg de macht over de partij in de schoot geworpen. Ik vond zijn weigering nogal onverstandig. Als hij het wél had gedaan, hadden we Voorhoeve niet gekregen en was Bolkestein vermoedelijk ook niet zo ver gekomen. Niet dat ik tegen hem ben, zeker niet, we mogen dankbaar zijn voor wat hij heeft bereikt, maar in die nacht had De Korte het verschil kunnen maken. Hij was toen heel populair in de partij.'

De pen van Wiebenga noteert dat om drie uur 's nacht de tweede stemming plaatsvindt. Die gaat na zeven uur delibere-

ren eindelijk over de vraag wie de opvolger van Nijpels wordt. Voorhoeve scoort een magere negen stemmen, maar ook Henk Koning komt niet verder dan negen aanhangers. Hermans is hekkensluiter met zes stemmen en valt af. Albert-Jan Evenhuis, die geen kandidaat is, krijgt één stem. Er is één blanco stembriefje. Nummer 27 stemt niet. Wiebenga: 'Het kan zijn dat er al iemand weg was.'

De strijd gaat voort tussen Koning en Voorhoeve. Veertig minuten later – het is dan 03.40 uur op het notitieblok van Wiebenga, wordt Joris Voorhoeve toch nog de verrassende winnaar met vijftien stemmen tegen tien voor Henk Koning. Wederom vult één fractielid niets in op het stembriefje. Menigeen denkt dat Neelie Kroes zich van kleurbekennen onthoudt. Zij wil evenals De Korte minister blijven. Het valt de anderen op dat zij gedurende de gehele avond en nacht vrijwel niets zegt en niet deelneemt aan de beraadslagingen. Ze houdt de kaarten tegen de borst. Het is voor velen duidelijk dat ze op de hand is van Nijpels. Drie jaar later zou dat ook weer blijken. 'Je leert in zo'n nacht elkaars karakter kennen. De een is opener dan de ander. Voor de een is het partijbelang nummer 1, voor de ander het eigenbelang. Maar die zegt dat niet. Aan Neelie is wel gevraagd: "Wat vind jij nou eigenlijk?", maar daar gaf ze geen rechtstreeks antwoord op', aldus de notities van Wiebenga. Enigszins overdreven gaat deze fractievergadering van de VVD de geschiedenis in als 'de Nacht van Neelie'.

Dick Dees bewaart slechte herinneringen aan 'de Nacht'. 'Het was een bijzonder onverkwikkelijke bijeenkomst. Ik wil ook niet spreken van nijpelianen en antinijpelianen. Liever heb ik het over waaiers. Dat is een begrip uit de wielrennerij. De fractie bestond uit verschillende waaiers. Je had de waaier De Grave-Linschoten, die voerde gesprekken over de macht in de fractie. En je had onze waaier, van Nijpels, Hermans, Evenhuis, Keja, De Korte en mezelf. En er was een derde waaier die de lijn-Bolkestein aanhing. Onze waaier heeft geen gemene streken uitgehaald, zoals wel is beweerd. We hebben wel besproken hoe we ons moesten verdedigen tegen de andere waaiers. We zijn nog

Joris Voorhoeve, Frank de Grave en Rudolf de Korte met partijvoorzitter Jan Kamminga in 1986, kort na de Nacht van Neelie, waarin de fractie Voorhoeve tot opvolger van Nijpels koos. VVD-ARCHIEF

eens op een avond bij Rudolf thuis geweest, Nijpels, Evenhuis, Hermans en ik, en toen was de teneur: wij laten ons niet kisten door die jonkies.'

Daaraan voorafgaand zit het informele fractiebestuur van vóór 21 mei bij Loek Hermans op zijn overblijfadres in Den Haag, bij een tante. Ze besluiten Rudolf de Korte te vragen om Nijpels op te volgen. In de auto van Hermans rijdt het groepje vervolgens naar de Wassenaarse woning van de beoogde nieuwe leider. 'Ik hoor het hem nog zeggen. Hij stond in de keuken om iets te drinken te halen en zei: "Nee, ik doe het niet",' weet Hermans. Achteraf analyseren de meeste fractieleden uit die tijd dat de generatiekloof tussen de Groep van '82 en de 'oude hap' rond Nijpels tot de vulkanische uitbarsting heeft geleid, plus het ontbreken van elk contact tussen de vvd-bewindspersonen en de

fractie. Robin Linschoten: 'Het enige contact liep via Ed. Zo ontstonden er twee werelden in de vvd. Jan de Koning kwam bijna elke dag naar het Kamerrestaurant om met CDA-fractieleden te praten. Die wisten alles. Onze ministers kwamen niet uit hun ivoren torens.'

Na vijftig dagen is informateur De Koning klaar met zijn werk. De vvd heeft een nieuwe fractievoorzitter, Nijpels wordt minister, dat is de afspraak die de fractie heeft gemaakt. Als Lubbers zijn tweede kabinet in drie dagen formeert, hebben De Korte en Voorhoeve de posten al verdeeld en ingevuld. De liberalen krijgen vijf ministers: ze leveren er één in. Het CDA krijgt er één bij en mag er negen leveren. Korthals Altes blijft op Justitie evenals Smit-Kroes op Verkeer en Waterstaat. Wim van Eekelen komt op Defensie, Nijpels krijgt Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer en De Korte verhuist naar Economische Zaken. Voor Defensie heeft De Korte aanvankelijk Henk Vonhoff in gedachten, maar deze blijft liever commissaris van de Koningin in Groningen onder het motto 'Een minister kent slechts twee gelukkige dagen: de dag dat hij aantreedt en de dag dat hij afscheid neemt'. Dees kan staatssecretaris op EZ worden, maar hij geeft de voorkeur aan Volksgezondheid – zijn eigen terrein. Zo schuift Evenhuis op naar het handelsdepartement aan de Bezuidenhoutseweg. Dees met een pokerface: 'Om een etappe te winnen, moet je in de goede waaier zitten.'

Dat Ed Nijpels naar VROM gaat, is nog niet meteen een uitgemakte zaak. Zelf wil hij naar Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, maar het CDA wil niet dat de vvd én Justitie én wvc krijgt, omdat die twee over het euthanasievraagstuk gaan. Nijpels baalt ervan en laat dat ook blijken aan Voorhoeve. Maar het is kiezen of delen. Pieter Winsemius is een populair milieuminister geweest, ga die maar eens opvolgen, denkt Nijpels.

De dolkstoot van Bolkestein heeft bij Nijpels geen blijvende verwonding achtergelaten. 'Ik ben niet haatdragend. Als je dat wel bent, kun je in de politiek niet goed functioneren, want je krijgt veel over je heen. En als je haatdragend bent, dan heb je geen leven meer. Ik heb in dit opzicht nooit iets tegen Bolkestein

Afscheidsreceptie voor vertrekkende fractieleden. Hier Jaap Metz in september 1986. Links tegen de pilaar beleidsmedewerker Clemens Cornielje. VVD-ARCHIEF

gehad. Ik heb er nooit echt moeite mee gehad. Wel vind ik dat het niet effectief was om het op dat moment te doen. We hadden beter meteen een afspraak kunnen maken. Dan had de vvd nooit die schade naar buiten toe opgelopen. Toen Bolkestein Van Eekelen opvolgde, werd er naar mij gekeken van: heb jij daar geen bezwaar tegen? Bolkestein is bij mij op het departement geweest om te vragen wat ik ervan vond. Ik heb hem toen gezegd dat ik er geen enkel bezwaar tegen had.'

Het jaar 1986 is voor de vvd een rampjaar. Maar er zijn ook andere rampen, van geheel andere aard en van veel meer betekenis. Zo knalt een van de vier reactoren van de kerncentrale bij Tsjernobyl in de Sovjetrepubliek Oekraïne uit elkaar. Alle 150.000 inwoners van de stad worden geëvacueerd. Een radioactieve wolk waait richting West-Europa. In Nederland worden

de koeien op stal gehouden; het gras kan radioactief besmet zijn. Leuk nieuws is dat Evert van Benthem op 26 februari de Elfstedentocht wint. Twee dagen na zijn glorieuze zegetocht schiet een onbekende dader de Zweedse minister-president Palme dood. De moord is nooit opgelost. Spanje en Portugal treden toe tot de Europese Gemeenschap, terwijl koningin Beatrix de stormvloedkering in de Oosterschelde officieel in gebruik stelt. Journalist en schrijver Henri Knap overlijdt in maart en *De Aanslag* van Fons Rademakers, naar een roman van Harry Mulisch, gaat in première. Internationaal viert Madonna triomfen met 'Papa don't preach' en filmregisseur Oliver Stone doet weer van zich spreken met *Platoon*. Supercowboy Clint Eastwood wordt burgemeester van Carmel-by-the-Sea. Aan het einde van het jaar moet de vvd nog één keer azijn slikken.

HIROHITO NEKT DE KORTE

Joris Voorhoeve noemt zijn samenwerking met Rudolf de Korte de tandemdoctrine of ook wel 'strategisch duolisme', als variant op het strategisch monisme van zijn voorganger Ed Nijpels. Hij heeft het nauwelijks uitgesproken of de vicepremier verslikt zich in Ruud Lubbers. Koningin Beatrix is van plan om een staatsbezoek aan Japan te brengen en De Korte voorziet problemen met de slachtoffers en hun nabestaanden van de jappenkampen in voormalig Nederlands-Indië. Keizer Hirohito uit wiens naam het Japanse leger zijn gruweldaden tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft verricht, leeft nog steeds. De ministerraad heeft formeel nog geen besluit genomen over de voorgenomen trip naar het land van de rijzende zon, dus De Korte denkt daar een stokje voor te kunnen steken. Hij gebruikt een partijbijeenkomst om te zeggen dat hij het onverstandig zou vinden als de majesteit bij Hirohito op de thee gaat. Maar eerst zoekt hij rugdekking bij Voorhoeve. De Korte krijgt bovendien mee dat de Rijksvoorlichtingsdienst, die ook namens de koningin optreedt, not amused is over zijn voornemen. Premier Lubbers is ook op de hoogte van het plannetje van zijn vicepremier, maar ontraadt het pas als de toespraak al onder embargo naar de pers is gestuurd. Voorhoeve

verwerpt de suggestie van De Korte om de zaak zelf aan te snijden, maar hij heeft geen bezwaar als de duoleider zijn misnoegen op beschaafde wijze kenbaar maakt.

De uitspraken van de vvd-coryfee slaan in als een bom. Op dinsdag 2 december laat de nieuwe PvdA-leider Wim Kok de minister-president naar de Kamer komen om eens flink te stoken tussen de twee coalitiepartners. Daar slaagt de voormalige FNV-aanvoerder heel goed in. Lubbers stelt dat De Korte niet namens het kabinet heeft gesproken, en eindigt zijn beantwoording van Koks vragen met: 'Dat neemt echter niet weg dat dit tot de categorie "eens, maar niet weer" behoort'. Frans Weisglas probeert de zaak te redden door aan te voeren dat de vvd-fractie een bezoek van de koningin aan Japan evenals de vicepremier 'thans niet nodig en niet wenselijk acht'. Lubbers legt de bal waar hij hoort te liggen: bij Voorhoeve. Hij zegt het merkwaardig te vinden dat de opvatting van de vvd niet door de fractievoorzitter is verwoord.

Voorhoeve is het daar achteraf wel mee eens: 'Ik ben er zelf medeverantwoordelijk voor dat het niet goed ging in de Hirohito-kwestie. Rudolf de Korte werd in zijn positie van politiek leider verzwakt; hij leed gezichtsverlies. Dat maakte het voor mij een stuk lastiger om de lijn vast te houden van de tandemdoctrine. Het ging om enorme gevoeligheden bij de mensen die aan de Birma-spoorweg hadden gewerkt en in de kampen hadden gezeten. Na Lubbers' woorden was het gezag van de vicepremier verzwakt. Dat was pijnlijk en veroorzaakte een structureel probleem in de coalitie. De vvd-fractie was woedend op de premier.'

Het voorval vertoont opvallend veel overeenkomst met de publieke afstraffing van vicepremier Van Aardenne twee jaar eerder. Weliswaar ging het om een totaal andere zaak, maar de wijze waarop het CDA de belangrijkste minister van coalitiegenoot vvd kapotmaakte, doet er wel aan denken.

De Korte zelf is mild: 'Ik neem het Lubbers niet kwalijk dat hij mij in de kwestie rond de Japanse keizer publiekelijk is afgevallen. Hij is een politiek dier. Maar hij heeft mij nooit ingelicht over het feit dat het ophanden zijnde bezoek al geregeld was,

buiten de ministerraad om. Ruud wist dat ik iets zou gaan zeggen. Het was een procedurele fout van hem om de coalitiepartner niet in te lichten. Er zat bij mij trouwens meer achter. Ik heb familie gehad die uit naam van Hirohito is gedood. Mijn oom Eddy. Het was wel winst dat het bezoek uiteindelijk niet doorging. En ook naar de begrafenis van Hirohito in 1989 is niemand van het Koninklijk Huis gegaan. Regel is nu dat staatsbezoeken worden gedeeld met de coalitiepartner. Dat staat sindsdien in het reglement van orde van de ministerraad. Ik heb met de koningin achteraf wel een pittig gesprek gehad. Al met al heb ik er wel last van gehad, maar je zit niet in de politiek om nergens last van te krijgen.'

Voor Voorhoeve markeert het incident het begin van het einde van het tweede kabinet-Lubbers. 'Het was een van de problemen die geleidelijk via andere problemen leidden tot het einde van Lubbers II. Het was een proces van desintegratie van de coalitie. Dat proces werd overheerst door gebrek aan vertrouwen in Lubbers bij de vvd-fractie. Hij had te veel handigheidjes. Men vond Lubbers te handig. Dat voedde steeds meer het wantrouwen. Dit in combinatie met grote meningsverschillen binnen de vvd over het milieubeleidsplan van Ed Nijpels verklaart de teloorgang van het kabinet.' Dat is tweeënhalf jaar later.

VAN EEKELN STRUIKELT OVER PASPOORT

Enkele maanden later, in maart 1987, beginnen de media Voorhoeve al te zien als de politiek leider van de vvd. In een zaaltje in een Brabants dorp stelt hij dat de vvd koers moet zetten naar het politieke midden en zich niet langer door het cda in de rechtse hoek moet laten drukken. De vvd moet een brede volkspartij worden. Hij lijkt daarmee een nieuwe richting aan te geven. De fractie reageert positief, maar al snel grijpt Voorhoeve in als blijkt dat sommige fractieleden wel erg enthousiast hardop filosoferen over samenwerking met de Partij van de Arbeid. Hij verbiedt zijn collega's vervolgens tot aan de (reguliere) verkiezingen van 1990 uitspraken te doen over politieke vrijages met andere partijen dan het cda.

Intussen is het elders in de Tweede Kamer ook niet stil. Onderwijsminister Deetman komt steeds meer onder vuur te liggen, omdat hij bezuiniging op bezuiniging stapelt. De vvd is kort voor de verkiezingen van '86 schoorvoetend akkoord gegaan met de nieuwe wet op de studiefinanciering, die de student volgens de liberale zienswijze te veel afhankelijk maakt van de overheid en die dus de zelfredzaamheid afremt. Een motie van afkeuring van de oppositie over de chaos rond de invoering van de wet later dat jaar haalt het niet, omdat de vvd de relatie met het CDA (nog) niet wil verstoren, maar veel vertrouwen in deze minister heeft woordvoerder Franssen niet meer. In dezelfde periode laadt Voorhoeve de irritatie van zijn CDA-collega De Vries op zich, omdat hij tegen het plan van Deetman is om kleuters van vier jaar niet toe te laten tot de basisschool.

Halverwege 1988 zit zowel de vvd als het CDA in de nesten. Nederland moet per 1 januari van dat jaar een fraudebestendig paspoort invoeren van 'Brussel', maar dat lukt niet. De drukkerij waaraan Buitenlandse Zaken het project heeft uitbesteed, krijgt het niet voor elkaar. CDA-staatssecretaris Van der Linden wordt als eerstverantwoordelijke aangewezen en krijgt een motie van wantrouwen aan zijn broek, die hij overleeft. Maar de Kamer wijst ook naar Wim van Eekelen, Van der Lindens voorganger op Buitenlandse Zaken. De minister van Defensie heeft zojuist een tik op de vingers gehad van de Kamer, omdat hij een dollarrekening voor wapenaankopen te lang heeft aangehouden. De koers is flink gedaald en daarmee dus ook de waarde van het reservepotje. De socialist Piet de Visser, die de bijnaam 'Paspoorten Piet' krijgt, hamert keer op keer op de instelling van een parlementaire enquête. De coalitie probeert dat tegen te houden, maar als ambtenaren van Buitenlandse Zaken weigeren om vragen te beantwoorden van de Kamercommissie die het paspoortdebacle onderzoekt, komt zo'n enquête er alsnog. Hun minister, de katholiek Van den Broek, wilde niet dat zij uit de school zouden klappen. Voorzitter van deze vierde parlementaire-enquêtecommissie sinds 1945 wordt Loek Hermans.

'Aanvankelijk dacht iedereen: dat wordt een klein zaakje.

Lubbers schreef zelfs in het CDA-partijblad dat de Kamer zich moest concentreren op hoofdzaken, niet op bijzaken. Daar heb ik hem nog over ondervraagd tijdens de openbare verhoren. Toen ontkende hij dat weer. Bij de eedaflegging aan het begin van het verhoor vergiste hij zich nog. Hij zei: "Zo waarlijk helpe ik God almachtig". We hebben dat in de Handelingen aangepast.'

De enquêtecommissie concludeert dat Van Eekelen en zijn opvolger Van der Linden 'gebrekkig, chaotisch, onvoldoende en nalatig' hebben geopereerd in de paspoortzaak. De vvd-bevindingsman houdt de eer aan zichzelf en treedt op 6 september af, een week na verschijning van het eindrapport van de commissie-Hermans en twee weken voor het finale Kamerdebat. De CDA'er doet dat enkele dagen later met zichtbare tegenzin, want daartoe gedwongen door de partijleiding. Lubbers en De Vries zijn bang dat de vvd haar pijlen zal richten op minister Van den Broek. Die vraagt daar zelf om, want hij distantieert zich van de bevindingen van de enquêtecommissie. In het Kamerdebat met de regering komt de PvdA met een motie, die aan Van den Broek vraagt om zijn standpunt te herzien. In feite is dat een motie van wantrouwen. Als het parlement haar ondersteunt, is het exit Van Den Broek. Daarom dreigt Lubbers met een kabinetscrisis, waarna de vvd-fractie tegen de motie stemt. Weer buigen de liberalen voor het CDA. Zij verliezen een minister, de coalitie-partner niet. Van Eekelen begrijpt wel dat hij geen tweede Van Aardenne moet worden. Bovendien geniet hij weinig steun in de fractie.

Joris Voorhoeve slaat politieke munt uit het machtsopptreden van de minister-president. Daags na het voor de vvd frustrerende debat noemt hij Lubbers een spookrijder die bijna een groot ongeluk had veroorzaakt. Even lijkt het of Hans Wiegel terug is. De strijd bare opstelling van Voorhoeve levert hem veel krediet op in de fractie en de achterban.

Als opvolger voor Van Eekelen vraagt de fractievoorzitter Neelie Kroes. Op Verkeer en Waterstaat heeft ze al laten zien dat zij haar mannetje staat. Een vrouw van haar kaliber op Defensie, dat lijkt hem wel wat. 'Kroes was en is een stevig onderhande-

laarster, die zich niet de kaas van het brood laat eten. Ze heeft er serieus over nagedacht, maar ze wilde uiteindelijk toch liever op Verkeer en Waterstaat blijven. Daarna heb ik twee mensen uit het bedrijfsleven gepolst. Die zeiden ook allebei nee, omdat ze er te veel voor moesten opgeven. Als minister mag je maar één ding doen en dat is minister zijn. Vervolgens heb ik Frits Bolkestein gevraagd. Dat leidde tot weerstand in het partijbestuur, met name bij voorzitter Ginjaar. Maar ik heb toch doorgezet,' vertelt Voorhoeve. Bolkestein is tot dan samen met Hermans vicefractievoorzitter.

Een ander punt dat er nog even inhakt bij de vvd-fractie is de opstelling van het CDA in het dossier 'gelijke behandeling'. Het kabinet-Van Agt/Wiegel komt in 1981 met een ontwerp voor een wetsvoorstel, maar de CDA-fractie houdt de boot af. Bedoeling is om ongelijke behandeling op grond van godsdienst, politieke kleur, ras, geslacht, seksuele geaardheid en burgerlijke staat te verbieden. De liberalen zijn nog zo goedwillend om kerken en scholen op geestelijke grondslag erbuiten te laten, zodat een directeur van een onderwijsinstelling een homoseksuele leraar mag weigeren. Maar het CDA wil er niet aan en ook Lubbers II schuift het onderwerp op de lange baan. Onder het eerste paarse kabinet komt er uiteindelijk dan toch een wet die ongelijke behandeling verbiedt (1994).

Jan Franssen, die woordvoerder is in het einddebat met de regering over de paspoortkwestie, schrijft later met Benk Korthals en Len Rempt een nieuw ontwerp voor een wet gelijke behandeling. Lubbers laat zich in de marge van de ministerraad ontvalen dat het wetsvoorstel van Franssen c.s. het beste is dat er tot dusver is verschenen, maar dat het er om politieke redenen niet gaat komen. Franssen beschouwt het als straf voor de paspoort-enquête.

DE RELATIE MET HET CDA LOOPT OP DE KLIPPEN

Onbedoeld zorgt Nijpels in 1989 voor een nieuwe veenbrand. Als minister van VROM presenteert hij het Nationaal Milieubeleidsplan. Het milieu is een hot issue geworden in Europa en de

progressief-liberale bewindsman wil daar graag zijn steentje aan bijdragen. Om uitvoering van zijn plannen te kunnen betalen, moet de automobilist een duit in het zakje doen door af te zien van zijn belastingaftrek op reiskosten. Deze fiscale maatregel is 25 jaar eerder ingevoerd om forensen tegemoet te komen die, gedwongen door de woningnood, buiten de steden in de polder zijn gaan wonen. Tevens moet de benzineaccijns omhoog. Zo bezien gaat de automobilist met een koopwoning in een groeigemeente het gelag betalen. Is dat niet de gemiddelde vvd-stemmer?

Twee 'zwaargewichten' slaan alarm: *De Telegraaf* gaat frontaal in de aanval en Hans Wiegel waarschuwt in een toespraak in Rhenen voor verlinksing van de vvd. Een dag later, op woensdag 26 april, voert Voorhoeve krijgsberaad met partijvoorzitter Ginjaar en Wiegel. Ginjaar, die zelf milieuminister is geweest, vindt ook dat Nijpels te ver gaat. Geld voor een beter milieu moet uit de algemene middelen komen en niet van een bepaald deel van de bevolking. In de dagen daarna loopt de spanning op tot het kookpunt. Nijpels zelf weet nergens van. Hij zit in Oost-Berlijn, op bezoek in de DDR. Neelie Kroes belt hem die woensdag. Je kan maar beter terugkomen. De pleuris is uitgebroken, waarschuwt zij haar collega.

Op donderdagavond vindt het wekelijkse bewindspersonen-overleg plaats op Economische Zaken bij vicepremier Rudolf de Korte. Voorhoeve denkt daar niet met veel warmte aan terug. 'In het laatste halfjaar van het kabinet-Lubbers II veroorzaakte het bewindslidenoverleg veel hoofdpijn en zorgen. Het gezag van Rudolf onder de andere vvd-ministers was onvoldoende om de divergerende tendens te bedwingen. Die divergerende tendens was dat twee ministers een heel andere richting uit gingen dan de drie andere. Ik zeg niet dat ze inhoudelijk geen gelijk hadden, maar de andere bewindsliden en de fractie waren het niet met Nijpels en Kroes eens. In de kring van bewindsliden hoort dan toch overeenstemming te komen. Je kunt je nog voorstellen dat fractie en bewindsliden het niet met elkaar eens zijn, want zij hebben ieder een eigen verantwoordelijkheid, maar het is extra lastig als ook de ministers het niet eens worden.'

In die dagen draaien veel vvd'ers in fractie en kabinet op adrenaline. De frustraties over hoe Lubbers en het cda de vvd al jaren onder de duim houden, vliegen alle kanten op: veel fractieleden lijken hun misnoegen af te reageren op Neelie Kroes en Ed Nijpels, die in hun ogen gehoorzaam achter de minister-president aan hobbelen. Zo mogelijk nog kritischer is de Eerste Kamerfractie van de vvd. Voorzitter Luteijn dreigt binnenskamers het vertrouwen in beide bewindslieden op te zeggen en een kabinetsbreuk te forceren. Voorhoeve ziet het volledig uit de hand lopen. Zelf kan hij het verschil ook niet meer maken: 'De situatie fragmenteerde, de stuurinrichting van de vvd was kapot. Het was een ingewikkeld verkeersongeluk, waardoor een van de voertuigen niet meer bestuurbaar was. Dat was de auto van de vvd. Hoe ik ook draaide en remde en schakelde, niets werkte meer. Rudolf had hetzelfde, want hij kreeg de bewindslieden niet op één lijn. Hij had om hem moverende redenen besloten om het alternatieve voorstel ter financiering van het milieubeleidsplan, waar we overeenstemming over hadden, niet in te dienen in de ministerraad. Dat alternatieve plan was nog een mogelijkheid geweest om de eenheid in de vvd te herstellen. Ik heb nog geprobeerd aan de situatie te ontsnappen door in de Kamer dat alternatieve financieringsvoorstel in een motie te vragen. Alleen als Lubbers daarop was ingegaan, hadden we de crisis kunnen vermijden. Hij ging er niet op in. Hij had waargenomen dat de vvd een lastige coalitiepartner was.'

Financieel woordvoerder Frank de Grave, opvolger op dit terrein van De Korte, bedenkt inderdaad een alternatief voor de financiering van Nijpels' plannen. Het komt erop neer dat het milieuplan zou moeten worden betaald uit de economische groei, die in 1990 zo'n 4 procent bedraagt, maar daarna wel terugvalt naar nul in 1993. In april '89 weet niemand dat nog. Voorhoeve en De Korte bespreken het idee van De Grave, maar de minister van Economische Zaken brengt het niet als formeel voorstel naar de Trêveszaal van Algemene Zaken, waar het kabinet op vrijdag 28 april vergadert. Ruting, de strenge schatkistbewaarder van het cda, vindt het maar niks. Maar Korthals Altes, Bolkestein

en De Korte gaan niet akkoord met het voorstel van Nijpels zoals het er ligt. Zoals gebruikelijk onder Lubbers' leiding loopt de ministerraad tot diep in de nacht uit. De volgende ochtend alweer komen Lubbers en De Korte samen tot een compromis. Het kabinet vraagt een delegatie van werkgevers en werknemers om advies uit te brengen over afschaffing van het reiskostenforfait.

Henk Koning, staatssecretaris onder Ruding: 'Daar ben ik natuurlijk mee akkoord gegaan. Door een commissie in te stellen, stel je de uitvoering uit. Bovendien kwamen er verkiezingen aan in 1990, dus we konden het probleem daaroverheen tillen. Maar de fractie ging er niet mee akkoord en dat was dom.' Koning is de laatste van de VVD-bewindspersonen die zich achter het compromis schaart. Hij steunt de fractie tot het laatste moment. Frans Weisglas: 'Het was uiteindelijk een ruzie tussen de fractie en de eigen bewindslieden.'

De Korte zit later die zaterdagochtend tegenover Joris Voorhoeve, die hij moet overtuigen om het eindvoorstel van het kabinet te accepteren. 'Hij telde zijn knopen. Letterlijk, van knoop tot knoop, wel-niet, wel-niet.' Het is Koninginnedag, de zon schijnt en het is droog. Het belooft een frisse, maar mooie dag worden. Nederland viert feest. De laatste knoop op het overhemd van de fractievoorzitter geeft aan dat hij het compromis zal verdedigen in de fractie, die zo meteen in een extra vergadering bijeenkomt.

Loek Hermans, vicefractievoorzitter, landt op dat moment op Schiphol, terug van een trip naar Japan. 'Joris had mij al gebeld over een conflict tussen Ruding en Deetman. Dat ging over 600 miljoen gulden, die Deetman extra op onderwijs moest bezuinigen. De fractie wilde achter Deetman gaan staan en daar was Ruding kwaad over.' Achteraf zeggen sommige VVD-fractieleden dat zij er beter aan hadden gedaan om even te wachten op een escalatie tussen de twee CDA-ministers. Er komt een hint uit het CDA-kamp dat Deetman op het punt staat om af te treden; hij wil de bezuinigingen niet langer voor zijn rekening nemen. Maar in de liberale fractie is de beer dan al los. 'Ik belde met Artha Ament om te horen hoe en wat, en toen zei ze dat er die dag een speciale vergadering was over het reiskostenforfait. Waarop ik

heb uitgeroepen: "O nee, als je echt een crisis wilt, moet je op Koninginnedag een fractieberaad gaan houden", vertelt Hermans.

In de fractievergadering geeft Voorhoeve allereerst het woord aan zijn collega uit de Eerste Kamer, David Luteijn. Dat is hem later wel kwalijk genomen, want de Zeeuwse akkerbouwer is fel gekant tegen de opstelling van Kroes en Nijpels. Wat hem betreft trekt de vvd de stekker uit het kabinet. Frits Korthals Altes, die de bijeenkomst wil bijwonen, wordt de toegang geweigerd. Voorhoeve geeft opdracht om niemand van de bewindspersonen binnen te laten. Voorzitter Ginjaar is wel van de partij. Hij trapt op de rem, maar De Grave geeft gas, en met de hele fractie achter zich is er geen houden meer aan. De enige van de 27 fractieleden die, behalve Voorhoeve, tegen de breuk met het kabinet is, is Wim Keja.

Voorhoeve heeft het er moeilijk mee; hij is het niet met zijn fractie eens dat het kabinet weg moet. Maar hij spreekt als laatste en dan zet je de toon niet meer. Hij schorst de verhitte besprekingen om zich te beraden op zijn positie. 'Ik woog af dat ik niet als kapitein op een zinkend schip wilde vertrekken, omdat dat een totale chaos zou veroorzaken, wel wetend dat het mij grote schade zou berokkenen. Na de schorsing heb ik gezegd dat ik de fractielijn zou volgen. Als fractievoorzitter ben je woordvoerder algemene politiek. Je zit daar niet voor jezelf; je bent aangewezen door de fractie. Daarom heb ik er met grote tegenzin mee ingestemd. Dat verklaart ook de opstelling van de fractie in mijn latere conflict met het partijbestuur, dat mij een jaar later zei weinig vertrouwen meer in mij te hebben. Ik heb toen wel besloten om af te treden, op voorwaarde dat er meteen een nieuwe voorzitter zou komen om niet weer in chaos te vervallen. Maar de fractie accepteerde dat niet. Men zei dat het partijbestuur niets te maken heeft met wie de fractievoorzitter is. Maar toen heb ik toch gezegd dat ik niet meer beschikbaar was.'

Voorhoeve, zo schetst De Grave, heeft een zwakkere positie dan Nijpels in 1982: 'In de vvd krijg je het leiderschap niet omdat de fractie een leider kiest, maar door verkiezingen te winnen. En Joris heeft nooit verkiezingen gewonnen. Je zou hebben

verwacht dat het CDA na onze nederlaag van negen zetels verlies een beetje rekening met ons had willen houden. Nou, daar is het CDA niet van. Met volle kracht werd ons verlies erin gewreven. We werden direct afgerekend met het aantal ministers en staatssecretarissen en met het regeerakkoord. Daar word je dus niet vrolijker van. Dat was heel anders dan toen Mark Rutte het CDA in 2010 evenveel ministers gunde als de VVD zelf, tegen de verhoudingen in. Daarna kwam de ellende met De Korte en Japan. Lubbers heeft hem binnen de kortste keren tot de grond toe afgefakkeld. Dan komt er een moment waarop je gaat afrekenen. Het chagrijn nam toe, de peilingen daalden verder en desondanks hebben we de breuk doorgezet. Zo erg was de sfeer in de coalitie. Het was geen fijne tijd.'

De Grave is ervan overtuigd dat de strategie van het CDA in de jaren tachtig om de VVD als bijwagen te behandelen in belangrijke mate heeft bijgedragen aan de totstandkoming van het eerste paarse kabinet van PvdA, VVD en D66 vijf jaar later. Dees denkt er net zo over. 'Ik vind het eerste kabinet-Kok het beste dat ik in mijn politieke loopbaan van 1972 tot 2007 heb meegeemaakt. Het was slagvaardig, er werden veel beslissingen genomen, ook in dossiers die er al tien jaar lagen. Heel veel zaken die in de CDA-tijd nooit konden, werden toen achter elkaar opgelost. Sinds het kabinet-De Jong waren VVD en confessionelen elkaars natuurlijke bondgenoot, maar de VVD moest per regeringsperiode een paar keer onder het CDA-juk door. Bij Kok I slaakten veel liberalen een zucht van verlichting. Eindelijk waren we bevrijd van het CDA!'

Op dinsdag 2 mei 1989 begint het debat over een brief van Lubbers aan de Kamer waarin hij het compromis uiteenzet dat hij met De Korte drie dagen eerder heeft bereikt. Voorhoeve wil nog een poging wagen om het rekenmodel van De Grave op de regeringsstafel te krijgen. Daartoe dient hij een motie in die vraagt om de fiscale aftrek van woon-werkverkeer niet af te schaffen en de aangekondigde accijnsverhoging op diesel te beperken. Hij geeft hiermee twee dingen aan: de VVD-fractie is bereid om alsnog akkoord te gaan met het milieubeleidsplan, maar dan wel

op onze manier en niet op die van jullie. Het ademt de sfeer van 'Wie is hier nu eigenlijk de baas, het parlement of de regering?' Halverwege het debat valt de geluidsinstallatie uit en na een korte schorsing, waarin blijkt dat de storing niet een-twee-drie te verhelpen is, gebiedt Kamervoorzitter Dolman de kempfanen verder te gaan zoals het in de negentiende eeuw ging: 'Met een stem die luider is dan het aanwezige lawaai!'

Lubbers vraagt Voorhoeve om de motie aan te houden, opdat eenieder nog eens rustig kan nadenken. Hoe lang dan, wil de vvd-aanvoerder weten. Tot de buitenparlementaire werkgroep advies heeft uitgebracht, repliceert de premier. Gaandeweg wordt het debat stekeliger, vinniger. Lubbers raakt zichtbaar en hoorbaar geïrriteerd. Voorhoeve wijkt geen millimeter. Intussen zit Frank de Grave hem te souffleren. Hij werkt mee aan een VPRO-televisieprogramma dat bekende Nederlanders een dag lang volgt. Op zijn revers prijkt een draadloos microfoontje. Dat registreert hoe De Grave zijn fractievoorzitter aanspoort om het de premier zo lastig mogelijk te maken. Daarmee zet hij Voorhoeve voor schut. Tijdens de fractievergadering van die ochtend staat het microfoontje uit. Als De Grave vanachter het groene gordijn in de oude vergaderzaal naar zijn plaats wil lopen, houdt ambtelijk secretaris Ament hem tegen. Zij vraagt nadrukkelijk of het apparaatje uitstaat. Dat bevestigt de financieel woordvoerder, maar dat blijkt niet het geval. 'We hadden zaterdag fractie, zondag was er een hoop gedoe, dan voorbereiding op het debat op maandag, dinsdag weer fractie. Man, ik liep in een waas van adrenaline. Ik heb er helemaal niet bij stilgestaan dat ik dat ding bij me had. Ik zat in een flow,' aldus De Grave.

Aan het einde van de avond maakt premier Lubbers de balans op. Verbitterd, zoals cda-fractievoorzitter De Vries zegt te zijn, is hij niet, maar hij houdt het wel voor gezien. De vvd-motie komt niet eens meer in stemming; de premier verlaat letterlijk en figuurlijk het toneel. Verbijstering en vreugde krijgen de vvd-fractie in hun greep. Sommigen, zoals Loek Hermans, willen de val van het kabinet gaan vieren in de bar van perscentrum Nieuwspoort, maar dat wordt nog net voorkomen.

Fractie leider Voorhoeve met Frank de Grave en Loek Hermans aan het begin van het debat over het reiskostenforfait, dat op dinsdag 2 mei 1989 tot de val van het tweede kabinet-Lubbers leidde.

NATIONAAL ARCHIEF,

In de dagen erna onderneemt Voorhoeve nog een uiterste poging om de breuk tussen VVD en CDA te lijmen. Het is tevergeefs: 'Ik ben bij Jan de Koning geweest om te kijken of we het kabinet nog op de een of andere manier konden redden, maar ik bespeurde bij hem een afstandelijke houding. Daarna had ik nog een optie, maar die was extra moeilijk. Dat was reconstructie van het kabinet na een lijmpoging. Ik had daarbij Toxopeus op het oog als informateur. Dat heb ik voorgesteld ten paleize, maar dat is er niet van gekomen. Ik had het, voordat ik naar de koningin ging, nog voorgelegd aan Lubbers. Hij zei geen nee en hij zei geen ja. De beide partijvoorzitters Van Velzen en Ginjaar hebben het als een serieuze optie besproken en Van Velzen zou ervoor zijn. Althans, dat meldde Ginjaar mij. Wij werden dan ook verrast door het bericht dat er geen lijminformateur zou komen,

maar vervroegde verkiezingen. Vanuit het oogpunt van de heer Lubbers was dat begrijpelijk, want hij wilde met de Partij van de Arbeid regeren.'

Al in 1988 praten Jan de Koning en Bert de Vries in het geheim met Wim Meijer en Hans Alders van de PvdA. De eerste is zojuist uit de Tweede Kamer vertrokken om commissaris van de Koningin in Drenthe te worden, de tweede is secretaris van de PvdA-fractie. De Rotterdamse burgemeester Bram Peper faciliteert de onderonsjes. Lubbers en Kok zijn op de hoogte van de gesprekken. Voorhoeve begrijpt het wel. 'Lubbers past politiek en mentaal meer bij de PvdA dan bij de vvd. Wij steunden minister Ruding altijd, die als minister van Financiën veel strenger was dan Lubbers. Het is mij bekend dat beide heren nogal eens stevige verschillen van inzicht hadden, waarbij telefoonhoorns werden neergegooid. Dat veroorzaakte een splijting in de CDA-gelederen. Het kwam Lubbers dus goed uit dat hij gebruik kon maken van een scheuring in de vvd-rijen, maar daar hebben wij hem ook wel bij geholpen. Van vvd-zijde hebben we het slecht gespeeld. Terugkijkend zeg ik tegen mezelf: ik had dat fractievoorzitterschap nooit moeten aanvaarden, omdat de kaarten buitengewoon ongelukkig waren geschud. Ik ben in de politiek altijd veel meer een zaakdeskundige geweest en de buitenlandman dan een algemeen politiek leider. Ik was geen Wiegel. Een maand of zes nadat ik fractievoorzitter was geworden, heb ik hem tweemaal opgezocht in Friesland. Hij zei: "Je hoeft niet alles te weten." Ik was het type fractievoorzitter dat alle dossiers voortdurend zat te bestuderen om te kijken of de woordvoerders het wel bij het rechte eind hadden. "Koop een duur pak, steek een sigaar op, leg je voeten op het bureau en wees de baas." Eigenlijk helemaal geen gek advies, maar het was niet mijn stijl en uiteindelijk ben ik daarover gevallen. Het partijbestuur wilde van mij een wiegeliaanse koers in 1990. Het wilde dat ik het vvd-schip naar de conservatieve kant zou sturen.'

De verkiezingen zijn op 6 september 1989. De vvd voert, verwond als zij is – Neelie Kroes kondigt aan de politiek te verlaten –,

een weinig sprankelende campagne. Voorhoeve blijft wel uithalen naar het CDA en JOVD-voorzitter Mark Rutte pleit voor een progressievere koers, gericht op samenwerking met de PvdA. Als de 22-jarige Rutte zich op de radio kritisch uitlaat over de vvd krijgt hij een telefoontje van partijvoorzitter Ginjaar. 'Meneer Rutte, ik zal er persoonlijk voor zorgen dat u nooit iets in de vvd zult bereiken!' hoort de JOVD-voorzitter hem zeggen.

Twee dagen voor de stembussen opengaan houdt de vvd haar slotmanifestatie in het Zuid-Hollandse Bleiswijk. Daar spreekt Voorhoeve zich uit voor een nieuwe coalitie met het CDA. Hans Wiegel hijst Voorhoeve op het schild door de 6000 aanwezige partijleden voor te houden dat 'Joris onze fractievoorzitter is. Dat is hij nu, dat blijft hij straks.' De liberalen doen het slecht in de peilingen, en iedereen weet nog wat er gebeurt met fractieleiders die verkiezingen verliezen.

De druiven zijn zuur. Denken De Grave en Linschoten dat het stoere gedrag van de vvd-fractie haar stemmenwinst zal opleveren, Hans Wiegel krijgt weer eens gelijk met zijn oude wijsheid 'wie breekt, betaalt'. De liberalen verliezen vijf zetels en vallen terug naar 22. Precies evenveel als in 1972, toen Wiegel voor die tijd een monsterscore haalde. Theo Joekes neemt ditmaal echt afscheid. Weer staat hij op een onverkiesbare 33e plaats. Hij laat het maar zo. Ruim twee maanden voor de verkiezingsdag schrijft hij Ginjaar een brief waarin hij zijn kandidatuur intrekt. Hij wil meer boeken schrijven en denkt dat niet meer te kunnen combineren met het Kamerlidmaatschap. Er volgt nog een zestal romans en dichtbundels; in 1996 verschijnen zijn memoires *Man en paard*. Drie jaar later overlijdt hij, 75 jaar oud.

Het CDA houdt zijn 54 zetels. De oude coalitie heeft dus de kleinst mogelijke meerderheid van 76 zetels. De PvdA verliest ook, ondanks haar oppositierol, maar kan wel met 49 Kamerleden verder. Aanvankelijk lijkt D66, samen met GroenLinks en klein rechts winnaar van de verkiezingen, mee te doen aan de formatie van een driepartijenregering met CDA en PvdA, maar Lubbers loodst de fractie van Van Mierlo snel en behendig door de zijdeur naar buiten. Hij zou een tikkeltje bang zijn voor een

minderheidspositie van zijn CDA in het toekomstig kabinet. Kok heeft er geen probleem mee; hij wil koste wat het kost regeren en formuleert geen harde eisen. Binnen twee maanden is de zaak rond. Het derde kabinet-Lubbers treedt op 7 november 1989 aan.

HET VERTREK VAN VOORHOEVE, DE KOMST VAN BOLKESTEIN

Begin 1990 neemt de kritiek op Voorhoeve toe. Niet in de fractie, maar wel in het partijbestuur. Voorzitter Ginjaar, vicevoorzitter Opstelten en penningmeester Ressenaar zeggen hem de wacht aan. In de peilingen staat de vvd op zestien zetels. Zelf heeft de fractieleider er geen moeite mee. Maar dan moet het wel goed geregeld worden. Eind april is er een fractieweekend in Hotel 't Speulderbos in Garderen op de Veluwe. Voor die op Koninginnedag voorziene verkiezing nodigt Ginjaar drie fractieleden bij zich thuis in Leidschendam uit: Frits Bolkestein, Loek Hermans en Frits Korthals Altes. De laatste, na zeven jaar ministerschap op Justitie net een halfjaar in de fractie, voelt er weinig voor. Hermans wil wel, maar heeft gesolliciteerd naar het burgemeesterschap van Zwolle. Hij heeft gehoord dat hij nummer 1 op de voordrachtslijst staat. Er is gelekt uit de vertrouwenscommissie. Bolkestein wil nu wel en lijkt dus de beste papieren te hebben.

De fractie is witheet als ze in Garderen hoort dat Voorhoeve wil terugtreden. Niet boos op haar voorzitter, maar op het partijbestuur, dat in de ogen van velen op slinkse wijze de fractie buitenspel heeft gezet. Frans Weisglas: 'Voorhoeve heeft in Garderen de eer aan zichzelf gehouden, want van ons hoefde hij niet weg. Wij waren heel kwaad op het partijbestuur, vooral op Ginjaar. We vonden het achterbaks.' In zijn optiek maakte Hermans geen kans, omdat hij nog steeds werd gezien als een nijpeliaan. Hermans: 'Ik had Ginjaar laten weten dat ik bij mijn sollicitatie bleef. Hij zei dat hij toch benieuwd was naar de uitkomst van de biechtstoelprocedure. Daar kwam ik als nummer 1 uit. Op weg naar Garderen werd ik nog gebeld door Ben Verwaayen, die me aanspoorde om het te doen. "Stel je voor dat Zwolle niet doorgaat, wat dan? Dan heb je dit laten lopen," zei hij. Ik moest nog benoemd worden. Bovendien probeerde het CDA om daar

Dzsingisz Gabor neer te zetten, die later dat jaar staatssecretaris werd. Lubbers heeft dat geprobeerd, maar Ien Dales, die toen minister van Binnenlandse Zaken was, liet zich niet door Lubbers beïnvloeden.' Uit de 'biechtstoel' blijkt dat Hermans wel degelijk de steun van de fractie heeft, maar hij laat in kleine kring andermaal weten toch voor Zwolle te gaan. Het groepje dat de benoeming regisseert, voert daarop nog gesprekken met een aantal fractieleden. Daaruit rijst het beeld op dat ook Bolkestein op een meerderheid kan rekenen. Ginjaar meldt niet dat Loek Hermans zich heeft teruggetrokken. Hij zegt alleen dat de fractie voor Bolkestein kiest.

De Grave: 'Ik heb Frits nog meegenomen naar Garderen, hij was altijd erg goed in het regelen van chauffeurs. Ik kon aan hem merken dat hij zich voorbereidde op een nieuw leven. Maar ik wist op dat moment niet dat Voorhoeve ermee ophield. Dus daar aangekomen moesten we allemaal langs Ginjaar, Luteijn en Erica Terpstra. Die vormden de biechtstoel. Eenvoudige fractieleden hadden geen weet van een kandidatuur van Hermans. Ik ook niet.'

Enkele weken later presenteert Frits Bolkestein zich aan de achterban van de VVD. Toevallig is dat in Zwolle, waar Loek Hermans vier maanden later daadwerkelijk als burgemeester aantreedt. Het congres in de Overijsselse hoofdstad loopt uit op een scheldpartij, niet op Bolkestein, maar op Ginjaar. Er ligt een motie van wantrouwen tegen het hoofdbestuur op tafel. Die is ingediend door de afdeling Roermond. Als Hans Wiegel het podium beklimt om de gemoederen tot bedaren te brengen, krijgt hij een fluitconcert en boegeroep als dank. Frank de Grave, sinds drie weken wethouder in Amsterdam: 'Ik kon het niet aanzien. Ik ben eruit gelopen, heb eerst nog even met Wiegel een biertje gedronken en ben toen weggegaan.'

Als alle moties weer zijn ingetrokken, is het de beurt aan de nieuwe fractieleider. Hij eindigt zijn toespraak met de woorden: 'We gaan niet naar links, we gaan niet naar rechts, we gaan recht omhoog!'

Die woorden zullen onvermoed veel betekenis krijgen.

DE GOUDEN JAREN: 1990-2002

Het is woensdag 5 september 1990. In alle vroegte verzamelen Kamervoorzitter Deetman, zijn griffier Willem-Hendrik de Beaufort en vijf fractievoorzitters zich op Schiphol. Om 8.20 uur vertrekt de vlucht KL 173 naar Moskou. Aan boord Frits Bolkestein, Elco Brinkman, Hans van Mierlo, Thijs Wöltgens, de nieuwe fractievoorzitter van de PvdA, en Ria Beckers van GroenLinks. In het hoge gezelschap reizen ook journalisten mee. Tijdens de vlucht spelen De Beaufort en Jan Warners van het *Algemeen Dagblad* een partijtje schaak. Warners wint.

Bij aankomst op de luchthaven van Moskou komen niet alle koffers van de band. Van Mierlo baalt. Zijn regenjas zit in zijn reisvalies, en het is koud en nat in de Russische hoofdstad, die sinds de komst van Gorbatsjov in de ban is van glasnost en perestrojka. Ook een van de journalisten mist zijn koffer. Persattaché Frans Timmermans van de Nederlandse ambassade, die het nog tot minister van Buitenlandse Zaken zal schoppen, weet raad. Hij neemt de onfortuinlijke verslaggever mee naar het onderaardse bagageafhandelingscentrum van Sjeremetjevo, de op een na grootste luchthaven in het Sovjetrijk. 'Heb je dollars bij je?' vraagt Timmermans. Ja, dat heeft de journalist. Met roebels kom je in Rusland niet ver. De twee lopen door het onmetelijke vrachtdépot met zijn vele duizenden koffers en reistassen, totdat de re-

porter zijn grijze Samsonite ziet staan. De Nederlandse diplomaat spreekt in vloeiend Russisch een rondhangende bagagebediende aan. Voor een vers biljet van 100 dollar mag de koffer mee.

Voordat de vijf fractieleiders en de Kamervoorzitter zich gaan oriënteren op de jongste ontwikkelingen in de snel veranderende Sovjet-Unie, legt Deetman de journalisten een zwijgplicht op voor alles wat zij buiten het officiële programma om horen. Tijdens deze reis geldt de Nieuwspoortcode: wat je hoort, mag je niet toeschrijven aan de bron. Het verhindert niet dat later die week de val van minister Braks (CDA, Landbouw, Natuurbeheer en Visserij) wordt ingeluid. Op vrijdag 7 september bevindt het Kamergezelschap zich in Alma Ata, de hoofdstad van de Sovjet-republiek Kazachstan. Thuis in Nederland ligt Braks onder vuur, omdat hij fraude in de visserij onvoldoende zou hebben aangepakt. Na een wodkaatje te veel weet Warners van het *AD* aan Wöltgens te ontfutselen dat Braks weg moet. De volgende ochtend opent zijn krant met het nieuws uit het verre Kazachstan dat de PvdA-fractie het vertrouwen in de CDA-minister opzegt. Ruim een week later legt Braks het loodje.

Maar dit is niet de belangrijkste gebeurtenis van de trip naar de ineensstortende Sovjet-Unie. Op de terugweg naar Moskou maakt het toestel van Aeroflot een tussenlanding op Karaganda, elders in het onmetelijk grote Kazachstan. Om onduidelijke redenen moeten de politici en de journalisten enkele uren wachten op het vervolg van de reis. Frits Bolkestein maakt van de gelegenheid gebruik om drie collega's apart te nemen, een voor een. Hij zegt hun dat het regeringsstandpunt over immigranten een onzinverhaal is. Het kabinet van CDA en PvdA meent dat Marokkanen en Turken, maar ook andere in Nederland wonende minderheden, met behoud van hun eigen cultuur en identiteit in de samenleving moeten aarden. Bolkestein vindt dit belachelijk, omdat er dan van echte integratie geen sprake zal zijn. Hij stelt de andere fractieleiders voor om het vraagstuk gezamenlijk aan te pakken; het is te groot en te belangrijk voor de VVD alleen. Brinkman en Van Mierlo horen hem aan, maar houden hun kruit droog. Wöltgans, de gemoedelijke Limburger die de PvdA-fractie leidt,

De fractievoorzitters op reis in de Sovjet-Unie, september 1990. Achter Frits Bolkestein zitten aan de andere kant van de tafel zitten Elco Brinkman (CDA), Ria Beckers (GroenLinks) en Hans van Mierlo (D66). Daarnaast griffier De Beaufort. *ANP*

is spraakzamer. Hij geeft toe dat daadwerkelijke integratie van minderheden in de maatschappij waarschijnlijk de enige echte oplossing is. Maar de PvdA is nog niet zo ver in haar denken.

Zo begint in Kazachstan de maatschappelijke discussie over het minderhedenprobleem. Maar op dat moment ontgaat het iedereen. Bolkestein zet het vraagstuk op de politieke agenda, hoewel het nog even duurt voor de goegemeente wakker wordt. 'Die herfst en winter gebeurde er niets, niemand sloeg aan. In de zomer van '91 heb ik besloten om de kat de bel aan te binden en ben ik gekomen met een artikel in *de Volkskrant*. Dat leidde tot een storm van kritiek, op het kwaadaardige af, maar er waren ook ondersteunende reacties,' zegt Bolkestein. Het debat domineert een goed deel van de jaren negentig, maar lijkt te verzan-

Frits Bolkestein tijdens zijn eerste algemene politieke beschouwingen op 11 oktober 1990. ANP

den als de vvd-leider in 1999 naar Brussel vertrekt voor een zetel in de Europese Commissie. 'Mijn opvolger Hans Dijkstal is verweten dat hij het thema uit zijn handen heeft laten vallen.' Dat gebeurt ook min of meer bewust, waardoor aspirant-politicus Pim Fortuyn het onderwerp aan het begin van de nieuwe eeuw met succes naar zich toe trekt. De vvd gaat in 2002 onderuit. Na de moord op Fortuyn pakt Geert Wilders het maatschappelijk probleem bij de kop door zich te concentreren op de islam.

Benk Korthals, lid van het fractiebestuur van 1986 tot 1998: 'Bolkestein was heel sterk in agendabepaling. Hij had een duidelijke eigen mening. Intellectueel had hij een heel heldere kijk op de toekomst, met name op het gebied van asielbeleid. Hij doorzag hoe het zou gaan lopen. Het was in die tijd not done om over buitenlanders te praten. Het was veel riskanter dan in de periode-Fortuyn. Ook in de vvd-fractie gaf dat wel reacties in de

trant van: "Nou nou, moeten we niet oppassen?" Maar hij was er heel goed in om de critici de stok uit handen te slaan door van tevoren artikelen naar iedereen te laten sturen, zodat niemand achteraf kon zeggen dat hij het niet wist.'

Kort na het roemruchte *Volkskrant*-artikel, waarin Bolkestein stelt dat immigranten zich volledig moeten conformeren aan de Nederlandse samenleving, steekt hij tijdens het debat over de Miljoenennota 1992 een pleidooi af voor geïntegreerde scholen. Kinderen uit moslimgezinnen laten opgroeien in speciale moslimscholen leidt volgens hem tot een gescheiden samenleving met alle problemen van dien. Niemand van de andere fractieleiders reageert op zijn – toen – provocerende taal. Op één na: Hans Janmaat van de Centrumdemocraten.

Het jaar 1990, waarin de vvd geschiedenis schrijft door Frits Bolkestein als leider te kiezen, is internationaal ook een jaar dat de geschiedenisboeken in gaat. In februari laat president De Klerk van Zuid-Afrika Nelson Mandela vrij na een gevangenschap van 27 jaar. Microsoft lanceert het computerbesturingssysteem Windows, waarvan tien miljoen kopieën worden verkocht. In augustus overrompelt het Iraakse leger het buurstaatje Koeweit. Dat leidt in 1991 tot de Golfoorlog onder de codenaam Desert Storm. Maar het grootste nieuws is toch wel dat op 3 oktober West-Duitsland en de DDR opgaan in een herenigde staat, voor het eerst sinds 1945. Rond deze tijd noemen aanhangers van de PvdA zich niet langer socialist, maar sociaaldemocraat. De Amerikaanse schrijver Michael Crichton publiceert zijn sciencefictionroman *Jurassic Park*, drie jaar later verfilmd door Steven Spielberg. Zijn conculega Kevin Costner komt met *Dances with Wolves* en de Steve Miller Band scoort een wereldhit met 'The Joker'. In Nederland wint Louis Ferron de AKO Literatuurprijs met *Karelische nachten*.

Al vroeg in 1992 krijgt Bolkestein weer iedereen op de kast. Jan Franssen voert het woord in het minderhedendebat dat minister Dales (PvdA, Binnenlandse Zaken) aanzwengelt. Hij zegt ge-

schokt te zijn over de snelle groei van het aantal scholen op islamitische grondslag. vvd-staatssecretaris Ginjaar-Maas heeft het in 1986 mogelijk gemaakt dat kinderen uit allochtone gezinnen op de middelbare school les krijgen in de taal van hun ouders. Daar blijkt veel belangstelling voor te bestaan en dat zit de liberalen niet lekker, omdat het de integratie afremt. Uit de PvdA-hoek regent het kritiek op Franssen, die dat koud van zijn schouders laat afglijden. Zijn fractieleider doet nog een extra duit in het zakje door voor te stellen om mensen van buitenlandse komaf die een gevangenisstraf uitzitten na hun detentie het land uit te zetten. Nederland is even te klein. Hij wordt beschuldigd van anti-islamisme.

Franssen: 'Ik weet dat ik begin januari 1993 publiekelijk vragen heb gesteld aan de islamitische scholen en het bestaansrecht ervan ter discussie heb gesteld. Ik heb mij toen in nogal wat bochten moeten wringen om niet in moeilijkheden te komen. Die islamitische scholen waren voor een belangrijk deel het gevolg van het feit dat islamitische kinderen en hun ouders door de reguliere scholen niet gastvrij werden ontvangen. Ik heb in die dagen heel wat met Bolkestein te stellen gehad, omdat hij mij aanvankelijk nogal aanviel op mijn standpunten. Maar we constateerden dat op islamitische scholen geen goed opgeleide docenten werkten. En het was niet de bedoeling om hier Klein-Istanboel te introduceren. Die kant ging het wel op, met klaslokalen die volhingen met minaretten uit Turkije, maar zonder Hollandse koeien in de wei. Je moet die kinderen wel opvoeden in het land waar ze wonen. Daar kwam bij dat CDA en PvdA de instroom van allochtonen niet wilden reguleren. Gezinshereniging was ongelimiteerd. Dus kwamen er jonge meiden, gesluierd en al, die werden opgesloten in hun huis met de gordijnen dicht, want zo ging dat toen. Ze kwamen de deur niet uit, maar kregen wel achter elkaar veel kinderen. Die spraken geen woord Nederlands. Als ze met vier jaar naar school gingen, wisten ze niet hoe ze "aap, noot, mies" moesten uitspreken. Daar werd de samenleving wel mee geconfronteerd. Er moest dus iets gebeuren.'

Niet Bolkestein, maar Wiebenga bedenkt in 1986 al het toe-

komstig asiel- en immigratiebeleid van de vvd. Hij schrijft een tienpuntenplan waaronder ook de naam van Hans Dijkstal komt te staan. Niet omdat de heren het samen hebben bedacht en opgeschreven, maar omdat het onderwerp politiek zo gevoelig ligt dat het tactisch handiger is om niet alleen Wiebenga te laten opdraaien voor de kritiekgolf die kan worden verwacht vanuit de hoek van de linkse media. In dat plan staat de drieslag die Bolkestein vijf, zes jaar later tot de zijne maakt: beperk de immigratie, bevorder de integratie en bestrijd de discriminatie.

Ed Nijpels kent het memo en gebruikt het ook in de campagne op weg naar de verkiezingsnederlaag. Wiebenga: 'Frits heeft het later overgenomen, maar dat maakte mij niets uit. Als je waterdrager bent, dan hoort dat erbij. Tot 1990 was onze positie integreren met behoud van eigen identiteit. Dat is klassiek liberaal onderscheid maken tussen publiek domein en privaat domein. Als ik met mijn kinderen Fries wil praten aan tafel mag niemand, en zeker de overheid niet, daartegen ingaan. Ik heb een eigen domein. Wat ik achter mijn voordeur doe, moet ik zelf weten. Maar als je gaat werken of naar school gaat, moet je je aanpassen in dat publieke domein. Bolkestein heeft dit fundamenteel in de samenleving laten landen.'

In januari 1991 maakt Jos van Rey zijn rentree in de fractie. De Limburgse CDA-bestrijder zit sinds 1982 in de Kamer, maar komt na de verkiezingen van 1989 niet terug. Hij heeft een foutje gemaakt. Kort voor de val van het kabinet zit hij met Jort Kelder te borrelen in het Kamerrestaurant. De dan nog onbekende redacteur van de *Driemaster*, het blad van de JOVD, vraagt Van Rey, die altijd in grote BMW's rijdt, of hij ook weleens de snelheidslimiet overschrijdt. Het Kamerlid antwoordt dat hij wel 160 rijdt als hij 's nachts van Den Haag naar huis gaat – een afstand van tweehonderd kilometer. Enige tijd later maakt Van Rey een opmerking tegen Theo Joekes over zijn escapades met vrouwen. Per kerende post ontvangt Van Rey een exemplaar van de *Driemaster* van Joekes, waarin het verhaal over zijn rijgedrag vermeld staat. 'Ik vroeg nog aan Theo of dat kwaad kon, maar die zei: "Joh,

dat blaadje leest toch geen hond." Nou, even later stond het in *de Volkskrant*. Op de dag dat het kabinet viel, zei Andrée van Es nog in de Kamer: "Reiskostenforfait? VVD'ers hebben lak aan het milieu." Daar ben ik voor gestraft. Op de algemene ledenvergadering in Middelburg eind mei hebben ze me helemaal door de mangel gehaald. Een onverkiesbare plaats. Op de terugweg naar huis reed ik keurig 120, word ik met 140 ingehaald door die critici die zo tegen mij tekeergingen.' Als Joris Voorhoeve per 1 januari 1991 directeur wordt van Instituut Clingendael, stroomt Jos van Rey weer de fractie in, zestien maanden na zijn verbanning.

Het politieke leven van Van Rey heeft goeddeels in het teken gestaan van een niet-aflatende strijd tegen het CDA in het algemeen en tegen het CDA in Limburg in het bijzonder. Zijn ouders hebben een slagerijbedrijf in Roermond. Wanneer bekend wordt dat de familie op de VVD stemt (Jos wordt lid in 1964), vaardigt de bisschop in geheel Roermond het verbod uit om vlees en beleg bij slagerij Van Rey te kopen. In de jaren zestig is ruim 80 procent van de bevolking in de stad rooms-katholiek.

Bolkestein kiest een fractiebestuur (Dijkstal, Franssen, Korthals), maar voert ook minstens zo vaak overleg met een andere groep. Met deze laatste, dat wel schertsend het 'klasje van Bolkestein' wordt genoemd, bespreekt de fractieleider hoe de VVD herrie in de coalitie kan veroorzaken en hoe en waarmee zij de publiciteit kan halen. Deelnemers aan dit wekelijkse beraad zijn onder anderen Clemens Cornielje (voorlichter), Hans Hoogervorst (financieel beleidsmedewerker en tekstschrijver), Reny Dijkman (hoofdredacteur van het partijblad *Vrijheid en Democratie*) en later Ernst van Splunter (beleidsmedewerker en speechschrijver) en René Leegte, sinds 2010 zelf Kamerlid. Bolkestein: 'Ik had helemaal geen klasje, maar een groepje intimi met wie ik elke donderdagochtend de zaken doornam: kunnen we onrust stoken? We bakten daar de koek, verdeelden de taken, jij schrijft dit en jij schrijft dat. Een combinatie van wat we publicitair en beleidsmatig konden doen. Er zat geen Kamerlid bij.'

‘Het was meer happy hour op donderdagmiddag,’ zegt Leegte. Bolkestein nam met de voorlichters de media-aanvragen door, en welke fractieleden spreekbeurten van hem konden overnemen. Dat waren de nummers twee tot en met zes van de kandidatenlijst. Later, in de paarse tijd, verhuisde het naar de donderdagochtend’. ‘s Avonds immers, is er bewindspersonenoverleg voorafgaand aan de ministerraad van vrijdag.

De sfeer verandert snel. Bolkestein geeft veel ruimte voor discussie en hij dicht de kloof tussen de Groep van ‘82 en de anderen. Hij toont zich toegankelijker dan Nijpels en Voorhoeve. Ook met vroegere fractieleden die zijn vertrokken, houdt hij geregeld contact, met Frank de Grave bijvoorbeeld. Linschoten: ‘Al snel waren we een redelijk eensgezind en professioneel groepje, dat wist hoe de hazen liepen. Het werd weer leuk om in de vvd-fractie te werken. Op een gegeven moment durfden we ook tegen Frits te zeggen dat hij eens moest nadenken over een coalitie met de PvdA: “Maak nou eens een afspraak met Wim Kok en laat drie of vier mensen de mogelijkheden onderzoeken.” Dat moest achter strikt gesloten deuren. Dat het niet is gelekt, is wel heel bijzonder.’ Dit geheime overleg staat geheel los van de besprekingen in het zogenoemde Des Indes-beraad, waar Kamerleden van vvd, PvdA en D66 al sinds midden jaren zeventig enkele keren per jaar praten over vergezichten die liberalen en sociaaldemocraten met elkaar verbinden. Echt bijzonder is het nu ook weer niet. Het is immers Frits Bolkestein die als demissionair minister van Defensie na de val van het tweede kabinet-Lubbers door *Elsevier Magazine* laat optekenen: ‘Het wordt tijd voor een coalitie PvdA-vvd.’ Het interview verschijnt op 13 mei 1989.

Er zijn maar weinigen in de vvd die in de jaren negentig niet weglopen met Frits Bolkestein. Los van wat hij op de Nederlandse politieke agenda weet te krijgen, is hij de man die de eenheid in de fractie terugbrengt. Zo voelt iedereen dat. Tijdgenoten die zich op de linkerflank van de partij manifesteren, zijn het lang niet altijd met hem eens, maar niemand ontkent zijn samenbindende kracht. Dat hij ook bij het electoraat aanslaat, ligt aanvankelijk niet voor de hand. Zijn toon klinkt geaffecteerd, maar

hij spreekt wel duidelijk en iedereen begrijpt wat hij zegt, een verademing vergeleken met premier Lubbers, wiens woorden en mysterieuze volzinnen in een mistbank lijken te hangen.

Jan Kees Wiebenga weet het plausibel te verwoorden waarom Bolkestein het grootste succes van de vvd wordt: 'Bolkestein heeft lef. Hij durfde standpunten in te nemen waarvan iedereen in de salons misschien zei: "Frits, dat kun je zo niet zeggen." Maar hij deed het, en zijn kracht was dat hij door zijn intellectuele statuur door niemand kon worden verbeterd. Hij had alle boeken gelezen, hij had alle filosofen gelezen. Er waren dus geen argumenten tegen hem in te brengen. Hij wist op elke aantijging een contra-argument aan te voeren. Hij is zonder enige twijfel samen met Oud in de jaren vijftig de man in de vvd met de grootste intellectuele denkkraft. Slechts eens in de vijftig jaar brengt een politieke partij iemand van dit gewicht voort. Hij was in de Tweede Kamer als fractievoorzitter de enige die Lubbers aankon. Lubbers was door niemand te verslaan, hij kende alle dossiers, was ook zeer intelligent. Kennelijk heeft het electoraat dat goed in de gaten gehad, dat Bolkestein hem aankon.' Bolkestein is in de jaren negentig de onbetwiste opinieleider in politiek Nederland.

In 1992 neemt de Tweede Kamer de uitbreiding met nieuwbouw in gebruik. De vvd krijgt haar kwartieren voorlopig in 'het hotel', het totaal verbouwde en gerenoveerde voormalige Grand Hôtel Central aan de Lange Poten. Het is een beetje een armoedige bedoening, zeker vergeleken met de huisvesting van het oppermachtige CDA. Dat zit met zijn 54 Kamerleden in het majestueuze gebouw van het vroegere ministerie van Justitie. Voor de liberalen is het een tijdelijke oplossing. Vier jaar later neemt de vvd haar intrek weer op de vertrouwde stek in de oudbouw achter en boven Binnenhof 1a. Fractievoorzitter Bolkestein heeft een bescheiden kamer. Verderop in de gang zit een lange jongeman met kaarsrechte rug achter een bureau in een soort bezemkast zonder daglicht. Hij is beleidsmedewerker Sociale Zaken en heeft zelf gevraagd om in afzondering te mogen werken. Hij wil liever niet met anderen op één kamer. Zijn naam is Geert Wilders.

Maart 1991. De VVD in debat over de Tussenbalans van minister Kok van Financiën. Rudolf de Korte reikt de fractievoorzitter munitie aan. VVD-ARCHIEF

In 1998 krijgt de fractie ook de tweede verdieping van Binnenhof 1a. De vroegere Handelingenkamer is dan verbouwd en gerenoveerd tot fractievergaderzaal. Met 38 zetels is het beneden te klein geworden.

Begin 1993 versiert de vvd-fractie bijna een kabinetscrisis. Premier Lubbers heeft Nederland ziek genoemd, want er zit nagenoeg een miljoen mensen in de wao en de Ziektewet wordt massaal gebruikt om baaldagen thuis door te brengen. Werkgevers en werknemers zien in de arbeidsongeschiktheidswet een geweldige mogelijkheid om goedkoop van overtoollig personeel af te komen. Vadertje Staat betaalt de uitkering van 80 procent van het laatste salaris tot aan de pensioendatum. Het cda wil fors snijden in deze riantte regeling, maar de PvdA vreest de toorn

van haar achterban en van de FNV. Er rolt een compromis uit, maar de leden van de PvdA pikken dat niet. De CDA-fractie heeft er genoeg van en zoekt toenadering tot de VVD. Dijkstal en Linschoten onderhandelen met hun christendemocratische evenknieën en bereiken een resultaat. Bolkestein geeft er zijn fiat aan, maar CDA-fractievoorzitter Elco Brinkman blaast het te elfder ure af. Lubbers en Kok dreigen met een breuk.

Met de verkiezingen van 1994 alweer enigszins in zicht, duikt Hans Wiegel op als mogelijke lijsttrekker. Frits Bolkestein: 'We schijven 1993. De kandidatenlijst voor de Kamer werd samengesteld, de koek werd gebakken. Wiegel stond er niet op; hij wilde ook niet. Het was onduidelijk wat hij precies wilde. Dat is altijd zijn tactiek geweest. Ik wilde wel weten wat hij wilde. Dus wij troffen elkaar in Hoog Catharijne. Ik was drie kwartier te laat door het een of ander. We hebben gepraat over van alles en nog wat. Daarna sprak ik met Clemens en ik zei hem dat ik niet het gevoel had gekregen dat Hans Wiegel iets wilde. Vervolgens ben ik op vakantie gegaan. Ik was niet aanwezig bij een bijeenkomst van het hoofdbestuur in juni waar een aantal kamercentrales had aangegeven Hans Wiegel terug te willen. Het hoofdbestuur heeft daar toen besloten dat hij moest worden gevraagd. Dat was verzet tegen mijn persoon, terwijl ik met vakantie was. David Luteijn heeft toen ingegrepen. Hij vond dat de peilingen goed waren. Hij heeft mij meteen telefonisch ingelicht. Maar niemand heeft tegen Hans gezegd: "Het gaat niet door."' "

In augustus laat Wiegel via een interview in *Elsevier Magazine* weten dat hij geen lijsttrekker wil worden, omdat 'allerlei mensen dan enorm gezichtsverlies lijden'. Op maandag 23 augustus – met twaalf graden en zware bewolking lijkt het wel herfst – treffen beide heren elkaar in het Haagse restaurant Le Bistrot, dezelfde locatie waar Hans Wiegel zestien jaar eerder zijn pact met Van Agt beklonk. 'Ik weet niet meer wie het initiatief nam voor dat etentje,' zegt Bolkestein, 'maar het was wel geestig. Wij zaten in een coupé en naast ons zat een tafel vol journalisten. We hebben weer over van alles gesproken, maar niet over wie er

lijsttrekker zou moeten worden. Ik dacht: ik wacht af. Wiegel begon er ook niet over. Toen we naar buiten gingen vroeg Maria Henneman [*NOS Journaal*] mij wat ik Wiegel had aangeboden. Ik had hem niets aangeboden. Toen was het over. Het was eigenlijk een misverstand tussen Hans Wiegel en mijn persoon.'

DE MYTHE VAN HET DES INDES-BERAAD

De totstandkoming in 1994 van het eerste paarse kabinet van PvdA (rood), vvd (blauw) en D66 is niet het gevolg of het resultaat van het geheimzinnige zogenoemde Des Indes-beraad. Hoewel de media in de jaren negentig, en ook nu nog, veronderstellen dat rechtse sociaaldemocraten en linkse liberalen met D66 in de aanhangwagen met hun informele besprekingen in het Haagse hotel Des Indes het cda uit de regering hebben verjaagd, is de werkelijkheid toch een andere.

In de vroege jaren '70 gaat het slecht met de JOVD, de jongerenorganisatie van liberale studenten. Ook D'66, die zo'n flitsende start maakt door in 1967 met zeven zetels de Tweede Kamer binnen te stormen, valt in 1972 terug. In Amsterdamse cafés komen ze elkaar tegen: de jonge bestuurders van de JOVD en de D'66'ers van het eerste uur onder wie Erwin Nypels, die van eind 1962 tot eind 1964 zelf JOVD-voorzitter is. De heren zijn het goed zat dat de drie confessionele partijen al sinds mensenheugenis de dienst uitmaken in Nederland, en daarbij wisselend gebruikmaken van de Partij van de Arbeid en de vvd als regeringspartner.

In 1973 betreft de afdeling Amsterdam van de vvd een nieuw kantoor aan de Nieuwezijds Voorburgwal 288. De JOVD mag daar ook haar secretariaat vestigen. Een coryfee van wel eer verricht de openingshandeling van het naar hem genoemde 'Dirk Stikker Huis'. Voorzitter van de JOVD is Roy Lantain, wiens politieke carrière daarna beperkt blijft tot de gemeenteraad van Gouda. In dat kantoor vinden met de benen op tafel de eerste gesprekken plaats tussen JOVD'ers en leden van het eerste uur van D'66. Twee jaar later houdt Henk Korthals een toespraak op het JOVD-congres, waar Johan Remkes Ed Nijpels aflost als

voorzitter. 'Het verhaal van de oude Korthals deed ons als hoofdbestuur besluiten om politici van PvdA, D'66 en vvd bij elkaar te brengen. Er waren twee overwegingen voor: KVP en ARP en in iets mindere mate de CHU hadden een permanente spilpositie in de Nederlandse politiek en dus een onevenredig grote invloed, en in de tweede plaats ging het ons erom abortus en euthanasie te regelen. Er waren ook wel andere gespreksthema's aan de orde, maar het besef dat dit alleen maar kon buiten de confesionelen om was een heel belangrijke drijfveer. De vader van Benk was in het begin voorzitter. Gijs de Vries was er ook bij betrokken, mijn opvolger als JOVD-voorzitter en daarna ook Frank de Grave. Geertsema heeft het stokje van Korthals overgenomen. In het begin was het een heel beperkt gezelschap met Erwin Nypels, Huub Jacobse, Hein Roethof, Anneke Goudsmit en Erik Visser. We vergaderden aanvankelijk in Amsterdam. Later zijn we verkast naar Des Indes. Toen ik in 1993 in de Kamer kwam, bezocht ik de bijeenkomsten weer. Toen was het gezelschap behoorlijk uitgedijd.'

Jan Kees Wiebenga heeft zo'n vijftien jaar aan de besprekingen in het Des Indes-beraad deelgenomen, van 1977 tot 1994 – ongeveer. 'Het grappige is dat allerlei mensen nu beweren dat ze er destijds deel van uitmaakten, maar die heb ik er nooit gezien. Ik ben gebeld door Gijs de Vries, destijds voorzitter van de JOVD, waar we elkaar van kenden. Hij vertelde dat er zo'n gezelschap geformeerd was. Of ik ook mee wilde doen. Ik denk dat ik net lid van de Eerste Kamer was. Ik was toen burgemeester van Eelde, maar ik hoefde er niet apart voor naar Den Haag te gaan, dus dat werd gecombineerd met de Eerste Kamer.'

Tot begin jaren tachtig weten alleen de deelnemers van het bestaan af. De pers krijgt er geen lucht van. Dat verandert als het toenmalige weekblad *Accent* de primeur brengt. vvd en PvdA besluiten om de beide ondervoorzitters van de hoofdbesturen er als waarnemer bij te zetten. Dat zijn Leendert Ginjaar en Bram Peper. Ook Jan Pronk schuift aan. Wiebenga: 'Hij heeft mij een politieke les geleerd. Dat is het mooiste wat ik heb overgehouden aan Des Indes: de legitimatietheorie van Jan Pronk. Die zei dat

er geen coalitie van vvd, PvdA en D'66 mogelijk was zonder de goedkeuring van iemand zoals hij. Hij was van de linkervleugel in de PvdA. Hij zei zoets van: "Als de Hein Roethoffen het willen, dan gebeurt het niet. Alleen als mensen van mijn snit erachter gaan staan, legitimeren wij dat voor de achterban, en datzelfde geldt voor de vvd. Dat kan alleen als bijvoorbeeld iemand als Hans Wiegel daarachter gaat staan." Nu zou dat Bolkestein zijn, en die heeft het ook gedaan. Die legitimatietheorie haalde hij uit de internationale politiek. De opening naar China die Nixon gemaakt heeft, kon alleen tot stand komen doordat Nixon als rechts werd beschouwd. Hij kon zich in de ogen van het electoraat op dat gebied geen missers veroorloven. Zo is het in 1994 ook gegaan, want zoals bekend heeft Bolkestein die formatie een keer laten klappen. Alleen doordat Bolkestein dat deed, had de achterban het vertrouwen dat hij zijn ziel niet zou verkopen. Bolk zat niet in Des Indes en gaf er ook op af.'

Frank de Grave leidt de JOVD van 1978 tot 1980, en zit in de Tweede Kamer van 1982 tot 1990. 'Het Des Indes-beraad heeft een zekere mystiek gekregen, die groter is geworden dan de werkelijkheid. De JOVD had lange tijd het standpunt dat de dominantie van het CDA slecht was voor de vvd en voor de democratie. Zoals Bolkestein later zei: "Het is toch te gek voor woorden dat het CDA in Nederland langer aan de macht is dan de communisten in Rusland." De vvd mocht alleen meeregeren als het de dames en heren confessionelen behaagde om ons toe te laten. In de jaren tachtig is het beraad gerevitaliseerd toen de verhoudingen tussen vvd en CDA in het tweede kabinet-Lubbers verslechterden. Daar is naar mijn stellige overtuiging de basis voor Paars gelegd. In de jaren zeventig ging het een beetje op en neer. Als de vvd in de regering zat, gebeurde er weinig, zat de vvd in de oppositie, dan werd er weer meer beraadslaagd. Maar dat had, met alle respect, weinig materiële betekenis. Met de komst van de Groep van '82 kreeg het meer betekenis. We moesten toch eens iets doen tegen de overmacht. Het CDA-Kamerlid Joost van Iersel zei in die jaren: "We rule this country." Dat was de sfeer toen.'

Linschoten en De Grave, maar ook andere leden uit de der-

tiende fractie van de VVD, praten informeel, vrijblijvend en zeer vertrouwelijk met hun sociaaldemocratische collega's uit het parlement over toekomstige samenwerking. Het zijn de veranderende verhoudingen en de hartgrondige wens van liberalen én sommige PvdA'ers om het CDA eindelijk eens uit de regering te houden die in de zomer van 1994 leiden tot het eerste kabinet zonder partijen op christelijke grondslag sinds 1918. Daarbij speelt D66 weliswaar een cruciale rol, maar ook zonder deze partij was de wil aanwezig.

Ook Frits Bolkestein voert enkele gesprekken met Kok, meer om een beetje aan elkaar te ruiken, want de heren kennen elkaar eigenlijk niet. Frank de Grave: 'Als wethouder in Amsterdam en als lid van de commissie die het verkiezingsprogramma van 1994 had gemaakt sprak ik wel met Van Thijn over een mogelijk paars kabinet. Volgens Van Thijn hadden Kok en Bolkestein elkaar nog nooit gesproken. Het was best lastig om die twee bij elkaar te brengen. Kok zat nog in het kabinet, dus het moest wel op een plek waar niemand hen zou zien. We kwamen toen op mijn huis bij het Beatrixpark in Amsterdam-Zuid. Hoe ging dat? Nou, broodjes halen, vleeswaren, in de achterkamer met de vitrages dicht. Van Thijn en ik zijn een lange wandeling door het Beatrixpark gaan maken, terwijl Kok en Bolkestein elkaar bij mij thuis in de ogen keken.' Later zetten ze hun geheime ontmoetingen voort bij Van Thijn thuis, in de ambtswoning van de burgemeester aan de Herengracht.

Dick Dees weet niet beter dan dat Bolkestein aanvankelijk helemaal geen voorstander was van een coalitie met de PvdA. 'Dijkstal heeft wel het pad geëffend in de klimatologische sfeer. Hij had vooral goede contacten met Frans Leijnse, de vicefractievoorzitter van de PvdA. Die twee maakten ook teksten voor het regeerakkoord, bijvoorbeeld over jeugdhulpverlening.'

In de jaren zeventig is het nog volstrekt ondenkbaar dat de partij van Wiegel en de partij van Den Uyl iets met elkaar zouden kunnen hebben. Niettemin zijn Hein Roethof en Aad Kosto in het Des Indes-beraad gesprekspartners. Later worden zij afgelost door de nieuwe generatie met PvdA'ers als Jan van Zijl, Ad

Melkert en Flip Buurmeijer. De Grave: 'Met het CDA moest je ook op lokaal niveau voor elk dossier een compromis sluiten. Met de PvdA hield ieder zijn eigen herkenbare dingen. Het ging dus niet zeven keer door de wasmachine.'

Ook Nijpels en Hermans nemen in de jaren zeventig en tachtig deel aan het Des Indes-beraad in het voornamen Haagse hotel. 'Degene die op dat moment in de oppositie zat, had altijd meer noten op zijn zang dan degene die in de regering zat. Als de PvdA in het kabinet zat, zeiden wij: "Wanneer vallen jullie nou eens om?" en als wij in de coalitie zaten, was het andersom. Maar in Des Indes zijn wel de persoonlijke verhoudingen gekweekt,' vertelt Hermans, die het conclaaf vooral ziet als een uitwisseling van wederzijdse standpunten buiten de politieke agenda om. Nijpels, nog geen fractievoorzitter, herinnert zich dat 'je er met opgetrokken kraag naartoe ging. De partijleiding wist ervan, maar eigenlijk was het not done om met de vijand te praten. Ik heb er vier keer deel van uitgemaakt'.

Het artikel dat Rudolf de Korte in 1974 in de partijkrant schrijft (zie hoofdstuk 2) met zijn pleidooi voor zakelijke samenwerking met de PvdA op lokaal niveau, is ingegeven door de omstandigheid dat socialisten en liberalen in de hoofdstad al vaker met elkaar tot afspraken zijn gekomen. 'Niet zo gek dat het Des Indes-beraad in Amsterdam is begonnen', zegt hij. Dees is niet bij het Haagse beraad betrokken, maar schuift wel aan als het over abortus of euthanasie gaat. Later, in de periode 1996 tot 1998, is hij voorzitter van het Pleinberaad. Dat is een groepje liberalen van VVD en D66 dat in horecagelegenheden aan en in de buurt van het Plein filosofeert over een fusie tussen de twee partijen. Gesprekspartners zijn Jan Hoekema en Bert Bakker. Het blijft een kleine exercitie, als opvolger van het Des Indes-beraad, dat dan geen bestaansrecht meer heeft.

De eerste paarse coalitie in Nederland komt in 1982 tot stand in het provinciebestuur van Groningen. Op gemeentelijk niveau heeft Wassenaar de primeur na de raadsverkiezingen in datzelfde jaar. Charlie Aptroot komt na die verkiezingen in de raad en wordt al snel fractievoorzitter: 'Ik wist niet wat ik meemaakte.

Ik wilde helemaal niet met links, maar het CDA was toen erg verdeeld.'

LANGS DE AFGROND NAAR PAARS

Begin 1994 maakt de VVD zich op voor de verkiezingen van 3 mei. Makelaar Harry Mens haalt weer eens het nieuws met zijn kandidatuur voor een verkiesbare plek op de lijst. Frits Bolkestein zet zijn gewicht in om dat te voorkomen. Hij categoriseert de vastgoedhandelaar als 'iemand die niet voor verkiezing in aanmerking behoort te komen'. Enkele weken daarna krijgt de lijsttrekker iedereen in links Nederland én het CDA op de kast met zijn uitspraak dat Nederland alleen nog asielzoekers uit Europa moet toelaten. Vluchtelingen van buiten Europa dienen te worden opgevangen in hun eigen regio. Tegenwoordig is dat een vrij normale uitlating, maar twintig jaar geleden wordt ze als racistisch aangemerkt. In de fractie vertoont zich een eerste haarscheurtje: Hans Dijkstal, de nummer twee, verklaart in *de Volkskrant* dat de discussie over dit onderwerp nog niet is afgerond en dat Bolkestein 'voor de muziek uit loopt'.

In de campagne stelt de VVD-leider klip en klaar dat zijn partij weer gaat regeren, samen met D66. Beide staan immers op forse winst in de opiniepeilingen. En die peilingen kloppen dit keer. De coalitie krijgt een onvoorstelbare dreun te verwerken: het CDA verliest twintig van zijn 54 zetels, de PvdA levert 12 fractiestoelen in en houdt er 37 over. De VVD maakt veel goed en komt met een winst van 9 op 31 zetels. D66 verdubbelt in omvang: van 12 naar 24. Nieuw in de Kamer zijn twee ouderenpartijen, die samen zeven zetels halen, en de Socialistische Partij van Jan Marijnissen met twee volksvertegenwoordigers.

Van Mierlo zet meteen de toon door uit te spreken dat D66 niet met het CDA in een kabinet gaat zitten. Nu CDA en PvdA hun meerderheid kwijt zijn, blijft feitelijk maar één mogelijkheid over: een combinatie van PvdA, VVD en D66. Koningin Beatrix benoemt de voorzitter van de Eerste Kamer, Herman Tjeenk Willink, tot informateur, met als opdracht de mogelijkheid van een dergelijke samenwerking te onderzoeken. Na een week rapporteert hij dat

Frits Bolkestein gekozen tot lijsttrekker voor de verkiezingen van 1994, geflankeerd door Frans Weisglas, Annemarie Jorritsma en Dick Dees. Hans Dijkstal is de man op de achtergrond. VVD-ARCHIEF

het inderdaad mogelijk is. Hierop stuurt de majesteit van elke partij een zwaargewicht het veld in om met de drie fractieleiders verder af te tasten of een regeerprogramma een haalbare zaak is. Voor Bolkestein had dit niet gehoeven, omdat het tot extra veel gepraat zou leiden. Klaas de Vries (PvdA), Gijs van Aardenne en Jan Vis (D66) zijn zes weken bezig, maar komen er niet uit. Ze geven hun opdracht terug, omdat de vvd voor de jaren '95, '96 en '97 bijna zes miljard gulden extra wil snoeien in de sociale uitkeringen. Dat vinden PvdA en D66 te veel. Paars lijkt van de baan.

Bolkestein: 'Het punt was dit: Wim Kok wilde wel bezuinigen, maar alleen door het te versleutelen over de ministeries. Onderwijs zoveel procent, Defensie zoveel procent. Ik vond dat niet goed genoeg. Ik wilde het nominatim en seriatim aanwijzen. Dat is gebeurd in de tweede ronde. Het was hoog spel. Maar ik moest ook mijn achterban laten zien dat ik niet zomaar akkoord ging.'

Voor het eerst in de parlementaire geschiedenis bemoeit de Tweede Kamer zich met de formatiebesprekingen. Drie dagen nadat Bolkestein de onderhandelingen op zondag 26 juni had beëindigd, voelt de Kamer de drie informateurs aan de tand. Daar gaan Kok en Van Mierlo zo tekeer tegen de vvd-leider dat niemand nog gelooft in een kabinet zonder het CDA. Vooral de D66-voorman ziet zijn droom van een paars kabinet vervliegen. Vervolgens gaat Tjeenk Willink weer aan de slag, nu ook met Brinkman, maar dat leidt tot niets. Beatrix neemt dan een opmerkelijk besluit: ze vraagt Wim Kok als aanvoerder van de grootste fractie om een ontwerpregeerakkoord te schrijven en dat vervolgens voor te leggen aan de vier grootste partijen in de Kamer. Drie weken later, op maandag 25 juli 1994, ontvangen de vier fracties een stuk van zestig pagina's. Bolkestein vindt het een hoop geneuzel en ook de fractie staat niet te juichen. Het wordt een van de spannendste weken uit het politieke leven van Frits Bolkestein, maar hij blijft uiterlijk de rust zelve. Het CDA wil ook meer bezuinigingen; het is dus de vraag voor wie Kok kiest. Op donderdagavond, na een reeks nieuwe besprekingen met Wal-lage (staatssecretaris van Sociale Zaken en waarnemend fractievoorzitter) en Kok, gaat de vvd-onderhandelaar naar huis met het gevoel dat het spel gespeeld is en er toch een kabinet van PvdA met CDA en D66 komt. Maar daarvoor moet Van Mierlo omgaan en dat doet hij niet. Op vrijdag 29 juli krijgt Bolkestein een belletje van Kok: het wordt Paars.

Nog dezelfde dag benoemt Paleis Noordeinde hem tot formateur. Twee weken later is het regeerakkoord klaar; de fractie leest en bespreekt het tot middernacht. Er is veel kritiek, maar Bolkestein stelt dat er nu water bij de wijn moet. Je kunt niet alle liberale beginselen een-op-een in een regering met de Partij van de Arbeid inbrengen. Op zaterdag 13 augustus gaat de fractie unaniem akkoord; alleen Rudolf de Korte heeft twijfels. Hij verwacht dat de leden van de vvd het niet zullen pikken dat ze met de PvdA in een regering stapten. 'Nou, dat bleek mee te vallen. We gingen van 31 zetels in 1994 naar 38 zetels in 1998. Zetels winnen vanuit de oppositie kan iedereen, maar de test is om zetels

te winnen als je geregeerd hebt. Dat is sinds de oorlog maar één keer voorgekomen en dat was toen', merkt Bolkestein terecht op.

Al in mei '94 weet Bolkestein dat hij geen minister wil worden in een nieuwe regering. Informatieur Van Aardenne suggereert hem om vicepremier te worden op het ministerie van Justitie. Dan kan hij werk maken van het asielzoekersprobleem. Maar de fractieleider wil geen tweede Van Aardenne of De Korte worden. Het afbreukrisico in het kabinet is groter dan in de Kamer, zeker als je niet de grootste partij vertegenwoordigt. Bovendien wil hij zijn handen vrij houden om de regering te kunnen bekritisseren op zaken die niet in het regeerakkoord zijn afgesproken. Bolkestein draait het om. Hij vraagt Van Aardenne om weer het kabinet in te gaan, nu als minister van Financiën. De voormalige vicepremier wil niet; hij moet dan al zijn commissariaten inleveren. Ook is hij niet meer zo fit. Een jaar later overlijdt Van Aardenne aan een spierziekte. Hij wordt 65 jaar.

Benk Korthals, in 1994 penningmeester van de fractie: 'Bolkestein had voor elke functie in het kabinet twee of drie kandidaten op zijn lijstje, en zeker in de tweede periode had hij dat al twee jaar van tevoren. Hij sprak daar nooit met iemand over en hij heeft ook nooit toezeggingen gedaan. Hij had een goede band met Dijkstal, met mij en vooral met Hoogervorst. Ook wel met Jorritsma en Cornielje, maar daar was iets meer afstand. Het was niet zo dat hij ons gezamenlijk betrof bij de besprekingen over Paars.'

Voor Financiën heeft Bolkestein inderdaad drie namen in gedachten. Na Van Aardenne vraagt hij twee anderen, die ook niet willen. Hans Hoogervorst, zojuist als Kamerlid beëdigd, heeft een idee: de directeur van het Centraal Planbureau, Gerrit Zalm, is bepaald niet het prototype van een ambtenaar en heeft een goed inzicht in de rijksbegroting. Bovendien is hij sinds 1986 lid van de vvd. Het blijkt een gouden greep.

Op maandag 22 augustus staat Paars op de trappen van Paleis Huis ten Bosch. De vvd heeft evenals de PvdA vijf ministers. Behalve Zalm zijn dat Dijkstal (Binnenlandse Zaken, vicepremier), Voorhoeve (Defensie), Jorritsma (Verkeer en Waterstaat) en

Van Aartsen (Landbouw, Natuurbeheer en Visserij). Uit de fractie schuiven twee leden door naar een staatssecretariaat: Robin Linschoten komt op Sociale Zaken en Werkgelegenheid en Erica Terpstra gaat naar Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Burgemeester Gmelich Meijling van Den Helder wordt staatssecretaris van defensie en Michiel Patijn, de secretaris-generaal van Defensie, verhuist naar Buitenlandse Zaken, waar hij de portefeuille Europa krijgt.

Johan Remkes, die eind 1993 Groningen verlaat voor de opengevallen plaats van Nel Ginjaar in de fractie, is een graag gezien Kamerlid in Nieuwspoort. Hij geeft vaak informeel uitleg over hoe zaken in elkaar steken. Tevens bouwt hij zo een vertrouwensband op met journalisten. Als de lange, magere verschijning met zijn pokerface en onafscheidelijk shagje de bar van het perscentrum betreedt, zegt een van de kelner-barkeepers: 'Kijk, daar hebben we Clint Eastwood weer.' Zelf zegt hij: 'De ervaringen met het CDA en de val van het kabinet in 1989 waren wel relevante achtergrondmuziek voor het ontstaan van Paars, plus dat Bolkestein als representant van de rechtervleugel van de VVD het zich makkelijker kon veroorloven om met de PvdA in zee te gaan dan iemand die als representant van de linkervleugel bekendstond.'

Terugkijkend op de formatieonderhandelingen in de zomer van 1994 zegt toenmalig Amsterdams wethouder De Grave: 'Voor Bolkestein was het niet gemakkelijk. Hij had net een enorme veldslag achter de rug met Hans Wiegel over de macht in de VVD. Frits Bolkestein was toen nog niet onaantastbaar. Hij had een moeilijke start in 1990. En Wiegel had plannen. Algemeen bekend was dat hij allerlei partijgenoten had gemobiliseerd, kamercentralevoorzitters wilden hem lijsttrekker maken. Bolkestein had rekening te houden met de rechtervleugel. De Korte zag er niets in. *De Telegraaf* ook niet, die dag in dag uit campagne voerde tegen Paars. Politiek commentator Kees Lunshof was openlijk voor het CDA. Hoe objectief kun je zijn? Karakterologisch waren Kok en Bolkestein niet twee mensen die elkaar in de armen vielen. Maar Van Mierlo weigerde met zijn 24 zetels om het CDA aan

een meerderheid te helpen. Hij wilde alleen maar praten over Paars, dus hij heeft Kok en Bolkestein gedwongen. Van PvdA-mensen heb ik begrepen dat Kok toch voor Paars koos, omdat veel partijleden, zelfs uit vakbondskringen, niet meer met het CDA in zee wilden, nadat Frits op die zondag de stekker eruit had getrokken. Ik heb erbovenop gezeten.'

Kort voor Kerstmis fluit de vvd-fractie haar voorzitter en haar buitenlandwoordvoerder Frans Weisglas terug. Als het kerststrees nadert, behandelt de Tweede Kamer nog even snel van alles en nog wat dat is blijven liggen. Soms kunnen de gemoederen dan hoog oplopen. Parlementariërs draaien met gemak werkweken van zestig à zeventig uur. Een ongelukje zit dan in een klein hoekje.

De minister van Buitenlandse Zaken heeft een visum verstrekt aan de Indonesische militair van Nederlandse afkomst Poncke Princen voor een bezoek aan zijn kleinkinderen. De man is in 1948 overgelopen naar het bevrijdingsleger van Soekarno, nadat hij wegens desertie in Nederland al in de gevangenis had gezeten. Later wordt hij lid van het Indonesische parlement en belandt weer in de cel wegens kritiek op de regering in Jakarta. De Nederlandse ambassade in Djakarta heeft Princens visumaanvraag afgewezen, maar het ministerie in Den Haag besluit anders; om humanitaire redenen mag hij wel komen. Bolkestein laat Van Mierlo na overleg met Weisglas weten geen bezwaar te hebben tegen de privéreis van Princen naar Nederland. Maar de volgende dag verandert dat. In de kranten zegt de voormalige deserteur en overloper dat hij de visumverlening beschouwt als eerherstel. Dat gaat de vvd-fractie te ver. Het partijbureau en de fractie krijgen boze telefoontjes en brieven van oud-strijders. Weisglas moet nu het nieuwe standpunt verwoorden en dient in een door hem aangevraagd spoeddebat een motie in met het verzoek om het visumbesluit in te trekken. PvdA en D66 hebben geen enkel probleem met de visumverlening. De motie wordt dus verworpen en Weisglas lijdt gezichtsverlies.

Het gaat beter dan ooit met de vvd. In maart 1995 zijn de verkiezingen voor provinciale staten. Voor het eerst in de geschiedenis zijn de liberalen de grootste politieke stroming in Nederland. Vertaald naar verkiezingen voor de Tweede Kamer zou de vvd 44 zetels halen – een ongekend record. De kiezers stemmen niet op onbekende provinciale politici, maar op Bolkestein.

Diezelfde maand doet het nieuwe fractielid Jan Rijkstra van zich spreken. Hij heeft de portefeuille Vreemdelingenbeleid en lanceert het idee om allochtonen te spreiden over het land om gettovorming in de grote steden te voorkomen. En weer loeit een lawine van links Nederland over de liberale fractie, van wie sommigen nu ook de wenkbrauwen fronsen. Rijkstra (39) is gymnastiekdocent en zit in de gemeenteraad van Meppel als hij in mei 1994 naar Den Haag komt. In de partijkrant verschijnt een vraaggesprek, waarin hij zegt dat de vvd beperking van immigratie voorstaat, want dan kan 'de integratie worden bevorderd en de criminaliteit krachtig worden bestreden'. Ai, wie legt hier welke link? De dag na verschijning van het blad stuurt hoofdredacteur Reny Dijkman een persbericht naar de media waarin zij uitlegt dat Rijkstra op de drukproef het woord 'criminaliteit' heeft veranderd in 'discriminatie', maar dat deze wijziging door een redactionele fout de drukpers niet heeft gehaald. Diezelfde dag is er in de Kamer een spoeddebat over het vreemdelingenbeleid, omdat Bolkestein heeft gezegd dat Nederland veel meer asielzoekers opneemt dan andere Europese landen, en dat dus een halt moet worden toegeroepen aan de stroom vreemdelingen. PvdA en D66 vinden dat hij te ver gaat. Bolkestein moet toezeggen dat hij over dit onderwerp voortaan eerst overlegt met zijn collega-fractievoorzitters Wallage en Wolffensperger. Aan een scherper toelatingsbeleid heeft hij op dat moment geen behoefte.

Kort voor het zomerreces debatteert het parlement over uitlatingen van Bolkestein op een partijbijeenkomst in Bussum. Daar zegt hij dat Nederland zijn troepen moet weghalen uit Bosnië en dat een andere NAVO-lidstaat onze plek maar moet innemen. Het infanteriebataljon van luitenant-kolonel Karremans zit al meer

dan drie jaar in de heksenketel op de Balkan. Bolkestein voorziet ellende, omdat noch de VN, noch de NAVO een deuk in een pakje boter kan slaan. Het Bosnisch-Servische leger van generaal Mladić gaat gewoon zijn gang.

PvdA en D66 zijn het niet met de VVD eens. Ze wijzen op de Nederlandse taken binnen NAVO-verband en verwijten Bolkestein dat hij zich laat leiden door sentimenten in de maatschappij. Twee weken later loopt Mladić over Dutchbat heen en worden er tussen de 7000 en 8000 (moslim)mannen uit Srebrenica vermoord. Benk Korthals: 'Zelf heb ik nog tegen onze inzet op de Balkan gestemd met Hans Dijkstal en Sari Heemskerck. Ik heb toen al gezegd dat onze militairen als ratten in de val zouden lopen. Nou, dat is dus gebeurd.'

Begin 1996 verschijnt het rapport van de parlementaire-enquêtecommissie Opsporingsmethoden IRT. Er zijn dan al de nodige 'slachtoffers' gevallen. Hans Dijkstal dient in 1994 een motie in waarin hij vraagt om een parlementair onderzoek naar de opsporingsmethodieken van de recherche. Aanleiding is de omstandigheid dat de Amsterdamse politie uit het interregionale opsporingsteam van Noord-Holland en Utrecht treedt, omdat daar dingen gebeuren die het daglicht niet verdragen. In de hoop 'grote vissen' te vangen laat de recherche grote partijen soft- en harddrugs het land binnen komen. Die worden in het illegale circuit verkocht onder toezicht oog van de politie Haarlem. In mei 1995 – het kabinet is al demissionair – treden de ministers Hirsch Ballin en Van Thijn af na een motie van GroenLinks, VVD en D66. Ze hebben ruzie met elkaar, waardoor er niets meer uit hun handen komt. De stemming was kantje boord (61-59), maar wordt beslist in het voordeel van de Kamer, doordat twee fractieleden van de VVD spoorlags van tv-opnamen in Limburg naar de vergaderzaal in Den Haag komen, terwijl twee PvdA-Kamerleden wel doorgaan met het televisiespelletje *Sterrenslag*.

Hoewel minister Sorgdrager (D66, Justitie) in de afwikkeling van de IRT-affaire de nodige steken laat vallen, houden VVD en PvdA haar telkens op sterk aandringen van Van Mierlo en Wolf-

fensperger de hand boven het hoofd. Eén keer gaat het bijna mis. Bouterse, die zich heeft ontwikkeld tot een regionale drugsbaron, kan in Brazilië worden opgepakt en uitgeleverd aan Nederland. Maar Sorgdrager moet van Van Mierlo het Openbaar Ministerie een halt toeroepen en de arrestatie afblazen. De Kamer staat op haar achterste benen. Van Mierlo wil de toch al niet beste verhouding met Suriname niet nog meer belasten, heet het officieel. Frans Weisglas zegt in de media dat Van Mierlo zich nooit met de zaak had mogen bemoeien. Hij weet dan al dat in de ministerraad Dijkstal en Voorhoeve zich kritisch hebben uitgelaten richting de D66-leidsman. Op woensdag 27 augustus 1997 knalt de coalitie bijna uit elkaar. D66 is de enige fractie die Van Mierlo steunt. Die dreigt met een kabinetsbreuk. De drie fractievoorzitters van de coalitie worden bij premier Kok in het Torentje verwacht. Na veel vijven en zessen slikt Bolkestein de vvd-kritiek op Van Mierlo in, nadat Wallage dat al eerder had gedaan. Een kabinet laten vallen om Desi Bouterse, dat kan natuurlijk ook niet. Een jaar later wordt bekend dat Van Mierlo tot drie keer toe de arrestatie van Bouterse in Brazilië heeft tegengehouden – een officier van justitie klap uit de school. Dan is het kabinet demissionair (juli 1998) en heeft de politiek iets anders aan haar hoofd.

In september 1996 komt het actualiteitenprogramma *Netwerk* met de primeur dat Frits Bolkestein heeft geprobeerd om minister Els Borst (D66) van Volksgezondheid te beïnvloeden ten faveure van het farmaceutische concern Merck Sharp & Dohme (MSD). De vvd-leider is commissaris bij die onderneming. Hij schrijft haar brieven over toelating van medicijnen op de Nederlandse markt en krijgt een gesprek met een directeur-generaal van het departement. De ambtenaar veronderstelt dat hij met de fractievoorzitter van de vvd praat; Bolkestein zit er als commissaris van de pillenfabrikant. De secretaresse van de minister is familie van Fons de Poel van de KRO en zo gaat het balletje rollen. Bolkestein: 'Fons de Poel heeft proberen uit te zoeken of ik een bankrekening had in Zwitserland – klinkklare onzin. In mijn appartement in Den Haag werd ik gebeld door de secretaris-generaal Finan-

ciën die mij op korte termijn wilde spreken. Daar gekomen werd ik geconfronteerd met de directeur van de FIOD, die uit Haarlem was gekomen. Ze hadden via via gehoord van Fons de Poel dat ik een Zwitserse rekening zou hebben. Nonsens.'

Op het moment van de uitzending zit Bolkestein op Cyprus. De vvd belt hem daar, maar hij vindt het niet nodig om meteen terug te vliegen naar Schiphol. Op zaterdag 14 september staat er een 'Chinese Muur van fotografen en cameramensen' op de luchthaven wachten. De vvd-leider wordt onthaald als een internationale popster. Hij verklaart altijd een scheiding te hebben aangehouden tussen zijn politieke werk en zijn commissariaat. De Kamer debatteert met hem op 2 oktober. Om alle schijn van belangenverstrengeling te vermijden kondigt Bolkestein aan zijn functie bij MSD neer te leggen totdat duidelijk is wat Kamerleden wel en niet mogen in de sfeer van bijverdiensten. De zaak gaat uit als een nachtkaaars.

Een maand later kan de vvd-fractie niet voorkomen dat haar staatssecretaris van Sociale Zaken, Robin Linschoten, het vertrouwen verliest van de coalitiegenoten. Het gaat over de Ziektewet, die hij volledig 'naar de markt' wil brengen. Dat lukt, maar hij blijkt kritische rapporten van het College van Toezicht Sociale Verzekeringen niet tijdig aan de Kamer ter beschikking te hebben gesteld. Dat nemen PvdA en D66 hem kwalijk. Als het eropaan komt, eist hij onvoorwaardelijke steun van de regeringsfracties, maar die blijft uit. Hij houdt de eer aan zichzelf en treedt midden in het debat af. In de ogen van Bolkestein is Linschoten een held, want hij houdt zich aan het Carrington-principe, dat inhoudt dat een bewindspersoon aftreedt zodra hem iets te verwijten is, ook als hij er zelf niets aan kan doen.

Bolkestein stelt in het debat over de parlementaire enquête Bouwsubsidies (april 1988) dat ministers en staatssecretarissen zich niet moeten verschuilen achter hun ambtenaren als het parlement ernstige kritiek heeft. 'Ruud Lubbers wilde het niet zo nauw nemen met aftreden. Ik was tegenstander van ambtenaren-zelfbestuur. Dat krijg je als zij in de vuurlinie van bewindspersonen gaan liggen. Dat wilde ik voorkomen. Bewindslieden hoeven

niet alles te weten. Daarom hield ik vast aan het Britse principe van lord Carrington. Ik formuleerde dat als volgt: de minister van Defensie is verantwoordelijk voor elke stap van iedere soldaat. In Nederland heeft men moeite met aftreden. Van Aardenne heeft na lang aarzelen besloten om niet af te treden en verder te gaan als aangeschoten wild. Daartegenover stel ik Robin Linschoten. Die deed het wel in 1996. Men zit hier veel te veel vast aan het kussen. Ik heb er ook het Zegering Hadders-principe op losgelaten: als een motie of standpunt het toch niet haalt, kun je net zo goed voor stemmen. Daar heb ik mij sterk tegen verzet. Dat heb ik verboden.'

In januari 1998 zegt Bolkestein in *NRC Handelsblad* dat de vvd tegen deelname van Italië aan de Europese Monetaire Unie is, omdat de overheidsfinanciën er een puinhoop zijn. Twee maanden daarna bepleit hij uitstel van de monetaire unie om zwakke landen de tijd te geven hun begrotingen op orde te brengen. Het mag niet baten. PvdA en D66 willen van geen uitstel weten. Eind maart gaat het kabinet akkoord met Italië als deelnemer.

In diezelfde week beweert *Vrij Nederland* dat het aspirant-Kamerlid Hans van Baalen in zijn studententijd nazisymphathieën koesterde. Alle media duiken er als aasgieren op en tv-rubriek *Netwerk* weet te melden dat Van Baalen als puber van zestien jaar de rechts-extremistische Joop Glimmerveen van de Nederlandse Volksunie in een brief heeft bejubeld. Van Baalen ontkent alle aantijgingen. Hij is chef van de verkiezingscampagne van de vvd, die op 6 mei (de verjaardag van Gerrit Zalm) een daverende overwinning oplevert. Maar hij legt die taak neer om zich te kunnen concentreren op zijn rehabilitatie. Die komt, maar dat duurt nog even. Fractielid en oud-voorlichter Clemens Cornielje leidt de campagnekaravaan gedurende de laatste weken. Van Baalen staat als nummer 29 op de kandidatenlijst, dus verkiesbaar gezien de gunstige peilingen. Maar hij besluit na de verkiezingen voorlopig niet in de fractie te gaan zitten omdat eerst de lucht geklaard moet zijn. De vvd-leiding vraagt dan aan de Raad van State te onderzoeken of de beschuldigingen kloppen. Drie 'wijze

mannen' – Polak (vvd), Kosto (PvdA) en Vis (D66) – duiken erin en stellen vier maanden later vast dat de verdachtmakingen elke grond missen. Hans van Baalen wordt volledig 'vrijgesproken'. Toch duurt het nog bijna een jaar voor hij zijn plaats in de fractie kan innemen. Dat gebeurt in september 1999. Frits Bolkestein vertrekt dan naar Brussel waar hij lid wordt van de Europese Commissie.

PAARS II

Ruim voor de verkiezingen van 1998 is duidelijk dat de paarse coalitie haar meerderheid in het parlement behoudt. Wel staat D66 er slecht voor. De partij heeft haar blazen van politieke vernieuwing en transparantie niet in daden kunnen omzetten. Bovendien wijst Van Mierlo (66) de ook niet meer zo piepjonge Els Borst (66) als nieuwe lijsttrekker aan. Van de 10 zetels die zij verliest, gaan er 7 naar de vvd, die met 38 fractieleden een *all time high* bereikt. De PvdA van premier Kok doet het nog beter. Zij wint 8 zetels en krijgt er 45. Het CDA kalft verder af naar 29 zetels (-5).

De succesvolle leider van de liberale fractie: 'We hadden zelfs bijna 39 zetels. Ons standpunt over migranten zal zeker een rol hebben gespeeld. Maar dat was niet alles. Ik heb een snaar geraakt bij het electoraat. En het is niet makkelijk vast te stellen wat die snaar was. Misschien ook Srebrenica. Twee weken voordat het daar misging, heb ik gezegd dat we weg moesten. We zaten er al te lang. Dat soort dingen helpt ook. Ik heb in mijn eentje getracht Italië buiten de muntunie te houden. Al die dingen tellen op.' Meer in het algemeen geldt dat de dualistische opstelling van Bolkestein jegens het kabinet hem zeker helpt. Hij bepaalt in de periode 1990-1998 voor een belangrijk deel waar het over gaat in de politiek.

Twee maanden na de verkiezingen kondigt Bolkestein aan dat hij de nieuwe fractie niet zal leiden. Hij heeft dan al een afspraak gemaakt met Wim Kok. Hij wil naar de Europese Commissie, die in 1999 nieuw aantreedt. Om zijn handen wat vrijer te maken, wil hij een nieuwe fractievoorzitter aanwijzen: 'Ik had de keuze

tussen Dijkstal en Jorritsma. Of Korthals. Misschien had ik er beter aan gedaan toch Korthals te kiezen, maar ik wist toen niet dat Dijkstal het niet aankon. Die twee andere functies had hij goed gedaan, hoewel hij beter was als vicepremier dan als minister van Binnenlandse Zaken met dat eeuwige gedonder over meer politieagenten waar hij maar niet mee voor den dag kwam. Maar ik wilde absoluut iemand die minister was geweest.'

Korthals weet nog dat Bolkesteins opvolging al in 1997 ter sprake kwam, in zeer beperkte kring. De fractievoorzitter bespreekt het met Korthals Altes (voorzitter van de Eerste Kamer) en met Benk Korthals, die vicefractievoorzitter is. De laatste ziet Bolkestein aarzelen: wel of niet Dijkstal? Zelf kwam hij ook in aanmerking, hoewel het ontbreken van ministeriële ervaring hem op dat moment minder geschikt maakte. Vier dagen voordat het tweede kabinet-Kok wordt beëdigd, kiest de vvd-fractie Hans Dijkstal op instigatie van Bolkestein tot haar nieuwe voorzitter en Clemens Cornielje tot zijn rechterhand. Niet iedereen vindt hen de juiste keuze voor het (vice)voorzitterschap. Vooral Dijkstal staat bekend als een representant van de linkerflank in de partij, het tegenovergestelde van Bolkestein. Het is dus maar de vraag of de electorale successen van de afgelopen jaren kunnen worden gecontinueerd, denken de tegenstanders zonder dat te ventileren.

Eén fractielid moet behoorlijke toeren uithalen om op tijd in de vergadering te zijn waarin Bolkestein aankondigt dat hij de fractie niet meer zal leiden. Henk Kamp is met zijn gezin op vakantie in Griekenland. Ze maken een zeiltocht in de buurt van Korfoe. Het is het laatste jaar dat de kinderen meegaan op vakantie. In een haventje krijgt Kamp bericht op zijn mobiele telefoon dat hij onmiddellijk terug moet naar Den Haag voor een extra fractievergadering. Het gezin vaart naar een eilandje in de buurt en Kamp gaat met de veerpont terug naar de wal; vrouw en kinderen blijven achter op de zeilboot. Ze zijn dan net twee dagen in Griekenland. Henk neemt de trein naar Athene en moet zo ongeveer heel Griekenland door. Aan de rand van de hoofdstad moet hij uitstappen: er is een staking. Hij regelt een taxi naar de

luchthaven en boekt de eerste vlucht met de KLM naar Schiphol. Dat moet in de businessclass, want economy is vol. 'Nou, mooi niet. Zit ik in de businessclass, is de economy achter mij halfleeg.' Maar goed. Enkele uren later landt hij in Nederland, neemt de trein naar Den Haag en arriveert drie kwartier voor aanvang van de spoedzitting op het Binnenhof. 'Bolkestein opent de vergadering en zegt meteen: "Dames en heren, ik treed terug als uw fractievoorzitter en stel u Hans Dijkstal voor als mijn opvolger. Zijn daar bezwaren tegen? Nee? Dan sluit ik de vergadering!" Zo ging dat dus. Kon ik weer terug naar Griekenland en was ik vierenhalve dag onderweg geweest. Ik weet niet hoe dat nu gaat, maar toen moest je aanwezig zijn. Daar werd niet over gepraat. Dat hoorde erbij.'

Op dinsdag 19 mei komt de nieuwe fractie voor het eerst bijeen. Het is een bewolkte dag, de zon laat zich nauwelijks zien. Behalve de demissionaire bewindspersonen zitten er acht nieuwe gezichten tussen. Dat zijn Willibrord van Beek, lid van gedeputeerde staten in Noord-Brabant, Jan Geluk, een ondernemer uit Zeeland, Atzo Nicolaï, secretaris van de Raad voor Cultuur, Jacques Niederer, een ambtenaar van het ministerie van Justitie met politieke ervaring in de gemeenteraad van Bergen op Zoom, Gert-Jan Oplaat, mede-eigenaar van een agrarisch bedrijf en raadslid in Markelo, de in Turkije geboren en in Vlaardingen opgegroeide Fadime Örgü van de Nederlandse Moslim Omroep, Patricia Remak, wethouder van stadsdeel Amsterdam-Zuidoost en al snel oogappel van Hans Dijkstal, en last but not least Frans Weekers uit Weert, die daar een advocatenpraktijk voert en in de gemeenteraad zit. Vijf jaar eerder was Weekers in de Kamer al de medewerker van Jos van Rey.

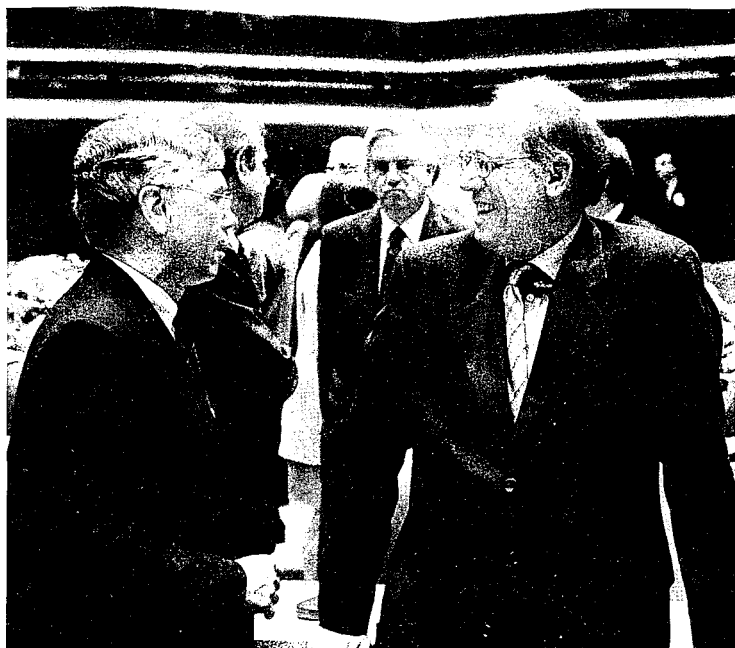
Eind augustus, als het tweede kabinet-Kok van start gaat en een aantal leden van de fractie doorstroomt, komen er nog zes nieuwelingen bij: Eric Balemans, een defensiespecialist en voormalig JOVD-voorzitter, Stef Blok van de ABN AMRO bank, Philip Brood, een jurist uit Leiden die in april 2000 op 35-jarige leeftijd plotseling overlijdt terwijl hij achter zijn bureau zit, Els Meijer uit de gemeenteraad van Deventer, Thijs Udo, beleidsmedewer-

ker bij MKB-Nederland, en Geert Wilders, die dan al acht jaar als beleidsmedewerker Sociale Zaken voor de fractie werkt.

Intussen verloopt de formatie van het tweede paarse kabinet iets stroever dan vier jaar eerder. D66 is voor een Kamermeerderheid niet meer nodig, maar PvdA en vvd staan nog te ver van elkaar af om het samen te proberen. De sociaalliberalen voelen dat goed aan en maken er gebruik van door te overvragen. De informateurs Kok, Borst en Zalm hebben ruim twee maanden nodig om samen met de drie fractievoorzitters een conceptregerakkoord te componeren. Er komt een volledig dichtgetimmerd regeringsprogramma van 113 bladzijden. Behalve de PvdA hebben op links ook sp (+3) en GroenLinks (+6) flink gewonnen; de vvd wil voorkomen dat haar sociaaldemocratische coalitiepartner straks de oren misschien te veel laat hangen naar de linkerzijde van de Kamer.

De fracties gaan op 18 juli akkoord, waarna Wim Kok aan zijn volgende kabinet kan sleutelen. Dat pakt gunstig uit voor de vvd, omdat D66 gezien de veranderde, getalsmatige verhoudingen, moet afzien van drie ministersposten. Ze krijgt er twee plus een nieuwe zonder portefeuille: Grote Steden- en Integratiebeleid. Zo halen de liberalen Buitenlandse Zaken (Jozias van Aartsen) en Economische Zaken (Annemarie Jorritsma) binnen. De vier andere vvd-ministers zijn Gerrit Zalm (Financiën), Frank de Grave (Defensie), Loek Hermans (Onderwijs) en Benk Korthals (Justitie). De fractie levert vier staatssecretarissen: Hans Hoogervorst (Sociale Zaken en Werkgelegenheid), Johan Remkes (VROM), Monique de Vries (Verkeer en Waterstaat) en Henk van Hoof (Defensie). Jorritsma wordt vicepremier evenals Els Borst.

Aan de andere kant van de Atlantische Oceaan raakt president Clinton ernstig in opspraak omdat hij een affaire zou hebben gehad met een stagiaire in het Witte Huis. Het kost hem bijna de kop, maar hij bijt stevig van zich af en begin 1999 wordt hij vrijgesproken van meeneed. Beroemd wordt zijn ontkenning 'Ik had geen seksuele relatie met die vrouw'. In Jakarta treedt president

Frits Bolkestein bij zijn afscheid als Kamerlid, 21 september 1999. Op de voorgrond Jan te Veldhuis met fractieleider Dijkstal. VVD-ARCHIEF

Soeharto af na een volksoproer tegen verhoogde energieprijzen. Er vallen honderden doden. Zijn vicepresident Habibi neemt het over. In San Francisco lanceren twee studenten van de Stanford Universiteit een zoekmachine op internet, die de wereld veroverd. Larry Page en Sergey Brin noemen hun bedrijfje Google Incorporated. De Dikke Van Dale heeft het woord 'googelen' inmiddels opgenomen. In het Haagse Gemeentemuseum presenteert de directie een schilderij van Piet Mondriaan, dat hij nooit heeft afgemaakt. De Nederlandse Staat heeft *Victory Boogie Woogie* voor 40 miljoen dollar gekocht van een particulier in de Verenigde Staten.

Op 4 oktober 1992 stort een vrachtvliegtuig van het Israëli-sche El Al op een flatgebouw in de Bijlmermeer. Het leidt jaren later tot een parlementaire enquête, omdat er sterke geruchten

zijn dat het toestel een geheimzinnige lading vervoerde, die lijkt te leiden tot gezondheidsklachten bij overlevenden in de buurt. In april 1999 komt de enquêtecommissie met haar bevindingen. Die zijn niet mals. De regering heeft er een zootje van gemaakt, is kort samengevat de kritiek, die zich vooral richt op premier Kok en zijn beide vicepremiers Jorritsma en Borst. Het vvd-lid van de enquêtecommissie, de als integer bekendstaande Defensie-woordvoerder Theo van den Doel, distantieert zich van de conclusies en vooral van de mediashow die commissievoorzitter Meijer (CDA) ervan maakt. Van den Doel schrijft een brief aan Kamervoorzitter Jeltje van Nieuwenhoven, waarin hij de werkwijze en het gedrag van zijn collega's hekelt. Hij vindt dat Meijer partijpolitiek bedrijft en geen spoor van objectiviteit aan de dag legt.

Het finale debat over de Bijlmerramp loopt enige vertraging op doordat het kabinet in de Eerste Kamer valt in de Nacht van Wiegel (18-19 mei 1999). Daar is aan de orde de stemming over het correctief referendum, een stokpaardje van D66. Invoering van het referendum vereist een meerderheid van minstens twee derde van de senatoren. De vvd-fractie stemt voor, behalve Hans Wiegel. Liberalen zijn tegen referenda, omdat de burger met zijn stem op een politieke partij zijn mandaat geeft aan de volksvertegenwoordiging, zo luidt de redenering. Maar de vvd heeft in de formatieonderhandelingen water bij de wijn gedaan. Voor Wiegel is dat als rechtgeaarde liberaal geen reden om ook voor te stemmen.

Niemand neemt de 'kabinetscrisis' serieus, behalve D66-fractie-leider Thom de Graaf. Begin juni is de breuk gelijmd onder toezegging aan D66 dat er een 'tijdelijk raadgevend referendum' komt. Het Bijlmerdebat verliest hierna zijn glans. PvdA-fractie-leider Melkert dient een motie in die de regering oproept lessen te trekken uit de onzorgvuldige afhandeling van de Bijlmer-ramp. Daar gaat de coalitie achter staan. Van den Doel zegt later in een interview met *NRC Handelsblad* dat de parlementaire enquête 'eigenlijk overbodig' was.

In februari 2000 laat Wilders voor het eerst van zich horen. Staatssecretaris Hoogervorst kondigt een strengere aanpak van de WAO aan, maar Wilders vindt het niet streng genoeg. Omdat hij wel weet dat met de PvdA en D66 op dit terrein geen zaken zijn te doen, loopt hij naar de CDA-fractie. Daar bereikt hij een akkoord over beperking van de instroom in de arbeidsongeschiktheidsregeling. Wie minder dan 35 procent ongeschikt is om te werken, krijgt geen uitkering meer, is het plan. Uiteindelijk leidt het tot de wet Verbetering Poortwachter, die in 2002 in werking treedt.

Kort voor het zomerreces behandelt de Kamer de nieuwe en ook strengere vreemdelingenwet van staatssecretaris Cohen (PvdA). Het is een zwaarbevochten compromis tussen de vvd enerzijds en PvdA en D66 anderzijds. Woordvoerder Henk Kamp, sinds 1994 in de fractie, krijgt het voor elkaar dat de asielprocedure korter en het vergunningensysteem simpeler wordt. Hij laat de andere parlementariërs zich de blaren op de tong praten tegen Cohen. Terwijl Bolkestein, en aanvankelijk ook Dijkstal, zich heeft geprofileerd als kampioen dualisme, krijgt Kamp het verwijt dat hij zijn zaakjes in achterkamertjes regelt. De bewindsman, die een halfjaar later burgemeester van Amsterdam wordt, verdedigt het coalitiecompromis alsof hij het zelf heeft bedacht. Na invoering van de nieuwe vreemdelingenwet daalt het aantal asielzoekers van 33.000 in 2001 naar 5000 in 2005.

In 2000 en 2001 zit er een begrotingsoverschot in de schatkist mede dankzij het strakke beleid van Gerrit Zalm, wiens methode de Zalm-norm gaat heten. PvdA en D66 willen het extra geld meteen uitgeven aan onderwijs, openbaar vervoer en de zorgsector. De vvd-fractie kan daarin meegaan op voorwaarde dat de uitgaven voor asielzoekers en arbeidsongeschikten omlaaggaan. Zalm zelf wil niets weten van deze spilzucht van de Kamer en zet in op extra aflossingen van de staatsschuld. Na zeven jaar paars huwelijk verslechteren de verhoudingen in de coalitie langzamerhand. Het doet denken aan de situatie ten tijde van Lubbers III, toen CDA en PvdA op elkaar uitgekeken raakten.

In de fractie begint halverwege de kabinetsperiode onvrede te groeien over de wijze waarop Dijkstal de zaken heeft georganiseerd. Met 38 mensen is het niet makkelijk om over van alles te discussiëren op dinsdag, voordat de Kamer 's middags om twee uur met haar werk begint. De voorzitter stelt dan ook het coördinatorenoverleg in, dat op de maandag voorafgaand aan de wekelijkse fractievergadering de belangrijkste zaken regelt. Dat overleg bestaat uit tien 'oudere' fractieleden, die chef zijn van hun cluster. Zo is er een cluster Binnenlandse Zaken, Buitenlandse Zaken, Financiën enzovoort. Stef Blok: 'Dijkstal kookte veel voor. Daar was wel ongenoegen over. In de fractievergaderingen de volgende dag was er geen discussie meer.' In deze periode ontstaan A- en B-leden in de fractie, een ontwikkeling die enkele jaren later met kracht wordt teruggedraaid.

Willibrord van Beek is als financieel woordvoerder een van de tien coördinatoren. 'Eigenlijk was het de echte fractievergadering, op maandag met Dijkstal. Als de coördinatoren op één lijn zaten, was er de volgende dag weinig ruimte meer voor de andere leden. Het maakte ontzettend veel uit of je tot die groep coördinatoren behoorde. Mijn beeld van die periode is wat positiever dan dat van anderen, omdat ik in dat coördinatorenoverleg zat. Voor het eerst hadden we een beetje wat je altijd zag bij het CDA: twee niveaus van Kamerleden. Dat was nooit eerder voorgekomen en is nadien ook nooit meer zo geworden. Er waren nogal wat oudgedienden naar het kabinet gegaan, dus er zaten veel nieuwelingen in de fractie. Dat heeft Hans heel fatsoenlijk aangestuurd. Maar ik begrijp de kritiek.'

Van Beek signaleert nog een tweede ontwikkeling die veel fractieleden tegen de borst stuit: Dijkstal voert het monisme weer in. Daar waar zijn voorganger juist grote electorale successen behaalt met zijn dualistische opstelling jegens het kabinet, dwingt Dijkstal zijn fractie zich koest te houden en het kabinetsbeleid te volgen. Niet voor niets ligt er een regeerakkoord, waarin veel zaken tot achter de komma zijn geregeld. Als iemand kritiek uit, zegt de fractievoorzitter: 'Kom op jongens, we zitten op 40 zetels in de peilingen.' Van Beek: 'Eigenlijk was de opdracht: doe wat

Zalm zegt. Zo zat ik niet in elkaar, dus hij kreeg van mij wel meer tegendruk dan hij gewend was. Het is heel lang goed gegaan met die fractie, maar wat Hans absoluut niet zag aankomen was de onvrede in de maatschappij. Als wij op maandag zeiden dat het niet goed ging in het land en dat we moesten bijsturen, zei hij: "Je bent zeker bij de afdeling Waalre geweest." Waarom zou Dijkstal zich druk maken? Met Kerstmis 2001 staat de vvd op veertig zetels in de peilingen, meer nog dan ze in de Kamer heeft. Het ziet er zelfs naar uit dat de liberalen hun sociaaldemocratische vrienden voorbijstreven. Zou Paars III er komen, dan lonkt het premierschap voor Hans Dijkstal.

Een maand later duikelt de vvd ineens naar 24 zetels. Pim Fortuyn, ex-hoogleraar en columnist, gaat met Leefbaar Nederland aan de verkiezingen meedoen en zegt dingen die geen enkele (Nederlandse) politicus durft te zeggen, zelfs Frits Bolkestein niet. Razendsnel maakt hij zich populair bij brede lagen van de bevolking, maar vooral ter rechterzijde van het politieke spectrum. 'Ineens was er aversie tegen Paars. Dat deed het ook niet zo goed meer. Dat heeft Hans niet willen zien, niet kunnen zien. Zijn afkeer van het populisme van Fortuyn zat heel diep. Ik heb hem letterlijk horen zeggen: "Ik verlies liever de verkiezingen dan te moeten buigen voor het populisme,"' aldus Van Beek.

Hans van Baalen, ook nog een jonkie in die tijd: 'Dijkstal wilde geen discussies. Hij was geen fractievoorzitter maar minister van fractiezaken. Geestelijk zat hij in het kabinet. In het Torentje werden de zaken besloten. Dan ging het naar de coördinatoren en die zeiden de junioren wat ze moesten doen. In de blokken werd nog wel gediscussieerd, maar in feite waren de beslissingen al genomen. Dat was een beetje zoals het cda het ook had georganiseerd, maar voor de vvd was het niet het juiste model.' Ook Thijs Udo, backbencher van 1998 tot 2002, weet nog goed hoe de B-leden na het wekelijks Torentjesoverleg van premier Kok met de drie fractievoorzitters Melkert, De Graaf en Dijkstal op woensdagochtend hun orders kregen.

Onder Bolkestein hebben de individuele fractieleden meer vrijheid dan onder zijn opvolger. Pieter Hofstra kan het goed

vergelijken. Hij maakt beide fracties mee. 'Onder Hans werd het bureaucratisch en als er één politieke partij is in de Kamer waar je dat niet moet hebben, is dat de vvd. Het was een piramide geworden zoals in een bedrijf. Aan de top de voorzitter, dan het fractiebestuur, daaronder de clustercoördinatoren en daar weer onder de voorzitters van de fractiecommissies, en dan nog de woordvoerders.'

Van Baalen relativeert ook: 'Wij denken dat de burger vindt dat er dualisme moet zijn in de politiek. Dat is helemaal niet waar. Dualisme wordt door de kiezer niet geapprecieerd. Toen Henk Kamp minister van Defensie was, debatteerden we wel over onze meningsverschillen. Voor 95 procent waren we het eens, voor 5 procent was er een verschil. Dan schreven de kranten dat er ruzie was in de vvd, terwijl dat gewoon onzin was. De partijleiding vond dat wel vervelend. Maar als Kamerlid ben je gekozen om het volk te vertegenwoordigen, niet om de minister toe te juichen.'

Doordat de organisatie van de fractie in de jaren 1998-2002 top-down is, krijgen de nieuwelingen weinig of geen kans om zich te profileren. In de vorige eeuw is het normaal dat een Kamerlid twaalf jaar deel uitmaakt van het parlement; tegenwoordig is de omloopsnelheid veel hoger. 'In de eerste termijn van vier jaar leerde je het vak, in de tweede termijn kon je als senior fractielid oogsten en in de derde termijn ging je zaken afstoten en werd je commissievoorzitter. *Intermediair* had destijds een lijst van Kamerleden die het meest in het nieuws waren. Dat las iedereen, ook de partijbesturen en de fractievoorzitters. Het werd gebruikt bij de kandidaatstelling. Onder Dijkstal, die verder een aangename man was, kregen de jongeren geen kans om in het nieuws te komen, omdat oudere fractieleden hun onderwerpen vaak overnamen. Bolkestein wilde altijd debat hebben, Van Aartsen ook, maar Dijkstal niet,' aldus van Baalen.

'Dijkstal was een manager, een regelneef', zegt Frans Weisglas. 'Dat kon hij goed, maar je moet in de politiek niet alles willen managen. Ik heb er zelf aan meegedaan, ik was een van die tien coördinatoren. Het was een heel gedoe. Op maandag de co-

ordinatoren, op dinsdag de fractie, op woensdag fractiebestuur, op donderdag bewindsliedenoverleg en dan ook nog ontegelijk veel overleg in fractiecommissies. De vrije geest die nog met de losse hand bestuurdde, Frits Bolkestein, die was weg. Dijkstal deed het wel met goede bedoelingen. Hij wou gewoon de tent goed runnen, maar uiteindelijk werkte het wel averechts.'

De fractie heeft minder smoel dan in voorgaande jaren, vindt ook Johan Remkes, die als staatssecretaris vanuit 'vak K' – de plaats waar het kabinet zit in de Tweede Kamer – de verrichtingen van de parlementariërs gadeslaat. 'Omvang van een fractie zegt niet altijd iets over de slagkracht. Elke politieke partij kent periodes dat het electoraal goed gaat. Als het dan wat minder goed dreigt te gaan, is het gevaar groot dat dat een zichzelf versterkend effect krijgt. Dat gebeurde dus in combinatie met een totale onderschatting van het fenomeen Fortuyn door Dijkstal. Ik kende Fortuyn wel. Toen ik nog in Groningen zat en hij directeur was van de ov-studentenkaart, maakte ik hem wel mee als spreker op bijeenkomsten en dan zag ik zijn verbale kracht.'

Wat Dijkstal niet doet, doet partijvoorzitter Bas Eenhoorn wel. Hij opent de aanval op Fortuyn door hem te vergelijken met Mussolini, een ijdeltuit die precies zegt wat veel mensen willen dat je zegt. Hans Wiegel duikt ook weer even op, wanneer hij zich in februari 2002 kandideert voor het premierschap in een coalitie met het CDA en Fortuyns Leefbaar Nederland. Frits Bolkestein doet eveneens een duit in het zakje. Hij noemt Fortuyn de Emile Ratelband van de politiek, die zijn populariteit te danken heeft aan de PvdA en andere linkse partijen die een strenger vreemdelingenbeleid tegenhouden. Geert Wilders, Pieter Hofstra en Henk Kamp roepen hun fractievoorzitter op tot een scherpere koers in lijn met het gedachtegoed van Bolkestein, maar ze krijgen nul op het rekest. Het begint te schuren. Dijkstal maakt zich ook boos over de partijvoorzitter, die in maart in een kranteninterview zegt dat de lijsttrekker meer jip-en-janneke-taal moet spreken. Die kreet heeft Eenhoorn geleend van partijbaron Hans Nieuwerkerke, vier jaar later fervent promotor van Rita Verdonk.

Het tweede kabinet-Kok haalt de eindstreep net niet. De mas-samoord in Srebrenica in 1995 leidt uiteindelijk tot een onder-zoek door het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie naar de rol van het Nederlandse bataljon van overste Karremans. In april 2002 verschijnt het rapport. De beschuldigende vinger gaat in de richting van de militaire top in Den Haag, die minister Voorhoeve niet goed heeft geïnformeerd over de situatie waarin de militairen zich bevonden en die het legeronderdeel met veel te lichte bewapening het veld in heeft gestuurd. Frank de Grave, nu minister van Defensie, vraagt zich af of hij niet moet aftreden. Jan Pronk, die als minister op VROM zit, spreekt publiekelijk uit dat het hele kabinet moet aftreden. Wim Kok is razend, maar kan niet anders meer dan hem volgen.

Op woensdag 6 maart gaat Nederland naar de stembus voor de gemeenteraadsverkiezingen. In Rotterdam wordt de Lijst Pim Fortuyn (LPF) de grootste fractie. Meer dan een derde in de twee-de stad van het land kiest voor de dandy, die met zijn kaalge-schoren hoofd een rolmodel voor veel mannen zal worden. For-tuyn is door Leefbaar Nederland aan de dijk gezet, omdat hij in *de Volkskrant* een pleidooi houdt voor afschaffing van het ver-bod op discriminatie. Geld uit de vastgoedwereld helpt hem snel een nieuwe partij op de rails te krijgen. Hoewel het om raadsver-kiezingen gaat, leidt tv-journalist Paul Witterman 's avonds laat een debat tussen de fractievoorzitters uit de Tweede Kamer. For-tuyn is ook uitgenodigd. De uitzending wordt door een miljoen Nederlanders met stijgende verbazing bekeken. PvdA-voorman Melkert straalt de ongeïnteresseerde arrogantie uit van een slecht verliezer. Ook Hans Dijkstal heeft betere momenten gekend. Hij loopt voor het einde van de uitzending getergd weg. Alleen de nieuwe CDA-fractie-leider, Jan Peter Balkenende, treedt de breed grijnzende Fortuyn welwillend tegemoet.

De uitzending is het definitieve keerpunt in de politieke ver-houdingen. Maar exact twee maanden later wordt het nog erger. Na een radio-interview in Hilversum schiet een milieuactivist Fortuyn op 6 mei 2002 dood, terwijl hij op het parkeerterrein

van de studio terugloopt naar zijn auto met chauffeur. Nederland staat in brand. De volgende dag breken rellen uit en menig politicus in Den Haag durft de straat niet meer op. Een woedende menigte rukt op naar het Binnenhof. Auto's in de ondergrondse parkeergarage worden in brand gestoken. Gerrit Zalm, minister van Financiën, is die middag op weg naar Brussel en hoort op de autoradio wat er is gebeurd. 'Ik dacht ik laat Brussel maar even voor wat het is en ben naar Den Haag teruggegaan. Later die avond hadden we een kabinetsvergadering over de veiligheidsmaatregelen die we moesten nemen.'

Van Baalen: 'Het heeft iedereen overvallen: wetenschappers, journalisten, politici, bestuurders, het bedrijfsleven. Niemand had het zien aankomen. Alle politici van naam en faam keken in de koplampen van Fortuyn als konijnen. Als Dijkstal alles had omgegooid, was hij niet geloofwaardig geweest. Alleen iemand als Bolkestein had het verschil kunnen maken. Hij was de enige die Fortuyn had kunnen stoppen. Het onderhuidse ongenoegen was heel groot, ondanks de welvaart. Het ging over zaken die Bolkestein had aangebracht: immigratie, integratie, wachtlijsten in de zorg, een samenleving die gebureaucratiseerd was. Over geweld, over lage straffen, over Europa. Dat grote sluimerende ongenoegen bleek niet uit enquêtes. Mijn vrouw hoorde als directeur van het Fonds Slachtofferhulp wel van slachtoffers en hun familieleden over een enorme onvrede over de politiek. Ik heb dat eens een keer met Dijkstal besproken. Hij vond het niet representatief. Iedereen wil Paars III, zei hij. Afspraken daarover waren er al met Melkert.'

Kort voor de verkiezingsdag van 15 mei zet Zalm de oorzaken van de neergang in de peilingen op papier. Die overhandigt hij aan Dijkstal, met de mededeling dat diens positie onhoudbaar is geworden en dat hij zich na de verkiezingen zal kandideren voor het fractievoorzitterschap. De verhoudingen lijden er niet onder. Op de verkiezingsavond van woensdag 15 mei eten Zalm en Jorritsma met hun echtgenoten bij Hans en Anneke Dijkstal thuis. Als de dramatische uitslag bekend is, zegt Dijkstal dat de fractie de volgende dag maar moet beslissen wie de voorzitter wordt: hij of Zalm.

De VVD verliest 14 van haar 38 zetels, de PvdA nog meer: 22 fractieleden kunnen naar huis. Het CDA wint er 14 en wordt de grootste. De lijsttrekkerloze LPF marcheert met maar liefst 26 mannen en vrouwen de Tweede Kamer in. Niet eerder in de parlementaire geschiedenis van Nederland zijn de verhoudingen zó ondersteboven gegoooid. Leefbaar Nederland, die zonder Fortuyn is doorgegaan, krijgt 2 zetels. Aanvoerder is Fred Teeven.

De volgende ochtend is het snel duidelijk dat de fractie niet langer achter Dijkstal staat; zij kiest Gerrit Zalm als nieuwe leider. Drie maanden later maakt de gevallen fractievoorzitter zijn vertrek uit de politiek bekend. Hij kan zich niet verenigen met de veranderingen in de Tweede Kamer en in de VVD. Op regionale partijbijeenkomsten krijgen Dijkstal en Jorritsma emmers vol kritiek over zich heen. Zalm neemt het voor hen op, maar dat baat niet meer. Ook de vicepremier van Paars II houdt het voor gezien in de politiek. Bij de verkiezing van een nieuwe Kamer-voorzitter verliest Annemarie Jorritsma van Frans Weisglas. Hij krijgt 80 stemmen, zij 41. De vroegere CDA'er Jim Janssen van Raaij, nu fractielid van de LPF, eindigt met 24 stemmen van zijn partijgenoten als kansloze derde.

De kandidatuur van Weisglas wordt hem in de fractie niet door iedereen in dank afgenomen. Zelf wil hij al in 1996 Kamer-voorzitter worden, maar dat komt te vroeg. Bovendien is het ongebruikelijk om jezelf te kandideren. Wel gebruikelijk is dat de drie grote fracties onderling bepalen wie na de verkiezingen de voorzitter mag leveren, vervolgens wijst de politieke top iemand aan. Van dit 'systeem' wordt in 2002 in het kader van de 'nieuwe politiek' afscheid genomen. Maar CDA en PvdA schuiven geen kandidaten naar voren, dus de VVD kan een opvolger voor Van Nieuwenhoven aanwijzen. Hans Dijkstal en Gerrit Zalm vinden dat de eer aan Annemarie Jorritsma moet toevallen. Weisglas baalt. Hij is al acht jaar ondervoorzitter van de Kamer en hij ziet het vertrek van de PvdA-vrouw als buitenkans. In de fractie van 24 zielen is een meerderheid op de hand van Jorritsma, maar niet iedereen. De buitenlandwoordvoerder denkt dat de andere fracties hem de functie wel gunnen, dus hij besluit voor zichzelf

te gaan lobbyen. Zalm probeert hem er nog van af te houden, maar dat is ditmaal tegen dovemansoren gericht. 'Ik was hartstikke zenuwachtig voor de stemming, maar ik had wel gemerkt dat bij andere fracties weerstand bestond tegen het droppen van een minister die acht jaar weg was geweest uit de Kamer,' zegt Weisglas.

Informateur Donner (CDA) stuurt na vier dagen van consultaties aan op een kabinet van CDA, LPF en VVD. Zalm wil aanvankelijk niet meeregeren, gezien het grote verlies van de VVD, maar Donner weet hem over te halen door erop te wijzen dat de liberalen de enigen zijn met kabinetservaring. Het CDA zit al acht jaar in de oppositie en de LPF weet van toeten noch blazen. Eind juli is de formatie beklonken. Het CDA krijgt zes ministers en de VVD en de LPF elk vier. Johan Remkes komt op Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en wordt vicepremier, Benk Korthals gaat naar Defensie, Henk Kamp naar VROM en Hans Hoogervorst promoveert tot minister van Financiën. Als kleinste regeringspartij krijgt de VVD ook het minste aantal staatssecretarissen: Annette Nijs op Onderwijs, Melanie Schultz van Haegen op Verkeer en Waterstaat, Atzo Nicolaï op Buitenlandse Zaken en de vroegere JOVD-voorzitter Mark Rutte op Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Een nieuwe periode in de politiek breekt aan.

5.

MET VALLEN EN OPSTAAN TERUG NAAR DE TOP: 2002-2013

Maxime Verhagen, sinds juli 2002 de nieuwe fractievoorzitter van het CDA, zit bij premier Balkenende in het Torentje in een van de zwartleren fauteuils. Buiten hangt het wolkendek zwaar boven de Hofvijver en met 11 graden is het aan de frisse kant. Het is een sombere dag. De minister-president is ook somber. Hij zegt tegen zijn opvolger in de Tweede Kamer dat het niet langer gaat met de LPF in het kabinet. Heinsbroek, de minister van Economische Zaken, die in zijn eigen Bentley 'naar het werk' komt – dan hoeft hij niet in zo'n burgerlijke BMW-dienstauto –, heeft voortdurend herrie met Bomhoff, de erudiete minister van Volksgezondheid en voormalige PvdA-aanhanger. Bomhoff is namens de LPF vicepremier in het jonge kabinet, dat nog geen drie maanden regeert. De Kamerfractie vindt dat Heinsbroek de leiding moet hebben van het LPF-peloton in het kabinet. De zaak escaleert. De andere LPF-ministers willen dat het duo terugtreedt, zodat de rust kan worden hersteld. De twee geven uiteindelijk toe, maar het CDA wil niet meer wachten op de benoeming van twee opvolgers. Dit wordt niets meer. Verhagen loopt terug naar zijn majesteitelijke werkkamer met uitzicht op het Plein en belt Gerrit Zalm op: of de leider van de liberale fractie het met hem eens is dat het kabinet moet worden opgeblazen om erger te voorkomen. Ja, dat is Zalm eigenlijk wel met hem eens.

Bijkomend lastigheidje is dat de premier niet zelf de stekker uit zijn kabinet wil trekken. Kan de Kamer dat niet doen? Zalm vindt dat wel raar, want er is geen conflict tussen de Kamer en het kabinet. De problemen doen zich voor binnen het LPF-groepje in de Trêveszaal.

Dan is het woensdag 16 oktober. Balkenende wil Verhagen, Zalm en Mat Herben, de LPF-fractievoorzitter, spreken alvorens de koningin te verwittigen van het einde van zijn kabinet. Het is de dag na de begrafenisplechtigheid van prins Claus. Binnen spreken Balkenende en Zalm af dat de premier straks in de ministerraad zal verklaren dat de fracties van CDA en VVD geen vertrouwen meer hebben in het kabinet.

Wanneer Zalm het Torentje verlaat, moet hij door een barricade van journalisten heen. Een niet onbelangrijk deel van het werk van binnenhofverslaggevers bestaat uit posten en wachten bij allerlei deuren waarachter zich grote nieuwsontwikkelingen afspelen. Als iemand hem vraagt of hij het vertrouwen in het kabinet heeft opgezegd, beantwoordt de VVD-leider dat met 'ja'. Dat is groot nieuws, want Verhagen heeft een uur eerder niets gezegd. Zo ontstaat het beeld dat de VVD en niet de premier een einde maakt aan het regeerexperiment met de aanhangers van Pim Fortuyn.

De demissionaire status van het kabinet duurt langer dan zijn missionaire bestaan. Het schrijft verkiezingen uit voor 22 januari 2003, waarna het tot 27 mei duurt voor het tweede kabinet-Balkenende kan beginnen. Meteen in de week na het ontslag van Balkenende I start de VVD met haar verkiezingscampagne. Gerrit Zalm bombardeert veiligheid tot het belangrijkste campagneonderwerp; hij wil er 500 miljoen euro extra aan besteden door te beknipten op ontwikkelingshulp en de publieke omroep. Een van de drie netten zou moeten verdwijnen. De kandidatenlijst ondergaat een wasbeurt. Ten opzichte van de lijst voor de verkiezingen van mei 2002 worden er veertien van de eerste dertig geschrapt. Nieuw op de lijst zijn onder anderen Mark Rutte (11), Ayaan Hirsi Ali (16) en Anouchka van Miltenburg (20). Verjonging lijkt het parool.

In de campagne gaat het vooral om de vraag wie de grootste wordt: het CDA of de PvdA. De sociaaldemocraten hebben met hun nieuwe lijsttrekker Wouter Bos een man met een jonge en moderne uitstraling, die de verzuurde Ad Melkert snel doet vergeten. De christendemocraten behouden met Balkenende hun eerste positie (+1 zetel), maar de PvdA viert een ongelooflijke comeback met 19 zetels winst. De liberalen pakken er 4 zetels bij – niet echt veel, maar de weg terug omhoog lijkt hervonden. De LPF met aanvoerder Mat Herben, zakt ineen als een mislukte pudding. Van de 26 blauwe zetels houdt zij er 8 over. Leefbaar Nederland verdwijnt uit de Kamer.

Niet alleen in de vvd-fractie is vernieuwing troef, het geldt voor de gehele Tweede Kamer. Na de verkiezingen van 2002 en 2003 stromen 115 nieuwe volksvertegenwoordigers het parlement in. Zo'n gigantische verschuiving heeft zich nog nooit voorgedaan. Wel blijft de ervaren Frans Weisglas op zijn stoel zitten. Voor de tweede keer wint hij in februari de voorzittersverkiezing. Hij scoort 79 stemmen, vrijwel evenveel als het jaar daarvoor. Verliezende concurrenten zijn Gerda Verburg (CDA, 49 stemmen) en Thom de Graaf (17 stemmen).

Op grond van de verkiezingsuitslag ligt een kabinet van CDA en PvdA het meest voor de hand, maar Balkenende en Bos liggen elkaar niet. Het zijn nog geen Van Agt en Den Uyl, maar veel scheelt het niet. Zalm adviseert de koningin niettemin deze coalitievariant als eerste te laten onderzoeken. De twee hebben heel andere gedachten over het te voeren financieel beleid, waardoor de besprekingen in april doodlopen. Balkenende laat vervolgens snel weten dat hij met de vvd wil praten, maar dan moet er wel een derde partij bij, want samen hebben ze 72 zetels, te weinig voor een meerderheid. In aanmerking komen D66, ChristenUnie en SGP. De eerste fractie (7 zetels) heeft al aangegeven niet te willen regeren met een centrumrechtse combinatie. Frits Korthals Altes en Rein Jan Hoekstra (Raad van State, CDA) zijn dan informateur en openen niettemin besprekingen met Boris Dittrich, de nieuwe D66-fractieleider. Daarna zijn Bas van der Vlies (SGP) en André Rouvoet (ChristenUnie) aan de beurt. Deze 'Staphorster

variant' wordt het niet; Gerrit Zalm kan er wel mee leven. Erica Terpstra heeft een tekst over ethische onderwerpen gemaakt en daarover overeenstemming bereikt met de twee gereformeerde fracties, maar Dittrich laat weten misschien toch te willen onderhandelen over regeringsdeelname. Dan is de keus voor de liberalen snel gemaakt. Ook het CDA kiest na enige aarzeling voor D66. Medio mei 2003 zijn de drie fracties eruit en Balkenende formeert zijn tweede kabinet.

De vvd krijgt zes ministers, het CDA acht en D66 twee. Opmerkelijk is dat Gerrit Zalm, die zichzelf een rol als oppositieleider had toegedacht, nu toch weer minister van Financiën en vicepremier wordt. Hij zegt: 'Besturen vind ik prettiger, maar bij die tweede verkiezingen zag het er nog lang naar uit dat CDA en PvdA een regering zouden vormen. Bos en Balkenende hebben toen lang onderhandeld. Ik heb de vvd-fractie toen mooi georganiseerd om een oppositierol te gaan spelen, alleen is het daar niet van gekomen, maar daar had ik me wel op verheugd. Pas na de formatie kwam aan de orde dat ik het kabinet in zou gaan.'

Hoewel Henk Kamp eigenlijk is voorbestemd, gezien zijn verleden als asielwoordvoerder, om minister van Vreemdelingenzaken te worden, blijft hij liever op Defensie. Zalm zoekt dus een ander en vindt die in de persoon van Rita Verdonk. Zij heeft een stevige carrière bij de rijksoverheid achter zich, onder meer als directielid van de AIVD en het gevangeniswezen. Ze is lid van de vvd. Voor vrom treedt Sybilla Dekker aan, die afkomstig is uit het lobbycircuit van de werkgevers. Zalm heeft een hele rij namen van vrouwelijke ministerskandidaten, maar niemand wil, op deze twee na. Er is kritiek op hem, omdat de vvd in Balkenende I geen vrouwelijke ministers heeft. Johan Remkes blijft op Binnenlandse Zaken en Hans Hoogervorst verhuist naar Volksgezondheid.

Nu Zalm weer deel uitmaakt van de regering, moet de vvd-fractie een nieuwe voorzitter kiezen. Frank de Grave (vicefractievoorzitter) meldt zich als kandidaat en ook Henk Kamp voelt ervoor.

Het kabinet is nog niet beëdigd. In een eerder stadium stelt Geert Wilders voor om een sollicitatiecommissie te formeren, die een profielschets moet maken. Zo geschiedt het. Bibi de Vries heeft Jozias van Aartsen al in december 2002 gesuggereerd om zich op te werpen als fractieleider mocht de vvd in het kabinet komen met Zalm als minister. Wilders vindt dat ook een goed idee. Bij een deel van de fractie bestaat de indruk dat Zalm De Grave voor de functie promoot. Zalm: 'Nee, ik heb gezegd: "De fractie moet zelf beslissen, ik ga daar niet over," want die fractie moet iemand kiezen waar zij vertrouwen in heeft en die ook het gezicht van de vvd in de Kamer goed kan bepalen. Er werd wel gezegd dat De Grave mijn kandidaat was, maar nee, ik heb me daar neutraal in opgesteld.'

De Grave ziet dat anders: 'De enige reden dat ik me kandidaat heb gesteld, is dat Zalm mij als opvolger wilde. Het begint bij de enorme nederlaag na Fortuyn. Toen heb ik Gerrit aangeboden om mij vicefractievoorzitter te maken, omdat ik veel parlementaire ervaring had. Iedereen ging ervan uit dat ik zou terugkeren naar het kabinet. Maar er was een probleem, want Gerrit had beloofd dat er twee vrouwen in zouden komen. Hij dacht dat ik fractievoorzitter zou worden of Henk Kamp. Ik was met Gerrit aan het onderhandelen in de formatie, met Hoogervorst ook, en Remkes. Er waren zes plekken in het kabinet en de zesde was voor Kamp. Dus ik zou fractievoorzitter worden. Toen stak Wilders zijn vinger op in de fractievergadering en zei: "Dat deden we vroeger zo, maar nu gaat het democratischer." Hij deed dat heel slim. Wilders had een lijntje met Bibi de Vries en zij kwam met Jozias van Aartsen, als een duveltje-uit-een-doosje. Dus lekker paradoxaal van Geert om mij en Henk Kamp te killen, om vervolgens een jaar later ruzie met Van Aartsen te krijgen. Heel grappig. Ik weet niet wat zijn strategische motieven zijn geweest. Met alle respect, hij was voor mij toen niet de *high flyer*. Een gewoon fractielid. Ik merkte dat er een andere generatie was waar ik niet meer bij hoorde. Dat had ik zelf ook meegemaakt. Oplaat, die ik niet kende als een rabiate Paarshater, zag mij als de grote representant van Paars en ik moest absoluut weg. Dus je

kunt begrijpen dat ze mij niet wilden. Maar wat was er dan mis met Henk Kamp? Van Aartsen had geen uitgesproken rechts imago. Dat ze mij niet pruimden, begrijp ik nu veel beter dan toen, maar waarom wel Van Aartsen en niet Kamp, dat is een boeiende vraag. Achteraf ben ik blij dat ik het niet ben geworden, want als je kijkt wat Van Aartsen op zijn bord heeft gekregen met de Ayaan-affaire en Wilders... De fractie had het wel goed gezien dat ik niet de juiste man was met mijn financieel-economische achtergrond in een tijd dat alles draaide om immigratie.'

Anouchka van Miltenburg is lid van de commissie-Wilders, evenals Mark Rutte en Gert-Jan Oplaat, Jan Rijpstra en Melanie Schultz van Haegen. Van Miltenburg: 'Ik was groener dan groen. Ik zat net vier maanden in de fractie. We hebben een profiel gemaakt – dat tikte Geert uit achter de tekstverwerker van Artha – en spraken af dat het een open procedure moest worden. Dus Kamp, De Grave en Van Aartsen hebben met ons gesproken. Die gesprekken voerden we in de fractiekamer. Het was heel bijzonder, drie zo heel verschillende mannen. Ik weet nog dat Mark zei: "Jeetje, wat een kwaliteit, hè?" We hebben als commissie nooit uitgesproken wie onze voorkeur had. Het was niet zo dat we zeiden: "Die moet het worden." Daarna kwam de biechtstoelprocedure met Gerrit Zalm, Erica als fractieoudste en partijvoorzitter Bas Eenhoorn, en de fractievoorzitter uit de Eerste Kamer, Nicoline van den Broek. Verreweg de meesten waren voor Van Aartsen.'

Van Aartsen zelf heeft nog wel even gearzeld of hij zich zou kandideren. Uiteindelijk trekt Bibi de Vries hem definitief over de streep. Op 15 mei 2003 maakt Zalm in de fractievergadering bekend dat Van Aartsen zijn opvolger wordt. Voor het vicefractievoorzitterschap melden zich vier gegadigden. Allereerst Bibi de Vries zelf, maar ook Willibrord van Beek en Pieter Hofstra willen de rechterhand van de fractievoorzitter worden, evenals Geert Wilders, die zo zijn nek heeft uitgestoken voor Van Aartsen en heeft 'voorkomen' dat De Grave de nieuwe fractiechef zou worden. Als De Vries hem vertelt dat zij zich al bij Jozias heeft aangemeld, schrikt hij. Van Aartsen: 'Ik heb van het begin af aan duidelijk gemaakt dat ik hem niet zou nemen. De achtergrond

Overdracht van het fractievoorzitterschap door Gerrit Zalm aan Jozias van Aartsen op 27 mei 2003.

VVD-ARCHIEF

was een strikt zakelijke, want de Wilders van 2003 was een heel andere dan de Wilders van na september 2004. Ik heb gezegd dat ik het niet zou doen en ik daar had ik twee argumenten voor. Het ene was dat het volgens mij belangrijk was om een vrouw te hebben, maar dan ook een capabele vrouw en dat was ze. Zij opereerde in de financieel- en sociaaleconomische hoek van de fractie en had veel expertise op dat terrein. Ik weet er wel wat van, maar het is niet mijn natuurlijke neiging om daar heel veel gevoel voor te hebben en Bibi had dat wel en daarmee was het klaar.'

Wel biedt Van Aartsen Wilders aan om zijn portefeuille over te nemen: Buitenlandse Zaken. Dat neemt hij met beide handen aan. 'Ja, absoluut. Het is ook heel interessant om zijn bijdrage nog eens na te lezen over de begroting van Buitenlandse Zaken voor 2004. Dat is een keurig verhaal,' zegt Van Aartsen. De bui-

tenlandwoordvoerder opereert altijd een beetje buiten de fractie. Frans Weisglas weet er alles van. Zelf heeft hij die portefeuille zo'n twintig jaar beheerd: 'Buitenlandwoordvoerders zijn een beetje het buitenbeentje. Ik werd wel geplaagd omdat ik weinig wetgeving heb gedaan. Buitenland is natuurlijk geen wetgeving. Verdragen ja, maar dat zijn natuurlijk geen echte wetten. Je kunt een verdrag niet amenderen dus dan is het ook geen wetgeving. Maar ik heb wel twee initiatiefwetten gemaakt. Eentje over het pensioen van de weduwe Rost van Tonningen en eentje met Wiebenga over het kiesrecht van Nederlanders in het buitenland. Dat heeft geresulteerd in het briefstemrecht. Dus als buitenlandwoordvoerder heb je een speciale plaats. Soms kan het tot veel discussie leiden in de binnenlandse politiek – denk maar eens aan de apartheid in Zuid-Afrika destijds en de kruisraketten.'

Wilders opereert graag als een solist, dus met dit woordvoerschap zit hij goed. Het traditionele eindejaarsdiner van de fractie, kort voor het kerstreces, laat hij voor wat het is, evenals uitstapjes met collega's en medewerkers. Wel verschijnt hij op de zogeheten fractieweekends; die zijn verplicht. Eén keer zit Geert Wilders wel aan tafel tijdens een fractiediner in december. Dat is in 1991. Hij is een 28-jarige beleidsmedewerker Sociale Zaken; ook schrijft hij speeches voor fractieleden, later voor Bolkestein. Het etentje loop ten einde, en bier en wijn hebben de dis rijkelijk vergezeld. Naast hem zit secretaresse Maya Kwint-de Roos. Onder de klanken van een muzikale omlijsting gaat Geert Israelische deuntjes zingen, die alleen voor haar oren zijn bestemd. Maya is een aantrekkelijke vrouw en Geert is in zijn jonge jaren een echte rokkenjager. Bovenal is hij een fan van Israël; zijn moeder is van joodse origine en hij heeft zelf twee jaar in het land aan de oostkant van de Middellandse Zee gewerkt en gewoond. Terwijl de muziek doorklinkt, fluistert Geert Maya in de oren dat hij in Israël gerekruteerd is als agent en dat zijn loopbaan bij de VVD voor hem is uitgestippeld door anderen. Hij zal na verloop van tijd Kamerlid worden, maar eerst is collega-beleidsmedewerker Hans Hoogervorst aan de beurt. Maya Kwint weet niet wat ze hoort en vertelt Wilders dat haar eigen man in het verleden

ook contacten had met een geheime dienst. Dan reageert de Limburger plotseling broodnuchter en voegt haar op bitse toon toe: 'Als je ooit melding maakt van ons gesprek, is dat erg gevaarlijk voor jou en je man.' Een jaar lang loopt de VVD-secretaresse met het dreigement rond en vertelt het dan pas aan haar man. Die neemt contact op met de Binnenlandse Veiligheidsdienst, de voorganger van de AIVD. Een dag later belt BVD-agent Henk den Hartog (pseudoniem) met mevrouw Kwint. Hij zegt haar dat een echte agent van de Mossad nooit loslippig zal zijn, ook niet als hij te veel gedronken heeft. Maar iemand die dit soort opmerkingen maakt, mag natuurlijk nooit Kamerlid worden. Aldus de BVD.

De tijd verstrijkt en Hoogervorst wordt inderdaad Kamerlid in 1994. Vier jaar later volgt Wilders. Zijn voorspellingen komen nog uit ook! Weer verstrijken vele jaren. In 2007 publiceert *De Telegraaf* het verhaal dat de geheime dienst Wilders jarenlang heeft geschaduwd sinds hij Kamerlid is. De AIVD is vooral geïnteresseerd in Wilders' veelvuldige bezoeken aan de Israëlische ambassade in Den Haag. Volgens het krantenartikel vermoedt de inlichtingendienst dat Wilders instructies krijgt voor zijn optreden in de Tweede Kamer. De dienst zou gefrustreerd zijn dat zij er geen af luisterapparatuur kan plaatsen. Verantwoordelijk minister Ter Horst (PvdA) ontkent het *Telegraaf*-verhaal. Als Wilders in 2010 met zijn Partij voor de Vrijheid meedoet aan de verkiezingen, besluit het echtpaar Kwint bij de AIVD na te gaan wat er ooit met hun informatie is gedaan. De inmiddels gepensioneerd agent Den Hartog weet nergens van en ontkent ooit met de twee gesproken te hebben.

Terug naar 2003. Dat Wilders de portefeuille Buitenlandse Zaken krijgt, zit een collega danig dwars. Een fractievoorzitter kan het ook nooit goed doen. Hans van Baalen, inmiddels vier jaar in de gelederen, heeft zijn zinnen gezet op het woordvoerschap. Dat het naar Geert Wilders gaat, beschouwt hij als afkoopsom voor het niet-verkregen vicefractievoorzitterschap. 'Geert Wilders ging niet voor een simpel staatssecretariaat. Geert Wilders wilde uiteindelijk de VVD leiden. Met Van Aartsen kon

hij het goed vinden. Als woordvoerder Midden-Oosten had hij veel contact gehad met minister Van Aartsen in Paars II. Zijn selectiecommissie was helemaal nieuw. Normaal had je de biechtstoel waar je tegen de oudste alles kon zeggen wat je vond. En dan zei de oudste: "De meerderheid van de fractie wil dit." Dat was natuurlijk oncontroleerbaar en dat was ook de bedoeling. De jongeren hadden geen zin meer in dat soort praktijken. Samen met Bibi heeft hij het pad geëffend voor Van Aartsen. Anders was het Henk Kamp geworden. Ik kon toen nog niet bevroeden dat er een ragfijn spel werd gespeeld. Overigens heb ik met geen fractievoorzitter prettiger gewerkt dan met Van Aartsen. Het was trouwens een prettige fractie waar iedereen de ruimte kreeg. Toen Geert opstapte, kreeg ik alsnog Buitenlandse Zaken. Daar was geen lobby meer voor nodig.'

Van Aartsen is koud gekozen tot fractievoorzitter, of het nieuwe lid Ayaan Hirsi Ali eist de portefeuille Integratie en Emancipatie op, die fractiesecretaris Jan Rijpstra onder zijn hoede heeft. Zij beschuldigt Zalm in *NRC Handelsblad* van kiezersbedrog, omdat hij haar die zou hebben toegezegd tijdens de campagne. Na overleg met Rijpstra krijgt ze haar zin, maar ze moet wel van tevoren met hem alles afstemmen.

Eind van het jaar krijgt Hirsi Ali een fikse botsing met fractiegenoot Cornielje, die inmiddels is opgeklommen tot voorzitter van de Kamercommissie voor Onderwijs. Zij stelt voor om niet-openbare scholen aan een vergunningplicht te onderwerpen, opdat er geen nieuwe islamitische scholen meer kunnen worden gesticht. Onderwijsspecialist Cornielje weet niet wat hij hoort. Dit is in strijd met de vrijheid van onderwijs en het is bovendien verre van liberaal. Maar de fractie steunt Hirsi Ali. Bij de begrotingsbehandeling van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap stemt Cornielje tegen de motie die zij over dit onderwerp heeft ingediend. Dat doet de meerderheid van de Kamer ook, zodat islamitisch onderwijs in Nederland niet aan beperkingen wordt onderworpen.

Binnen de VVD bestaan al langer verschillende opvattingen

over de vraag in hoeverre de overheid zich met het onderwijs moet bemoeien. Het is de zogenoemde artikel 23-discussie. Het bijzonder onderwijs (katholiek, hervormd, gereformeerd, neutraal) is er eerder dan het openbaar door de staat georganiseerde onderricht. In deze moderne tijden neigen veel liberalen naar de gedachte dat onderwijs dat religieus is geïnspireerd, met alle mogelijke gevolgen van dien, niet meer van deze tijd is. En dat het bijzonder onderwijs dus wel kan verdwijnen. En dat het artikel 23 uit de grondwet kan worden geschrapt.

Jan Franssen, een van de belangrijkste onderwijsspecialisten die de vvd-fractie heeft voortgebracht, zegt: 'Ik denk dat het grondwetsartikel 23 over onderwijs het mogelijk maakt om verschillende accenten te leggen. Het oorspronkelijke artikel zegt dat er deugdelijkheidseisen en bekostigingsvoorwaarden kunnen worden geformuleerd. Dat betekent dat er heel veel kan worden geregeld om het vrijheidsstreven van bedding te voorzien. Dat was altijd een discussie met de mastodonten op dit terrein in het CDA, die niet of nauwelijks inbreuk op dat absolute vrijheidsbegrip wilden, terwijl om hen heen, door de maatschappelijke ontwikkelingen, de grondslagen van het bijzonder onderwijs van binnenuit aan het veranderen waren. Verder wordt de interpretatie van het artikel beïnvloed door de politieke krachten van dat moment. Soms kan dat de toevallige aanwezigheid van één enkel figuur zijn, soms kan het betekenen dat er een politieke groepering opkomt, die een belangrijke rol gaat spelen. Een deel van de vvd is echt voorstander van openbaar onderwijs, terwijl uit de onderwijspacificatie van 1917 blijkt dat er eerst het bijzonder onderwijs was en daarna het openbaar onderwijs. In de opvattingen van premier Cort van der Linden ontstond het rechtsbewustzijn van de natie vanzelf uit gedeelde opvattingen van burgers en groepen van burgers. Als je het proefschrift leest dat in 2007 over Cort van der Linden is uitgekomen, en je ziet hoe de vvd Cort van der Linden claimt als de liberale premier van de twintigste eeuw, dan zat er veel CDA-gedachtegoed in die man, mede gebaseerd op de Duitse filosofen. Er zijn ook mensen die zeggen: "Die openbare school is maar één grote PvdA-kliek.

Het neutraal bijzonder onderwijs is voor onze vvd-kinderen een prima alternatief." Er zijn dus veel verschillende invalshoeken.'

Ayaan Hirsi Ali komt in 1992 als 23-jarige asielzoekster vanuit Kenia naar Nederland. Ze is geboren in Somalië en is met haar ouders in 1980 naar dat land gevlucht. Daar heeft ze twaalf jaar de status van vluchteling gehouden. Vijf jaar later verwerft ze de Nederlandse nationaliteit en werkt ze als tolk voor onder meer de Immigratie- en Naturalisatiedienst. In 2001 krijgt ze een baan bij de Wiardi Beckman Stichting, maar ruim een jaar later stapt ze over van de PvdA naar de vvd; Gerrit Zalm wil haar in de fractie, op voorspraak van Neelie Kroes. Die heeft over haar gehoord als iemand die zegt waar het op staat en daar houdt de nuchtere, Rotterdamse bestuurder-politica wel van. Hirsi Ali doet uitspraken over de islam en over de positie van de vrouw daarin; dat heeft behalve Pim Fortuyn nog niemand gedurfd. Het wordt zo erg dat zij moet onderduiken wegens ernstige bedreigingen. Dat doet zij in Californië waar schrijver Leon de Winter met zijn gezin een aantal jaren woont en werkt. Via de connecties van Bram Peper kan Kroes een afspraak met Ayaan maken en ze vliegt naar Los Angeles. De Winter waarschuwt de PvdA dat de liberalen onder haar duiven schieten, maar de teerling is geworpen. Hirsi Ali maakt de overstap, omdat ze de toezegging heeft lid van de Tweede Kamer te worden.

Begin 2004 ontstaat weer een relletje wanneer Stef Blok als voorzitter van een onderzoekscommissie over integratie vaststelt dat het met de meerderheid van de allochtonen in Nederland best goed gaat. Hirsi Ali opent de aanval op haar fractiegenoot en zegt dat het integratiebeleid volledig is mislukt. Blok: 'De hele fractie had grote bewondering voor haar achtergrond, hoe zij hier was gekomen, haar taalbeheersing. Maar men had wel moeite met haar optreden. Ze deed uitspraken over beleidsterreinen waar ze niets mee te maken had. Ze schopte wild om zich heen. Er was dus een mengeling van bewondering en ergernis over haar. De fractie vroeg zich af: "Is zij hier wel op haar plaats?" Ook werd ze voortdurend bedreigd. Er bestond kortom, ongemak in de fractie. Rita

Verdonk had haar kunnen sparen, want ze wilde in april 2006 al definitief naar de VS; ze voelde zich niet senang in de fractie. Maar Verdonk was al bezig met de opvolging van Van Aartsen.'

Fractiegenoten vinden het lastig dat Hirsi Ali de publiciteit zoekt met onderwerpen van anderen. Ogenschijnlijk kan Wilders het goed met haar vinden; ze denken beiden hetzelfde over zaken betreffende de islam. Maar langzamerhand begint de Limburgse volksvertegenwoordiger haar als een concurrent te zien, signaleert ook fractievoorzitter Van Aartsen. Ayaan is niet bepaald een teamspeler. 'Dat schijnt voor alle schrijvers te gelden', zegt Charlie Aptroot, die bewondering heeft voor haar expressieve kracht. 'Ze heeft bij veel mensen de ogen geopend over misstanden. Maar ze vertelde nooit van tevoren in de fractie wat ze ging doen. Wat de anderen ervan vonden interesseerde haar niet. Eerlijk gezegd was er wel een zekere jaloezie over haar publicitaire optredens.'

Het is donderdag 1 april 2004. Jozias van Aartsen heeft een afspraak met een fotograaf van weekblad *Elsevier* voor een opnamesessie voor Hotel Des Indes, op loopafstand van het Binnenhof. Hij is in het gezelschap van zijn voorlichter Gérald Rensink. Hoewel de lente net begonnen is, is het al redelijk goed weer. Het zonnetje schijnt, het is een graad of 15, dus de heren gaan lopend naar het beroemde hotel.

Een vrouw, een advocate uit Enschede, die bij het Bureau Rechtshulp in Utrecht werkt, is door privéproblemen geestelijk niet in orde. Ze heeft het gemunt op politici die een streng asielbeleid voorstaan. De redactie van *Nova* heeft enkele dagen eerder een e-mail van haar ontvangen waarin ze aankondigt iemand te gaan vermoorden. In Den Haag huurt ze een auto en ze rijdt ermee naar het hotel, waar ze voor de ingang parkeert. Dat mogen alleen hotelgasten, dus een portier vraagt haar te verkasen. Op dat moment ziet ze Jozias van Aartsen poseren voor een fotograaf op het grasveldje voor de parkeerhavens. Ze geeft gas, maar raakt de VVD-fractie leider niet 'goed'; zijn woordvoerder raakt wel gewond.

Van Aartsen: 'Ze heeft eerst geprobeerd om met die auto op het Binnenhof te komen, maar ze wist niet dat je daar als particulier niet meer op kunt rijden. Toen is ze door de stad gaan toeren. Het is volstrekt toeval geweest dat ze mij zag. Het is nog steeds een wonder dat ik daar zonder kleerscheuren van af ben gekomen. Haar actie was niet speciaal tegen mij gericht.' De vrouw is veroordeeld tot tbs met dwangverpleging. De Orde van Advocaten heeft haar geschrapt van het tableau.

Onder Van Aartsen keert de debatcultuur uit de tijd van Bolkestein terug. De fractieleden krijgen de ruimte en de vrijheid om hun mening te verkondigen, zolang die maar niet de belangen van de vvd schaadt. Hirsi Ali maakt er ruim gebruik van, maar Geert Wilders weet ook van wanten. In interviews met kranten en tijdschriften maakt hij zijn collega's belachelijk, bijvoorbeeld door hen grijze muizen te noemen. Hij stelt dat integratie van minderheden een gepasseerd station is en dat het islamitische Turkije nooit lid mag worden van de Europese Unie. Van Aartsen en ook de fractie roept hem tot de orde, maar Wilders trekt zich er niets van aan. Hij ontvangt in toenemende mate fanmail van mensen die het roerend met hem eens zijn over buitenlandse minderheden, de islam en half of geheel gesluierde vrouwen.

De bom barst aan het begin van het zomerreces van de Kamer. In de laatste fractievergadering voor de vakantie spreekt Van Aartsen met zijn 27 collega's af dat wie voortaan in de media iets wil roepen, dat eerst even van tevoren moet melden. De volgende ochtend krijgt de fractievoorzitter bijna een rolberoerte. *De Telegraaf* opent met een stuk waarin Wilders en Oplaat de vvd oproepen een rechtsere koers te gaan varen. De heren presenteren een tienpuntenplan, dat de fractie volgens hen moet overnemen. Daar staat onder meer in dat opruiende moskeeën dicht moeten, dat hun geestelijken het land uit moeten worden gezet, dat de partij nooit meer met de PvdA mag regeren en dat een crimineel na drie keer een veroordeling levenslang moet krijgen. Diezelfde ochtend gaat Wilders op vakantie met Frans Weekers. De heren gaan naar Kiev en Odessa in Oekraïne. Na de lan-

ding blijkt de mobiele telefoon van de geblondeerde Limburger vol te zitten met sms'jes en voicemailberichten van journalisten, van Gert-Jan Oplaat en van Van Aartsen. De laatste belt hij niet terug, met de eersten is hij nog dagenlang bezig.

Voor Oplaat is het een brug te ver wat zijn kompaan heeft gedaan. De bedoeling van het tienpuntenplan, dat is geschreven op instigatie van de kamercentrale Limburg, waaronder Wilders valt, is om het in het najaar voor te leggen aan de fractie en het partijbestuur, maar niet om het meteen in de publiciteit te gooien. Vier weken later licht Wilders zijn plan nog eens toe in *Vrij Nederland* en voerspelt hij dat de vvd veel zetels gaat verliezen als er op rechts een nieuwe politieke partij zou komen, bijvoorbeeld met Peter R. de Vries als boegbeeld.

Van Aartsen: 'Wilders is in de fractie vrij snel geradicaliseerd. Het thema integratie, immigratie, de positie van de islam en moslims in Nederland, dat was min of meer zijn portefeuille, die had hij indertijd van Dijkstal gekregen. Hij trad er niet al te veel mee naar buiten, maar ergens in 2004 veranderde dat. Mijn analyse is dat dit heel sterk te maken had met het feit dat Ayaan Hirsi Ali buitengemeen populair werd met onderwerpen die hij min of meer als de zijne beschouwde. Niemand kende Wilders in die tijd en Ayaan was de ster. Wilders zag volgens mij een grote concurrent opkomen. Dat hij met haar bevriend was, dat was maar deels zo. Dat was het beeld naar buiten.'

Volgens de fractievoorzitter kalft de steun voor Wilders snel af. Zijn uitlatingen en woordkeuzes in de pers worden steeds harder en brutaler. Van Aartsen denkt dat Wilders in het voorjaar het plan opvat om voor zichzelf te beginnen. 'Daar heb ik ook signalen voor gekregen. Ik heb toen bedacht dat als hij dat toch van plan was, ik beter het moment waarop kon bepalen dan hij. Hij heeft zelf het hout voor het vuur aangereikt met zijn tienpuntenmanifest. We spraken af om vanaf september meer als eenheid te opereren; hij zit erbij, zegt geen boe of bah en de volgende dag staat dat plan van hem en Oplaat in *De Telegraaf*. Dat vond ik zo deloyaal, en dat heb ik hem ook in vrij duidelijke bewoordingen laten weten. Hij had het in de fractie kunnen zeg-

gen, maar hij hield zijn mond. Niet moedig.'

Frans Weisglas kent Wilders goed. In 1998 wordt Geert de tweede buitenlandwoordvoerder na Weisglas. Hij heeft dan al veel kennis over het Midden-Oosten. Na zijn eerste verblijf in Israël in de jaren tachtig keert hij er vele tientallen malen terug en ook bereist hij vrijwel alle andere landen in de regio. Het valt hem al vroeg op dat in veel buurlanden de bevolking wordt onderdrukt door dictatoriale regimes en dat vrouwen er al helemaal niets te vertellen hebben, tenzij ze zelf in hoge kringen verkeren. Zo moet hij in het voorjaar van 1998 halsoverkop Iran verlaten om niet door de geheime dienst op water en brood te worden gezet. Het aspirant-Kamerlid heeft een het regime onwelgeval- lige toespraak gehouden en bovendien een kortstondige affaire gehad met een van de twee dochters van de voormalige president Rafsanjani, zo vertelt hij in kleine kring. Voordat hij kan worden opgepakt, zit hij in het vliegtuig naar huis. De ambassade weet hem nog net op tijd het land uit te krijgen.

Enkele maanden later komt Rafsanjani dochter naar Nederland, om er op 19 oktober een lezing te houden bij de opening van het Islam Instituut in Leiden. Dat moet de liberale stromingen binnen de islam bevorderen. Job Cohen, staatssecretaris van Justitie, opent de instelling. In Leiden wordt zij opgewacht door tweehonderd naar het Westen gevluchte Iraniërs. Faezah Hashlemi krijgt klappen van haar vroegere landgenoten en er ontstaat een vechtpartij met de politie. Haar lezing gaat niet door. Ze is kwaad dat de Nederlandse overheid haar niet kan beschermen. Gelukkig heeft ze nog een afspraak met Geert Wilders, anders was ze voor niets gekomen.

Weisglas: 'Het is een beetje een koningsdrama dat Wilders de weg voor Van Aartsen als opvolger van Zalm heeft geplaveid. Hij vroeg een aantal fractiegenoten wie hij als vicevoorzitter moest aanstellen. Ik heb hem toen geadviseerd om Geert te nemen, omdat hij meer capaciteiten had voor die functie dan Bibi de Vries. Het is interessant om te bedenken wat er was gebeurd als Geert het wel was geworden. Dan was hij minder inhoudelijk bezig geweest en meer met het management van de fractie. Hij was te-

leurgesteld, maar niet rancuneus. Het had dus heel anders kunnen lopen, maar ik verwijt Van Aartsen niets.'

Ook Anouchka van Miltenburg verwacht in 2004 min of meer dat Wilders de tweede man van de fractie wordt: 'Hij kreeg wel veel ruimte van Jozias. Toen hij uiteindelijk vertrok, zaten we verslagen bij elkaar aan tafel daar in Kasteel de Wittenburg in Wassenaar. Het vertrek van een collega heeft een solidariserende werking op de rest. Iemand wil niet meer bij je horen. Die verlaat je. Hij was aardig en plezierig als collega. Verslagen waren we.'

De zeventiende fractie van de VVD, die van Jozias van Aartsen, wordt getypeerd door drie factoren. Nummer één is Geert Wilders, nummer twee is Ayaan Hirsi Ali en nummer drie is het terugtreden van Van Aartsen na de verloren gemeenteraadsverkiezingen in maart 2006. In de maatschappij hangt sinds de moord op Fortuyn een geladenheid die niet zomaar verdwijnt. De uitspraken van Hirsi Ali en Wilders over de islam leiden tot ernstige bedreigingen, waardoor beveiliging noodzakelijk wordt geacht. Ook Van Aartsen zelf krijgt *security*, evenals Gert-Jan Oplaat en Frans Weisglas. 'Als we een uitje hadden, moesten we met een entourage van beveiligers op stap. En we kregen bedreigingen via de e-mail,' zegt van Miltenburg. Bij de postkamer van het parlement komen kogelbrieven binnen.

Gebeurt er verder nog iets in de fractie? Uiteraard. Al meteen na Prinsjesdag 2004 lanceert Van Aartsen samen met financieel woordvoerder Stef Blok een offensief richting kabinet, dat Zalm dwingt tot een herschikking van de rijksbegroting. Het moet het nieuwe dualisme markeren, dat onder Hans Dijkstal was ingevuld voor een strakke regie. Van Aartsen: 'Het was een verbouwing van de begroting. Verhagen en ik hebben dat bedacht omdat wij vonden dat er lastenverlichting moest komen. Het ging om meer dan een miljard euro. De financieel woordvoerders Blok en De Nerée tot Babberich hebben het uitvoerende werk gedaan. De vicevoorzitters Bibi de Vries en Gerda Verburg waren er ook nauw bij betrokken. We hebben dat toen in restaurant Berlage beklonken met z'n allen. Ik weet dat het kabinet dat niet zo ple-

zierig vond, maar ik ben altijd van opvatting geweest, dat een regeringsfractie de plicht heeft om dualistisch te opereren. Er zijn grenzen, maar je bent niet de volstrekte verdediger van wat het kabinet doet. Daar denken velen heel anders over, maar dat was mijn opinie.'

Gerrit Zalm weet dat de aanval op zijn Miljoenennota wordt gezien als een machtsstrijd tussen de twee fractievoorzitters Van Aartsen en Verhagen en het kabinet. Zelf ziet hij het anders: 'Ik heb nog geholpen bij het verschuiven van de diverse posten. Ik had er niet zo'n moeite mee, omdat het budgettair neutraal kon. Op 200 miljard 1 miljard verschuiven, dat is een half procentje.' Stef Blok ziet het inderdaad als een 'puur machtsspelletje. Ik weet niet eens meer waarover het ging, kun je nagaan!'

Het zomerreces loopt op zijn eind. Voordat het nieuwe parlementaire seizoen begint, wil Van Aartsen duidelijkheid over de rol en positie van Wilders. Hij wordt op donderdag 2 september ontboden bij Zalm op het ministerie van Financiën, waar ook partijvoorzitter Van Zanen zit. Wilders houdt vast aan zijn standpunt dat Turkije nooit ofte nimmer lid mag worden van de Europese Unie. Ook wil hij ongeacht de lijn van de fractie zijn eigen meningen blijven verkondigen. Vooral deze laatste voorwaarde gaat Zalm en Van Aartsen te ver. Als een volleerd vakbondsonderhandelaar zegt Wilders dat hij niet wil opstappen uit de fractie als hij maar één van deze twee eisen ingewilligd krijgt. Van Aartsen vindt beide voorwaarden onacceptabel; Zalm is geneigd om Wilders' mening over Turkije te gedogen. Uiteindelijk besluit de vvd-top in een schorsing om de voorwaarden van de provocateur niet te slikken. Het is einde oefening.

Diezelfde avond nog maakt Wilders bekend dat hij in de Tweede Kamer blijft zitten en als eenmansfractie doorgaat. In zijn in 2009 verschenen memoires *De romantische boekhouder* schrijft Gerrit Zalm: 'Opmerkelijk is dat de vrijheden die Geert Wilders wil bedingen binnen de vvd-fractie in de fractie van de Partij voor de Vrijheid (pvv) volstrekt niet bestaan. Wilders houdt de teugels strak in de hand. *Quod licet Jovi, non licet bovi* – wat aan

de goden is toegestaan is niet aan de runderen toegestaan.'

De fractie belegt drie keer een discussie over Turkije en een lidmaatschap van de EU. Van Aartsen: 'Hij is er bij één half bij geweest, zei toen niets en was bij de twee andere niet eens aanwezig. Ik had toen al signalen gekregen dat hij eruit wilde stappen. De standpunten die hij inneemt over de islam vind ik verwerpelijk en niet behorend tot het liberaal gedachtegoed. Daarom is het ook maar goed dat hij voor zichzelf begonnen is. Hij is een buitengemeen gewiekste politicus met een complexe persoonlijkheid.'

Johan Remkes is ervan overtuigd dat Wilders heel bewust afkoerste op een vertrek uit de VVD. 'Alleen al dat tienpuntenplan. Als je dat soort dingen doet, dan weet je dat je de fractie tot het uiterste tart. Het zou kunnen dat hij gefrustreerd was, omdat hij geen vicefractievoorzitter was geworden. Ik heb nooit de indruk gehad dat Geert grote ambities had om staatssecretaris of minister te worden. Ik denk niet dat dat een rol gespeeld heeft. Hij begon te los aan de teugel te lopen. Dat is net als bij paarden. Als die eenmaal gewend zijn om te los aan de teugel te lopen, is het moeilijk om ze weer fatsoenlijk in het gareel te krijgen.'

Jan Franssen ziet de gang van zaken met Wilders als een bedrijfsongeval van de VVD. Ze spreken elkaar begin van deze eeuw wel eens en bij een van die gelegenheden vraagt de jongste aan de oudste wat hij beter kan doen als Kamerlid. 'Ik zei toen dat hij moest ophouden met die troep in zijn haar en dat hij niet zo verbeteren in de camera moest kijken. Het leek wel of hij alle boosheid van de wereld meetorste. Hij was ooit een echte liberaal rechts van het midden en ik denk dat hij dat in zijn hart nog steeds is, maar hij is nu in een tunnel terechtgekomen waar hij niet meer uit komt. Voor zijn eigen bestaansrecht moet hij zijn populistische lijn vasthouden. Als hij ooit de politiek verlaat, kan hij nog maar één ding doen: voor altijd naar het buitenland.'

Voor Hans van Baalen staat wel vast dat Wilders uiteindelijk fractievoorzitter had willen worden. Van Aartsen zou immers wel weer eens minister worden. 'Later bleek dat hij de naam "Groep

Wilders" al veel eerder had gedeponereerd, dus hij was er al langer mee bezig dan alleen in de zomer van 2004.'

In de pers verschijnen in de loop van 2004 verhalen over een strijd om het leiderschap van de vvd. Wie is de baas: Jozias van Aartsen of Gerrit Zalm? Volgens de traditie in de partij is de fractievoorzitter tevens de politiek leider, tenzij de minister-president een vvd'er is. Maar dat is nog nooit voorgekomen. In de tijd van Wiegel en Rietkerk is er wel van afgeweken. Dus hoe moet het nu? In 2003 bespreken de vicepremier en de fractievoorzitter dit 'probleem'. Zalm wil niet dat het idee postvat dat hij en de andere vvd-ministers hun instructies krijgen van Van Aartsen, terwijl deze op zijn beurt de beeldvorming wil vermijden dat Zalm als voorganger van Van Aartsen de fractie nog steeds aanstuurt. Ze komen er niet echt uit, en handhaven de status quo.

In bijeenkomsten van het bewindspersonenoverleg (bpo) met de fractieleiding op donderdagavond ontstaat weleens een sfeer van gespannenheid. Van Aartsen wil precies weten wat de ministersploeg van plan is, terwijl hij zelf de kaarten tegen de borst houdt. Van echte regie, zoals bij het cda en de PvdA is geen sprake. 'Het was allemaal een beetje *light touch* – typisch vvd, typisch liberaal. Van Aartsen had weleens afwijkende opvattingen en wij hadden een eigen verantwoordelijkheid als ministersploeg. Ik denk dat er soms spanning was doordat hij zich nogal eens sfinxachtig kon opstellen over de positie die hij zou kiezen. Dan moesten we maar afwachten wat hij zou doen. Vaak hadden we even een voorgesprek om te zorgen dat het een beetje ordentelijk zou verlopen, dus we deden allebei denk ik wel ons best, maar dat het altijd gezellig en spanningsloos was, dat is niet zo,' aldus Zalm.

Van Aartsen meent dat de kwestie enorm is opgeblazen in de media. 'Gerrit en ik hebben heel goed met elkaar kunnen werken, maar we zijn wel heel verschillende persoonlijkheden. Het verhaal dat wij persoonlijk een soort vete hadden, dat is totale onzin.'

Remkes bevestigt dit beeld. 'In het bpo is mij nooit opgeval-

len dat Van Aartsen heel andere opvattingen had dan Zalm. Er was wel discussie, maar geen onenigheid. Je kon wel merken dat Zalm en Van Aartsen geen vrienden waren. Hij heeft ons wel eens tijdens een bpo-diner in een restaurant in Den Haag de mantel uitgeveegd. Daar kreeg Van Aartsen aan tafel een woede-uitbarsting die gericht was tegen ons allemaal.'

Op zondag 29 augustus 2004 zendt de vpro de laatste editie uit van *Zomergasten*, ditmaal met Ayaan Hirsi Ali. Zij wil als onderdeel van haar favoriete televisieavond de korte documentairefilm *Submission* van Theo van Gogh laten zien. Daarin geeft de regisseur een beeld van de barbaarse, middeleeuwse manier waarop vrouwen in sommige moslimkringen worden behandeld. Hirsi Ali heeft het scenario zelf geschreven. De redactie van het programma wil het eigenlijk niet uitzenden, omdat de film een eigen product is van het vvd-Kamerlid. Zij krijgt daarmee dus gratis reclamezendtijd. Maar uiteindelijk valt het besluit om toch gehoor te geven aan haar wens.

Twee maanden later leidt dit tot de moord op Theo van Gogh, die op dinsdagochtend 2 november in Amsterdam van zijn fiets wordt geschoten en daarna met een mes gruwelijk wordt toegetakeld. De dader, een jonge moslimfundamentalist met een Marokkaanse achtergrond, prikt met een fileermes een brief op zijn lichaam, waarin hij aankondigt dat Ayaan Hirsi Ali nu aan de beurt is.

Ze hoort het afschuwelijke nieuws die ochtend op het Binnenhof. Nog voor de wekelijkse fractievergadering begint, komen rechercheurs van het Korps Landelijke Politiediensten haar uit het Kamergebouw halen. De mannen brengen haar naar een onderduikadres. Ze mag niet eerst nog naar huis om kleren, schoenen en toiletartikelen te halen. Van Aartsen krijgt twee dagen later ook beveiliging. Zijn naam staat eveneens in de brief die de moordenaar (hij krijgt in juli 2005 levenslang) op het lichaam van de cineast heeft achtergelaten. De dreiging is minder groot dan bij Hirsi Ali; de fractievoorzitter hoeft niet naar het buitenland.

Een week later, op woensdag 10 november, vliegt Hirsi Ali onder begeleiding van twee zwaarbewapende mariniers vanaf vliegkamp Valkenburg bij Leiden naar de Amerikaanse marine-luchtvaartbasis Brunswick in de staat Maine. Later die dag arresteert de politie in Den Haag twee terreurverdachten van de zogenoemde Hofstadgroep. November en december verstrijken en pas op dinsdag 18 januari 2005 is Hirsi Ali weer terug in Nederland. Een maand later klaagt ze over haar huisvesting in het Marine Etablissement Amsterdam, waar ze voor haar veiligheid is ondergebracht. Ze wil een normale woning met beveiliging. Die krijgt ze een week later: een appartement in de Haagse Archipelbuurt.

In december spannen de burens van Hirsi Ali een kort geding aan tegen de Nederlandse staat met als inzet haar af te dwingen verhuizing. De bewoners van het appartementengebouw zijn bang voor een aanslag waarvan ook zij slachtoffer kunnen worden. Bovendien hebben ze genoeg van de drukte die de beveiligers van het Kamerlid in en om het gebouw zouden veroorzaken. Ook zijn ze bang dat de waarde van hun dure appartementen zal dalen. De rechter vindt het onzin en wijst de eis van de Hage-naars af. Die laten het er niet bij zitten en gaan in hoger beroep. Dat dient ruim vier maanden later. Op donderdag 27 april 2006 stelt het gerechtshof de klagende burens in het gelijk. De volksvertegenwoordiger van de VVD krijgt tot september de tijd om andere woonruimte te vinden. De verbijstering in en buiten de fractie is groot. Van Miltenburg, De Krom en Aptroot zitten in het ledenrestaurant van de Kamer in totale verbijstering bij elkaar. Hirsi Ali vertelt Van Miltenburg daags na de uitspraak dat ze weggaat uit Nederland. Ook de tegenstanders van Hirsi Ali en de fractieleden die wel eens moeite met haar hadden, vinden de rechterlijke uitspraak onbegrijpelijk. Hoe kan de ene rechter in dezelfde zaak een volstrekt tegenovergesteld oordeel vellen dan de andere rechter?

Als minister maakt Remkes een staaltje mee van de modus operandi van de voormalige Somalische: 'Ook in eigen kring gaf haar politieke optreden niet altijd aanleiding tot feest. Ik vergeet

Ayaan Hirsi Ali en minister Rita Verdonk kunnen het op 15 december 2005 nog goed met elkaar vinden. ANP

nooit meer dat ik gigantische cao-perikelen met de politie had. Sla ik 's ochtends *De Telegraaf* open, zie ik een vette kop: "Ayaan: Politie moet veel meer loon krijgen." Er stonden toen 10.000 agenten op de stoep voor het departement. Ik heb toen Stef Blok gebeld als financieel woordvoerder en gezegd met belangstelling kennis te hebben genomen van het standpunt van zijn collega en gevraagd of de fractie ook dekking had gevonden voor deze briljante gedachte van Ayaan Hirsi Ali.'

De uitspraak van het gerechtshof doet letterlijk en figuurlijk de deur dicht voor de bedreigde parlementariër. Ze heeft al eerder besloten om zich voor de (reguliere) verkiezingen van 2007 niet herkiesbaar te stellen. Nederland is te klein voor Hirsi Ali. Ze is benaderd door een Amerikaanse universiteit en ook door een wetenschappelijk instituut in Washington. Nu kan ze dus per 1 september 2006 al naar de vs. Maar voordat het zover is,

gaat eerst nog het tweede kabinet-Balkenende vallen met Hirsi Ali weliswaar niet in de hoofdrol of als onderwerp, maar wel als leidend voorwerp.

Edith Schippers, vicefractievoorzitter en in de jaren negentig begonnen als persoonlijk medewerkster van Dick Dees: 'Ayaan had tegen mij al eerder gezegd dat ze weg zou gaan. De volgende stap in haar carrière had ze al veel langer in gedachten. Ze had er heel goed over nagedacht. Een echte carrièreplanning. Ze had ook wel in de gaten dat ze niet eeuwig door kon gaan met reuring maken en onder bewaking kon blijven leven.'

In mei vertelt Hirsi Ali in het tv-programma *Zembla* dat ze na aankomst in Nederland in 1992 heeft gejokt over haar geboortejaar en haar achternaam. Hierop vraagt het Kamerlid Nawijn (LPF) aan minister Verdonk om het Nederlanderschap van Hirsi Ali in te trekken. Deze aanhanger van het gedachtegoed van Pim Fortuyn denkt hier een politiek slaatje uit te kunnen slaan. Privé is hij de beroerdste niet. Als directeur van de Immigratie- en Naturalisatiedienst verleent Nawijn in de eerste helft van de jaren negentig een verblijfsvergunning aan een jongeman uit Sri Lanka, die door een bevriende homoseksuele sportjournalist van de toenmalige *Haagsche Courant* naar zijn appartement in Kijkduin is meegenomen. De twee kennen elkaar uit de bestuurskamer van voetbalvereniging DSO in Zoetermeer, waarvan Nawijn voorzitter is.

Rita Verdonk gelast een onderzoek en voormalig VVD-leider Hans Dijkstal geeft Hirsi Ali via het politieke praatprogramma *Buitenhof* het advies om haar Kamerlidmaatschap op te geven. Weer later blijkt dat zowel Gerrit Zalm als (partijvoorzitter) Bas Eenhoorn in 2002 door de AIVD is geïnformeerd over het gejkkebrok van de asielzoekster. Een dag na Dijkstals 'goede raad' meldt minister Verdonk aan de Tweede Kamer dat het veelbesproken fractielid de Nederlandse nationaliteit ten onrechte heeft verkregen. Weer een dag later – het is dinsdag 16 mei – geeft Ayaan Hirsi Ali een persconferentie samen met Zalm en Van Zanen om mee te delen dat ze met onmiddellijke ingang uit de politiek stapt en op 1 september in Washington gaat werken.

Hiermee lijkt de zaak afgedaan, maar dat is niet zo.

Enkele dagen later maakt Verdonk bekend dat het geplaagde Kamerlid haar Nederlandse nationaliteit mag behouden, nadat de Kamer haar daartoe in een motie had opgeroepen. Eind juni – het is bijna zomerreces – zegt Hirsi Ali 's avonds in tv-programma *NOVA* dat ze van de minister een verklaring heeft moeten tekenen waarin ze zegt het te betreuren dat ze de minister 'op het verkeerde been heeft gezet' met haar afwijkende achternaam en leeftijd. Wat de achternaam betreft heeft zij niet gelogen; in Somalië werkt het systeem van familienamen anders dan in Nederland.

De VVD-bewindsvrouw wil deze verklaring als goedmakertje gebruiken voor haar beslissing om Ayaan Hirsi Ali haar Nederlandse paspoort te laten behouden. Ayaan op haar beurt heeft het paspoort dringend nodig om een visum voor de Verenigde Staten te kunnen aanvragen. Chantage is een begrip dat hier bij menigeen naar boven komt. Wat op woensdagochtend 28 juni 2006 begint als een onschuldig lijkend debatje over de brief van Verdonk aan de Kamer, waarin ze haar besluit uitlegt, eindigt de volgende dag in het langste discours uit de Nederlandse parlementaire geschiedenis: om acht minuten over halfzes aan het einde van de nacht tikt voorzitter Weisglas de zaak af. De Tweede Kamer heeft dan 19 uur en 23 minuten gedebatteerd over de naturalisatie van een toegelaten en als politiek vluchteling erkende asielzoekster die de Nederlandse taal perfect beheerst en op bewonderenswaardige wijze volksvertegenwoordigster wist te worden.

Als in de loop van het inmiddels nachtelijke debat ook de minister-president zich naar de Kamer begeeft, gaat het fout. Hij erkent namelijk dat minister Verdonk van Hirsi Ali een knieval heeft geëist met haar 'Ik betreur' in ruil voor haar paspoort. Alle seinen springen op rood. GroenLinks dient een motie van afkeuring in tegen Verdonk, die de Kamer weliswaar verwerpt, maar die wel door regeringspartner D66 wordt gesteund. De fractie zou op eigen houtje hebben gehandeld, want de twee ministers, Brinkhorst en Pechtold, weten nergens van. Door voor de motie

te stemmen vervroegt D66 die verkiezingen naar november 2006. Verdonk treedt niet af – waarom zou ze? Daarom zegt de fractie het vertrouwen in het gehele kabinet op, waardoor de twee eigen ministers aftreden en Balkenende II voortijdig sneuvelt. Een week later gaat de ploeg zonder D66 verder. Op de twee opengevallen plekken komen Atzo Nicolai (Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties) en Joop Wijn van het CDA (Economische Zaken).

Voor Willibrord van Beek, sinds maart fractievoorzitter na het plotselinge terugtreden van Jozias van Aartsen, is het wel duidelijk dat Rita Verdonk het lijsttrekkersreferendum van Mark Rutte zou hebben gewonnen als ze had moeten aftreden. Zo iets schept medeleven en sympathie bij een deel van de vvd-aanhanger. Maar 'Zalm en ik zagen geen aanleiding om haar weg te sturen. Als ik Verdonk had afgeserveerd, weet ik zeker dat zij de nieuwe lijsttrekker was geworden.'

Ruim een jaar daarvoor is al een andere D66-minister uit het kabinet-Balkenende II gestapt. Thom de Graaf spreekt in de formatie met CDA en vvd af dat hij tijdens de regeerperiode onder meer de voortaan te kiezen burgemeester kan invoeren. Zijn D66-droom haalt de Tweede Kamer, maar verzandt aan de overkant. De dag na de stemmingen in de senaat treedt De Graaf af. Nu dreigt een kabinetscrisis, want hij is vicepremier, en bovendien wantrouwt zijn partij coalitiepartner vvd op dit onderwerp. Weliswaar stemmen de liberale senatoren voor het wetsvoorstel, maar Hans Wiegel leidt het verbale verzet tegen de staatsrechtelijke vernieuwingsdrang van D66. Fractie leider Dittrich wil zijn partij alleen in de regering houden als er nieuwe afspraken komen over bestuurlijke vernieuwingen. Die komen er, maar stellen weinig voor. Er komt een onderzoek naar nieuwe vormen van staatkundige vernieuwing. Alexander Pechtold, partijvoorzitter en burgemeester van Wageningen, volgt De Graaf op in het kabinet, Brinkhorst wordt vicepremier.

Tikje wrang voor De Graaf is dat hij in het voorjaar van 2005 namens het kabinet nog mag uitleggen waarom de regering te-

genstander is van een Nederlands referendum over een Europese grondwet. GroenLinks, D66 en PvdA hebben zo'n overigens vrijblijvende volksraadpleging weten af te dwingen. Fractie leider Van Aartsen is ook voorstander van het referendum, zeer tegen de zin van Zalm en de andere vvd-bewindslieden. Van Aartsen ziet het als blijk van zijn dualistische houding jegens het kabinet. 'Balkenende vond het onzin en de vvd-bewindslieden deden ook niets om de bevolking uit te leggen waarom een Europese grondwet belangrijk was voor de toekomst. Het kabinet stak geen poot uit', zegt hij.

De verbijstering en vooral frustratie zijn groot in Den Haag als blijkt dat op 1 juni 2005 bijna 62 procent van de bevolking tegen een grondwet voor de gehele Europese Unie is. Nederland staat in zijn hemd; het pro-Europese lidstaatje van weleer blijkt helemaal niet zo'n aanhanger van de Europese gedachte te zijn.

Zalm is extra verbaasd, omdat de vvd-fractie onder zijn leiding in 2003 nog tegen het referendum was. Hij vraag zich af hoe Van Aartsen het voor elkaar heeft gekregen om de fractie achter zijn standpunt te krijgen. Van Aartsen op zijn beurt is nijdig dat 'Vak K' niets heeft gedaan om de raadpleging tot een succes te maken. De media beschouwen het meningsverschil van de twee vvd-toppers als een knalharde ruzie, maar daarvan is geen sprake, beamen beiden.

Tijdens de algemene politieke beschouwingen van de kabinetsplannen voor 2006 spreekt Van Aartsen zich geheel onverwachts uit tegen invoering van een zogenoemde kilometerheffing, een extra belasting voor automobilisten die de files moet doen verminderen. De verkeerswoordvoerder van de fractie, Pieter Hofstra, weet niet hoe hij het heeft. Al in 2004 heeft hij met goedkeuring van de fractie ingestemd met invoering van de omstreden autobelasting, een plan aanbevolen door vvd'er en ANWB-directeur Nouwen. Nu, zonder overleg of voorinformatie van zijn fractievoorzitter, hoort Hofstra Van Aartsen zeggen dat het niet doorgaat. De politiek leider van de liberalen zegt de vol-

gende dag in *NRC Handelsblad* dat hij begrip heeft voor Hofstra's emotionele reactie ('Ik stop ermee. Ik ga weg hier'), maar dat hij de lijnen uitzet. Weer een dag later draait Van Aartsen een beetje bij. De fractie staat achter Hofstra, dus er dreigt een serieus probleem. Het compromis luidt dat Van Aartsen niet principieel tegen 'rekeningrijden' is en dat het onder voorwaarden op termijn kan worden ingevoerd. 'Op termijn' blijkt een rekbaar begrip. Het eerste kabinet-Rutte heeft een streep gehaald door de kilometerheffing.

Het gaat er snoeihard aan toe in de fractievergadering na het debat over de Miljoenennota. Van Beek, die Van Aartsen een halfjaar later zal opvolgen, dreigt met muiterij. Weisglas valt hem bij. Als Van Aartsen niet stante pede zijn faux pas ongedaan maakt, 'hebben wij morgen een andere fractievoorzitter', kondigt Van Beek in alle rust aan.

Hofstra: 'Karla Peijs was minister van Verkeer en Waterstaat. De verhouding tussen ons moest groeien. Ze was echt helemaal CDA. Maar na een tijdje kreeg ik een vrij goede verstandhouding met haar, en toen vertelde ze mij kort voor Prinsjesdag: "Weet je wel dat jouw baas op het departement geweest is?" Dat had ze natuurlijk teruggekregen van ambtenaren en Jozias was zelf oud-ambtenaar, dus die kende iedereen. Hij is waarschijnlijk bij de sg of de dg binnengelopen en heeft zich laten voorlichten over rekeningrijden. Ik vind het prima als een fractievoorzitter zich laat voorlichten. Maar het is wel raar dat hij dat doet zonder medeweten van de woordvoerder op dat terrein. Bij de algemene beschouwingen, die hij trouwens heel goed deed, trok hij zijn eigen plan. Zonder enig overleg in de fractie, zonder enig overleg met mij. Er is nog een bemiddelingspoging geweest met Henri Kruijthof en Hans Wiegel. Ik ben helemaal geen moeilijk man, maar hierover heb ik me echt opgewonden.'

VAN AARTSEN STAPT OP

Het is de nacht van dinsdag op woensdag 8 maart 2006. Op de A4 van Amsterdam naar Den Haag rijdt de dienstauto van Jozias van Aartsen, de fractievoorzitter van de VVD in de Tweede

Kamer. Hij is somber gestemd en hij kijkt in gedachten verzonken uit het raam naar de feloranje lampen die Schiphol tot een oceaan van licht maken. Naast hem op de achterbank zit Henri Kruithof, zijn woordvoerder. 'Bel het ANP maar, dan weten alle media het morgenochtend', zegt Van Aartsen. Kruithof zoekt in zijn mobiele telefoon naar het algemene nummer van het persbureau. De dienstdoende nachtredeacteur binnenland heeft zich goed ingelezen in het nieuws van de vorige avond. Dat wordt beheerst door de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen. De PvdA en de SP zijn de grote winnaars, CDA en VVD hebben verloren. Kruithof vertelt de ANP-redacteur dat Van Aartsen zijn conclusies trekt uit de uitslag en dat hij terugtreedt als fractieleider. De journalist kent Kruithof niet; hij is geen parlementair verslaggever. Het ANP krijgt 's nachts wel meer telefoontjes van gekken die iets beweren. Maar de voorlichter van de VVD-fractie geeft niet zomaar op. Hij suggereert de ANP'er om een collega van de parlementaire redactie wakker te bellen. Dat gebeurt en die herkent de stem van Kruithof. Het is dan wel anderhalf uur later. Het nieuws wordt alsnog wereldkundig gemaakt.

In 2002 haalt de VVD bij de gemeenteraadsverkiezingen 15,3 procent van de stemmen. Begin 2006 zijn de peilingen niet gunstig, maar ook niet dramatisch. Van Aartsen bepaalt voor zichzelf dat de VVD op 7 maart minimaal 14 procent moet halen; zo niet, dan houdt hij ermee op. Met slechts twee partijgenoten deelt hij deze ondergrens: Mark Rutte, die de verkiezingscampagne leidt, en Bibi de Vries, zijn vicefractievoorzitter. Aan het einde van de uitslagenavond in De Heeren van Aemstel aan het Thorbeckeplein blijft de meter steken op 13,8 procent. Van Aartsen: 'Ik weet ook niet meer precies wanneer die gedachte bij me is opgekomen. We hebben een ongelofelijk enthousiaste campagne gevoerd met veel jonge kandidaten voor de gemeenteraden, grotendeels gebaseerd op het vernieuwde Liberaal Manifest, dat in 2005 was vastgesteld. Ik was een groot voorstander van meer partijdemocratie. De gekozen minister-president is een van de elementen van dat Liberaal Manifest. Dat werd als een totaal vernieuwend gedachtegoed van de VVD beschouwd. Ik ben ook een

groot voorstander van het Franse districtenstelsel. En ik vind dat er een moment moet komen waarop D66 en de vvd eens serieus met elkaar gaan praten over het nut van twee liberale partijen in het Nederlandse politieke landschap, dat toch al zo verdeeld is. Lang niet iedereen in de vvd denkt er zo over. Ook omdat ik kandidaat zou zijn voor het lijsttrekkerschap, vond ik dat de gemeenteraadsverkiezingen in elk geval niet dramatisch mochten aflopen. Maar het was een nederlaag. Zo werd het ook gevoeld in de partij. Dus ik vond dat ik consequent moest zijn.'

In het vvd-bolwerk Wassenaar gaat het op de avond van 7 maart ook mis, in nog veel grotere mate dan op landelijk niveau. Een in de liberale dorpsfractie teleurgestelde gepensioneerd bankier richt een eigen partij op onder de naam 'Wat Wassenaar Wil'. Hij brengt de vvd een daverende klap toe door met zes zetels de raad binnen te stormen. Van de elf zetels die de vvd heeft, houdt ze er vijf over. Van Aartsen: 'Sommigen zeiden toen dat als de vvd in Wassenaar niet uiteen was gevallen, de landelijke uitslag de 14 procent wel had gehaald. Als dat zou zijn gebeurd, was ik gebleven.'

Van Aartsen stapt niet zomaar op. Van tevoren houdt hij rekening met een eventueel terugtreden. Al eerder bespreekt hij met Mark Rutte – die hij na het aftreden van staatssecretaris Nijis in juni 2004 van Sociale Zaken naar Onderwijs 'overplaatst', een toekomstig lijsttrekkerschap. Direct na de definitieve uitslag op de verkiezingsavond in Amsterdam zegt hij tegen Rutte: "Nu moet jij het gaan doen." 'Rita Verdonk had mij verzekerd dat zij zich niet kandidaat zou stellen voor het lijsttrekkerschap, maar nadat ik was weggevallen, is ze van plan veranderd. Toen kreeg je die rare interimperiode en de strijd tussen Rutte en Verdonk. Die is veel te lang doorgegaan. Onverstandig van haar.'

Terwijl Van Aartsen een persconferentie geeft om zijn besluit toe te lichten, bespreken de ministers Zalm, Verdonk, Hoogervorst en Kamp en staatssecretaris Rutte de kwestie van het lijsttrekkerschap op de werkkamer van de minister van Defensie. Zalm leidt het gesprek. Zelf heeft hij geen ambitie meer. Hoogervorst heeft andere plannen, buiten de politiek. Verdonk zegt:

‘Sla mij maar over.’ Rutte is de enige die ronduit aangeeft dat hij wel wil. Edith Schippers: ‘In het kabinet is een rondje gedaan van “wie heeft interesse in het lijsttrekkerschap?” In de fractie is dat ook gevraagd. Ik heb zelf Henk Kamp nog gebeld met de vraag of hij voorzitter wilde worden, maar hij had geen interesse. Hans Hoogervorst vertelde mij dat de vvd-bewindspersonen hadden bedacht dat het Mark moest worden. Rita is niet gevraagd. Dat heeft haar altijd dwarsgezeten, dat men in haar niet een opvolgster zag. Zo gaan die dingen bij heren. Dan moet je als vrouw naar voren treden en erbovenop gaan zitten, anders lukt het niet.’

Henk Kamp: ‘Ik heb nooit politiek leider willen worden. De druk die je dan hebt is zeer groot, en ik ben iemand die houdt van regelmaat en van zijn gezinsleven, dus ik probeer in omstandigheden dat ik heel hard moet werken toch de regelmaat vast te houden en ook mijn gezinsleven aandacht te blijven geven. Ik was ervan overtuigd dat met mijn manier van werken – als ik politiek leider zou zijn – dat haast niet zou kunnen, want dan zou ik de hele dag met dat werk bezig zijn. Als politiek leider is er altijd iets, je bent nooit klaar. Die laatste stap naar dat leiderschap wilde ik niet zetten. Toen Gerrit Zalm onze politiek leider en vicepremier was, wilde ik wel leidinggeven aan de fractie. Ik heb me kandidaat gesteld, maar de fractie heeft mij niet gekozen. Dat accepteer ik volledig en dat was het dan. Na het vertrek van Jozias van Aartsen heb ik er nog even goed over nagedacht, maar ik heb om twee redenen besloten het niet te doen. De eerste reden was dezelfde als zojuist genoemd en de tweede was, even belangrijk, dat ik vond dat Mark Rutte het beter zou kunnen doen dan ik. Hij is vijftien jaar jonger.’

De fractie in de Tweede Kamer zit ook niet stil. Al vroeg in de ochtend treedt een belcircuit in werking. Weisglas laat aan Bibi de Vries weten dat hij die dag voor Henk Kamp zal pleiten als nieuwe fractievoorzitter. Degene die de fractie nu gaat leiden, zal bijna zeker ook kandidaat voor het lijsttrekkerschap zijn op weg naar de verkiezingen in 2007. Duidelijke, andere kandidaten met een grote meerderheid achter zich, zijn er niet om de in de nacht

Willibrord van Beek is tijdelijk fractievoorzitter van begin maart tot eind juni 2006. VVD-ARCHIEF

afgestapte Van Aartsen op te volgen. Uit de consultatieronde van de biechtstoelprocedure komt naar voren dat Willibrord van Beek de fractie zou moeten leiden tot duidelijk is wie de lijsttrekker van de VVD wordt. Van Beek zit acht jaar in de Kamer, is rustig en weloverwogen, maar niet het type van een stemmenkanon. Een overgangsvoorzitter. Zo is het die ochtend en middag besproken door Edith Schippers, Arno Visser, Annette Nijs en Frans Weekers. Zij krijgen de handen op elkaar voor Van Beek als fractievoorzitter ad interim.

Terugkijkend op die periode zegt Edith Schippers: 'Van Aartsen is een unieke fractievoorzitter geweest, die ruimte gaf om te opereren. Maar hij had de pech dat hij met de erfenis van Dijkstal zat, dat hij in een periode zat waarin Ayaan Hirsi Ali in de fractie kwam, waarin Theo van Gogh werd vermoord en waarin zich allerlei spanningen voordeden met Geert Wilders.

Ik vond zijn manier van leidinggeven erg prettig. Ik denk dat hiërarchisch leidinggeven een beetje passé is.'

Het oordeel van Van Aartsen zelf is gelijkluidend: 'Ik geloofde in meer ruimte voor fractieleden. Er was een heel bureaucratisch systeem ontstaan over wat je als fractielid mocht zeggen in de Kamer. Dat was erg gebureaucratiseerd. Niet zozeer onder Gerrit – het was er onder Dijkstal al. Er waren commissievergaderingen op maandag waar alles min of meer werd dichtgeregeld, en ik geloof daar niet in. Ik geloof in meer vrijheid van handelen. Ik denk dat ik de spankracht van die fractie op dit punt heb overschat. Dat had ik misschien beter moeten doen, maar ik ben zelf altijd heel gelukkig met die methodiek geweest. Het was een moeilijke fractie. Ze was niet door mij uitgezocht. Het was de keuze van Zalm. Het was moeilijk, omdat Ayaan erin zat. Iemand die zomaar van buiten kwam. Niemand kende haar, en ze kwam ook nog hoog op de lijst binnen. Dat heeft hier en daar tot wrijving geleid. Ze was meteen een bekend – en door velen ook zeer geliefd – Kamerlid. Het was dus een lastige fractie en dan zit er een fractievoorzitter die ruimte gaat geven...'

Willibrord van Beek krijgt het nog druk in de bijna vier maanden die zijn fractievoorzitterschap duren. 'Ik ben wel gevraagd om mij kandidaat te stellen voor het lijsttrekkerschap, maar dat wilde ik niet. Ik weet waarvoor ik geschikt ben en waarvoor niet. Ik vond het prima om de fractie te leiden, maar ik ben niet de man van de oneliners en de snelle debatten. Een dag later stelde Mark Rutte zich verkiesbaar. De partij en een groot deel van de fractie wilden eigenlijk dat Henk Kamp dat zou doen, maar hij wilde zelf niet. Toen kwam Rita Verdonk ineens. Dat sloeg in als een bom. Ze had het met niemand afgestemd. De rest van mijn fractievoorzitterschap speelde in de context van de politieke strijd tussen die twee collega's. Ik moest zodanig opereren dat beide kampen tevreden waren. Dat heeft veel meer gevraagd dan velen zich realiseren. Verdonk bleek in staat om iemand met wie de relatie goed was – of leek te zijn – in één avond het land uit te sturen. Wat ook speelde was dat ik fractievoorzitter zou

blijven als Rita Verdonk het referendum van Mark Rutte zou winnen. Zij kon de Kamer niet in, omdat zij niet op de lijst stond. Als Rutte zou winnen, zou hij fractievoorzitter worden en zich door iemand laten vervangen als staatssecretaris, om meer bekendheid te krijgen en te wennen aan het Kamerwerk. Dat ging allemaal niet door, doordat D66 de stekker uit het kabinet trok. Dus kwamen de verkiezingen eerder dan verwacht.'

Johan Remkes heeft zoals gebruikelijk een scherpe waarneming: 'Een aantal fractieleden had beklonken dat er een overgangsregime moest komen. Ik heb van iedereen toen begrepen dat dit op tijdelijke basis zou zijn. Als Rita had gewonnen, had het niet voor de hand gelegen dat Mark naar de fractie zou gaan. Dán had het voor de hand gelegen dat Willibrord tot aan de verkiezingen fractievoorzitter zou blijven. Een groot deel van de fractie wilde Henk Kamp als nieuwe voorzitter. Dat had ook te maken met het gevoel bij sommigen dat het jonge talent Mark Rutte niet nu al voor de leeuwen moest worden gegoooid. Is het niet beter dat Henk met een wat meer op rechts vormgegeven profiel de electorale deur goed dicht houdt, zodat de PVV van Geert Wilders de wind uit de zeilen wordt genomen, zo luidde de gedachte.'

Op woensdag 22 maart 2006 dient zich plotseling een tweede kandidaat aan voor het lijsttrekkerschap. Het is Jelleke Veenendaal, die sinds december 2003 in de fractie zit, en afkomstig is uit het midden- en kleinbedrijf. Ze vindt dat één kandidaat geen keuze is en wil Rutte tegengas bieden. Haar actie wordt lacherig ontvangen, niemand neemt het serieus. Dat is wel het geval als Rita Verdonk op woensdag 5 april in de Amsterdamse BouwRAI haar kandidatuur toch nog aankondigt. Daarbij parafraseert ze Frits Bolkestein die zestien jaar eerder bij zijn 'ambtsaanvaarding' in Zwolle zei: 'We gaan niet naar links, we gaan niet naar rechts, we gaan recht omhoog.' Verdonk maakt ervan: 'Ik ben niet links, ik ben niet rechts, ik ben rechtdoorzee.' Rutte reageert als door een adder gebeten.

Inhoudelijk verschillen Rutte en Verdonk weinig; het verschil zit in de presentatie. De minister voor Vreemdelingenbe-

leid en Integratie vindt dat zij 'daadkracht en duidelijkheid' uitstraalt. Rutte legt meer nadruk op de inhoud dan op zijn eigen persoon. Het wordt een bijna Amerikaanse verkiezingsstrijd. Na het verkiezingsdrama van 2002 wil het partijbestuur dat de leden voortaan de lijsttrekker kiezen. In 2006 is dat voor het eerst aan de orde. In de Amerikaanse situatie legt de verliezer zich neer bij de uitslag en trekt loyaal op met de winnaar. Bij het vvd-referendum gaat het anders. De verliezer, Rita Verdonk, schikt zich aanvankelijk, maar gaat dwarsliggen na de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november.

Van Beek: 'Verdonks campagne was niet lijstondersteunend. We hadden de afspraak dat iedereen in de campagne van alles mocht zeggen, zolang het maar lijstondersteunend was. Ik heb altijd gezegd: "Stem op de vvd en als u het leuk vindt, mag u ook op mij stemmen, maar het gaat om de vvd." Bij Verdonk ging het om Verdonk, niet om de vvd. Ik heb meegemaakt dat de ploeg van Verdonk op een verkiezingsavond in november alle vvd-affiches van de muren haalde en verving door Verdonk-posters. Dat was dus een redelijk agressieve campagne om maar te zorgen dat men op de nummer twee van de lijst zou stemmen. Het was dus niet toevallig dat iets meer mensen op nummer twee dan op nummer één hebben gestemd. Daar is hard aan gewerkt. Was het maar een richtingenstrijd geweest tussen links en rechts in de partij, dan viel er iets te kiezen. Niemand heeft Mark ooit op een linkse uitspraak kunnen betrappen. Het ging gewoon om persoonlijke ambitie. Dat was ook het verschil tussen Verdonk en Wilders. Wilders is vertrokken omdat hij iets vond. Bij hem ging het om de inhoud. Bij Verdonk ging het niet om de inhoud. Zij wilde zelf de nummer één zijn en minister-president van Nederland worden. Als je het over richtingen hebt, dan kun je Verdonk kwalificeren in de rechtse hoek en Mark in de liberale hoek. Bij hem zit er veel meer fundament onder.'

Hans van Baalen heeft het niet op lijsttrekkersreferenda. Hij vindt het gevaarlijk, omdat de kandidaten zich moeten profileren op hun eigen persoonlijkheid, zeker als er inhoudelijk geen verschillen zijn. 'Het was een *beauty contest*. Ik heb liever het

ouderwetse systeem, waarin de partij iemand aanwijst. Het was ook raar dat de verliezer nummer twee in de fractie werd. Het was chiquer geweest als Rita niet in de Kamer was gaan zitten, maar weer minister had kunnen worden. Dat ging niet in 2007, maar dit was ook geen goede oplossing. Zelf ben ik ook door Jan van Zanen aangezocht om het tegen Rutte op te nemen. Ik kreeg niet de indruk dat het de bedoeling was er een open strijd van te maken die ik geacht werd te winnen. Ik heb daarom het aanbod direct afgeslagen. Bovendien vond ik dat Mark Rutte betere papieren had dan ik om de vvd te leiden. Hij heeft ook meer humor dan Rita Verdonk en dat vind ik een belangrijke eigenschap voor een vvd-leider.'

Op woensdag 31 mei 2006 giert de stress door de vvd-gelederen. Wordt het Rita? Wint Mark? De peilingen wijzen in de richting van Verdonk. In het Amsterdamse Hotel Okura maakt de verkiezingscommissie aan het begin van de avond de uitslag bekend: Rutte krijgt 51 procent van de uitgebrachte stemmen, Verdonk 46 procent en Veenendaal de resterende 3 procent.

Een maand later valt het kabinet. Mark Rutte neemt op donderdag 29 juni de voorzittershamer van Willibrord van Beek over. Weer een week later beëdigt koningin Beatrix haar tiende kabinet in vijftientwintig jaar. Balkenende III organiseert de verkiezingen en maakt de rijksbegroting voor 2007.

In een vraaggesprek met minister Verdonk in oktober zegt ze in het blad van MKB-Nederland op de vraag of ze soms plannen heeft om 'voor zichzelf' te beginnen: 'Nooit heb ik de aanvechting gehad om zoiets te doen. Ik ben loyaal aan de vvd en dat blijf ik ook.' Dat zou nog veranderen.

In aanloop naar de 22e november verschijnt in augustus de kandidatenlijst met enkele opmerkelijke, nieuwe namen erop. Alsof het de Top 40 betreft komen met stip binnen op vier en vijf Brigitte van der Burg respectievelijk Fred Teeven. De eerste is 'ontdekt' door Robin Linschoten. Na een gesprek met Rutte belandt de voormalige directeur van de Raad voor Zelfstandig Ondernemerschap ook tot haar eigen verbazing op de toppositie

De drie kandidaten voor het lijsttrekkerschap van de VVD in mei 2006: Rita Verdonk, Mark Rutte en Jelleke Veenendaal. VVD-ARCHIEF

direct na de lijsttrekker, Rita Verdonk en Henk Kamp. Teeven is al bekend van Leefbaar Nederland en als officier van justitie. Om hem bedankt Arthur Docters van Leeuwen, de vroegere hoogste baas van Teeven, voor de eer, want hij zou op plaats nummer tien komen te staan. De vroegere kritische journalist en tegenwoordig communicatieadviseur Ton Elias prijkt op plek 23.

In de campagne is er interne kritiek op de profilering van Rutte, hoewel hij zich richt tot de kiezers die doorgaans op CDA of PvdA stemmen en die ideologisch op de rechterflanken van die partijen thuishoren. Het verlies van 6 zetels moet eerder worden verklaard uit de strijd die hij met Rita Verdonk heeft gevoerd, die partij en achterban splijt. Grote winnaar is de SP, die een megawinst van 16 zetels pakt, maar ook Geert Wilders boekt succes met 9 zetels uit het niets. De opmars van Jan Marij-

Edith Schippers, de machtigste vrouw van Nederland in 2013, is van maart 2006 tot oktober 2010 vicefractievoorzitter naast Mark Rutte. VVD-ARCHIEF

nissen maakt de SP de derde fractie in de Kamer na CDA (41) en PvdA (33). De Partij voor de Dieren maakt haar entree met twee zetels, de LPF verdwijnt bijna weer net zo snel als zij is opgekomen.

Het jaar 2006 is voor de VVD geen pretje, maar in internationaal kader geplaatst wordt dat weer betrekkelijk. Het jaar begint met een revolutie in de zorg, waarvoor liberalen lang hebben geijverd. Minister Hans Hoogervorst introduceert een nieuw verzekeringsstelsel zonder ziekenfonds. Iedere Nederlander vanaf achttien jaar is verplicht verzekerd bij een zelf te kiezen zorgverzekeraar. Basisvoorzieningen als consultatie bij de huisarts en behandelingen in het ziekenhuis zijn standaard. Wie meer wil, kan zich bijverzekeren. In maart overlijdt de van oorlogsmisda-

Anouchka van Miltenburg is vicefractievoorzitter van oktober 2010 tot september 2012 naast Stef Blok. VVD-ARCHIEF

den verdachte Servische ex-president Milošević in de Scheveningse gevangenis, waar hij al vijf jaar in voorarrest zit. Italië wordt wereldkampioen voetbal door de finale van Frankrijk te winnen. Die zomer is de heetste die Nederland ooit heeft meegemaakt. In augustus gaan voor het eerst Nederlandse militairen naar Afghanistan om in NAVO-verband de provincie Uruzgan te helpen opbouwen. Datzelfde jaar sneuvelen vier soldaten. Op de valreep van 2006 wordt de voormalige Iraakse dictator Saddam Hoessein op last van een rechtbank in Bagdad opgehangen.

De verkiezingsuitslag dwingt CDA en PvdA bijna om met elkaar te gaan regeren. De VVD speelt als verliezende fractie geen rol meer, hoewel sociaal- en christendemocraten wel een derde partij nodig hebben om zich van een meerderheid in de Kamer te ver-

zekeren. Superwinnaar SP ontvangt een uitnodiging van informateur Rein Jan Hoekstra, maar na tien dagen haakt Marijnissen af. Tussen hem en het CDA wordt het niets. Vervolgens blijkt de ChristenUnie wel bereid tot politiek zakendoen. De nieuwe informateur Herman Wijffels (CDA), die zelf nooit tot een regering wilde toetreden, neemt de drie lijsttrekkers Balkenende, Bos en Rouvoet mee naar het Friese Beetsterzwaag, waar ze in het voormalige koetshuis van landgoed Lauswolt in januari en februari 2007 een coalitieakkoord samenstellen. Op 22 februari staat het vierde en laatste kabinet-Balkenende bij Hare Majesteit op de trappen van haar woonpaleis voor de traditionele foto.

HET POLITIEKE EINDE VAN RITA VERDONK

Dinsdag 28 november 2006. De vvd-fractie organiseert 's avonds een afscheidsreceptie in de vroegere plenaire vergaderzaal voor vertrekkende Kamerleden die de eerste 22 plaatsen op de kandidatenlijst niet hebben gehaald én voor de in maart opgestapte Jo-zias van Aartsen. Aan de andere kant van het Binnenhof stroomt café Plein 19 helemaal vol met journalisten. Oké, het is borreltijd, maar is dit niet wat overdreven? Wat is er aan de hand?

Even later stapt demissionair minister Verdonk met ferme pas en een klein gevolg de bruine kroeg annex eetcafé binnen. Zij heeft de week ervoor ruim 620.000 voorkeurstemmen behaald en dat is veel meer dan fractieleider Rutte. Wat betekent dat voor haar positie in de fractie, wil zij weten. Ze zegt dat partijcoryfeeën Wiegels en Bolkestein dat maar eens duidelijk moeten maken. Voor het overige spreekt ze haar loyaliteit uit aan Mark Rutte, en dat klinkt dan weer merkwaardig. Want het is voor alle toehoorders duidelijk: Rita Verdonk wil hem van de troon stoten nog voordat hij er goed en wel op zit.

Als de drukte en hectiek van het moment weer zijn geweken, wandelt Verdonk doodgemoedereerd terug naar het Kamergebouw om zich onder de receptiegangsters te begeven. Het nieuws is haar vooruitgesneld. Veel aanwezigen weten al wat zij zo-even aan de parlementaire pers heeft verklaard. Haar liberale vrienden weten niet hoe ze het hebben. Hoe durft ze hier nog te ver-

schijnen na zo'n openlijke aanval op de fractievoorzitter? Edith Schippers: 'Haar omringende adviseurs en zijzelf hebben beiden bedacht dat zij de leider moest worden. Dat bedenkt je niet in je eentje. Op de dag van de bekendmaking van de voorkeurstemmen heb ik als vicefractievoorzitter een gesprek met haar gehad, een best wel prettig gesprek, maar daarin kwam totaal niet aan de orde dat ze twee uur later haar victorie zou opeisen in een café aan de overkant. Kort van tevoren zit ik nog met haar te praten. En ze zegt niets!'

Na het feestje komt de fractie in spoedzitting bijeen en roept Verdonk tot de orde. Zij bindt in. Een beetje. Voorlopig.

Mark Rutte vindt dat hij haar alle kans heeft geboden om haar plek en functie naast hem in de fractie naar behoren in te vullen. 'Eind maart zei ze: "Misschien doe ik het ook wel", en toen ik op een handelsmissie in München was heeft ze zich gekandideerd. Dat heb ik haar nooit verweten. Tot de verkiezingen in november ging het redelijk goed tussen ons. Er waren wat incidenten, maar geen ernstige. Maar na de verkiezingen zijn er enkele heel zichtbare momenten geweest met haar optreden in dat café, een interview in *NRC Handelsblad* begin 2007 en aan het begin van de zomer weer een interview, nu in *HP/De Tijd*. Telkens hebben we erover gesproken en ik heb tot drie keer besloten haar nog een kans te geven. Totdat op 13 september in het *AD* en *De Telegraaf* verhalen verschenen met uitspraken die ze in besloten kring had gedaan in restaurant Wilhelminapark in Utrecht. Toen concludeerde ik dat het tussen haar en de fractie niet meer goed zou komen. Dan wordt het schadelijker om haar in de fractie te houden dan om haar buiten de fractie te zetten. Dat heb ik haar die donderdagmiddag ook meegedeeld. Ik vind haar een goed politica en vond het het waard om het na die drie keer nog eens te proberen, maar toen het de vierde keer misging in een jaar tijd was er toch een patroon zichtbaar.'

Volgens de twee dagbladen heeft Verdonk tijdens het diner gezegd dat Rutte de bal is kwijtgeraakt aan Wilders. Een week eerder heeft de fractie tot diep in de nacht gedelibereerd over de vraag of ze een PVV-motie van wantrouwen moet steunen te-

gen minister Vogelaar (PvdA), die integratie in haar portefeuille heeft. Verdonk en een aantal anderen, onder wie Fred Teeven, vinden van wel, een andere groep vindt van niet. De vvd steunt de motie uiteindelijk niet, zeer tegen de zin van Verdonk.

Na de verkiezingen stelt Rutte het nieuwe fractiebestuur samen. Rita krijgt daar ook een plaatsje in. Van Beek, inmiddels secretaris, denkt dat het haar tegenviel, omdat het voortdurend over organisatorische zaken ging. 'Het was erg onplezierig om Verdonk in de publiciteit dingen te horen zeggen waarover we in de fractie iets heel anders hadden afgesproken. We werden een paar keer overvallen. Na de zoveelste uitlating in de pers was de maat vol. Hier aan de overkant in de fractiezaal hebben we daar een openhartig gesprek over gehad. Dat leidde ertoe dat de fractie zei dat we niet samen meer door konden gaan. Op twee leden na, Teeven en Aptroot, vond iedereen dat zij eruit moest. Maar er is nooit sprake geweest van een splitsing, dat zij met z'n drieën verder zouden gaan.'

Verdonk vraagt 24 uur bedenktijd om te bepalen of ze vrijwillig opstapt of niet. Ze laat het 'ultimatum' verstrijken, waarop Rutte de knoop doorhakt en haar op vrijdag 14 september schrappt. De beleving in de fractie van de gebeurtenissen gedurende een groot deel van 2007 is verschillend. Verdonk heeft niet alleen veel aanhang onder de vvd-leden in het land, ook in de fractie zelf heeft ze openlijke en minder openlijke medestanders.

Zo zitten in de nieuwe kleinere fractie Kamerleden die in mei 2006 op Rita Verdonk hebben gestemd. Ook zitten er oud-ministers in, naast de vijf nieuwelingen Brigitte van der Burg, Helma Neppérus, Han ten Broeke, Fred Teeven, Arend Jan Boekestijn en Halbe Zijlstra. Alleen van Aptroot en Teeven is bekend dat zij hun stem aan Verdonk hebben gegeven, maar er zijn er meer geweest, die later eieren voor hun geld kiezen. Niettemin treedt na het gedwongen vertrek van Verdonk eenzelfde solidariserend effect op als na het opstappen van Geert Wilders drie jaar daarvoor, ervaart Van Miltenburg, zelf een overtuigd Rutte-aanhanger. 'Hij hield de zaterdag erna een daverende toespraak op de ledenvergadering in Veldhoven ondanks de pijnlijke kaakontste-

king waarmee hij daar rondliep.'

De partij staat in de peilingen op 12 zetels. Er moet iets gebeuren. De eenheid moet worden hersteld. De fractieleden maken de afspraak met elkaar om irritaties en andere ongenoegens nooit meer in het openbaar te ventileren of te laten lekken. Intussen worstelen Aptroot, Teeven en ook Van Baalen met de vraag of het wel kan om iemand die zo populair is bij de achterban te verstoppen. Heeft dat niet veel weg van je eigen graf graven? Het lijken wel weer even de tijden van Pim Fortuyn. Of je verheft Rita Verdonk op het schild, of je bent heel erg tegen haar. Aptroot: 'Er is niet gestemd over de uitzetting van Verdonk, maar het overgrote deel van de fractie steunde het voorstel van Mark wel. Zeker 16 van de 21. Ik vond het te snel gaan. Ik wilde haar nog een laatste kans geven. Ze had meer dan 9 zetels op haar naam, dus ze kon met enig recht in de Kamer blijven. Achteraf was het beter geweest als ze zelf was vertrokken. Ik heb tegen Mark gezegd dat ik mijn zetel zou inleveren als ik vond dat ik niet verder kon. Ik heb ook gezegd dat ik nooit mee zou gaan met Rita. Zij heeft van alles geprobeerd om mij mee te krijgen naar een eigen partij, maar ik ben en blijf vvd'er. Op de zondag na de ledenvergadering in Veldhoven is Mark bij mij thuis geweest om te zeggen dat hij mij wilde behouden voor de fractie. Nadat zij voor zichzelf was begonnen, zakten we steeds verder in de peilingen, terwijl Rita richting de 30 zetels ging. Toch zag je al snel dat ze geen echt Kamerlid was. Geert heeft er nog wat van gemaakt, maar Rita was er vaak niet en in de debatten die ze wel deed, was ze nogal eens lachwekkend bezig.'

Schippers probeert in verscheidende gesprekken met Verdonk haar te winnen voor het idee de krachten te bundelen. Beide politici spreken een ander deel van de vvd aan, daar kun je ook van profiteren. 'Maar Rita kon het niet verkroppen dat zij de meeste voorkeurstemmen had en toch niet de leider was.'

Halbe Zijlstra, fractievoorzitter sinds november 2012 en in de Kamer sedert de verkiezingen van 2006, is geen vriend van het lijsttrekkersreferendum. 'Als de economie aantrekt en wij er goed voor staan en de premier wil nog een keer, dan denk ik niet dat

we een referendum nodig hebben. En als Mark Rutte stopt, ga ik zelf weleens nadenken of ik het überhaupt wil, lijsttrekker worden. Ledendemocratie is belangrijk; zij moeten invloed kunnen hebben op wie het wordt. Maar het moet geen zware strijd worden. Dan ben ik voor het Amerikaanse systeem: *the winner takes all* en de verliezer klapt zijn handen blauw, maar heeft verder geen rol. Dat is denk ik de les: de verliezer van het referendum moet niet als nummer twee op de lijst komen, ook al heb je een verschil in voorkeurstemmen.'

Zijlstra herinnert zich nog een telefoongesprek kort voor de lijsttrekkersverkiezing. 'Ik was fractievoorzitter in Utrecht en toen kreeg ik de minister van Immigratie en Integratie aan de lijn vanwege een lokaal punt. Ik heb een halfuur proberen uit te leggen dat we het eigenlijk eens waren als we twee woorden net iets anders zouden gebruiken. Dat wilde er maar niet in bij haar. Toen dacht ik: als dit het moet worden, dan is het niet al te best. Ik heb bij de kandidaatstelling voor de Kamer gezegd: "Als mevrouw Verdonk de lijsttrekkersverkiezingen wint, ben ik geen kandidaat. Dan trek ik me terug." Dus met een paar procent extra voor haar had ik hier niet gezeten.'

IJzeren Rita is niet de harde bikkelaar voor wie menigeen haar houdt. Tijdens haar ministerschap bestudeert ze persoonlijk dozen vol dossiers van asielzoekers die juridisch gezien teruggestuurd moeten worden, maar menselijkerwijs misschien niet. Zo zet ze onder achthonderd individuele gevallen haar handtekening, die leidt tot een verblijfsvergunning. Dat haalt de publiciteit niet of nauwelijks. Op de dag na de bekendmaking van het aantal voorkeurstemmen komt een fractiemedewerker haar feliciteren met het mooie resultaat. De tranen rollen over haar wangen; de medewerker is zo ongeveer de enige in de VVD die haar gelukwens.

Laetitia Griffith, sinds juni 2006 in de fractie na een kort wethouderschap in Amsterdam, organiseert met een groep collega's een telefonische reddingsactie. Ze bellen individuele VVD-leden op die hun lidmaatschap opzeggen om de excommunicatie van Verdonk, in een poging hen binnenboord te houden. Rutte en

Henk Kamp heeft in drie verschillende periodes deel uitgemaakt van de fractie: van 1994 tot 2002, in het begin van 2003 en van eind 2006 tot eind 2008. VVD-ARCHIEF

anderen gaan het najaar van 2007 's avonds het land in om opstandige afdelingen tot bedaren te krijgen. 'Ik herinner me een stad in Brabant met een regionale afdeling, die van tevoren met mij wilde eten om daarna uit de vvd te treden. Dat heb ik niet gedaan,' weet Rutte nog.

In november 2007 dient Henk Kamp de nota Immigratie en Integratie in bij de Kamer. Bedoeling is om via wetgeving de jaarlijkse instroom van asielzoekers in te dammen, illegaal in Nederland verblijvende mensen uit te zetten, een halt toe te roepen aan zogenoemde huwelijksimmigranten en het onder begeleiding plaatsen van gezinnen waar iedereen van een uitkering leeft. Een klein jaar later vult Kamp zijn initiatiefwetsvoorstel aan met een nota die beoogt het specifiek islamitische deel van de bevolking voor verder isolement in de maatschappij te behoeden. 'Ik was

er echt van overtuigd dat we er onverstandig aan deden, niet zozeer om mensen van buiten binnen te laten, als wel om kansarme mensen van buiten binnen te laten, die bovendien oneigenlijk gebruik van de wettelijke regels maakten. Mensen kwamen hier, het merendeel zei dat ze vluchtelingen waren, maar ze waren geen vluchtelingen. In ieder geval was Nederland niet de eerste veilige plek na hun vlucht. Ik was heel erg gemotiveerd om daar wat tegen te doen, dus ik heb in die tijd dat ik opnieuw in de Kamer kwam die nota's uitgebracht.'

Kamp behoort tot een selecte groep politici die op alle mogelijke beleidsterreinen actief is. In de Kamer sinds 1994 is hij minister van vier verschillende departementen in vijf kabinetten. Hiermee is hij in de VVD recordhouder. Kamerbreed moet hij alleen de CDA'er Jan de Koning (1926-1994) voor zich dulden, die op vijf ministeries het bewind heeft gevoerd en op nog twee andere heeft waargenomen.

Kamp vindt dat er bij een groot deel van de bevolking een vertekend beeld bestaat van de leefsituatie van niet-Europese inwoners in Nederland. In 2007 wonen 1,8 miljoen allochtonen van niet-westerse oorsprong in vooral de grootstedelijke gebieden. Dat is 11 procent van de totale bevolking. Van de kinderen uit deze gezinnen gaat 50 tot 70 procent voortijdig van school zonder diploma. Wat dit betekent voor hun toekomst is duidelijk. Daar komt bij dat in Marokkaanse en Turkse kringen 65 procent van de huwelijken door de vaders wordt gearrangeerd met echtgenoten die in de helft van de gevallen uit het land van herkomst komen, zodat zij door het huwelijk een verblijfsvergunning krijgen met recht op een uitkering. In één op de drie gevallen is de huwelijkspartner zelfs een familielid. Beide wetsvoorstellen zijn nog steeds in behandeling. 'Er is nog geen meerderheid voor, alleen het boerkaverbod is inmiddels ingevoerd,' aldus Kamp.

In 2008 en 2009 werkt de fractie vooral aan het herstel. In het voorjaar van 2008 lanceert Rita Verdonk haar nieuwe partij Trots op Nederland. Een week later staat ze op 19 zetels in de peilingen

en is ze virtueel groter dan de vvd. Vrije weekends hebben de 22 fractieleden niet meer, als ze die al hadden. Alle afdelingen waarvan bekend is dat ze willen muiten, krijgen bezoek. Het is een operatie die met militaire precisie wordt uitgevoerd. Ook Ap-troot en Teeven gaan 's avonds en op zaterdag naar opstandige regio's. Schippers: 'Het was hard nodig dat er iets gebeurde. De vvd stond echt op scheuren. En sommige partijprominenten kozen openlijk voor Rita, ook voorzitters van kamercentrales en oud-voorzitters. Er waren afdelingen in Limburg en in de Achterhoek die achter haar stonden. Niks uitslapen, aan de slag! De fractie werd er een hecht team door.'

Onder Rutte beleeft de fractie een herbezinning en heroriëntatie op wat een vvd-Kamerlid drijft, waartoe hij op aarde is. Ieder fractielid moet in zijn eigen portefeuille een aantal wetten zoeken die afgeschaft kunnen worden. Scheelt subsidie en dus belasting. Om zichzelf opnieuw uit te vinden roept de fractieleding buitenlandse hulp in. Edith Schippers: 'We hebben destijds hulp gekregen van een ideoloog van de Republikeinse Partij uit de vs en van het campagne-team van premier Cameron uit Engeland. Met hen hebben we sessies gehad. Ons de vraag gesteld: "Waarom is de vvd nodig in dit land? Wat is je bestaansrecht?" In 2009 hebben we Camerons team gevraagd, omdat de Conservatieven waren gevloerd door de almachtige Tony Blair en Labour. Zij moesten zich dus ook herbronnen, hervinden. Met de Engelsen heb ik twee gesprekken gehad en met die Amerikanen een paar keer hier in Nederland en ook nog één keer in de vs, in de marge van een VN-vergadering waar je als senior Kamerlid naartoe gaat. Mark en ik hebben dit gedaan en Hans van Baalen is bij een vervolgsessie geweest.'

De contacten worden gelegd door politiek secretaris Joan Arensman, die twee jaar voor de fractie werkt en inmiddels bij Google in San Francisco aan de slag is. Uit de gesprekken komt naar voren dat de vvd zich moet concentreren op drie hoofdthema's: economie en financiën, veiligheid en rechtshandhaving, en immigratie en integratie. 'Op het laatste punt hadden we al veel terrein verloren aan Geert Wilders. Op het tweede thema

hadden we ook geduchte concurrentie, maar op het eerste onderdeel zijn we altijd nummer één gebleven. Vervolgens heb ik in de fractie gebracht dat iedere woordvoerder een nieuw verhaal moest schrijven over zijn beleidsterrein. Elke dinsdagavond bespraken we dat. We hebben echt alles opnieuw onder de loep genomen. Zo kregen we een proces waarin iedereen terugging naar de basis. Pas daarna hebben we een bureau voor de campagne ingehuurd. Ik heb een gruwelijke hekel aan bureaus die zelf de inhoud willen bepalen. Sommige partijen doen dat. Onze fractie is de motor van de vvd. De bewindslieden voeren het programma uit zoals het in het regeerakkoord is afgesproken. De fractie is daar de ideeënmachine voor.'

Johan Remkes zit weer in de fractie sinds de verkiezingen van 2006. 'In 2007 en 2008 kreeg ik om de haverklap journalisten over de vloer met de opmerking: "Het is niks met Mark en het wordt ook niks met Mark." Het fractievoorzitterschap is een vak apart, dat je moet leren – en je moet mensen de tijd geven om het te leren. Toen ik in oktober 1993 in de Kamer kwam zat een stevig deel van de fractie met gekromde tenen de optredens van Frits aan te horen. En een halfjaar later haalde de vvd een klinkende verkiezingsoverwinning. Een duidelijk onderscheidend verschil met Wilders was dat liberaal denken zich niet verhoudt tot groepsdenken.'

EEN MOTIE ALS KEERPUNT

Het vierde kabinet-Balkenende is een vechtkabinet. De aanvoerders van CDA en PvdA liggen elkaar niet en dan is het net zoals in een slecht huwelijk: die echtscheiding, die komt er een keer. De financiële crisis die in de zomer van 2008 in New York ontstaat en razendsnel overwaait naar Europa, brengt minister Bos van Financiën nog even in de glansrol van redder in de nood. Hij weet de dreigende faillissementen van ABN-AMRO, ING en Fortis af te wenden met tientallen miljarden euro's aan staatssteun. In maart 2009 neemt de regering extra maatregelen om de gevolgen van de ongekend grote crisis enigszins op te vangen. Hier legt Balkenende iv de kiem voor het oplopende overheidstekort in

latere jaren; het wil pas iets doen aan dat tekort vanaf 2012. Het is een moeizaam compromis, waarin de PvdA de meeste 'winst' binnenhaalt. Later in 2009 besluit het kabinet om de AOW-gerechtigde leeftijd met ingang van 2025 in twee stappen te verhogen naar 67 jaar. Het heeft allemaal veel weg van een vooruitschuifoperatie.

Zo denkt de vvd-fractie erover wanneer de Miljoenennota voor 2010 verschijnt. In het weekend voor het debat over de rijksbegroting wordt het de meeste fractieleden duidelijk, alle stukken onder embargo lezend, dat het kabinet is uitgeregeerd. In de fractievergadering voor Prinsjesdag zegt Rutte dat hij klaar is met deze regeringsploeg en dat hij overweegt een motie van wantrouwen in te dienen tegen het gehele kabinet. Dat zou de eerste keer zijn dat de vvd zoiets doet. In 1951 dient vvd-leider Pieter Oud een motie van afkeuring in tegen de regering-Drees over het Nieuw-Guineabeleid (zie hoofdstuk 1). Het is een iets lichter wapen dan een motie van wantrouwen. 'Achteraf denk ik dat dat het een heel belangrijk moment is geweest voor de ommekeer in de peilingen. Daarna gingen ze niet meteen omhoog, hoor. Balkenende verdedigde zich slecht in zijn eerste termijn. Hij had die nacht niet geslapen. In de aanloop naar Prinsjesdag hebben we gezegd dat als Balkenende het niet goed kan verdedigen, we misschien maar een motie van wantrouwen moeten indienen,' vertelt Rutte.

De eerste versie van de motie is voor andere oppositiepartijen niet acceptabel, maar de SP voelt er wel voor om een motie van wantrouwen te steunen, zelfs als die van de verfoeide vvd is. Rutte: 'Ik had een heel goede verhouding met Agnes Kant, niet inhoudelijk, maar met procedures. De eerste motie hebben we weggegooid en daarna hebben we een nieuwe gemaakt: "De Kamer, gehoord de beraadslagingen, zegt het vertrouwen in de regering op." Daar zat niets in waar de SP aanstoot aan kon nemen. Ik herinner me dat Agnes de zaal in kwam en ja knikte, zo van: we gaan je steunen. Toen hadden we 55 stemmen voor de motie (vvd-sp-pvv). Daarna bleven we in de peilingen nog zakken. Rond de kerst zaten we ineens op 24 zetels. Bij de gemeente-

raadsverkiezingen van 2010 bleven we hangen rond de 20 zetels en vanaf eind maart stegen we naar bijna 40 zetels om voor de verkiezingen weer te zakken met een stuk of 6, 7. Zo kwamen we uit op 31.'

Aanvankelijk is er op de maandag voor Prinsjesdag nog wel de nodige scepsis in de fractie. Zes fractieleden hebben er moeite mee, onder wie Laetitia Griffith, die niet van oppositie voeren houdt. Het is een zwaar middel voor de VVD, die toch liever zelf regeert dan anderen kritiseert. Na de beantwoording van Balkenende met 'nietszeggende afschuifbewegingen' is de fractie unaniem. 'Het kabinet schoof alle problemen door naar de toekomst,' zegt Aptroot, die denkt dat het vooral de houding van Rutte is die op donderdag 17 september 2009 indruk maakt: zelfverzekerd, krachtig en overtuigend. 'PVV en SP dienen om de haverklap dit soort moties in, maar als wij zoiets doen is er wel wat bijzonders aan de hand. Het CDA was razend. Die zeiden dat ze nooit meer met ons zouden regeren.'

Dat valt mee. Een jaar later treedt het eerste kabinet-Rutte aan, een minderheidsregering van VVD en CDA met zogenoemde gedoogsteun van de PVV-fractie.

Het voorwerk voor de motie is verricht in kleine kring. Mark Rutte, Stef Blok en Edith Schippers nemen alle voor- en nadelen door met politiek secretaris Annelies Pleyte en woordvoerder Nick Kouwenhoven. 'Daar is het besloten. In de fractie waren wel twijfelaars. Anderen doen hun mond niet open, maar twijfelen wel en zeggen dat buiten de vergadering. Er zijn altijd mensen die het woord voeren in de fractie en er zijn altijd mensen die vooral het woord voeren buiten de fractie,' aldus een scherpe Schippers.

De spanningen tussen CDA en PvdA in de coalitie lopen verder op. Een kritisch rapport over de manier waarop Nederland in 2003 steun geeft aan de Amerikaans-Britse inval in Irak doet premier Balkenende meteen af als niet ter zake doend. De Partij van de Arbeid is woedend. Een kabinetsbreuk kan nog maar net worden voorkomen. Een maand later is het alsnog raak. De NAVO wil

dat Nederland zijn aanwezigheid in Afghanistan continueert, maar in het kabinet is afgesproken om de troepen in augustus 2010 terug te halen. Het CDA en de ChristenUnie zijn bereid om de missie nog een keer te verlengen, maar voor de PvdA is dat onaanvaardbaar. In de nachtelijke uren van 20 op 21 februari 2010 stappen de PvdA-ministers op. De twee andere partijen blijven demissionair zitten en vullen de vrijgevallen posten zelf in.

VOOR HET EERST DE GROOTSTE

In de campagne voor de verkiezingen van 9 juni 2010 profileert de vvd zich vooral op financiële degelijkheid. Volgens berekeningen van het Centraal Planbureau zou het vvd-programma leiden tot een 20 miljard euro lagere staatsschuld en een bezuiniging bij de rijksoverheid van 39 miljard. Weliswaar daalt de koopkracht enigszins, maar de werkgelegenheid neemt toe met bijna 6 procent. Geen van de andere partijen heeft hiervan terug. Rutte maakt op televisie en op straat een gunstige indruk op de kiezer en eind mei staat de vvd niet alleen op winst in de peilingen, maar lijkt ze ook de grootste te worden.

De verkiezingsavond vertoont veel trekjes van een politieke thriller. Weliswaar vallen er geen doden, maar een slachting is het voor sommigen wel. Tot laat in de avond gaan PvdA en vvd gelijk op. Het ene moment is de vvd de grootste, het andere moment ligt de nieuwe PvdA-partijleider Cohen op kop. De burgemeester van Amsterdam is door de naar huis en haard vertrokken Wouter Bos nadrukkelijk naar voren geschoven als kandidaat voor het premierschap. Daarvoor komen de sociaaldemocraten op de valreep tekort. De vvd wint 9 zetels en eindigt op 31, de PvdA weet haar verlies te beperken tot 3 en houdt 30 zetels over. Voor het eerst in het bestaan van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie is zij de grootste in de Tweede Kamer. Toch is zij niet de grootste winnaar. Die eer gaat naar de pvv van Wilders, die met een winst van vijftien 24 zetels mag bezetten. Hiermee heeft zij in één klap de derde fractie in de volksvertegenwoordiging. Ook D66 schiet omhoog van drie naar tien zetels. Een drama is de 9 juni 2010 voor het CDA en de SP. Zij leveren twintig res-

pectievelijk tien zetels in. De christendemocraten vallen in één klap terug van de nummer 1-positie naar de vierde fractie in het parlement. Het laat overduidelijk zien dat veel kiezers anno 2010 niet stemmen op een programma, maar op een persoon. Nederland heeft genoeg van Balkenende, en de onbekende nieuweling Emile Roemer kan voor de Socialistische Partij het verschil nog niet maken.

Op zaterdag 12 juni krijgt Uri Rosenthal van koningin Beatrix de opdracht te onderzoeken of een regering met daarin de VVD en de PVV een haalbare kaart is. De voorzitter van de liberale senaatsfractie komt er al snel achter dat dit niet gaat lukken, omdat de nieuwe CDA-aanvoerder Verhagen (Balkenende treedt op de verkiezingsavond af als partijleider) niet wenst aan te schuiven om voor een meerderheid te zorgen.

De tweede mogelijkheid is wat wel de Paars Plus-variant wordt genoemd: VVD, PvdA, D66 en GroenLinks. Schippers: 'In de achterban was er weinig draagvlak voor Paars Plus, maar het was een voor de hand liggende optie als meerderheidskabinet. En je kijkt eerst naar de meest voor de hand liggende opties. Mark vond dat je dat serieus moest bekijken. Geen gesprekken aangaan met een dubbele kaart in de zak. Hij heeft oprecht geprobeerd er een succes van te maken, maar tegelijk wel de kaders geschetst van wat we in elk geval wilden regelen. En die heeft hij ook meteen heel duidelijk op tafel gelegd bij de andere partijen. Dus 18 miljard bezuinigen en handen af van de hypotheekrenteaftrek. Vervolgens hebben we groepen gemaakt per onderwerp. Ik ben bij al die groepen geweest om de uitkomsten te kunnen bundelen voor de hoofdtafel. Het was een dramatisch gebeuren. Tussen Charlie Aptroot en Diederik Samsom was geen ruzie, zoals werd beweerd, maar het was een wereld van verschil. Twee heel verschillende culturen die elkaar niet konden vinden. Dat gold voor Samsom, maar ook voor Aptroot. Die had zoiets van: "Ik laat me niet ringeloren door die groene milieulobby." En Samsom liet zich niet ringeloren door de autolobby. De mindset was niet gericht op compromissen. GroenLinks probeerde als enige constructief de afstanden te overbruggen. Wat mij enorm

is tegengevallen in die formatie is dat D66 geen enkele moeite deed om bruggen te bouwen. Terwijl D66 het de hele tijd had over paars, paars, paars. Het tweede dat in mijn ogen cruciaal is geweest voor de mislukking is dat PvdA, D66 en GroenLinks vooroverleg hebben gehad. De positie van de VVD was dus nogal eenzaam. D66 had zich aangesloten bij het linkse blok. Het leverde dus te weinig resultaat op. Maar we hebben het wel oprecht geprobeerd.'

Rutte erkent dat hij in eerste instantie ook dacht aan een combi van VVD-PVV-CDA. Die heeft een magere meerderheid van 76 zetels. Maar een dieppaarse regeringsploeg, waarin het rood overheerst, gaat hij niet uit de weg: 'In het formatieteam heb ik altijd gezegd: 'Als het lukt met Paars Plus, gaan we het doen. Ik ga niet een combinatie onderzoeken om het te laten vastlopen. Ik kan niet twee weken lang een rol spelen, ik ben geen toneelspeeler.' Na nog wat schermutselingen die niet tot tastbaar resultaat leiden, benoemt Paleis Noordeinde minister van staat Ruud Lubbers op 21 juli tot informateur. Rutte daarover: 'Toen heeft Ruud Lubbers gezegd: "Ga eerst maar eens praten met het CDA over toch een combinatie met de PVV om te zien of die weggestreept kan worden." Omdat het om een gedoogconstructie ging, kon Lubbers daar zelf niet bij zitten. Nou, die kans hebben we met beide handen gepakt en aan het eind van die week zaten we op één lijn. Lubbers haakte af en Ivo Opstelten nam het over. En toen was er een kabinet.'

Zo eenvoudig en snel gaat het niet, maar het is een feit dat Lubbers én Verhagen de weg naar het eerste kabinet-Rutte hebben geplaveid, bedoeld of onbedoeld. De CDA-fractie-leider wil alleen onderhandelen over een minderheidskabinet met parlementaire steun van de PVV. Dat komt Wilders ook goed uit. Hij heeft een probleem als hij ministers moet leveren en hij wil niet de fout van de LPF herhalen, die in 2003 aan onderling gekrakeel in het kabinet onderuitging. Op maandag 26 juli 2010 spreken Rutte en Verhagen met Wilders op Buitenlandse Zaken om te kijken of het kan. Zij begrijpen dat de islam voor de PVV-leider geen electorale trukendoos is, maar dat hij de godsdienst wel degelijk

als een gevaar beschouwt. Voor de CDA-onderhandelaar betekent dit dat hij niet met de PVV in één kabinet kan en wil zitten; zijn achterban zal dit niet gedogen. Rutte: 'Die maandagmiddag heb ik Edith Schippers gebeld en gezegd dat een meerderheidskabinet echt niet kon. Ik merkte ook dat Wilders zelf het wel relaxed vond. Op vrijdag hebben we toen bekendgemaakt dat wij het over de aard en het karakter van de islam niet eens waren en dat dit de reden was om te komen tot een minderheidskabinet met gedoogsteun.'

Toch gaat het nog fout. In het CDA breekt opstand uit en drie fractieleden, onder wie demissionair minister Klink, die samen met Verhagen onderhandelt, zetten de hakken in het zand. Wilders haakt op vrijdag 3 september af, omdat het beoogde minderheidskabinet nu al geen meerderheid meer heeft. Na het fractieweekend van de VVD rijdt Rutte op maandagochtend 6 september in zijn Saab naar Voorburg, waar Maxime Verhagen woont. Het is rustig, droog en zonnig weer; de twee mannen gaan in de tuin zitten. De VVD-leider vraagt zijn CDA-evenknie of hij bereid is om informeel met Job Cohen van de PvdA te gaan praten over een brede coalitie, ofschoon ook niet groter dan 82 zetels. Verhagen zegt ja en Rutte belt meteen Cohen voor een afspraak diezelfde middag op Schiphol.

'Op weg naar Schiphol hoorde ik op de radio dat Klink was opgestapt. Ik heb toen meteen een sms naar Geert gestuurd – die was jarig die dag – met de inhoud: "Is dit een mooi verjaardagscadeau? Kom je weer praten?" Hij antwoordde: "Niet zo snel." De volgende ochtend stuurde hij een sms: "staat de asbak klaar?" Dus ik antwoord: "Die wordt nu gepoetst." Terwijl de leider van de Partij voor de Vrijheid in aantocht was, hebben we die onder de kraan gehouden.'

Op donderdag 7 oktober benoemt Beatrix Rutte tot formateur. Een week later staat zijn kabinet in de startblokken. Het is de eerste keer sinds de oprichting van de VVD in 1948 dat de partij de minister-president levert. Hoewel het CDA veel kleiner is dan de VVD gunt Rutte zijn coalitiepartner evenveel ministersposten: elk mag er zes bezetten. De vijf andere ministers van

Op vrijdag 8 oktober 2010 droeg Mark Rutte de fractie over aan Stef Blok. VVD-ARCHIEF

liberalen huize zijn Rosenthal (Buitenlandse Zaken), Opstelten (Veiligheid en Justitie), Schultz van Haegen (Infrastructuur en Milieu), Kamp (Sociale Zaken en Werkgelegenheid) en Schippers (Volksgezondheid, Welzijn en Sport). Van de acht staatssecretarissen komt ook de helft van de vvd: Teeven, Zijlstra, De Krom en Weekers.

Mark Rutte betreft de fractie bij bijna elke stap in de onderhandelingen. Van juni tot oktober is er wekelijks een fractievergadering waar hij uiteenzet welke richting het uit gaat. Alle fractieleden leveren hun bijdrage aan de formatieonderhandelingen. Het gaat heel anders dan in 2003, toen Zalm met een select groepje de onderhandelingen voerde en de fractie aan het eind van de rit ja mocht zeggen tegen het regeerakkoord.

In 2011 en het begin van 2012 roert de fractie zich niet of nauwelijks. Logisch, want de vvd-bewindspersonen zijn bezig met

de uitvoering van het regeerakkoord. De fractie vindt dat haar bewindspersonen in het kabinet zijn aangesteld om de afspraken in het regeerakkoord uit te voeren. Zolang ze dat doen, hoeft de fractie zich niet te profileren.

De agenda van de VVD in het kabinet vermeldt als hoofdzaken een lager begrotingstekort, vermindering van de staatsschuld en een snoeipakket van achttien miljard euro. Dit laatste onderdeel moet worden bereikt door het overheidsapparaat kleiner te maken, de subsidies en uitgaven voor cultuur, ontwikkelingshulp en defensie te verminderen, en door in te grijpen in de zorgsector, waar het basispakket en het persoonsgebonden budget voor de thuiszorg, in 1996 ingevoerd door staatssecretaris Erica Terpstra, versoberd moeten worden. Daar staat tegenover dat het kabinet in maart 2011 wordt gedwongen om zo'n 40 miljard euro te storten in een Europees noodfonds om de euro overeind te houden.

In het vroege voorjaar van 2012 ziet het kabinet zich genoodzaakt om een tussentijds extra bezuinigingspakket af te spreken, omdat de economie achteruitglijd en het tekort op de rijksbegroting oploopt. Op maandag 5 maart beginnen in het Catshuis besprekingen tussen premier Rutte, vicepremier Verhagen en gedoogpartner Wilders over een pakket van 14 tot 16 miljard euro nieuwe bezuinigingen voor 2013. Het in de diplomatenwijk van Den Haag staande Catshuis is officieel de ambtswoning van de minister-president; premier Van Agt (1977-1982) is de laatste die er daadwerkelijk gebruik van maakte.

De besprekingen duren lang en verlopen moeizaam. Rutte laat zich bijstaan door fractievoorzitter Stef Blok, Verhagen door Sybrand van Haersma Buma en Wilders door de nummer twee van de PVV Fleur Agema. Op dinsdag 27 maart loopt Wilders weg uit het overleg en laat weten snoeiplannen van VVD en CDA in de zorg en de sociale zekerheid niet voor zijn rekening te zullen nemen. De spanning loopt op. Rutte en Verhagen speculeren op vervroegde verkiezingen. Het kabinet regeert op dat moment nog geen anderhalf jaar. De volgende ochtend deelt de Rijksvoorlichtingsdienst mee dat de onderhandelingen zich in een moeilijke

Fractievoorzitter Stef Blok en premier Mark Rutte in april 2012 na weer een onderhandelingsronde met CDA en PVV in het Catshuis. ANP

fase bevinden en voor die dag zijn afgebroken. Even later loopt Wilders met een brede glimlach, omringd door zijn beveiligers, door de VVD-gangen in het Kamergebouw. Niets aan de hand, zo te zien. Inderdaad worden de besprekingen een dag later hervat.

Drie weken later, op vrijdag 20 april 2012, levert het Centraal Planbureau de berekeningen die de effecten aangeven van de maatregelen waarover VVD, CDA en PVV nu overeenstemming hopen te bereiken. Eenieder trekt zich terug in zijn eigen omgeving om de cijfers te bestuderen. Afspraak is om op zaterdagmiddag in het Catshuis spijkers met koppen te slaan en de geplande maatregelen daarna voor te leggen aan de drie fracties. 's Ochtends besluit Wilders plotseling tot ieders verbazing om de stekker uit het kabinet te trekken. Zelf zegt hij dat de koopkrachtdaling voor 65-plussers met alleen AOW en een klein pensioentje te groot is om voor zijn rekening te nemen, maar uit

de CPB-cijfers blijkt dat niet. Omdat hij alleen eenzijdig communiceert via Twitter en zijn fractiegenoten een zwijgplicht hebben, wordt niet duidelijk of er misschien een andere reden is voor de breuk. De dag ervoor heeft het CDA in Maastricht het college van gedeputeerde staten opgeblazen omdat de provinciale aanhangers van Wilders tegen een bezoek van de Turkse president Gül gekant zijn. Het betekent dat de twee PVV-gedeputeerden moeten opstappen. Hoe het ook zij, iedereen is verbijsterd en kwaad over 'het weglopen' van Wilders. Op zondag zegt Stef Blok in *Buitenhof* dat de PVV-fractie haar voorzitter wel zal hebben teruggefloten, want hij was immers in principe al akkoord gegaan. Op Twitter ontkent de leider dat. Premier Rutte dient op maandag 23 april het ontslag van zijn kabinet in bij de koningin.

Stef Blok: 'Ik ben ervan overtuigd dat Wilders het pas aan het eind heeft besloten. Hij zegt dat hij er uiteindelijk uit gestapt is vanwege de ouderen, maar hij kan moeilijk volhouden dat hij geen enkele concessie had willen doen, anders hadden we met elkaar die lijst niet uitonderhandeld. Hij was heel onzeker geworden door het vertrek van Hero Brinkman en de dalende peilingen. Hij is heel erg gericht op peilingen.'

Vervolgens voltrekt zich in de Tweede Kamer een niet eerder vertoond staaltje van daadkracht. Op woensdag 25 april maakt minister De Jager (CDA) van Financiën een rondje langs oppositiefracties met als doel om te zien of er met hen afspraken te maken zijn over extra bezuinigingen in 2013. De wonderen zijn de wereld nog niet uit: de volgende dag ligt er een stapel maatregelen die ruim 12 miljard euro moet opleveren en waarmee Nederland onder de 'Brusselse' norm blijft van maximaal 3 procent begrotingstekort. Onder dit Lenteakkoord staan de handtekeningen van Pechtold (D66), Sap (GroenLinks) en Slob (Christen-Unie). De belangrijkste punten uit dat akkoord zijn de verhoging van de btw van 19 naar 21 procent per 1 oktober 2012, stijging van de AOW-leeftijd in stappen naar 67 jaar in 2023 en verhoging van het eigen risico voor zorg naar 350 euro per jaar. Verder zijn nieuwe woninghypotheken alleen nog fiscaal aftrekbaar als de

lening volledig wordt afbetaald. Ambtenaren en onderwijspersoneel krijgen in 2013 en 2014 geen salarisverhoging.

RUTTE RECORDHOUDER

De vvd, de PvdA en de SP willen de vervroegde verkiezingen het liefst al voor de zomer; de liberalen zijn stabiel in de peilingen, de sociaaldemocraten staan op verlies en de socialisten lijken zich goed te herstellen. Opinipeilers verwachten dat de strijd om de grootste te worden tussen vvd en SP gaat. Zal Rutte het succes van juni 2010 weten vast te houden?

De kiesraad laat weten dat er meer tijd nodig is om een en ander te organiseren. De datum wordt bepaald op woensdag 12 september 2012. Dan is Nederland wel terug van vakantie. De campagne begint derhalve laat. Het heeft geen zin om midden in de zomer met rode rozen en oranje ballonnen de straat op te gaan. Meer dan ooit tevoren bepaalt de televisie niet alleen het verloop van de campagne, maar ook de invloed op de peilingen. De aftrap is op 22 augustus, maar de vvd doet daar nog niet aan mee. De NOS, RTL en de publieke omroepen hebben de tv-debatten tussen de lijsttrekkers verdeeld. Het zijn er zes op televisie en één op de radio, plus een lijsttrekkersdebat voor kinderen in het Jeugdjournaal. De nieuwe PvdA-leider Samsom, die na een levendig referendum onder de partijleden Job Cohen opvolgt, ondergaat in de laatste zomerse weken een uiterlijke metamorfose van linkse actieleider tot een in snel gesneden pak gestoken managerstype. Rond 1 september haalt hij rivaal Roemer in, die na een ongelukkig interview in *Het Financieele Dagblad* daalt in de polls. De race gaat nu tussen vvd en PvdA. Een week voor de verkiezingsdag is het verschil nog maar twee zetels, in het voordeel van Rutte.

Evenals op 9 juni 2010 is het op de avond van 12 september een zenuwslopende toestand in de Scheveningse strandtent waar de vvd bijeen is. Blijft Mark Rutte in het Torentje of wordt het Diederik Samsom? Uiteindelijk is niet het antwoord op deze vraag de grote verrassing, maar het aantal zetels dat de liberalen scoren: 41. Een absoluut record, dat het vorige van Frits Bol-

kestein (38) uit 1998 nog verbetert. Waarbij wel moet worden aangetekend dat het CDA toen wel en nu niet groot is. Sterker nog: de christendemocraten, decennialang de grote machtsfactor in de Nederlandse politiek, houden een schamele dertien zetels over. De PvdA eindigt drie zetels onder de vvd, de pvv knalt met negen zetels terug naar vijftien; Wilders weglompactie van april heeft haar gevolgen. GroenLinks raakt 60 procent van haar aanhang kwijt en houdt vier zetels over. Bij de sp is alle moeite voor niets geweest. Ze blijft stabiel op vijftien.

Al in juni zitten Rutte en Samsom in restaurant Poentjak dicht bij het Binnenhof. Het is een favoriete stek van de minister-president, die gek is op Indisch eten. Stel dat wij tot elkaar worden veroordeeld, hoe gaan we dat dan doen? Die vraag vindt zijn eerste, overtuigende antwoord op de avond van 13 september, wanneer de twee winnaars van de verkiezingen elkaar treffen in het Haagse appartement van Loek Hermans, de fractievoorzitter van de vvd in de senaat. 'We hebben er een biertje gedronken en vastgesteld dat we samen geen meerderheid in de Eerste Kamer hadden. Met D66 erbij zouden we er ook geen meerderheid hebben en het CDA had allerlei signalen afgegeven dat zij niet mee wilde doen. Dat bleek ook uit het eerste rondje van Kamp de volgende dag. We kwamen dus tot de conclusie dat we met z'n tweeën een meerderheidskabinet moesten vormen,' verhaalt Rutte.

Henk Kamp is per donderdag 13 september verkenner van het parlement, een geheel nieuwe functie in het staatsrecht sinds de Kamer de koning(in) buitenspel heeft gezet bij kabinetsformaties. Dat gebeurt in maart 2012 op initiatief van D66. De Kamer neemt voortaan het voortouw volgens haar vernieuwd reglement van orde. Kamp spreekt de volgende dag alle fractievoorzitters uit de Tweede Kamer en na het weekeinde de voorzitter van de Eerste Kamer, Fred de Graaf, over de omstandigheid dat een coalitie van vvd en PvdA met dertig zetels geen meerderheid heeft in de senaat. Volgens De Graaf is dat geen beletsel om een coalitie te vormen. Het huidige, demissionaire minderheidskabinet kreeg ook steun van andere fracties in de senaat. Op Prinsjesdag

adviseert Kamp de Kamer twee informateurs van vvd- en PvdA-huize te benoemen en hen te laten uitzoeken of een kabinet van de twee grootste fracties een stabiele toekomst kan hebben. Twee dagen later krijgen Kamp en ex-politicus Wouter Bos de opdracht om dat in kaart te brengen. Onder hun leiding gaan Rutte en Samsom, bijgestaan door Stef Blok en Jeroen Dijsselbloem, onderhandelen over een regeerakkoord.

De zes mannen spreken af dat ze naar buiten toe niets zeggen. In schrill contrast tot voorgaande kabinetsformaties heerst volledige 'radiostilte'. Dat leidt in de pers tot allerlei speculaties die zijn gebaseerd op 'bronnen rondom de onderhandelaars'. Zo zouden de heren de te bespreken onderwerpen zodanig hebben verdeeld dat de ene partij 80 procent ervan mag bepalen en de andere partij de resterende 20 procent. Door alles op kaartjes te schrijven ontstaat een soort kwartetspel. Henk Kamp, die alle sessies bijwoont: 'Dat is allemaal een beetje onzin. Bos had A4'tjes bij zich over de hypotheekrenteaftrek, het ontslagrecht, de duur van de ww-uitkering – onderwerpen die we moesten bespreken. Wat we hebben gedaan is het A4'tje over de hypotheekrente bij de vvd neerleggen en het onderwerp ontslagrecht bij de PvdA. Vervolgens moest iemand een voorbereidend stuk schrijven. De PvdA maakte de ene helft en de vvd de andere helft. Daarbij moet je proberen je te verplaatsen in de ander, dus je moet met een tekst komen die als basis voor een onderdeel van het regeerakkoord kan dienen. Over zo'n tekst zijn we dan weer gaan onderhandelen. Het was een manier om de onderhandelingen op gang te krijgen. Voordat je bij een eindtekst bent voor het regeerakkoord, moet je een paar stappen maken. Zo is het gegaan.'

Op dinsdag 25 september 2012 kiest de Tweede Kamer een nieuwe voorzitter. De vorige, Gerdi Verbeet van de PvdA, heeft te kennen gegeven geen nieuwe termijn te ambiëren. In november 2011 bekendt zij op een borrel van een vvd-Kamerlid dat ze zich bij de liberalen eigenlijk beter op haar gemak voelt dan in haar eigen partij. 'Maar ja, mijn vader was van de PvdA en mijn groot-

vader van de SDAP, dus dan ga je zelf ook in zo'n ontwikkeling mee.' zegt ze. Drie kandidaten hebben zich voor haar opvolging gemeld: Anouchka van Miltenburg, Gerard Schouw (D66) en Khadija Arib (PvdA). In de schriftelijke stemming valt de D66-kandidaat in de eerste ronde af. In de tweede ronde wint Van Miltenburg glansrijk met 90 stemmen tegen 56 voor het PvdA-Kamerlid. In de vvd-fractie is nog een andere kandidaat voor het Kamervoorzitterschap. Ton Elias is sinds twee weken fractiesecretaris en lid van het presidium van de Kamer. Van Miltenburg heeft meer ervaring; zij zit al negen jaar in de fractie, Elias nog geen vier jaar. Niettemin waagt hij een kans en komt zowaar nog dicht in de buurt. Van de 39 stemmende collega's kiezen er 21 voor Van Miltenburg en 18 voor Elias.

ZORGEN OM DE ZIEKTEKOSTENVERZEKERING

Het is dan ook Van Miltenburg die op maandag 29 oktober het eindverslag van de informateurs Bos en Kamp in ontvangst neemt. Enkele uren eerder die dag gaan de fracties van PvdA en vvd akkoord met het bereikte resultaat van hun leiders. Twee dagen later benoemt de Kamer Rutte tot formateur van zijn tweede kabinet. De ministersposten zijn dan allang verdeeld. Zo weet Rutte al in augustus dat hij twee of drie vrouwen in zijn eventuele volgende kabinet wil. Edith Schippers kan op Volksgezondheid blijven als de vvd dat departement behoudt en Jeanine Hennis-Plasschaert komt in aanmerking voor Defensie op voorwaarde dat Melanie Schultz van Haegen op Infrastructuur en Milieu wil blijven. Dat laatste is onzeker, omdat ze lang aarzelt over een prolongatie in de politiek. Rutte en Samsom verdelen de ministeries in de week van 24 september. Kamp: 'Ikzelf vond dat er meer ministers en staatssecretarissen moesten komen, met name meer staatssecretarissen. Maar ik ben Rutte niet en Rutte maakte uit wat er gebeurde. Er is ook wel beweerd in de media dat we Stef Blok vergeten waren. Ook zo'n onzin. Rutte werkte elke dag sinds medio september met hem samen tot op het laatst, eind oktober. Blok is nooit een seconde vergeten. Totale onzin.'

Het wordt snel duidelijk dat waar de vvd het premierschap

continueert, de PvdA het ministerie van Financiën wil hebben én Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Dat betekent dat Economische Zaken aan de vvd toevalt. De vier belangrijkste departementen zijn het eerst verdeeld. Sprekend over Economische Zaken komt aan de orde dat er ook iemand moet zijn voor de buitenlandse handel. Met ook nog een staatssecretaris voor landbouw zou EZ drie bewindspersonen krijgen. Dat is te veel van het goede, dus verhuist de minister van Buitenlandse Handel naar het departement van Buitenlandse Zaken. Kamp heeft zelf van tevoren geen afspraak met Rutte over een ministerspost: 'Ik had wel het idee dat ik nog een keer zou doorgaan, maar het had echt gekund dat hij zijn team zonder mij had samengesteld.'

Op maandag 5 november staat het tweede kabinet-Rutte voor de beëdiging door de koningin voor het eerst voor het oog van de televisiecamera in Paleis Huis ten Bosch. Het gaat wat schut-terig, de eerste keer is alles lastig. De vvd telt zeven ministers, de PvdA zes. De sociaaldemocraten leveren daarentegen vier staatssecretarissen, de liberalen drie.

De inkt van de handtekeningen onder het regeerakkoord is nog niet opgedroogd of de eerste rel dient zich aan. Afgesproken is dat de hoogte van de premie voor de verplichte zorgverzekering afhankelijk wordt van het inkomen. Hoe meer je verdient, des te meer je gaat betalen. Een typische PvdA-wens, waarmee de vvd akkoord gaat, omdat ertegenover staat dat de inkomstenbelasting over de hele linie daalt. Maar de calculerende burger pakt zijn zakjapanner en ontdekt dat de zorgpremie voor sommigen wel erg gaat oplopen. Vooral onder vvd-stemmers breekt opstand uit. Het regent opzeggingen op het partijkantoor, waar de telefoniste de drukste week van haar leven meemaakt. Op donderdag 1 november komt de vvd-fractie in een extra vergadering bijeen. Eerst kiest zij Halbe Zijlstra tot haar nieuwe voorzitter, nu Stef Blok naar het kabinet vertrekt. Hij kan meteen aan de bak. Na bijna vijf uur stoom afblazen luidt de voorlopige conclusie dat het laatste woord over de zorgpremie nog niet is gezegd.

Zijlstra: 'Ik werd met Noord-Koreaanse meerderheid tot fractievoorzitter gekozen, maar dat was niet moeilijk met maar één

kandidaat. De tent stond toen al in de fik. Aan het einde heb ik gezegd: "We gaan dit veranderen, hoe weet ik nog niet, maar het gaat anders worden." Die avond is er crisisoverleg met de top van de PvdA. Hoe komen we hieruit? Rutte heeft het razend druk; hij voert de 'sollicitatiegesprekken' met de ministers voor zijn nieuwe kabinet, en hij moet op maandag na de bordesscène bij Hare Majesteit naar Turkije in het kader van 400 jaar wederzijdse handelsbetrekkingen.

Demissionair minister Schippers vindt het niet acceptabel om de zorgkostenpremie afhankelijk te maken van het inkomen, omdat de zorgverzekeraars dan niet meer met elkaar kunnen concurreren. In het regeerakkoord staat dat de verzekeraars hun rol behouden, met andere woorden: zij bepalen de hoogte van de premies door scherp in te kopen bij zorgaanbieders. In het plan van de formatieonderhandelaars legt de overheid de premiehoogte van bovenaf op: weg is de zich langzaam ontwikkelende concurrentie in de zorg.

In de fractievergadering op donderdag uit Schippers haar kritiek op het voornemen. Later die dag stelt ze voor zichzelf vast dat het te ver gaat. Dat laat ze de volgende ochtend klip en klaar weten. Enkele uren later, op gesprek bij formateur Rutte, herhaalt zij haar bezwaren. Die zegt er alles aan te willen doen om het plan van tafel te krijgen. Op zaterdag – 48 uur voor de beëdiging van het kabinet – bespreken Rutte, Samsom, beoogd vicepremier Asscher, Zijlstra en Schippers de kwestie: de inkomensafhankelijke zorgpremie gaat van tafel.

Op dinsdag 6 november verschijnt Loek Hermans voor de camera van het *nos-Journaal*. Hij verklaart dat zijn fractie grote moeite heeft met het plan voor de zorgpremies. 'Dat was niet op initiatief van Loek zelf. Ik ben samen met Benk Korthals die dag bij de fractie in de Eerste Kamer geweest, waar we te horen kregen dat zij coûte que coûte tegen gingen stemmen. Op dat moment waren Mark en ik al in onderhandeling met de PvdA over hoe we het anders konden oplossen. De Eerste Kamerfractie wandelde daardoorheen en Loek wilde dat absoluut niet, maar die had wel te maken met een groot deel van zijn fractie. Inmid-

dels wisten wij al dat het hele plan waarschijnlijk zou stranden op Europees recht, dus het kon sowieso niet doorgaan. Dat wist de PvdA ook. Alleen door de actie van de senaatsfractie werd het ons probleem. Daarom hebben we daarna een prijs moeten betalen, dus dat was ook nog buitengewoon stom van ze', meent Zijlstra, die vindt dat de collega's 'aan de overkant' er verstandiger aan hadden gedaan hun kritiek binnenskamers te ventileren in plaats van in het tv-programma met de grootste kijkdichtheid.

Rutte weet dat de senatoren dwars gaan liggen en dat Hermans de publiciteit ermee opzoekt: 'De inkomensafhankelijke premie was een fout. Het bleek slecht uit te pakken bij de inkomensgroep tussen 60.000 en 70.000 euro. Als je met z'n tweeën ieder 35.000 hebt, dan zit je daar al. Die fout reken ik mij aan. Mijn schuld.'

De prijs die de vvd uiteindelijk betaalt, is een indirecte belastingverhoging voor huishoudens met een hoog inkomen en het schrappen van de in het regeerakkoord aangekondigde tariefsverlaging in de drie belastingschijven. Dat de senaatsfractie zout in de open wond strooit, is geen lekker gevoel, maar een veel groter effect brengt *De Telegraaf* teweeg, die in deze periode dagelijks met megagrote koppen de krant opent alsof de Derde Wereldoorlog is uitgebroken. Veel vvd-stemmers lezen die krant. Vlak voor de verkiezingen zegt Rutte in het dagblad dat de aftrek van hypotheekrente bij hem veilig is – voor bestaande gevallen. Voor nieuwe hypotheeklen gelden volgens het Lentepakkoord vanaf 2013 immers andere spelregels. Maar wie met de PvdA gaat regeren, moet eraan geloven; een groot deel van haar achterban is huurder, dus de huizenbezitter mag best een beetje bloeden. Bovendien is volledige belastingaftrek in Europees verband niet vol te houden.

Op maandag 12 november 2012 – het kabinet regeert een week – doet de minister-president iets wat geen van zijn voorgangers ooit in het openbaar heeft gedaan. In een persconferentie die live wordt uitgezonden, spreekt hij ruiterlijk uit dat hij 'als onderhandelaar van de vvd een fout heeft gemaakt'.

De verkiezingsuitslag van 12 september biedt eigenlijk geen andere mogelijkheid dan een coalitie van vvd en PvdA. Wie op Rutte stemt wil geen regering met de PvdA, en wie zijn stem aan Samsom geeft wil niet dat de vvd in het kabinet komt. Is het Nederlandse politieke stelsel niet toe aan vernieuwing, bijvoorbeeld met kiesdistricten, zoals in Frankrijk, waarvan Jozias van Aartsen voorstander is, of het Duitse systeem, met een kiesdrempel van 5 procent? Mark Rutte: 'Nee, geloof ik niks van. Elk systeem heeft altijd nadelen, wat je ook bedenkt. Dit hoort bij Nederland, dat een zeer religieuze mevrouw in Staphorst zich herkent in het geluid van Kees van der Staay. Zou je naar twee of drie partijen gaan via een districtenstelsel, dan krijg je de discussie binnen die partijen. Het zijn *broad churches*. Kijk maar naar Amerika en Engeland. Daar hebben ze die discussies binnen hun partijen. Als wij met z'n tweeën een partij oprichten en we halen 65.000 stemmen, dan hebben we een zetel. Dat vind ik een mooi systeem, en het werkt ook.'

De tijd zal het leren.

DE FRACTIEVOORZITTERS

Professor Oud	juli 1948	- juni 1963
Edzo Toxopeus	juli 1963	- september 1963
Molly Geertsema	september 1963	- maart 1966
Edzo Toxopeus	maart 1966	- september 1969
Molly Geertsema	oktober 1969	- juli 1971
Hans Wiegel	juli 1971	- december 1977
Koos Rietkerk	december 1977	- juni 1981
Hans Wiegel	juni 1981	- april 1982
Ed Nijpels	april 1982	- juli 1986
Joris Voorhoeve	juli 1986	- april 1990
Frits Bolkestein	mei 1990	- juli 1998
Hans Dijkstal	juli 1998	- mei 2002
Gerrit Zalm	mei 2002	- mei 2003
Jozias van Aartsen	mei 2003	- maart 2006
Willibrord van Beek	maart 2006	- juni 2006
Mark Rutte	juni 2006	- oktober 2010
Stef Blok	oktober 2010	- september 2012
Mark Rutte	september 2012	- oktober 2012
Halbe Zijlstra	november 2012	- ...

GESPROKEN BRONNEN

Voor de totstandkoming van dit boek zijn 66 achtergrondgesprekken gevoerd en interviews gedaan met vroegere VVD-Kamerleden en -bewindspersonen, met voormalige fractie-medewerkers en met anderen uit de partij en daarbuiten. De formele en informele gesprekken hebben plaatsgevonden tussen januari 2012 en september 2013. Met sommigen is twee of drie keer gesproken.

Het is niet mogelijk gebleken om met iedereen op het wensenlijstje van de auteur een gesprek te voeren. Twee voormalige VVD'ers weigerden medewerking: Geert Wilders en Jaap Metz.

Rita Verdonk was wel bereid tot een achtergrondgesprek, maar stelde voorwaarden waaraan de auteur niet kon en wilde voldoen.

Om uiteenlopende redenen is het uiteindelijk niet gelukt om te spreken met Clemens Cornielje en Neelie Kroes.

In chronologische volgorde is wel gesproken met:

Artha Ament

Reny Dijkman

Lucas Osterholt

Patrick van Schie

Alexander van Kessel

Ton Elias
Hans Wiegel
Benk Korthals
Stef Blok
Henri Kruithof
Dick Dees
Schil(leman) Overwater
Charlie Aptroot
Frank de Grave
René Leegte
Anouchka van Miltenburg
Willibrord van Beek
Ed Nijpels
Thijs Udo
Henk Koning
Frans Weisglas
Johan Remkes
Els Veder-Smit
Frits Bolkestein
Jan-Kees Wiebenga
Jeanine Hennis-Plasschaert
Brigitte van der Burg
Jan Kamminga
Henk van Ginkel
Edith Schippers
Hans van Baalen
Jos van Rey
Joris Voorhoeve
Loek Hermans
Robin Linschoten
Pieter Hofstra
Gerrit Zalm
Jan Franssen
Rudolf de Korte
Henk Krol
Mark Rutte

Halbe Zijlstra
Erica Terpstra
Jozias van Aartsen
Henk Kamp

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Carla van Baalen en Jan Ramakers (red.) – *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945 – deel 5 – Het kabinet-Drees III* – Den Haag 2001
- J.Th.J. van den Berg, D.J. Elzinga en J.J. Vis – *Parlement & Politiek* – Den Haag 1992
- Fleur de Beaufort en Patrick van Schie – *Het Liberalen boek* – Zwolle 2011
- Arthur Blok en Jonathan van Melle – *Veel gekker moet het niet worden* – Hilversum 2008
- Peter Bootsma en Willem Breedveld – *De verbeelding aan de macht* – Den Haag 1999
- Jac. Bosmans en Alexander van Kessel – *Parlementaire geschiedenis van Nederland* – Amsterdam 2011
- Toof Brader en Marja Vuijsje – *Haagse Portretten* – Amsterdam 1995
- Toof Brader en Marja Vuijsje – *Haagse Portretten* – Amsterdam 1998
- Jan Willem Brouwer en Peter van der Heiden (red.) – *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945 – deel 6 – Het kabinet-Drees IV* – Den Haag 2004
- Jan Willem Brouwer en Jan Ramakers (red.) – *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945 – deel 7 – Regeren zonder*

- Rood* – Amsterdam 2007
- Jan Willem Brouwer en Johan van Merriënboer – *Van buitengaats naar Binnenhof* – Amsterdam 2011
- Diverse auteurs – *Kopstukken van de vvd* – Houten 1988
- Jaap van Ginneken – *Den Haag op de divan* – Bloemendaal 1994
- Peter van der Heiden en Alexander van Kessel – *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945 – deel 8 – Rondom de Nacht van Schmelzer* – Amsterdam 2010
- Dominique van der Heyde – *Spitsroeden lopen in Den Haag* – Amsterdam 2013
- Jan Hoedeman – *Hans Wiegel* – Utrecht 1993
- Theo Joekes – *Man en paard* – Meppel 1996
- Stan de Jong & Koen Voskuil – *Neelie Kroes* – Amsterdam 2011
- Kees Kuiken – *Vrouw van twee levens* – Leeuwarden 2010
- P.F. Maas (red.) – *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945 – deel 3 – Het kabinet-Drees-Van Schaik* – Nijmegen 1991
- J.J.M. Ramakers (red.) – *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945 – deel 4 – Het kabinet-Drees II* – Nijmegen 1997
- Patrick van Schie & Gerrit Voerman (red.) – *Zestig jaar vvd* – Amsterdam 2008
- H.J.L. Vonhoff – *Liberalen onder één dak* – Den Haag 1998
- Bibi de Vries – *Haagse Taferelen* – Amsterdam 2006
- Geert Wilders – *Kies voor vrijheid* – Den Haag 2005
- Gerrit Zalm – *De romantische boekhouder* – Amsterdam 2009

NAMENREGISTER

- Aantjes, Willem 87, 88, 121, 130, 137, 164
- Aardenne, Gijs van 98, 108, 123, 133, 141, 142, 147, 149-159,
174, 193, 196, 227, 229, 236
- Aartsen, Jan van 46
- Aartsen, Jozias van 16, 100, 230, 240, 246, 257-262, 265-273,
278-285, 292, 318, 321
- Adams, Hendrik 76-78
- Agema, Fleur 308
- Agt, Dries van 88, 101, 103, 104, 109, 110, 112, 114, 115, 117-
123, 132, 135-138, 140, 143, 146, 147, 150, 154, 181, 197, 220,
255, 308
- Albeda, Wim 140
- Alders, Hans 205
- Alfrink, Kardinaal Bernardus 61
- Aljechin, Alexander 9
- Ament, Artha 8, 171, 173, 186, 200, 203, 319
- Amsberg, Claus von 64, 65, 76, 85, 92, 133, 146, 254
- Andriessen, Frans 132, 164
- Aptroot, Charlie 16, 17, 225, 265, 274, 294, 295, 299, 302, 304,
319
- Arensman, Joan 299
- Arib, Khadija 314

Asscher, Lodewijk 316
 Aus der Füntten, Ferdinand 103, 104

 Baalen, Hans van 236, 237, 245, 246, 249, 261, 271, 287, 295,
 299, 319
 Baas, Jan 76-78
 Baeten, Fons 73
 Balkenende, Jan Peter 38, 248, 253-256, 276, 278, 279, 288,
 292, 300-302, 304
 Bakker, Bert 225
 Bakker, Marcus 80
 Bakker-Kempen, Sylvia 8
 Balemans, Eric 239
 Beaufort, Willem-Hendrik de 209, 211
 Beatles, The 53
 Beatrix, koningin 28, 61, 63-65, 76, 79, 85, 92, 131, 133, 146,
 185, 192, 226, 228, 288, 304, 306
 Beckers, Ria 209, 211
 Beek, Willibrord van 239, 244, 245, 258, 278, 280, 284, 285,
 287, 288, 294, 319
 Beel, Louis 12, 17, 20, 34, 41, 57, 87
 Beer, Pol de 93, 108, 131, 134
 Beernink, Henk 57, 86, 93
 Benthem, Evert van 192
 Bergh, Sidney van den 43, 68
 Berkhouwer, Cees 48, 53, 69, 73, 79, 80, 103, 104
 Bernhard, prins 62, 76, 116, 117
 Berge, Dieudonné ten 150
 Berghuis, Wiert 88
 Berssenbrugge, Michiel 151
 Biesheuvel, Barend 70, 86, 87, 97, 99-102, 109, 124
 Bins, Koosje 100, 127, 128
 Blaauw, Jan Dirk 121, 131, 132
 Blair, Tony 299
 Blok, Stef 239, 244, 264, 269, 270, 275, 291, 302, 307-310, 313-
 315, 319

Bloom, Phil 74
 Boekestijn, Arend Jan 294
 Boersma, Jaap 94
 Bolkestein, Frits à 9, 17, 60, 84, 120, 121, 131, 135, 137, 163,
 164, 183-185, 187, 190, 191, 197, 199, 207-220, 223, 224, 226-
 241, 243, 245-247, 249, 260, 286, 292, 319
 Bomhoff, Eduard 253
 Borst, Els 178, 234, 237, 240, 242
 Bos, Wouter 255, 256, 292, 300, 303, 313, 314
 Bot, Theo 70
 Bourbon Parma, Carlos Hugo 62, 63
 Bouterse, Desi 144, 173, 174, 234
 Boven, Truus van 176
 Braams, Reinier 160, 161
 Braks, Gerrit 210
 Brandt Corstius, Hugo 165
 Brauw, Mauk de 101
 Brin, Sergey 241
 Brinkhorst, Laurens-Jan 16, 132, 143, 277, 278
 Brinkhorst, Laurentien 132
 Brinkman, Elco 165, 166, 168, 209-211, 220, 228
 Brinkman, Hero 310
 Broecke Hoekstra, Netty 48, 74
 Broek, Hans van den 167, 174, 175, 195, 196
 Broek, Nicoline van den 258
 Broeke, Han ten 294
 Brood, Philip 239
 Bruins Slot, Sieuwert 45
 Burg, Brigitte van der 288, 294, 319
 Burger, Jaap 28, 31, 33, 38, 39, 42, 52
 Buurmeijer, Flip 225

 Cals, Jo 35-37, 50, 51, 61, 63, 64, 67, 71, 72, 74, 76, 82-84, 86,
 97
 Cameron, David 299
 Castro, Fidel 42

Christina, prinses (Marijke) 39
 Cevaal, Arnoud 170-173
 Churchill, Sir Winston 23
 Clinton, Bill 240
 Cohen, Job 243, 268, 303, 306, 311
 Constantijn, prins 132
 Cooper, Gary 30
 Cornelissen, Dien 110
 Cornelissen, Johan 20, 48
 Cornielje, Clemens 191, 216, 229, 236, 238, 262, 319
 Corver, Han 48, 49, 53, 57
 Costner, Kevin 213
 Couzy, Jean 48, 53
 Crichton, Michael 213
 Cruijff, Johan 65

 Dam, Jan van 129
 Dam, Marcel van 151, 153, 154
 Davis, Miles 41
 Dees, Dick 104, 114-116, 157, 158, 160, 162, 163, 166, 169, 171,
 172, 176-178, 183, 188, 190, 202, 224, 225, 227, 276, 319
 Deetman, Wim 115, 147, 195, 200, 209, 210
 Dekker, Sybilla 256
 Dettmeijer-Labberton, Norma 94
 Dijk, Kees van 151, 152, 154
 Dijk, Klaas van 73, 93
 Dijkman, Reny 216, 232, 319
 Dijkstal, Anneke 249
 Dijkstal, Hans 146, 158, 166, 167, 170, 212-216, 220, 224, 226,
 227, 229, 233, 234, 238, 239, 241, 243-250, 267, 269, 276,
 284, 285
 Dijsselbloem, Jeroen 313
 Dittrich, Boris 255, 256, 278
 Docters van Leeuwen, Arthur 289
 Doel, Hans van den 164
 Doel, Theo van den 242

Dolman, Dick 115, 131, 171, 172, 203
 Donner, Piet Hein 251
 Drees, Willem 10, 15, 18, 21-24, 26-28, 30, 32, 37-41, 97, 101, 102, 301
 Drees, Willem jr. 97, 101
 Dubcek, Alexander 92
 Duk, Rogier 171
 Dupuis, Heleen 178
 Dutschke, Rudi 92

 Eastwood, Clint 192, 230
 Eekelen, Wim van 190, 194-196
 Eenhoorn, Bas 247, 258, 276
 Eijdsen, Henk van 57
 Elias, Ton 151, 185, 289, 314, 319
 Engwirda, Maarten 152
 Erp, Broos van 121, 130, 142
 Es, Andrée van 216
 Euwe, Max 9
 Evenhuis, Albert-Jan 104, 147, 151, 153, 159, 161-163, 166, 171, 173, 179, 180, 183, 188-190

 Feith, Antoine 43
 Ferron, Louis 213
 Fischer, Franz 103, 104
 Fortanier-de Wit, Jeanne 20, 34, 36, 37, 39
 Fortuyn, Pim 160, 212, 245, 247-250, 254, 257, 264, 269, 276, 295
 Franco, Francisco 62
 Franssen, Huub 89, 90
 Franssen, Jan 102, 105, 146, 163-165, 178, 181, 185, 195, 197, 213, 214, 216, 263, 271, 319

 Gaay Fortman, Wilhelm de (Wim) 46, 106, 107
 Gabor, Dzsingisz 208
 Galan, Cees de 143

Geel, Pieter van 38
 Geertsema, Molly 53, 56-59, 62-64, 67, 71-73, 75, 81, 82, 90,
 93, 96-100, 104, 105, 110, 114, 222
 Geluk, Jan 239
 Gerbrandy, Pieter Sjoerds 23, 35, 41
 Geurtsen, Aart 88, 93, 100, 110-112
 Ginjaar, Leendert 115, 116, 133, 197, 198, 201, 204, 206-208,
 214, 222
 Ginjaar-Maas, Nel 131, 132, 230
 Ginkel, Henk van 319
 Glimmerveen, Joop 236
 Gmelich Meijling, Jan 230
 Gogh, Theo van 273, 284
 Gorbatsjov, Michail 176, 209
 Gortzak, Henk 31
 Goudsmit, Anneke 222
 Graaf, Fred de 312
 Graaf, Thom de 242, 245, 255, 278
 Graaff, Dieuwke de 180
 Grave, Frank de 146-148, 157, 168, 173, 187-189, 199, 201-204,
 206, 208, 217, 222-225, 230, 240, 248, 256-258, 319
 Griffith, Laetitia 296, 302
 Grinten, Wim van der 119, 120
 Gruijters, Hans 84, 85, 99
 Gül, Abdullah 310

 Habibi, B.J. 241
 Halberstadt, Victor 143
 Haley, Bill 35
 Hall, Gijs van 66, 67
 Hartog, Henk den 261
 Hartog, Floor den 20
 Hashlemi, Faezah 268
 Hasselman, Ben 33
 Hatta, Mohammed 22, 36, 46
 Hazes, André 145

Heemskerck Pillis, Sari van 158, 166, 233
 Henneman, Maria 221
 Hennis-Plasschaert, Jeanine 314, 319
 Hermans, Loek 105, 120-122, 131-133, 144, 160, 166, 172, 183,
 186-189, 195-197, 200, 201, 203, 204, 207, 208, 225, 240, 312,
 316, 319
 Heston, Charlton 41
 Heinsbroek, Herman 253
 Herben, Mat 254, 255
 Hillen, Hans 150
 Hirohito, keizer 192, 194
 Hirsch Ballin, Ernst 233
 Hirsi Ali, Ayaan 254, 262, 264-267, 269, 273-277, 284
 Hitler, Adolf 15, 77, 79, 129
 Hoedeman, Jan 99
 Hoekema, Jan 225
 Hoekstra, Rein Jan 255, 292
 Hoessein, Saddam 291
 Hofmans, Greet 39
 Hofstra, Henk 41
 Hofstra, Pieter 245, 247, 258, 279, 280, 319
 Hoof, Henk van 240
 Hoogendijk, Ferry 154
 Hoogervorst, Hans 216, 229, 240, 243, 251, 256, 257, 260, 261,
 282, 283, 290

 Irene, prinses 61-63, 131

 Jackson, Michael 144
 Jacobse, Huub 121, 131-133, 135, 168, 169, 222
 Jager, Jan Kees de 310
 Janmaat, Hans 182, 213
 Janssen, Jan 92
 Janssen van Raay, Jim 250
 Janszen, Henk E. 102
 Joekes, Theo 56, 66, 82, 87, 90, 91, 93, 98, 100, 108, 123, 124,

142, 145, 151-154, 157, 168, 182, 183, 186, 187, 206, 215
 Johannes XXIII, paus 53
 Jong, Lou de 79, 88, 130
 Jong, Piet de 86, 87, 93, 96-98, 167, 202
 Jorritsma, Annemarie 146, 158, 229, 238, 240, 242, 249, 250
 Josephine, keizerin 35
 Juliana, koningin 21, 24, 28, 30, 39, 56, 62, 63, 72, 76, 78, 87,
 97, 119, 132, 133

 Kammeraad, Cees 56
 Kamminga, Jan 141, 142, 149, 152, 154-156, 160, 169, 179-181,
 184, 186, 189, 319
 Kamp, Henk 16, 238, 243, 246, 247, 251, 256-258, 262, 282,
 283, 285, 286, 289, 297, 298, 307, 312-315, 319
 Kant, Agnes 301
 Kappeyne van de Coppello, Annelien 100, 108, 116-118, 123-
 125, 130-132, 161
 Karremans, Thom 232, 248
 Keja, Wim 98, 114, 131, 132, 188, 201
 Kelder, Jort 215
 Kelly, Grace 30
 Kemenade, Jos van 109, 146
 Kennedy, John F. 48, 53
 Kent, Karin 65
 Kessel, Alexander van 319
 Keyzer, Mike 87
 King, Martin Luther 53, 92
 Klaauw, Chris van der 133, 135
 Kleijwegt, Cors 68
 Klerk, Frederik Willem de 213
 Klink, Ab 306
 Klompé, Marga 73
 Knap, Henri 192
 Koekoek, Hendrik 'Boer' 15, 56, 60, 78, 79, 85
 Kok, Wim 57, 147, 167, 174, 182, 193, 202, 205, 207, 217, 219,
 220, 224, 227, 228, 230, 231, 234, 237-240, 242, 245, 248

Koning, Henk 89, 93, 94, 103, 104, 119, 12, 142, 143, 160, 183,
 184, 187, 188, 200, 319
 Koning, Jan de 127, 147, 190, 204, 205, 298
 Kort, Wim de 56, 57
 Korte, Rudolf de 104, 106, 121, 137, 144, 147, 157, 158, 160,
 173, 179, 181, 185-190, 192, 193, 198-200, 202, 219, 225, 228-
 230, 319
 Kortenhorst, Leo 29, 42, 44, 45, 51, 59
 Korteweg, Simon 48
 Korthals, Benk 11, 146, 151, 153, 154, 156-158, 178, 197, 212,
 216, 229, 233, 238, 240, 251, 316, 319
 Korthals, Henk 11, 12, 20, 29, 39, 43, 45, 55, 146, 221, 222
 Korthals Altes, Frits 156, 165, 178, 183, 199, 201, 207, 238, 255
 Koster, Hans de 87, 98
 Kosto, Aad 224, 237
 Kotalla, Joseph 103, 104
 Koudijs, Gerard 'Bill' 88, 94, 99
 Kouwenhoven, Nick 302
 Kroes, Neelie 9, 98, 99, 109, 142, 143, 145, 156, 160, 165, 182,
 183, 186, 188, 190, 196, 198, 199, 201, 205, 264, 319
 Krol, Henk 124-128, 141, 161, 170, 319
 Krom, Paul de 274, 307
 Krijnen, Anneke 121, 131, 132
 Kruithof, Henri 280, 281, 319
 Kuin, Dirk 151
 Kuiper, Arie 161

 Lages, Willy 78, 80, 103
 Lamberts, Jan 110, 112
 Lamsvelt, Marjanne 170
 Landré, Joop 73
 Langman, Harry 98
 Lantain, Roy 221
 Leegte, René 216, 217, 235
 Leeuwen, Hannie van 110
 Leeuwen, Herman van 37, 41

Leijnse, Frans 224
 Lemaire, Wim 36
 Lennon, John 92
 Lenstra, Abe 32
 Linden, Cort van der 263
 Linden, René van der 195, 196
 Linschoten, Robin 146, 158, 173, 188, 190, 206, 217, 220, 223,
 230, 235, 236, 288, 319
 Lubbers, Ruud 89, 115, 136, 145, 147-150, 156-159, 167, 168,
 174, 175, 177-179, 181, 182, 192-194, 196-200, 202-208, 217-
 220, 223, 235, 243, 305
 Luns, Joseph 26, 48, 62
 Lunshof, Kees 128, 230
 Luteijn, David 199, 201, 208, 220

 Maarseveen, Johan van 24
 Madonna 192
 Mandela, Nelson 213
 Mao Tse Tung 65
 Marcuse, Rob 164
 Marijnen, Victor 57, 62, 63, 68, 70-72, 81, 86
 Marijnissen, Jan 60, 226, 290, 292
 Mazure, Jan 76
 Meijer, Els 239
 Meijer, Theo 242
 Meijer, Wim 205
 Melkert, Ad 225, 242, 245, 248, 249, 255
 Mens, Harry 226
 Menten, Pieter 117, 118
 Metz, Jaap 159-161, 171, 172, 191, 319
 Mierlo, Hans van 24, 60, 85, 94, 105, 107, 128, 174, 182, 206,
 209-211, 226, 228, 230, 231, 233, 234, 237
 Miller, Steve 213
 Miltenburg, Anouchka van 8, 254, 258, 269, 274, 291, 294,
 314, 319
 Mladic, Ratko 233

Molen, Hendrik Jan van der 67

Mondriaan, Piet 241

Mooij, Miel de 100

Mulder, Han 151

Mulisch, Harry 192

Mussolini, Benito 247

Napoleon Bonaparte 35

Nawijn, Hilbrand 276

Nelissen, Roelof 101

Neppérus, Helma 294

Nérée tot Babberich, Frans 269

Nicolaï, Atzo 239, 251, 278

Niederer, Jacques 239

Nieukerke, Hans 247

Nieuw-Guinea 23, 26-28, 40, 46-48, 51, 301

Nieuwenhoven, Jeltje van 242, 250

Nijpels, Ed 9, 121, 122, 130-133, 141-149, 151-168, 170-192,
194, 197-201, 215, 217, 221, 225, 319

Nijs, Annette 251, 282, 284

Nixon, Richard 223

Nouwen, Paul 279

Nypels, Erwin 164, 221, 222

Ohnesorg, Benno 222

Oldenbanning, Bert 56

Ono, Yoko 92

Oplaat, Gert-Jan 239, 257, 258, 266, 267, 269

Opstelten, Ivo 207, 305, 307

Örgü, Fadime 239

Osterholt, Lucas 319

Oud, Pieter 10-15, 17, 19, 20, 22-28, 30-33, 38, 39, 41-49, 52,
53, 55-57, 60, 75, 90, 91, 100, 124, 218, 301

Ouden-Dekkers, Greetje den 168, 169

Oven, Julius Christiaan van 35

Overwater, Schilleman 'Schil' 9, 10, 89, 128, 129, 319

Page, Larry 241
 Pais, Arie 116, 133
 Palme, Olof 192
 Panhuys, W.E. van 62
 Patijn, Michiel 230
 Pechtold, Alexander 277, 278, 310
 Peijs, Karla 280
 Peper, Bram 205, 222, 264
 Pieck, Anton 29
 Plasterk, Ronald 32
 Pleyte, Annelies 302
 Ploeg, Ad 104, 160
 Poel, Fons de 234, 235
 Pol Pot 129
 Polak, Carel 87, 110, 112, 237
 Police, The 130
 Poncke Princen (Johannes Cornelis Princen) 231
 Portheine, Frits 56, 66, 90, 91, 93, 100, 130, 161
 Postema, Koos 151
 Presser, Jacques 79
 Pronk, Jan 222, 248

 Quay, Jan de 41, 43, 45, 47, 49, 52, 55-57, 68, 73

 Rademakers, Fons 192
 Rafsanjani, Akbar Hashemi 268
 Ratelband, Emile 247
 Remak, Patricia 239
 Rempt-Hallmans De Jongh, Len 151-154, 182, 197
 Remkes, Johan 221, 230, 247, 251, 256, 257, 271, 272, 274,
 286, 300, 319
 Rensink, Gérald 265
 Ressenaar, Piet 158, 207
 Reugebrink, Koos 95, 96
 Rey, Jos van 158, 215, 216, 239, 319

Rhijnsburger, Leo 108, 125, 126
 Riel, Harm van 43, 44, 48, 55, 56, 85, 100-102
 Rietkerk, Koos 87-89, 98, 100, 104, 114-116, 123-125, 130, 131,
 133, 135, 141, 142, 147, 149, 150, 154-156, 160, 178, 179, 272
 Rijpstra, Jan 232, 258, 262
 Rijpstra, Hedzer 139, 140
 Ritmeester, Govert 20, 26, 29, 31, 32, 36, 40, 48
 Roemer, Emile 304, 311
 Roethof, Hein III, 112, 222-224
 Romme, Carl 14, 24, 27, 28, 56
 Roosjen, Anton 50
 Rosenthal, Uri 304, 307
 Rost van Tonningen, Florentine 260
 Rouvoet, André 255, 292
 Ruding, Onno 157, 175, 199, 200, 205
 Ruiter, Job de 115, 174, 175
 Ruiter, Joost de 62
 Ruppert, Marinus 120
 Rutte, Mark 202, 206, 251, 254, 258, 278, 280-283, 285-290,
 292-294, 296, 297, 299, 301-303, 305-318, 319

 Salazar, António de Oliveira 15
 Samkalden, Ivo 79, 80, 103
 Samsom, Diederik 304, 311-314, 316, 318
 Sanden, Piet van der 60
 Sap, Jolande 310
 Schaik, Josef van 20, 21, 24, 88
 Schakel, Maarten 93
 Scheeps, Johan 75
 Schermerhorn, Willem 15
 Scherpenhuizen, Jaap 104, 183
 Schie, Patrick van 319
 Schippers, Edith 276, 283, 284, 290, 293, 295, 299, 302, 304,
 306, 307, 314, 316, 319
 Schlingemann, Johan 88, 94
 Schmelzer, Norbert 71, 72, 75, 76, 81-95, 120

Schönaau, Hendrik 126
 Schouten, Jan 30
 Schouw, Gerard 32, 314
 Schouwenaar-Franssen, Jo 69
 Schultz van Haegen, Melanie 251, 258, 307, 314
 Schut, Wim 87
 Schwietert, Charles 148-150
 Shaffy, Ramses 130
 Slob, Arie 310
 Smallenbroek, Jan 66, 67
 Smeets, Pauline 17
 Soeharto, president 65, 241
 Soekarno, Bung 13, 14, 19, 22-25, 37, 46-48, 65, 231
 Someren-Downer, Haya van 48, 50-53, 58-60, 66, 73, 75, 94,
 99, 101-103, 105, 106, 108, 112
 Snoek, Aart 78
 Sorgdrager, Cees 151, 185
 Sorgdrager, Winnie 233, 234
 Soumokil, Chris 65
 Spielberg, Steven 213
 Splunter, Ernst van 216
 Staay, Kees van der 318
 Staf, Kees 33, 40
 Stalin, Jozef 11
 Stikker, Dirk 10-14, 18, 21-23, 26-28, 30, 31, 47, 91, 221
 Stoel, Max van der 166
 Stoffels-van Haaften, Joke 35, 42, 45, 48
 Stone, Oliver 130, 192
 Streep, Meryl 130
 Suurhoff, Ko 37

 Taverne, Joost 32
 Teeven, Fred 250, 288, 289, 294, 295, 299, 307
 Telders, Benjamin 10, 100, 128, 141, 148, 176
 Tendeloo, Corrie 34
 Terlouw, Jan 135, 136, 143

Terpstra, Erica 121, 122, 131, 144, 161, 162, 170, 208, 230, 256,
 308, 321
 Thatcher, Margaret 144
 Thiel, Frans-Jozeph van 36, 60, 66, 84
 Thijn, Ed van 94, 140, 224, 233
 Thorbecke, Johan Rudolph 30, 166-168
 Tilanus, Arnold 24, 45
 Timmermans, Frans 209
 Tjeenk Willink, Herman 226, 228
 Toom, Willem den 60, 87
 Toxopeus, Edzo 39, 40, 43, 52, 55-61, 66, 69, 75, 78, 79, 82-87,
 90, 91, 97, 104, 113, 129, 183, 204
 Tripels, Max 121
 Tuijnman, Danny 56, 87, 94, 100, 123, 133
 Udo, Thijs 239, 245, 319
 Uyl, Joop den 61, 69, 84, 86, 95, 96, 104-107, 109, 116, 118-
 121, 125, 132, 135-138, 143, 146, 148, 152, 166, 182, 224, 255

 Veder, Kees 177
 Veder-Smit, Els 88, 92, 93, 109-114, 177, 319
 Veen, Binne Piet van der 53
 Veen, Chris van 57
 Veenendaal, Jelleke 286, 288, 289
 Veldhuis, Jan te 241
 Veldkamp, Gerard 49
 Velzen, Wim van 204
 Verburg, Gerda 255, 269
 Verdonk, Rita 247, 256, 264, 265, 275-278, 282, 285-289, 292-
 300, 319
 Verhagen, Maxime 253, 254, 269, 270, 304-306, 308
 Verolme, Cornelis 68, 134, 150
 Verwaayen, Ben 105, 207
 Vis, Jan 94, 227, 237
 Visser, Arno 284
 Visser, Erik 222
 Visser, Martin 48, 75, 83

Visser, Piet de 195
 Visser, Simon 'Sim' 44, 47
 Vlies, Bas van der 255
 Vliet, Pieter van de 65
 Vogelaar, Ella 294
 Vondeling, Anne 52, 58, 62, 68, 71, 72, 76, 81-84, 162
 Vonhoff, Henk 89, 98, 104, 113, 114, 163, 181, 190
 Vonk, Gijsbert 12, 20, 22, 27
 Voogd, Joop, 104
 Voogd, Pieter 78
 Voogd, Jan de 121
 Voorhoeve, Joris 146, 164, 175, 185, 187-190, 192-199, 201-208, 216, 217, 229, 234, 248, 319
 Vos, Hein 14
 Vredeling, Henk 74, 117
 Vries, Bert de 148, 152, 155-157, 177, 195, 196, 203, 205
 Vries, Bibi de 257, 258, 268, 269, 281, 283
 Vries, Gijs de 222
 Vries, Klaas de 227
 Vries, Monique de 240
 Vries, Peter R. de 160, 267
 Vrolijk, Maarten 72, 73

 Waalkens, Harry 98
 Wallage, Jacques 228, 232, 234
 Waltmans, Henk 135
 Warners, Jan 209, 210
 Weekers, Frans 239, 266, 284, 307
 Weggelaar, Jan 65
 Weisglas, Frans 146, 158, 176, 193, 200, 207, 227, 231, 234, 250, 251, 255, 260, 268, 269, 277, 280, 283, 319
 Welter, Charles 19, 171
 Welter, Lorette 171, 172
 Wessel-Tuinstra, Elida 177
 Westerterp, Tjerk 94
 Wiebenga, Jan Kees 168-170, 186-188, 214, 215, 218, 222, 319

Wiegel, Eric 129
 Wiegel, Hans 9, 44, 46, 73, 85, 88-91, 96-108, 114, 117-129,
 131-133, 135, 137, 139-144, 146, 149, 150, 154, 156, 159, 161,
 163, 164, 171, 178-181, 183, 185, 196-198, 205, 206, 208, 220,
 221, 223, 224, 230, 242, 247, 272, 278, 280, 292, 319
 Wiel, Gijs van der 120
 Wijffels, Herman 292
 Wijn, Joop 278
 Wijnen, Harry van 94
 Wilders, Geert 10, 38, 212, 218, 240, 243, 247, 257-261, 266-
 272, 284, 286, 287, 289, 293, 294, 299, 300, 303, 305, 306,
 308-310, 312, 319
 Wilhelmina, koningin 14, 21
 Willem-Alexander, koning 63
 Winsemius, Pieter 190
 Winter, Leon de 264
 Witteman, Paul 248
 Witteveen, Johan 57, 58, 69-71, 79, 81-83, 87, 90, 95, 96
 Wolffensperger, Gerrit Jan 232
 Wolkers, Jan 108
 Wöltgens, Thijs 209, 210
 Wttewaall van Stoetwegen, Christine 'De Freule' 60

 Zalm, Gerrit 229, 236, 240, 243, 245, 249-251, 253-259, 262,
 264, 268-270, 272, 273, 276, 278, 279, 282, 283, 285, 307, 319
 Zanen, Jan van 270, 276, 288
 Zegering Hadders, Roelof 20, 61, 77, 78, 94, 236
 Zijl, Jan van 224
 Zijlstra, Halbe 294, 295, 307, 315-317, 321
 Zijlstra, Jelle 73, 85, 86, 136
 Zoutendijk, Guus 149, 179, 180, 183
 Zwolsman, Reinder 52, 68

De Volkspartij voor Vrijheid en Democratie is geboren op het puin van de Tweede Wereldoorlog. De Rotterdamse burgemeester Oud en een handvol liberalen verzetten zich tegen het nieuwe naoorlogse socialisme van de Partij van de Arbeid en richtten de VVD op. In de zomer van 1948 maakte de partij met zeven mannen en een vrouw haar opwachting in de Tweede Kamer.

Een lange tocht volgde, met interne strubbelingen in de jaren tachtig en invloeden van buitenaf, zoals de snelle opkomst en ondergang van de LPF, begin van deze eeuw. Uiteindelijk groeiden de liberalen, ondanks het bestaan van D66 ter linkerkant, naar een hoogtepunt van 41 zetels bij de verkiezingen van 2012.

Met *De liberale opmars* verschijnt voor het eerst een op schrift gestelde historie van een Tweede Kamerfractie, die met oog voor anekdote en detail de lijn volgt van de parlementaire geschiedenis. Dit is het verhaal van de opbouw van de VVD door professor Oud, over de gloriejaren van Hans Wiegel, de problemen die Ed Nijpels op zijn bord kreeg, de triomfen van Frits Bolkestein en de wederopbouw door Mark Rutte na de magere jaren die volgden op de moord op Pim Fortuyn.

André Vermeulen (1955) werkte in de jaren tachtig en negentig op het Binnenhof als parlementair verslaggever van het Algemeen Nederlands Persbureau (ANP). Sinds 2011 heeft hij een bureau voor journalistieke projecten en communicatieadviezen.

'Het is een fantastisch verhaal met veel boeiende details uit het binnenste van de fractie, die niet eerder gepubliceerd zijn' - Dick Dees, staatssecretaris van WVC (1986-1989) en Tweede en Eerste Kamerlid (1972-2007)

'Wie beweert dat politieke geschiedenis saai is, heeft het mis. Dit leest als een jongensboek!' - Jan Kees Wiebenga, Raad van State

Boom

ISBN 9789089532640

9 789089 532640